

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ АРХІЎ-МУЗЕЙ
ЛІТАРАТУРЫ І МАСТАЦТВА

АЎТОГРАФ

АЛЬМАНАХ

Заснаваны ў 2020 годзе

Выпуск 4

Мінск
“СтройМедиаПроект”
2023

УДК [930.253:069](476):[821+7](082)

Рэкамендавана да друку Вучоным саветам БДАМЛМ
(праатакол ад 19.07.2023 № 1)

Заснавальнік праекта Г.В. Запартыка

Укладальнік і навуковы рэдактар
кандыдат філалагічных навук В.В. Жыбуль

Рэдакцыйная калегія:
В.В. Жыбуль, А.А. Макаранка, Н.А. Мізон,
М.І. Пышынская, В.Ф. Шаталава

Альманах змяшчае пераважна матэрыялы XXII Узвышаўскіх чытаньняў і XX Архіўных чытаньняў — навуковых канферэнцый, што прайшлі ў Беларускай дзяржаўнай архіве-музеі літаратуры і мастацтва ў 2023 годзе. Некаторыя артыкулы дапоўнены каштоўнымі археаграфічнымі публікацыямі, сярод якіх вершы Тамары Сакаловай, лісты Зоські Верас і Васіля Падлова, артыкул Антона Луцкевіча пра гісторыю Беларускага музея імя Івана Луцкевіча, унікальны збор народных песень і прыпевак, запісаных Кастусём Маеўскім у 1921–1923 гг.

ISBN 978-985-7296-09-5

© Беларускі дзяржаўны архіў-музей
літаратуры і мастацтва, 2023
© Жыбуль В. В., укладанне, 2023
© Афармленне. Дзяржаўнае прадпрыемства
“СтройМедиаПроект”, 2023

Дарагія сябры!

Перад вамі чацвёрты выпуск архіўнага альманаха «Аўтограф», які склалі матэрыялы дзвюх нашых традыцыйных канферэнцый, якія прайшлі ў 2022 годзе — Годзе гістарычнай памяці.

XXII Узвышаўскія чытанні (26 траўня) былі прысвечаны пісьменнікам і мастакам ваеннага пакалення. Многім удзельнікам канферэнцыі запомнілася, як на пленарным пасяджэнні выкладчык БДУ Аляксандр Красоўскі расказаў пра жыццёвы шлях свайго бацькі Мікалая Красоўскага, аднаго з арганізатараў партызанскага руху ў Беларусі ў гады вайны. Аляксандр Мікалаевіч перадаў тады на захаванне ў архіў-музей дакументы бацькавага архіва, сярод якіх дзённік, дзе ёсць і згадкі пра стасункі з вядомымі пісьменнікамі. Разам з дакументамі ў архіў-музей трапіў унікальны экспанат — легендарны фотаапарат «Лейка», з якім Мікалай Ільч не разлучаўся ўсе гады вайны.

XX Архіўныя чытанні (6 кастрычніка) былі прымеркаваны да знакавай даты — 100-годдзя Дзяржаўнай архіўнай службы Беларусі, а асноўная тэма канферэнцыі сфармулявана як «Фонды асабістага паходжання — крыніцы гістарычнай памяці народа». Праца секцыі была плённай і цікавай, закранала самыя розныя пласты айчыннай гісторыі, літаратуры і культуры. Падчас канферэнцыі прайшло адкрыццё выставы «...З ідэяй захаваць ад знішчэння...», таксама прысвечанай знамянальнай для беларускіх архівістаў даце.

«Героі» леташніх чытанняў — асобы надзвычай разнастайныя: літаратары Змітрок Астапенка, Зінаіда Бандарына, Ілары Барашка, Янка Брыль, Міхась Ганчарык, Якуб Колас, Алаіза Пашкевіч (Цётка), Міхайла Пятуховіч, Язэп Пушча, Мікола Садковіч, Давід Сімановіч, Максім Танк, браты Андрэй (Мрый) і Васіль Шашалевічы, Станіслаў Шушкевіч, археограф і краязнавец Андрэй Снітка, грамадскі і культурны дзеяч Янка Шутовіч, фалькларыст Кастусь Маеўскі, мастак Яўген Кулік, справавод і медык Ізраіль Урман, дзед Максіма Багдановіча Юсіф Малевіч і брат Сцяпана Александровіча Самуіл...

Асобную частку альманаха — гэтым разам невялікую — складаюць тэксты дакладаў, якія прагучалі на нашых канферэнцыях у ранейшыя гады, але не ўвайшлі ў папярэднія выпускі.

За шматгадовую гісторыю правядзення чытанняў, распачатую былым дырэктарам БДАМЛМ Ганнай Вячаславаўнай Запартыка і працягнутую цяпер Аленай Аляксандраўнай Макаранка, вакол архіва-музея склалася пэўная навуковая супольнасць. Мала таго — праз Узвышаўскія і Архіўныя чытанні

прайшло ўжо некалькі пакаленняў даследчыкаў! Нашыя частыя госці — супрацоўнікі Беларускага дзяржаўнага архіва кінафотафонадакументаў, Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь, Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа, Літаратурнага музея Максіма Багдановіча, Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, літаратуразнаўцы, мастацтвазнаўцы, гісторыкі, краязнаўцы, супрацоўнікі абласных і занальных архіваў.

Неаднойчы ад калег-навукоўцаў даводзілася чуць пытанне, ці будзе «Аўтограф» ВАКаўскім выданнем. Натуральна, мы гатовыя спрыяць нашым шаноўным даследчыкам у пачэснай і не заўсёды лёгкай справе абароны дысертацый і паспрабуем зрабіць наступны, пяты, нумар альманаха ў адпаведнасці з патрабаваннямі Вышэйшай атэстацыйнай камісіі. Вядома ж, гэта будзе вымагаць больш уважлівага, адказнага стаўлення да тэкстаў. Але няхай жа гэты эксперымент атрымаецца ўдалым!

Новыя патрабаванні да прадстаўленых для публікацыі матэрыялаў змяшчаем у канцы альманаха.

Віктар Жыбуль,
*рэдактар-укладальнік,
кандыдат філалагічных навук*

АРХІЎ

Рэльефы падэшваў на мяккім асфальце
перадвячэрнім часам нагадваюць аб тых,
хто прайшоў па горадзе,
запоўненым невядомымі пахамі
відавочна іншаземнага паходжання.
Ты не пазнàеш болей гораду —
о, гэтыя бясконцыя змены!
Цікава, а ці пазнаю я цябе?
Мае вены, што з кожным годам
робяцца ўсё больш заўважнымі,
запаўняюцца сонечнай плазмай,
якая паступова выцясняе кроў.
Я гартаю рукапісы, што так доўга маўчалі,
у спадзяванні даць ім голас,
а пасля ступаю ў чарговае лета,
і мой след застаецца на мяккім асфальце.

Аксана Данільчык

XXII Узвышаўскія чытанні

26 траўня 2022 г.

Елена Третьяк

ТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОЭТА МАКСИМА ТАНКА В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ В АУДИОВИЗУАЛЬНЫХ ДОКУМЕНТАХ БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА КИНОФОТОФОНОДОКУМЕНТОВ

Творчество народного поэта Беларуси, академика Академии наук Беларуси, Героя Социалистического Труда Максима Танка (Евгения Ивановича Скурко) яркое и разнообразное. Это и стихи, и поэмы, и лирические миниатюры, баллады, сатирические зарисовки.

В фондах БГАКФФД находится 176 единиц хранения фотодокументов, 100 единиц хранения кинодокументов, 195 единиц учета фонодокументов, связанных с творчеством Максима Танка. Источниками их поступления являются документы фотохроник БелТА и ТАСС, фототеки Белорусского государственного музея истории Великой Отечественной войны, ЦГАМЛИ БССР и ЦГАКФФД БССР, БелОКС, музея исторического факультета БГУ, издательства «Беларусь», республиканских и районных газет «Літаратура і мастацтва», «Советская Белоруссия», «Мінская праўда», «Зара», «Красное знамя», «Шахцёр», фотоколлекций Е. Ряпасова, Л. Папковича, И. Соловейчика, И. Берлина, Е. Садовского, В. Китаса и других, сюжеты документальных фильмов и киножурналов киностудии «Беларусьфильм», записи программ Белорусского радио.

Среди аудиовизуальных документов архива 3 фотоснимка и 2 киносюжета запечатлели поэта в годы Великой Отечественной войны. Это фотопортрет Максима Танка — корреспондента газеты-плаката «Раздавім фашысцкую гадзіну» (1942–1943), его совместный снимок с Пименом Панченко (1941) и групповая фотография белорусских поэтов и писателей, среди которых М. Танк, К. Крапива, А. Кулешов и М. Лыньков, сделанная в Минске в первые дни после освобождения города в 1944 году.

Великая Отечественная война застала Максима Танка в Белостоке. Впоследствии он с женой сумел эвакуироваться в Саратов, где осенью 1941 года родился их первенец. В Саратове поэт записался в народное ополчение и ждал отправки на фронт. Вскоре решением Политуправления КП(б)Б он был направлен на работу в редакцию газеты «Советская Белоруссия», тиражи которой доставлялись летчиками через линию фронта одновременно с боеприпасами для партизан. Вместе с другими белорусскими деятелями культуры и искусства участвовал в эфирах радиостанции «Савецкая Беларусь», базировавшейся в Москве с осени 1941 года. Летом 1942 года по распоряжению ЦК КП(б)Б Максим Танк стал сотрудником газеты-плаката «Раздавім фашысцкую гадзіну» [5, с. 48]. Это печатное издание выходило с июля 1941 года первоначально только на русском языке, а с апреля 1942 года и на белорусском [6, с. 370].

На новом поприще широко раскрылся сатирический талант поэта. В каждом номере появлялись его стихотворные комментарии под карикатурами, краткие стихи-призывы, гротескные стихотворные зарисовки,

сатирические рассказы и стихи, он также делал переводы авторов русскоязычного варианта издания газеты-плаката [4, с. 96].

Работа редколлегии газеты-плаката «Раздавім фашысцкую гадзіну» запечатлена в одном из сюжетов киножурнала «Савецкая Беларусь» № 3 за 1942 год [2, с. 47]. Глядя на экран, мы видим белорусских поэтов Максима Танка, Петруся Бровку и Анатоля Астрейку во время одного из заседаний редколлегии, в ходе которого Максим Танк читает свое стихотворение «Не шкадуйце, хлопцы, пораху...», написанное им еще в 1941 году:

*Не шкадуйце, хлопцы, пораху,
Куль гарачых і гранатаў.
Усе, каму свабода дорага,
Падымайцеся на ворагаў,
На катаў!
Пушча змрочная, высокая,
Недаступная паляна,
Будзь ты могільнікам ворагам,
Стань прыстанішчам для сокалаў —
Партызанаў.
Век жывым звяр'ю не вырвацца
І ад помсты не схавацца.
Нашы сілы растуць, шырацца, —
Над Дзвіной стаім, над Прыпяццю
На варце.
Днём буранамі крылатымі,
Быццам цень, праходзім ноччу
Сонным лагерам, між хатамі,
Зніштажаючы гранатамі
Банду воўчу.
Чуюць гады ў кожным шораху,
Што ўжо блізіцца расплата,
Чуюць з страхам песню ворагі:
Не шкадуйце, хлопцы, пораху
На катаў! [7, с. 75–76]*

В годы Великой Отечественной войны из-под пера Максима Танка вышло более 40 стихов и поэма «Янук Сяліба». В 1945 году они были опубликованы в двух стихотворных сборниках «Вастрыце зброю» и «Праз вогненны небасхіл» [1, с. 136].

Для поэзии Максима Танка военного периода характерны следующие черты: призыв ничего не жалеть для борьбы с врагом, уверенность в том, что, несмотря на неудачи в 1941 году, враг все равно будет разбит, воспевание боевого духа и самоотверженности воинов Красной Армии, прославление родного края и культуры белорусского народа. Примером тому могут служить такие стихотворения, как «Не шкадуйце, хлопцы, пораху...» (1941), «Мы вернемся» (1941), «Гастэла» (1943), «Ты будзеш жыць, Радзіма» (1943), «Ластаўка» (1943), «На рубяжы» (1943), «Маці» (1943), «Беларусь» (1944) и многие другие.

После освобождения Минска в 1944 году Максим Танк вернулся в столицу, где он вместе со своими товарищами по перу Михасём Лыньковым, Петрусём Бровкой и Аркадием Кулешовым посетил места массового уничтожения гражданского населения в лагере смерти «Малый Тростенец», присутствовал при эксгумации тел погибших в ходе работы Чрезвычайной комиссии по расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников. Об этом свидетельствуют кадры документального кинофильма «Злачынствы, зробленыя немцамі на тэрыторыі Беларускай ССР у перыяд акупацыі» (1945). Все увиденное поэтом нашло отражение в его стихотворении «Мы ў свой горад прышлі...»:

*Галавешкаю ўвысь
Нехта кінуў над горадам месяц.
І ў праменнях сівых
Каміноў зачарнела узлессе,
І, як гром, па-над ім
Бляха з дахаў сарваных грымела,
І клубіў чорны дым,
Быццам рой кажаноў ашалелых.*

.....
— *Горад мой, горад мой,
Колькі гордых іх, мужных і смелых
Тут лягло пад табой,
На руінах тваіх анямелых?! —*

.....
*Бо хто толькі прайшоў
Па зямлі беларускай і бачыў
Піраміды з галоў,
Рэкі слёзаў няўцешных, гарачых... [7, с. 89–90]*

В 1965 году в эфире Белорусского радио вышла передача «І слова ў страі», рассказывающая о работе в Москве в годы Великой Отечественной войны радиостанции «Савецкая Беларусь». В ходе передачи приводятся воспоминания корреспондентов радио тех лет, в том числе рассказывается об участии в эфирах Максима Танка, выступления которого всегда были очень яркими и эмоциональными [3, с. 51].

В 2007 году режиссер С.А. Гайдук посвятил Максиму Танку документальный фильм «Пясняр з Нарачанскага краю». В фильм были включены документальные кадры о работе редакции газеты-плаката «Раздавім фашысцкую гадзіну», взятые из киножурнала «Савецкая Беларусь» за 1942 год.

В стихотворных произведениях Максима Танка военных лет воедино переплелись гнев и сатира, любовь и тоска по родному краю, оптимизм и уверенность в победе над врагом. Его творчество в годы Великой Отечественной войны ярко передавало отношение автора к происходящему. Аудиовизуальные документы Белорусского государственного архива кинофотофонодокументов позволяют нам и через годы стать современником поэта, увидеть его, услышать его голос.

Список литературы

1. **Арочка, М. Максiм Танк / М. М. Арочка.** — Мiнск : Навука i тэхнiка, 1984. — 270 с.
2. **Белорусский государственный архив кинофотофонодокументов : Справочник. Ч. 1. Кинодокументы / авт.-сост. С. В. Жумарь.** — Молодечно : Тип. Победа, 2002. — 718 с.
3. **Белорусский государственный архив кинофотофонодокументов : Справочник. Ч. 2. Фонодокументы / авт. предисл., сост. С. В. Жумарь ; редкол. В. В. Баландин.** — Минск : Проф-Пресс, 2013. — 560 с.
4. **Бугаёў, Д. Я. Паэзія Максіма Танка / Дзмітрый Бугаёў.** — Мiнск : Навука i тэхнiка, 1964. — 158 с.
5. **Калеснік, У. А. Максiм Танк. Нарысы жыцця i творчасці / У. А. Калеснік.** — Мiнск : Маст. літ., 1981. — 187 с.
6. **Республика Беларусь : энциклопедия / редкол.: Г. П. Пашков и др.** — Минск : БелЭн імя П. Броўкі, 2008. — Т. 6. — 752 с.
7. **Танк, М. Лірыка / Максiм Танк; прадам. Р. І. Барадуліна.** — Мiнск : Маст. літ., 1987. — 479 с.

Пимен Панченко и Максим Танк в годы Великой Отечественной войны. 1941 г.
Фототека БРРТЦ, 0-110792

Максим Танк — корреспондент газеты-плаката «Раздавим фашистскую гадзiну». 1942–1943 гг.
Фототека Белорусского государственного музея истории Великой Отечественной войны, 0-071423

Максим Танк, Кондрат Крапива, Аркадий Кулешов и Михась Лыньков в Минске в первые дни после освобождения города от немецко-фашистских захватчиков. Июль 1944 г. Фотохроника БелТА, В. Лупейко, 0-066095

АСОБА І ЛЁС ЯЗЭПА ПУШЧЫ ПРАЗ АРХІЎНЫ ФОНД ПІСЬМЕННІКА Ё АДЛЮСТРАВАННІ ВІРТУАЛЬНАГА ПРАЕКТА «НА ХВАЛІ ЧАСУ, У ПЛЫНІ ЖЫЦЦЯ»

У 2023 годзе адзначаецца 100-годдзе ўтварэння Усебеларускага літаратурнага аб'яднання паэтаў і пісьменнікаў «Маладняк». Да гэтага знакавага юбілею ўжо пяты год на партале Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі ствараецца віртуальны праект «На хвалі часу, у плыні жыцця». Адным з партнёраў праекта з'яўляецца Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ), фонды якога раскрыты на віртуальных старонках пра пісьменнікаў-маладнякоўцаў.

Да 120-годдзя з дня нараджэння Язэпа Пушчы ў межах праекта бібліятэка стварыла асобную экспазіцыю, прысвечаную паэту, дзе можна пазнаёміцца з яго жыццём і творчасцю, поўнымі тэкстамі прыжыццёвых выданняў аўтара, крытычнымі матэрыяламі і ўшанаваннем памяці гэтай адметнай асобы.

Адным з самых каштоўных раздзелаў віртуальнай экспазіцыі з'яўляецца фотагалерэя пісьменніка, дзе змешчаны шэраг дакументаў з фонду № 26, які прадстаўляе асабісты архіў пісьменніка, што ахоплівае перыяд з 1922 па 1967 год. [1, с. 206]. У фотагалерэі размешчаны некалькі слайдараў, дзе можна ўбачыць фотаздымкі, рукапісы і запісныя кніжкі, дакументы, лісты, віншавальныя паштоўкі, тэлеграмы і выявы дароўных надпісаў у кнігах.

Падчас стварэння праекта неаднаразовыя звароты да архіваў рэпрэсаваных пісьменнікаў даюць магчымасць параўнаць колькасць, змястоўнасць, стан матэрыялаў, іх разнастайнасць. Дзякуючы самому паэту, а пасля і яго жонцы, Станіславе Эдуардаўне Шпакоўскай, якая перадала пасля смерці мужа шэраг яго дакументаў у архіў-музей, фонд Язэпа Пушчы з'яўляецца сапраўды ўнікальным. Сёння гэта найкаштоўнейшая крыніца для даследавання не толькі спадчыны пісьменніка, але і ўсяго літаратурнага працэсу 1920–1930-х гг., доўгачаканага, эмацыянальнага і драматычнага перыяду вяртання выгнаннікаў на радзіму, іх творчасці і жыцця пасля рэабілітацыі і перанесеных пакут.

Сярод разнастайнасці дакументаў, прадстаўленых у віртуальным раздзеле, адзначым некаторыя найбольш паказальныя, якія адлюстроўваюць важныя падзеі лёсу і творчасці Язэпа Пушчы розных гадоў.

Жыццё паэта дакладна падзяляецца на тры перыяды, якія Людміла Мазанік, літаратуразнаўца, укладальніца і аўтар каментарыяў да двухтомнага збору твораў пісьменніка, вобразна назвала «кругамі», цэнтральным з якіх быў самы доўгі па часе круг «Дантавага пекла», што сімвалізаваў гады, праведзеныя ў высылцы з рэдкім вяртаннем да літаратуры [2, с. 5].

Круг першы — жыццё і творчасць паэта да яго арышту: гэта дзяцінства, гады вучобы ў Каралішчавічах, Мінску, Ленінградзе, праца ў школе і выкладанне на агульнаадукацыйных курсах аддзелаў народнай асветы, «маладнякоўскі» і «ўзвышайскі» перыяды, гады плённай творчасці. Архіўных дакументаў гэтага часу захавалася няшмат, але яны адлюстроўваюць названыя жыццёвыя падзеі, пакідаюць памяць пра асяроддзе паэта. Так, вылучаюцца

групавыя і сямейныя фотаздымкі, што прадстаўляюць сяброў і родных Язэпа Пушчы. Напрыклад, з копіі выявы 1924 года на нас глядзяць поўныя жыццёвай мудрасці вочы бацькоў пісьменніка — Паўла Вікенцьевіча і Міхаліны Вікенцьеўны Плашчынскіх. З ўспамінаў жонкі Язэпа Пушчы, Станіславы Шпакоўскай: «Гэта была дружная, працавітая сям’я. Улетку ўставалі амаль у 4-5 гадзін раніцы. Клаліся ў 11-12 гадзін вечара. <...> Бацькі былі клапацлівыя разумныя людзі. За вчэрай абмяркоўваліся ўсе пытанні. Хто, дзе будзе выконваць заўтра якую работу» [3, с. 393].

Вядомыя групавыя фотаздымак чальцоў камісіі мовы і літаратуры Інбелкульта захаваў памяць пра час працы пісьменніка сакратаром названай арганізацыі, дзе ён рыхтаваў першае акадэмічнае выданне твораў Максіма Багдановіча, удзельнічаў у навуковых мерапрыемствах. Напрыклад, 19 лістапада 1926 г. адбылася Акадэмічная канферэнцыя па пытаннях рэформы беларускага правапісу, падчас якой Язэп Пушча пазнаёміўся з латышскім паэтам і драматургам Янам Райнісам, разам са Змітраком Бядулем суправаджаў яго на машыне, паказваючы Мінск. Пра тую сустрэчу нагадвае знакамiты фотаздымак беларускіх пісьменнікаў з сябрам па пярэ з Латвіі. Ужо значна пазней, працуючы ў Чаадаеве, Я. Пушча прысвяціў верш Яну Райнісу, датаваны 1957 годам, дзе ўзгадаў той памятны дзень:

*Я добра помню дваццаць шосты год у Мінску,
Калі Ян Райніс Беларусь абняў аберуч:
«Сябры, і мой народ у светлы дзень свой верыць!».*

У архіве-музеі існуюць рукапісныя варыянты гэтага верша з аўтарскімі выпраўленнямі і закрэсліваннямі, дзякуючы якім можна прасачыць за творчымі пошукамі паэта. Напрыклад, у абодвух варыянтах верша Я. Пушча некалькі разоў перапісваў радок, дзе Я. Райніс звяртаецца са словамі: «Сябры, і мой народ у светлы дзень свой верыць!». У першапачатковых версіях звароту латышкага паэта не было, аўтар выказваўся ад сваёй асобы: «Тады не мог бы я ў песню дружбы не паверыць» [БДАМЛІМ. Ф. 26, воп. 1, адз. зах. 30, арк. 18].

З архіўных дакументаў вядома, што ў 1964 годзе дырэктар Дзяржаўнага літаратурнага музея імя Яна Райніса звяртаўся да Я. Пушчы з просьбай даслаць гэты верш, фотаздымкі і ўспаміны пра знаходжанне латышкага паэта ў Беларусі. Пазней яго просьба была выканана і ён атрымаў усе неабходныя матэрыялы.

Сярод дакументаў ранняга перыяду жыцця і творчасці паэта, якія захаваліся ў архіве-музеі і прадстаўлены ў праекце «На хвалі часу, у плыні жыцця», вылучаецца заліковая кніжка Іосіфа Плашчынскага — студэнта Ленінградскага дзяржаўнага ўніверсітэта, дзе ён вучыўся на факультэце мовы і матэрыяльнай культуры. Вядома, што з 1925 па 1927 год пісьменнік атрымліваў адукацыю ў Мінску, на педагагічным факультэце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, але, не вытрымаўшы нападкаў крытыкаў, з’ехаў у Ленінград, дзе працягваў навучанне. Заліковая кніжка студэнта Плашчынскага датавана 1929 годам, з яе можна даведацца, што пісьменнік вывучаў гісторыю антычнай літаратуры, чэшскую мову, спецыяльны курс па рускай літаратуры XX ст., паліграфічную справу і іншыя прадметы.

«Круг другі», паводле Л. Мазанік, ахоплівае 28 гадоў вымушанага жыцця Язэпа Пушчы за межамі Беларусі. У адрозненне ад ранняга перыяду захавалася больш значная колькасць дакументаў гэтага часу, частка іх прадстаўлена ў віртуальнай экспазіцыі пра Я. Пушчу.

З 1931 па 1958 год асуджаны паэт жыў у Расіі, спачатку ў горадзе Шадрынску Свярдлоўскай вобласці, пасля ў Анапе, а потым у сяле Чаадаева на Мурамшчыне. Рукапісныя і машынапісныя даведкі аб службовай дзейнасці сведчаць пра яго працу бухгалтарам у Шадрынскім райлеспасе, у нарыхтоўчай канторы «Продснаб», у аддзеле вінаробства ў саўгасе «Джэметэ» ў Анапе. З дат, пазначаных на дакументах, бачна, што І. Плашчынскі не затрымліваўся на працах, часта пераязджаў з месца на месца, магчыма, баючыся паўторных арыштаў. Толькі ў Шадрынскім райлеспасе працаваў крыху больш: з ліпеня 1931 па красавік 1934 года. Па ўспамінах Станіславы Шпакоўскай, якая пераехала з дзецьмі да мужа ў 1932 годзе, у Шадрынску яны жылі няблага, трымалі карову, мелі невялікі кавалак зямлі, «здавалася, што можна жыць» [3, с. 405]. Нягледзячы на забарону ГПУ «вершаў не пісаць», часам Язэп Пушча звяртаўся да творчасці. Так, у архіве захавалася яго кароткая аўтабіяграфія ад 27 верасня 1959 г., дзе ён пакінуў ёмістыя, паказальныя сказы: «працую бухгалтарам і зрэздзь звяртаюся да паэзіі», «працую бухгалтарам, напісаў некалькі вершаў...» [БДАМЛМ. Ф. 26, воп. 1, адз. зах. 45, арк. 7].

Характэрна, што Язэп Пушча адказна ставіўся да любой дзейнасці, у тым ліку і да вымушанай, якой займаўся дзеля заробку ў складаных жыццёвых умовах. Напрыклад, з даведкі аб працы І. Плашчынскага бухгалтарам у Шадрынскай Міжраённай нарыхтоўчай канторы «Продснаб» ад 13 кастрычніка 1935 г. можна даведацца, што «Тов. Плащинский И.П. отчетность представлял своевременно, аккуратно и высокую по качеству, за что был премирован Свердловским областным объединением столовых...» [БДАМЛМ. Ф. 26, воп. 1, адз. зах. 78, арк. 2].

Яго адказнасць і працаздольнасць, педагогічны талент, уменне зацікавіць вучняў адзначана ў матэрыялах, звязаных з настаўніцкай справай. Так, захаваліся дакументы, якія сведчаць пра паспяховую працу Іосіфа Паўлавіча ў Манакоўскай сярэдняй школе, дзе ён выкладаў рускую мову і літаратуру з 1937 па 1941 год. Сярод іх — даведка аб грашовай прэміі ў 200 рублёў, годная характарыстыка, дзе адзначана, што, дзякуючы І. Плашчынскаму паспяховасць у некаторых класах складала 96,6 %.

Захаваўся шэраг архіўных дакументаў, якія адлюстроўваюць работу Іосіфа Паўлавіча ў Чаадаеўскай сярэдняй школе, дзе ён на працягу 19 гадоў займаў пасаду дырэктара. Дасягненні ў кіраўнічай і настаўніцкай дзейнасці пацвярджае загад аб узнагароджанні І. Плашчынскага нагрудным значком «Отличник народного просвещения» за паспяховую навучальную і выхаваўчую працу ў школе.

Найкаштоўнейшай крыніцай даследавання з'яўляюцца рукапісы вершаў Язэпа Пушчы перыяду высылкі, якія пры жыцці нідзе не друкаваліся. Напрыклад, «Лісты да дачушак» паэт пісаў у 1930 годзе ў Мінскай турме.

Безумоўна, да адных з найбольш змястоўных дакументаў можна аднесці лісты пісьменніка да родных, яго перапіску з сябрамі. Цеплынёй,

душэўнасцю і словамі падтрымкі прасякнуты лісты Адама Бабарэкі, які быў даўнім сябрам Язэпа Пушчы. Крытык падзяліў лёс многіх сучаснікаў: у пачатку 1930-х гг. ён, як і І. Плашчынскі, адбываў высылку. Лісты А. Бабарэкі, напісаныя на паштоўках, датаваны 1933–1935 гг. і адрасаваны ў Шадрынск, дзе ў тых часы жыві і працаваў Язэп Пушча. У большасці радкоў пануюць настальгічныя настроі, успаміны: *«Каб ведаў ты, як згаладаліся мы на роднай нашай узвышэнскай паэзіі!»*. Амаль у кожным лісце пытанні пра творчасць сябра: *«Ці пішаеш што? Мо' скончыў "Сады вятроў"? Як бы хацелася пачытаць тваё мастацкае слова»*; *«Гэта-ж чуў я, што ты за гэты час нічога не пісаў, ці праўда гэта?»* [БДАМЛМ. Ф. 26, воп. 1, адз. зах. 53, арк. 2, 4].

Заканамерна, што лісты сяброў да Я. Пушчы, напісаныя ў другой палове 1950-х гг., прысвечаны не столькі творчым пытанням, а надзённым жыццёвым праблемам, магчымасці рэабілітацыі і вяртання ў Беларусь, насычаныя словамі падтрымкі і парадамі. Напрыклад, у лісце ад 10 снежня 1957 г. пісьменнік Станіслаў Шушкевіч паведаміў наступныя навіны: *«У Мінск прыязджаў Ул. Дубоўка. Мне яго бачыць не давялося. Кажуць, што барада ў яго да пояса. Пазналі яго толькі на вачах, яны ў яго не змяніліся. Ён атрымаў дакументы аб поўнай рэабілітацыі <...> Раю Вам пераехаць у Мінск. На Радзіме, мне здаецца, адразу памаладзееце і пачнеце пісаць так, як не пісалі ніколі»* [БДАМЛМ. Ф. 26, воп. 1, адз. зах. 63, арк. 1–2].

Спрыяў вяртання Язэпа Пушчы на радзіму і падштурхоўваў яго ў хутчэйшым вырашэнні гэтага пытання пісьменнік Алесь Якімовіч. У адным з лістоў ён раіць сябру падаваць заяву аб членстве ў Саюз пісьменнікаў, якое давала права на атрыманне кватэры. А. Якімовіч паведамляе пра агульных знаёмых і іх вяртанне, падкрэслівае, што пісьменніка чакаюць на радзіме: *«Спадзяюся, што ўсё будзе добра і ты нарэшце вернешся і дахаты, і ў літаратуру»* [БДАМЛМ. Ф. 26, воп. 1, адз. зах. 64, арк. 14]. Чытаючы лісты сяброў пісьменніка, паяднаных з ім агульнымі пакутамі, цяжка не ўразіцца, якая ж была моцная падтрымка, шчырае хваляванне і занепакоенасць далейшым лёсам таленавітага чалавека, імкненне дапамагчы хоць добрым словам і вярнуць у Беларусь не проста сябра, а менавіта паэта Язэпа Пушчу.

Найбольшая колькасць разнастайных архіўных дакументаў захавалася пра апошні, самы кароткі, але яскравы шасцігадовы «круг жыцця» Язэпа Пушчы, які ён пражывіў на радзіме. Цікавасць выклікаюць віншавальныя паштоўкі і тэлеграмы, значная частка якіх размешчана на віртуальнай старонцы пра пісьменніка. Сярод іх сяброўскія віншаванні з Новым годам, святам Першага мая, з 60-гадовым юбілеем, атрыманыя Язэпам Пушчам ад Уладзіміра Дубоўкі, Юркі Гаўрука, Андрэя Александровіча, Сяргея Грахоўскага, Еўдакіі Лось, Максіма Лужаніна, Алеся Звонака, Сяргея Новіка-Пеюна і іншых. Захавалася паштоўка з вершам, адрасаваная Я. Пушчам балгарскаму літаратуразнаўцу Георгію Вылчаву, які даследаваў узаемасувязі балгарскай і беларускай літаратур.

Пасля ад'езду пісьменніка з Чаадаева ён працягваў цікавіцца справамі школы, падтрымліваў стасункі са сваімі былымі калегамі, вёў перапіску з настаўніцай Еўдакіяй Васільеўнай Нагорнавай. У лісце ад 24 лістапада 1958 г. яна з цеплынёй успамінала Іосіфа Паўлавіча: *«А я с недзелю назад, стоя на крыльце, увидела мужчину, который шёл от Семелькина пустыря по направлению к правлению колхоза, так похожего на Вас издалека, что я рванулась*

с крыльца навстречу. Но увы! Это был обман зрения» [БДАМЛМ. Ф. 26, воп. 1, адз. зах. 61, арк. 3].

Шмат лістоў гэтага часу прысвечана творчым пытанням: бачна, што пісьменнік зноў жыве поўным творчым жыццём. Сярод іх шэраг запрашэнняў ад калег прыняць удзел у літаратурных вечарынах, сустрэчах, просьбы падзяліцца ўспамінамі пра Янку Купалу, Яна Райніса, прапановы аб творчых сустрэчах са школьнікамі, просьбы выдаўцоў даслаць вершы, якія яшчэ не друкаваліся.

У апошнія гады жыцця пісьменнік цяжка хварэў, у 1960 годзе знаходзіўся ў санаторыі «Вільнюс» у Друскеніках, адкуль пісаў родным. Лісты гэтага часу ўсё больш прысвечаны пытанням здароўя, але, нягледзячы на лячэнне, працэдуры, Я. Пушча застаецца аптымістам і жартаўніком, хоць і адчуваюцца ноты смутку: «...умываюся мінеральнай вадой з “крыніцы хараства і маладосці”, думаю “намаладзец” з твару на гадоў дваццаць... Няхай гэта будзе хоць добрым жартам, калі не сапраўднасцю...» [БДАМЛМ. Ф. 26, воп. 1, адз. зах. 52, арк. 1–2].

У лісце Канстанціна Гарабурды чытаем наступнае: «Вот, брат Язэп, і “туліцца жнівень пад пуняй, ношкай аўсянай саломы”, і сунецца гарбатая старасць, і наўрад ці “Рыкае раніца”, а калі рыкае, то гэта вельмі добра. Жадаю табе ўдалай старасці, не пазбаўленай маладосці» [БДАМЛМ. Ф. 26, воп. 1, адз. зах. 55, арк. 2].

Дакументы з асабістага архіва Язэпа Пушчы даюць адказы на многія пытанні, дапамагаюць удакладніць біяграфічныя звесткі, даюць уяўленне, якія зносіны былі ў Я. Пушчы з калегамі, выдаўцамі, сябрамі, роднымі. Дзякуючы такім каштоўным крыніцам перад біёграфамі Я. Пушчы, літаратуразнаўцамі раскрываюцца новыя магчымасці для даследаванняў. Матэрыялы фарміруюць агульны гістарычны кантэкст, панараму развіцця беларускага літаратурнага жыцця. З дапамогай сумесных праектаў, аб'яднання Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва і Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі асобы маладнякоўцаў раскрываюцца для шырокай аўдыторыі, працягваецца папулярызацыя архіўных фондаў у віртуальнай прасторы.

Спіс літаратуры

1. **Кекелева, Т.** Фонд Язэпа Пушчы ў БДАМЛМ / Т. Кекелева // Пра час «Узвышша» : матэрыялы навук. канф., узвышайс. чытанняў (Мінск, 1999–2002) / [навук. рэд. М. І. Мушынскі ; рэдкал.: Г. В. Запартыка (гал. рэд.) і інш.]. — Мінск, 2002. — С. 205–211.

2. **Мазанік, Л.** «А я нашчадкам што ў спадчыну пакіну» / Л. Мазанік // Пушча, Я. Збор твораў : у 2 т. / Я. Пушча ; рэдкал.: С. А. Андраюк [і інш.]. — Мінск. — 1993. — Т. 1 : Вершы. Пазмы. Артыкулы, 1922–1930 / рэд. т. Р. І. Барадулін; уступ. арт., уклад., падрыхт. тэкстаў і камент. Л. М. Мазанік. — С. 5–12.

3. **Плашчынская, С.** З дзён далёкіх і блізкіх / С. Плашчынская // Пушча, Я. Збор твораў : у 2 т. / Я. Пушча ; рэдкал. : С. А. Андраюк [і інш.]. — Мінск. — 1994. — Т. 2 : Вершы. Пазмы. Пераклады. Крытычныя артыкулы, 1930–1963 / рэд. т. Р. І. Барадулін; уклад., падрыхт. тэкстаў і камент. Л. М. Мазанік. — С. 382–440.

ГІСТОРЫЯ СТАНАЎЛЕННЯ І РАЗВІЦЦЯ БІБЛІЯТЭЧНАЙ СПРАВЫ БЕЛАРУСІ ПРАЗ КАНТЭКСТ АРХІЎНАГА ДАКУМЕНТА

Гістарычны вопыт неабходны чалавецтву як падмурак, на якім будзеца якасна новы этап развіцця грамадства. Даследаванне працэсу развіцця бібліятэк, крытычнае асваенне і выкарыстанне вопыту, назапашанага ў галіне бібліятэчнага будаўніцтва, дапамагае раскрыць асноўныя заканамернасці сучаснага стану бібліятэчнай справы, дае магчымасць з пазіцыі сённяшніх ведаў на новым узроўні падысці да перспектывы далейшага развіцця бібліятэк і спрыяць вырашэнню сучасных і будучых праблем у бібліятэчнай навуцы і практыцы. На падставе гістарычных фактаў і падзей даследчыкі могуць не толькі канстатаваць пэўныя негатыўныя моманты, але і даць аб'ектыўную ацэнку складаным працэсам і супярэчнасцям пэўнага адрэзка часу.

Зразумела, што спазнанне гісторыі павінна ажыццяўляцца на аснове архіўнай спадчыны краіны, таму важнай з'яўляецца наяўнасць грунтоўнай крыніцознаўчай базы.

Сістэматычнае вывучэнне гісторыі бібліятэчнай справы краіны на падставе зместу архіўных дакументаў і матэрыялаў на працягу доўгіх часоў з'яўляецца адным з вядучых кірункаў навукова-даследчай дзейнасці Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (НББ). Упершыню члены навуковага калектыву бібліятэкі звярнуліся да архіўных фондаў больш за 50 гадоў таму. Вынікам руплівага пошуку, паэтапнага адбору і навуковай апрацоўкі гістарычных дакументаў стаў выхад у свет у 1978 годзе першага навуковага зборніка «Библиотечное дело в БССР. Документы и материалы. 1918–1941» [1]. У яго ўвайшоў 151 дакумент, амаль палова з якіх была апублікавана ўпершыню. Такім чынам быў пакладзены пачатак стварэнню паўнатэкставай крыніцознаўчай базы па гісторыі фарміравання бібліятэчнай справы Беларусі.

З таго часу ў цесным супрацоўніцтве з галіновымі і публічнымі бібліятэкамі, архівамі і музеямі НББ працягвае работу, галоўнай мэтай якой з'яўляецца ўвядзенне ў навуковы і грамадскі ўжытак сістэматызаванай і археаграфічна апрацаванай сукупнасці дакументаў. У выніку ўбачылі свет яшчэ пяць навуковых зборнікаў, якія ў агульнай колькасці змяшчаюць тэксты звыш 800 архіўных дакументаў і матэрыялаў і ахопліваюць перыяд з канца XIX да пачатаку XXI ст. [2, 3, 4, 5, 6].

Дзякуючы гэтым выданням шырокай грамадскасці сталі вядомыя новыя звесткі і факты, якія спрыяюць стварэнню аб'ектыўнай карціны развіцця бібліятэк і кніжнай культуры Беларусі на фоне розных гістарычных працэсаў.

Зборнікі карыстаюцца ўстойлівым попытам, аднак магчымасці друкаваных выданняў абмяжоўваюць ахоп патэнцыйных карыстальнікаў, масіў архіўных дакументаў выкарыстоўваецца даследчыкамі з рэгіёнаў краіны ў нязначнай ступені і тым больш застаецца малавядомым за мяжой.

У сувязі з гэтым мэтай навуковага калектыву НББ сёння з'яўляецца не толькі пошук і акумуляванне з максімальнай паўнатой дакументаў па гісто-

рыі бібліятэчнай справы, але і забеспячэнне доступу да архіўнай спадчыны шырокаму колу карыстальнікаў праз сетку Інтэрнэт.

Сёлета бібліятэка будзе адзначаць свой 100-гадовы юбілей. Гэтая падзея стала новым імпульсам для працы па вывучэнні працэсу фарміравання сеткі бібліятэчных устаноў на тэрыторыі Беларусі.

Нягледзячы на шматгадовую плённую працу даследчыкаў, па шэрагу прычын многія каштоўныя дакументы і матэрыялы ўсё ж заставаліся неапублікаванымі і, адпаведна, не ўведзенымі ў навуковы ўжытак. Таму з мэтай папаўнення лакун, што існуюць у крыніцазнаўчай базе па гісторыі бібліятэчнай справы, у 2020 годзе Нацыянальнай бібліятэкай Беларусі была праведзена навукова-даследчая работа (НДР) «Станаўленне і развіццё бібліятэк Беларусі: архіўныя дакументы». Па яе выніках быў створаны аднайменны электронны інфармацыйны рэсурс (ЭІР), які сёння размешчаны ў свабодным доступе ў сетцы Інтэрнэт [7].

Для стварэння дадзенага ЭІР у фондах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь быў здзейснены пошук і адбор дакументаў, якія тычацца гісторыі станаўлення і развіцця бібліятэчнай галіны ў першай палове XX ст., але раней па пэўных прычынах не былі апублікаваныя. Увага надавалася менавіта гэтаму перыяду, паколькі ў Беларусі ў гэты час адбываўся колькасны рост бібліятэчных устаноў, а бібліятэчная справа фарміравалася як самастойная галіна.

У выніку пошукаў у фондах архіва было знойдзена і прааналізавана больш за 250 дакументаў, што ўтрымліваюць новыя або дапаўняюць, дэталізуюць і ўдакладняюць раней вядомыя гістарычныя факты і падзеі. Для рэсурса адабрана звыш 100 найбольш цікавых і вартых увагі дакументаў, якія адпавядаюць канцэпцыі праекта.

Знойдзеныя матэрыялы ў адпаведнасці са сваім зместам былі падзелены на дзве групы: дакументы, якія адлюстроўваюць сацыяльную і культурную ролю бібліятэк Беларусі ў першай палове XX ст., і дакументы, звязаныя з гісторыяй стварэння і развіцця Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У.І. Леніна (сёння — Нацыянальная бібліятэка Беларусі) у гэты ж перыяд. Адпаведна групам у рэсурсе выдзелены два раздзелы: «Социальная и культурная роль библиотек Беларуси первой половины XX века» і «Становление и развитие Национальной библиотеки Беларуси в первой половине XX века».

Спіс архіўных дакументаў у раздзелах ЭІР размяшчаецца ў храналагічным парадку згодна з датамі іх стварэння. Кожны археаграфічны запіс суправаджаецца падрабязнай анатацыяй, для большай візуальнай прыябнасці і шырэйшага раскрыцця тэмы дакументаў падаюцца малюнкi іх фрагментаў.

Прадстаўлены ў рэсурсе матэрыял датуецца 1920-мі — пачаткам 1950-х гг. і тычыцца розных аспектаў дзейнасці хат-чытальняў, раскрывае падрабязнасці з гісторыі ўзнікнення і функцыянавання галоўнай бібліятэкі краіны, фарміравання яе фондаў і калекцый.

Паслядоўнасць структуры ЭІР дазваляе здзейсніць свайго роду падарожжа ў мінулае, адчуць атмасферу і спецыфіку таго часу, пагрузіцца ў яго каларыт. У прыватнасці, можна даведацца, якімі кампетэнцыямі павінен быў валодаць бібліятэкар у першай палове XX ст.; якую працу бібліятэкі і хаты-чытальні праводзілі для задавальнення інфармацыйных патрэб

нацыянальных меншасцей; пазнаёміцца з палажэннем аб цэнтральнай хаце-чытальні або з інструкцыяй па стварэнні бібліятэчнага гуртка пры клубе; высветліць, колькі моў павінен быў ведаць супрацоўнік Дзяржаўнай бібліятэкі БССР ім. У.І. Леніна, які займае кіроўную пасаду; якія меры прымаліся ў адносінах да работнікаў, калі яны адмаўляліся павышаць сваю кваліфікацыю, па захаванні працоўнай дысцыпліны ў калектыве; як бібліятэкары змагаліся з чаргой ахвотных атрымаць літаратуру ў чытальнай зале і шматлікае іншае.

У працэсе работы над рэсурсам членамі навуковага калектыву былі распрацаваны «Рэкамендацыі па пошуку, адбору, аналізу і апрацоўцы архіўных дакументаў пры правядзенні даследаванняў па гісторыі бібліятэчнай справы». З мэтай іх даступнасці для даследчыкаў яны размешчаны на партале Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі ў раздзеле «Навукова-практычныя распрацоўкі і метадычныя матэрыялы» [8].

Безумоўна, з цягам часу стала відавочнай неабходнасць сабраць знойдзеныя за ўвесь час дакументы і матэрыялы ў адным ЭІР. Таму ў 2022 годзе ў выніку праведзенай навукова-даследчай работы «Система хранения и обеспечения свободного доступа посредством интернет-технологий к документной информации по библиотечному делу Беларуси как части национального культурного наследия» была створана база даных (БД) «Библиотечное дело Беларуси в документах и материалах». Гэты рэсурс дазваляе ўвесці ў шырокі грамадскі і навуковы ўжытак максімальна поўны масіў структураванай інфармацыі, якая тычыцца гісторыі бібліятэк і бібліятэчнай справы нашай краіны, прадстаўлена архіўнымі і афіцыйнымі дакументамі, апублікаванымі / неапублікаванымі гістарычнымі матэрыяламі.

На сённяшні дзень БД утрымлівае 500 лічбавых копіяў поўных тэкстаў архіўных дакументаў, на кожны з іх складзены археаграфічны запіс, да многіх састаўлена падрабязная анатацыя. У інфармацыйным рэсурсе сабраны розныя віды дакументаў: заканадаўчыя акты, пратаколы і стэнаграмы пасяджэнняў з'ездаў, матэрыялы канферэнцый, уліковая і тэхналагічная дакументацыя, планы і справаздачы, бібліятэчная перапіска, даклады і іншае. Тэхнічныя магчымасці БД дазваляюць здзяйсняць шматаспектны пошук інфармацыі.

Да прыкладу, пошукавы механізм, рэалізаваны ў дадзенай інфармацыйнай сістэме, дае магчымасць праводзіць адбор дакументаў, якія адлюстроўваюць дзейнасць бібліятэк канкрэтнага рэгіёна або маюць дачыненне да канкрэтнай асобы, якая зрабіла пэўны ўнёсак у развіццё бібліятэк, пошук тых дакументаў, якія былі створаныя, прынятыя або апублікаваныя ў канкрэтны год ці прыкладна вызначаны перыяд.

Сістэматызаваная, навукова апрацаваная дакументная інфармацыя можа стаць грунтоўнай крыніцазнаўчай базай для правядзення даследаванняў, кадровай падрыхтоўкі і практычнай дзейнасці ў галіне культуры. Поўныя тэксты архіўных дакументаў і матэрыялаў, сабраныя ў БД, дазваляюць вывучаць гісторыю бібліятэчнай справы ў кантэксце культурнага развіцця рэгіёнаў Беларусі ў розныя храналагічныя перыяды, адлюстроўваюць асноўныя тэндэнцыі дзяржаўнай бібліятэчнай палітыкі ў рэспубліцы, асаблівасці гістарычнага працэсу фарміравання бібліятэк усіх тыпаў і відаў.

Праца па даследаванні гісторыі бібліятэчнай галіны Беларусі ў НББ працягваецца, БД «Библиотечное дело Беларуси в документах и материалах» паступова папаўняецца.

Каштоўнасць рэсурса відавочная: алічбоўка архіўных дакументаў спрыяе іх фізічнаму захаванню, а размяшчэнне іх у сусветнай інфармацыйнай прасторы дазваляе зрабіць раней не прадстаўленыя шырокай грамадскасці гістарычныя матэрыялы даступнымі для ўсіх без выключэння даследчыкаў культуры ў любы час і з любой кропкі свету.

Агульнавядома, што прагназаванне будучыні шчыльна звязана з вывучэннем мінулага, таму толькі той бібліятэказнавец, які ведае гісторыю сваёй галіны і разумее заканамернасці яе фарміравання, зможа экстрапаляваць асноўныя з'явы ў будучае і прагназаваць тэндэнцыі далейшага развіцця бібліятэчнай справы.

Спіс літаратуры

1. **Библиотечное дело в БССР : документы и материалы. 1918–1941** / Гос. Б-ка БССР им. В. И. Ленина [и др.]; сост.: Р. С. Васильева [и др.] — Минск : Вышэйшая школа, 1978. — 272 с.

2. **Библиотечное дело в БССР : документы и материалы. 1941–1958** / Гос. Б-ка БССР им. В. И. Ленина [и др.]; сост.: Л. Н. Бурлак [и др.] — Минск : Вышэйшая школа, 1984. — 287 с.

3. **Бібліятэчная справа на Беларусі : дакументы і матэрыялы. 1959–1975** / Нац. б-ка Беларусі, Дзярж. кам. па арх. і справаводстваў Рэсп. Беларусь ; [склад.: К. А. Навуменка (адк. склад.) і інш.]; рэдкал.: Л. Г. Кірухіна (адк. рэд.) [і інш.]. — Мінск : Нац. б-ка Беларусі, 2000. — 533 с.

4. **Бібліятэчная справа на Беларусі : дакументы і матэрыялы. 1976–1990** / Нац. б-ка Беларусі, Дзярж. кам. па арх. і справаводстваў пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь ; [склад.: К. А. Навуменка (адк. склад.), В. А. Рыхлова]; рэдкал.: Л. Г. Кірухіна (адк. рэд.) [і інш.]. — Мінск. : Нац. б-ка Беларусі, 2004. — 595 с.

5. **Бібліятэчная справа на Беларусі : дакументы і матэрыялы. XIX — пачатак XX ст.** / Нацыянальная бібліятэка Беларусі ; [склад. В. А. Рынкевіч]; рэдкал.: Л. Г. Кірухіна (адк. рэд.) [і інш.]. — Мінск : Нац. б-ка Беларусі, 2008. — 167 с.

6. **Нацыянальная бібліятэка Беларусі ў дакументах. 1922–2006** / Нац. б-ка Беларусі, Дэпартамент па арх. і справаводстваў М-ва юстыцыі Рэсп. Беларусь ; [склад.: К. А. Навуменка, М. В. Рудакоўская ; рэдкал.: Л. Г. Кірухіна (адк. рэд.) і інш.]. — Мінск : Нац. б-ка Беларусі, 2007. — 792 с.

7. **Становление и развитие библиотек Беларуси : архивные документы** [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <https://belaruslibrary.nlb.by/history/>. — Дата доступу: 16.05.2022.

8. **Рекомендации по поиску, отбору, анализу и обработке архивных документов при проведении исследований по истории библиотечного дела** [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <https://www.nlb.by/content/bibliotekaryam/nauchno-prakticheskie-razrabotki-i-metodicheskie-m/rekomendatsii-po-poisku-otboru-analizu-i-obrabotke-arkhivnykh-dokumentov-pri-provedenii-issledovaniy/>. — Дата доступу: 16.05.2022.

9. **Библиотечное дело Беларуси в документах и материалах** [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <https://bibdelo.nlb.by/>. — Дата доступу: 16.05.2022.

СІЛАЙ ДУХУ ПАДОБНЫЯ: СЫНЫ БЕЛАРУСКІХ ЛІТАРАТАРАЎ, ШТО ЗМАГАЛІСЯ І ЗАГІНУЛІ ЗА РАДЗІМУ (паводле архіўных крыніц)

Леанід Максімавіч Гарэцкі, сын класіка беларускай літаратуры Максіма Гарэцкага.

Жыццё Максіма Гарэцкага трагічна абарвалася 10 лютага 1938 г. Родныя пісьменніка атрымаюць дакумент аб гэтым толькі праз некалькі дзесяцігоддзяў. Яго сын Леанід загіне на вайне, так і не даведаўшыся пра смерць бацькі. І якое містычнае супадзенне: варажая куля насцігне Леаніда ў 1944 годзе ў дзень нараджэння бацькі 18 лютага.

Вайна застала членаў сям’і ў розных месцах: Леанід і яго сястра Галіна жылі ў Ленінградзе, іх маці Леаніла Усцінаўна — у Кіраве (Вятцы). Леанід Гарэцкі не раздумваючы пайшоў на фронт добраахвотнікам, Галіна Гарэцкая — у апалчэнне. Захаваліся шчымлівыя сведчання тых далёкіх гадоў — лісты Леаніда з фронту да сваіх родных.

Лісты Леаніда Гарэцкага з фронту да маці, сястры і да дзядзькі Гурыка (Гаўрылы Гарэцкага) упершыню апублікаваў пісьменнік і літаратуразнавец Алесь Адамовіч у 1974 годзе ў часопісе «Маладосць». У прадмове да публікацыі заўважыў: «...чытаючы пісьмо за пісьмом, вы міжволі захоплены будзеце сілай і прыгажосцю душы курсанта, затым лейтэнанта Вялікай Айчыннай вайны, яго здольнасцю перад тварам смерці так светла і шырока думаць пра жыццё» [1, с. 105].

7.08.41: «Добры дзень, мама! Зараз я ад’язджаю з Ленінграда ў часць РСЧА. Галі так і не пабачыў з пачатку вайны. <...> У Ленінградзе мне ўжо надакучыла, я ведаў, што днямі буду накіраваны ў часць, але тэхнікум усё ж наведваў. Шкадую, што не змог паступіць у ваеннае вучылішча» [1, с. 106].

6.09.41: «Добры дзень, мама! <...> Я цяпер больш здаровы, чым раней, даўно не чытаў кніг і газет. Цяпер мне ўсё часцей успамінаецца жыццё з бацькам. Яно мне бясконца дарагое і роднае. <...> Мне зараз, як ніколі, хочацца з табой пагаварыць, пабачыць цябе» [1, с. 107].

22.11.41: «Добры дзень, мама! <...> У нас зіма. Мінуўся дзень 5 лістапада. Чатыры гады назад я памятаю дажджлівы асенні дзень. Тады ўначы я апошні раз быў з самым родным і дарагім чалавекам. Як бы рады быў і цяпер пабачыцца, пабыць з бацькам. Але ява паўстае спакойнай сцяной, нібы кажучы: не вернеш таго, што збылося, і толькі вельмі “сумна становіцца ад успамінаў”. Але жыццё — гэта сённяшнія будні, і яны змушаюць забывацца на тое, што было» [1, с. 107].

3.12.41: «Добры дзень, мама!

Я, нарэшце, спыніўся на месцы і думаю тут пастаяць даўжэй. Адрас такі: Валагодская вобласць, Нюксенскі р-н, п/а Брусянец, п/с 2, 3-я рота.

Я жыву зараз няблага. Здаровы. Няма валёнак і мерзнуць ногі, таму прашу цябе выслаць мне цёплыя шкарпэткі.

За ўвесь час я атрымаў ад цябе адну паштоўку. На яе я адказаў і абяцаў праз дзень напісаць яшчэ, але пішу толькі цяпер і прашу не сердаваць.

Цябе прашу пісаць часцей, без маркі і па-руску. Паведамі мой адрас Гурыку, хай напіша і ён. Добра б было, калі б напісаў і Славік. Пішы падрабязна, як жывеце вы з Галяй, як маеца Ганна Іванаўна. Лёс — цікавая штука. Разам са мной прызвалі аднаго студэнта, з якім разам жыў у інтэрнаце, і вось нядаўна яго для перафарміравання адправілі ў Кіраў, а я вось не трапіў. Калі мы пабачымся, невядома. Пісьмы будуць ісці доўга, таму пішы часцей. Што б ты ні напісала, мне будзе прыемна пачытаць. Хай піша і Галя. Пішыце без маркі — эканомце грошы.

У нас тут падмарожвае ўжо. На фронце пад Ленінградом цяжка. Цяжка і ў Ленінградзе, у прыватнасці маім таварышам па вучобе.

Вельмі, мама, я хачу перажыць гэты час і дачакацца сапраўднага жыцця — такога культурнага, якое бачыў я ў Гурыка 1-га Мая сёлета. Я хачу жыць так, каб бачыць цябе і Гурыка, каб штодня чытаць газеты і кнігі, уволю есці і ў ахвоту працаваць. Жыццё — выдатная рэч, і я часам думаю, што калі перажыву гэты час, дык для мяне галоўным будзе тое, што я зараз лічу самым высокім, чым толькі можа займацца ў жыцці чалавек, а менавіта — літаратура, мастацтва, тэхніка, вучоба, спазнанне новага. А галоўнае — музыка і літаратура, гісторыя архітэктуры. Я цяпер бы дні навывілет слухаў Моцарта, Барадзіна, Глінку, Бізэ, Бетховена, ды яшчэ вельмі шмат выдатных твораў іншых кампазітараў: Штраўс, Вагнер, Ліст, Чайкоўскі. А якое шчасце чытаць газеты, часопісы па архітэктуры! Я цяпер накінуўся б на ўсё: на літаратурныя, тэхнічныя часопісы для шырокіх мас, і тыя, што адлюстроўваюць усё ў музычным, тэатральным, літаратурным свеце, усё новае ў тэхніцы, будаўніцтве, быце.

Зрэдзь часу думаеш, як шмат вы стараліся і пакутвалі, працавалі дзеля мяне, як спадзявалася ты з татам зрабіць з мяне чалавека, падобнага, напрыклад, да дзядзькі Гурыка. Памятаеш, як вы не шкадавалі для мяне нічога, як бегала ты ў мороз, несучы перадачу, калі я хварэў на шкарлятыну. Перад вачмі ў мяне паўстаюць карціны ўсяго пражытага з бацькамі жыцця. Памятаю, як сустракалі вы мяне з піянерлагагаў, памятаю, калі ў апошні раз тата зірнуў на мяне і ў вачах у яго была любоў і надзея. А колькі клопату і турбот было ў Гурыка і ў Лары. І нарэшце апошнія мае пабыўкі ў Кіраве — я не забуду іх ніколі.

І вось цяпер трэба выцерпець лютыя морозы. Гэта не жарты. Але я веру ў лепшы час, буду захоўваць бадзёрасць духу, каб перажыць лягчэй цяжкія моманты і не зваліцца з ног, каб не прапала марна праца дарагіх людзей, якія падтрымліваюць дагэтуль маё жыццё.

Мы не ведаем, што будзе з намі, але я хачу, каб ты не падала духам і верыла ў лепшы час, калі скончыцца вайна і мы будзем жыць разам.

Галі абавязкова трэба здаць экзамены, я не давучыўся, хай давучыцца яна. Да пабачэння. Леанід» [1, с. 108].

А праз два с паловай гады: «Галя! Забіты наш Лёня! Адна ты ў мяне засталася. Беражы сябе. <...> Ён забіты 18 лютага, любы мой сыночак. <...> Не можам мы і наплакаць разам» [1, с. 138].

Дачка і маці з 1947 года жылі разам у Ленінградзе. Захоўвалі памяць пра мужа і сына, бацьку і брата. Збераглі архіў, у якім захоўваюцца і лісты Л. Гарэцкага ваеннага часу [2].

Інфармацыя пра месца службы і месца пахавання Леаніда Гарэцкага захавалася ў суровым дакуменце таго часу «Донесення о безвозвратных потерях». Яна ўзятая з інтэрнэт-партала арыгінальных дакументаў

аб Другой сусветнай вайне 1939–1945 «Память народа», створанага Міністэрствам абароны РФ і Карпарацыяй ЭЛАР:

«Место рождения: Белорусская ССР, Могилевская обл. Мстиславский р-н.

Дата призыва: 07.08.1941 Фрунзенским РВК г. Ленинграда.

Воинское звание: мл. лейтенант.

Воинская часть: 1214 стрелковый полк 364 стрелковой Тосненской дивизии

Чл. ВЛКСМ.

Убит 18.02.1944.

Место захоронения: Новгородская обл., Шимский р-н, с. Медведь. Дом культуры» [7].

Барыс Кандратавіч Атраховіч, сын народнага пісьменніка Беларусі Кандрата Крапівы.

Барыс Атраховіч быў прызваны на тэрміновую службу ў Чырвоную Армію РВК г. Мінска недзе ў пачатку 1941 года. Пра гэта сведчаць некаторыя архіўныя дакументы, і пра гэта можна зрабіць выснову па пісьме Барыса да бацькі ад 13.01.1942:

«Здравствуй, папа!

С какой радостью и с каким чувством после долгого перерыва я говорю это “Здравствуй!” Эта жестокая война неожиданно разлучила нас. И не раз я думал о том, что никогда никого не найду. Представь, что у меня творилось на душе. Но все-таки я на что-то надеялся и, кажется, эта надежда как будто сбывается. Мне передали, что ты выступал по радио из Москвы, и я решил сразу писать в ССП. Как я был рад за тебя. Мне представлялись часто картины ужаса бомбежки Минска. Изредка я на своем пути встречал минчан, правда, незнакомых, и я знал, что стало с нашим Минском и другими городами. Представь себе, как я был рад, когда узнал, что ты жив и, может быть, живы мама, Игорь и Людочка. Я говорю может быть, потому что понял, что это за война. Я сам остался и служу в том же роде войск, что и до войны. Где я служил, ты знаешь. Поэтому должен знать, как иногда туго приходилось. Я уже знаком со свистом пуль, треском пулеметов, свистом бомб. Но пока я жив и думаю еще не одного гада ухлопать. Я их ненавижу. Ненавижу за то, что они разрушили наши города, где мы так хорошо жили, ненавижу за убитых и замученных женщин, детей, стариков; ненавижу их зверства, которым они подвергли наших пленных и раненых. И не раз, я думаю, мне еще придется с ними столкнуться и я им пощады не дам. ... Мой адрес: Станица Себряково, Сталинградская обл., почтовый ящик 38. Атрахович» [3].

Апошні ліст Барыса Атраховіча да бацькі пазначаны датай 12.07.1942:

«Здравствуй, дорогой папа!

Судьба неожиданно и быстро забросила меня на фронт. И что интересно, почти в качестве пехотинца. Все эти десять дней мы шли пешком. Прошли не одну сотню километров. Идти было очень трудно, шли непрерывно с короткими передышками. Шли потому, что нам, зенитчикам, не на чем ехать, так как промышленность, очевидно, не справляется со своей задачей. За эти дни не один мозоль мучил меня, но приходилось идти, и мы шли. Пришли мы на место или нет, я пока не знаю. До передовой остается не больше двух-трех десятков километров. На днях, может быть, придется уже вступить в бой с фашистами.

Я сейчас командир орудия... был раньше разведчиком...

Что касается настроения, то оно могло быть гораздо лучше, если бы мы вступили в бой, погнали немцев до самого Берлина.

Еще в начале похода слышал о смерти Янки Купалы. Эта весть меня, конечно, опечалила, о его смерти очень сожалею.

Целую тебя, твой сын Борис» [3].

Пра факты гэтага ліста разважала пляменніца Барыса і ўнучка К. Крапівы Алена Атраховіч: *«Ліст гэты быў напісаны ў 368 дзень вайны. Па змесце ліста немагчыма вызначыць, пра які менавіта фронт ідзе гаворка. Але, вывучаючы матэрыялы, якія датычацца хронікі Вялікай Айчыннай вайны, я прыйшла да высновы, што гэтым разам Барыс трапіў на Сталінградскі фронт. У мяне ёсць меркаванне, што там ён змагаўся ў саставе 127 стралковай дывізіі, якая ў чэрвені 1942 года была ўключана ў армію рэзерва Стаўкі ВГК. У бой армія ўступіла ў саставе 63А Сталінградскага фронту 13 ліпеня 1942 года на рацэ Дон» [3].*

Алена Ігараўна амаль не памылілася.

Из «Донесения о безвозвратных потерях», выяўленага на згаданым ужо тут сайце:

«Атрахович Борис Кондратьевич.

Место рождения: Белорусская ССР, г. Минск, ул. Свердловская, 73 — 119.

Дата призыва: . . 1941. Минский РВК, Белорусская ССР, Минская обл., Минский р-н.

Воинское звание: мл. сержант.

Последнее место службы: 658 ЗАП (Зенитно-артиллерийский полк). ком. орудия.

Дата выбытия: 25. 12. 1942

Причина выбытия: пропал без вести

Место выбытия: Ростовская обл., Красногвардейский (Скасырский) р-н, Киселевский с/с, х. Коминтерн

Мать: Атрахович Елена Константиновна. Г. Уральск. Белорусский гостеатр» [7].

У данясенні значацца зніклымі без вестак у адзін дзень і ў адным месцы: «Давышкін С. Г. — ком. орудия, Овчаров Н. В. — зам. ком., Фокин Я. Е. — комсорг» і яшчэ шэсць чалавек (усяго 10 байцоў).

Радаслаў Браніслававіч Тарашкевіч

Дакументы, якія сведчаць пра лёс адзінага сына Браніслава Тарашкевіча, захоўваюцца ў Беларускаім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва ў архіўным фондзе Веры Андрэеўны Ніжанкоўскай. У вопісе сфарміраваўся нават самастойны імяны раздзел Радаслава Тарашкевіча, дзе захоўваюцца яго пашпарт 1941 года, пасведчанні, паведамленне аб смерці і месцы пахавання, фотаздымкі [4].

Паведамленне пра смерць сына Вера Андрэеўна Ніжанкоўская атрымала ад Беларускага штаба партызанскага руху толькі ў 1946 годзе: *«Ваш сын Тарашкевіч Радаслаў Браніслававіч, партызан, 1925 года нараджэння, удзельнік Вялікай Айчыннай вайны супраць нямецка-фашысцкіх акупантаў... у баі за сацыялістычную радзіму супраць нямецкіх захопнікаў 15 чэрвеня 1944 года загінуў».*

Ірына Ніжанкоўская, зводная сястра Радаслава, успамінала: *«Маму пастаянна непакоіла: хоць бы пахавалі Славіка! У ліпені 1944-га, перад партызанскім парадом, маці атрымала пропуск ехаць у Мінск да сына-партызана. Яна не ведала пра яго лёс, але свята верыла, што сын жывы: хтосьці са знаёмых нібыта бачыў яго... Партызаны наведамілі, што Славік загінуў. Усе ў адзін голас: “Якога хлопца мы страцілі!” Здарылася гэта падчас блакдады. Яго паслалі наперад — на выведку, а там немцы»* [4].

Партызаны дакладна не маглі сказаць, дзе пахавалі Радаслава Тарашкевіча. Месца называлі толькі прыкладна: каля вёскі Гарэлы Луг на Бягомльшчыне або каля Зембіна. Больш ніякіх канкрэтных звестак. На могілках у Радашковічах Вера Андрэеўна ўладкавала так званы кенатаф — умоўную магілу з помнікам і надпісам: «Светлай памяці Славіка Тарашкевіча». Яна пайшла з жыцця ў 1998-м, у шанюўным узросце — 97 гадоў, так і не даведаўшыся, дзе знайшоў свой апошні спачын 19-гадовы сын-партызан. Яе пахавалі каля створанай ёю сімвалічнай магілы сына. Пасля смерці Веры Андрэеўны Ніжанкоўскай дачка Ірына не спыніла пошукі звестак пра брата. Дапамог высветліць дакладнае месца пахавання Тарашкевіча-малодшага краязнавец Дзмітрый Брыштан. У першапачатковых звестках значылася, што Радаслаў загінуў падчас бою з нямецка-фашысцкімі захопнікамі ў чэрвені 1944 года каля вёскі Гарэлы Луг былога Бягомльскага раёна. Але пазней ён быў перапахаваны.

Ніхто з блізкіх не ведаў, што Радаслаў Тарашкевіч быў у складзе радашковіцкай падпольнай групы. Нават маці не здагадалася. Працаваў у нямецкім гаспадарчым аддзеле па зборы падаткаў. Пасля вайны вядомы філолаг, прафесар Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі, колішні начальнік разведкі партызанскага атрада «Грозны», што дзейнічаў на Лагойшчыне, раскажаў Веры Андрэеўне такі эпізод: *«Тарашкевіч-малодшы быў партызанскім сувязным, і калі з’явілася рэальная пагроза арышту, Славіку неабходна было тэрмінова сыхodziць з Радашковічаў — але асцярожна і абачліва, каб ніхто з блізкіх не пацярпеў. Юнак сказаў маці, што завязе кнігі знаёмай дзяўчыне ў вёску Дзякшніаны і пераначуе там. А назаўтра, 9 верасня 1943 года, стала вядома, што Славіка забралі партызаны: праз вёску вялі з завязанымі рукамі, нібыта арыштаванага «нямецкага прыхвасня». Гэта была спецыяльна распрацаваная аперацыя, бо за сувязь з партызанамі немцы расстрэльвалі цэлыя сем’і»*.

Брацкая магіла стваралася ў цэнтры Бягомля ў канцы 1950-х — пачатку 1960-х гг. Вырашана было ў адным месцы пахаваць партызан, якія загінулі на тэрыторыі раёна. У ёй спачываюць вечным сном некалькі соцень патрыётаў. Прозвішча Радаслава Тарашкевіча з’явілася на адноўленых мемарыяльных плітах брацкай магілы ў Бягомлі ў ліпені 2015 года.

Алег Дзмітрыевіч Жылуновіч

Пра Алега Жылуновіча, сына пісьменніка, дзяржаўнага і грамадскага дзеяча Цішкі Гартнага, даведнікі амаль не згадваюць. Біябібліяграфічны слоўнік «Беларускія пісьменнікі» адзначае, што сын Цішкі Гартнага Алег «у 1941 г. пайшоў добраахвотна на фронт і загінуў, абараняючы Ленінград». Найбольш падрабязныя звесткі пра Алега Жылуновіча пакінула яго сястра Галіна Дзмітрыеўна Жылуновіч у сваіх кароткіх успамінах, якія захоўваюцца

ў Беларускам дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва ў іх сямейным зборы. Публікуецца тут упершыню без купюр.

«Олег Дмитриевич Жилунович, мой брат, родился 9 июля 1923 г. в г. Минске. В 1931 г. пошёл в школу. Летом 1937 г. мать отослала его в Ленинград в семью своей сестры Елизаветы Георгиевны Ивановой. Олег учился там в 7 классе и средней школе, потом поступил на учительский факультет Педагогического института им. Герцена.

Меня с матерью война застала в г. Боровичи Ленинградской (теперь Новгородской) обл., куда и адресованы письма. Мы уехали из Боровичей с последним эшеленом, который отправлялся на Урал в г. Нижний Тагил. Мать всё время звала Олега с собой, но он категорически отказался, мотивируя тем, что будет защищать Ленинград.

Однако в армию Олега не взяли из-за плохого зрения. Тогда он поступил на курсы медбрatьев и работал санитаром. После войны матери сказали в райвоенкомате, что он погиб при бомбёжке госпиталя.

Пока мы были в Боровичах, Олег писал очень часто, на почтовых открытках, т. к. они доходили быстрее. Только в конце переписки он прислал несколько писем, последнее из которых, датированное 4-м ноября, пришло в Боровичи, 21-го ноября. С нашим отъездом переписка прекратилась. А весной 1942 г., когда мы переехали в г. Камышлов Свердловской обл., где обосновалась семья Е.Г. Ивановой, тётя отдала мне похоронную, полученную ею из Ленинграда в ответ на её запрос.

С детства Олег очень много читал, увлекался литературой, общей историей и историей искусства — живописи, скульптуры, архитектуры. Занимался коллекционированием марок, чем объясняются его просьбы в письмах сохранить посланную марку» [5, арк. 1–2].

Лісты да сваіх родных, узгаданья ва ўспамінах Галінай Дзмітрыеўнай, захоўваюцца таксама ў БДАМЛМ у фондзе № 15.

Відавочна, што дадзеныя вышэйпрыведзеных крыніц не дазваляюць дакладна ўзнавіць ваенны перыяд біяграфіі Алега Жылуновіча. З гэтай прычыны давялося звярнуцца да інтэрнэт-партала «Память народа». Імя Алега Жылуновіча сустракаецца ў некалькіх дакументах. Інфармацыя ў іх паўтараецца ў залежнасці ад таго, з якой мэтай той ці іншы дакумент складаўся. Найбольш поўныя звесткі падае шпітальны журнал, выпіску з якога прыводзім:

«Жилунович Олег Дмитриевич.

Наименование и адрес части: ЭГ.928.

Воинское звание: красноармеец.

Должность и специальность: санитар.

Место и год рождения: 1923.

Каким РВК и какой обл. призван: Петроградский Ленинград. запас.

Причина и время поступления на излечение: 29/1.42. Истощение III ст.

Последствия и дальнейшая судьба: умер 20/2.42. Дизентерия.

Где похоронен: Серафимовское клад. В иных — Пискаревское.

Имя, отчество и фамилия и адрес жены и родственников: тётя Иванова Е.Г. Свердловская обл. г. Камышлов. Комсомольская, д. 7.

Данные вскрытия —

Примечания: Извещ. послано Петроградским РВК. Лен-д 25/2.42» [7].

Сяргей Юльянавіч Дрэйзін, сын вядомага беларускага музыказнаўцы, лібрэтыста, перакладчыка твораў антычных аўтараў, публіцыста, педагога Юльяна Дрэйзіна. У пачатку Вялікай Айчыннай вайны Сяргей Дрэйзін толькі што скончыў сярэднюю школу. Ён марыў пра гуманітарную адукацыю, але яго мары не суджана было збыцца. Сям'я Дрэйзіных з 1935 года жыла ў пасёлку Нямчынаўка пад Масквой. Менавіта там Сяргей закончыў школу, адтуль быў прызваны ў войска і накіраваны ў Чэлябінск. З Чэлябінска пісаў лісты дамоў: бацьку, маці, сястры. Пісалі з дому і яму, слалі пасылкі, прывітанні ад сяброў.

21.06.1941: *«Дарагія татачка і матуля! Нарэшце я ў Чэлябінску. ... Сядзім на вакзале ў агітпункце... Дарога страшэнна надакучыла. Пыл, грязь, недасыпанне. Асабліва ў таварных цягніках (ад Уфы ізноў ехалі ў таварным, а затым 80 км. пасажырскім). Усяго ў нас было 5 перасадак і пройдзена 2260 км».*

23.07.1941: *«Я жывы, здаровы. ... Учора была медыцынская камісія, якую я не прайшоў. Відавочна, што ў лётчыкі я не траплю. Не траплю і ў танкавыя часткі (як і іншыя хлопцы, у якіх дрэнны зрок). Прыйдзецца яўна адслужыць 4 гады ў пяхоце».*

10.08.1941: *«...Мілья мае! Вы ж ведаеце, якое становішча нашай краіны, якая гераічна адбівае нахабных фашыстаў. Будзьце пільнымі! Захоўвайце ваянныя і дзяржаўныя тайны. Пішу я гэта таму, каб вы не пісалі нічога лішняга і не пыталіся ў мяне пра падрабязнасці майго жыцця» [6, № 5, с. 77–78].*

У сакавіку 1942 года сям'я Дрэйзіных перажыла вялікае гора — раптоўную смерць бацькі. Для Сяргея гэта стала вялікім нервовым узрушэннем, вялікай бядой. Бацькі, з якім быў у вельмі блізкіх сяброўскіх і неверагодна цёплых адносінах, не стала. *«Што ж гэта? Як жа гэта? Я ніяк не магу зразумець. Божа, хваробы, здаецца, не было... Ці мне не пісалі? І раптам тэлеграма пра татачку. ... Незваротная, неацэнная, жаклівая рэч. Я ніяк яшчэ не магу ўявіць гэтага сабе. Татачка, наш мілы, наш родны татуся. Няўжо цябе няма»,* — пісаў Сяргей 8 красавіка 1942 г. дамоў [6, № 6, с. 89].

І ўсё ж курсантам у танкавае вучылішча Сяргей Дрэйзін быў прыняты. 14 ліпеня 1942 г. ён пісаў да маці: *«У Чэлябінску, па маіх разліках, я прабуду яшчэ доўга, але жыць я буду не ў вучылішчы, бо з сённяшняга дня я не курсант, а лейтэнант танкавых войскаў СССР. А 4 гадзіне быў зачытан загад».*

8 кастрычніка 1942 г. Сяргей Дрэйзін пісаў сям'і: *«Я ўсё на ранейшым месцы, у рэзерве. ... Жыву ў лесе ў зямлянцы. Надвор'е да гэтага часу стаіць цёплае, дажджоў няма, і навокал вельмі хораша. Але ўсё ж такі пачынае дакучаць гэтае становішча: хочацца дзейнасці, у часць, да справы. У зямлянцы нас 20 чалавек, многія ўжо некалькі разоў былі на фронце. ... Думаю, што ўсё ж хутка і я траплю куды-небудзь і займуся асноўнай справай» [6, № 6, с. 91].*

Апошні ліст Сяргея, які захаваўся ў архіўным фондзе яго бацькі Юльяна Дрэйзіна, датаваны 21 студзеня 1943 г.: *«Як усё выходзіць супраць маіх жаданняў. Сяджу цяпер і чакаю ля мора пагоды. Усе нашы паехалі, застаўся я ўдваіх з адным з маіх падначаленых каля пашкоджанай машыны. Відаць, будзем так сядзець, пакуль наша часць не скончыць ваяваць і адыдзе на адпачынак. Тады пра нас узадаюць. Так крыўдна. Таварышы ж нашы гоняць немцаў, геройскі здзяйсняюць подзвігі. Відавочна, будуць узнагароджаны. А я сяджу ў тыле. Сорамна потым і ў вочы ім будзе глядзець... знаходзімся мы ў гарадку, які фігураваў нядаўна ў зводках інфармбюро» [6, № 6, с. 91].*

У свой час, неўзабаве пасля паступлення архіва Юльяна Дрэйзіна ў Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, лісты Сяргея Дрэйзіна былі расчытаны, перакладзены на беларускую мову і апублікаваны ў часопісе «Роднае слова», № 5-6 за 2008 год. Публікацыя належала загадчыку аддзела выкарыстання БДАМЛІМ Таццяне Кекелевай. Аўтарка публікацыі ў прадмове выказала здагадку пра абставіны гібелі Сяргея Дрэйзіна: «*Магчыма, ён загінуў у першым баі, у якіх так часта гінулі тысячы юных, неабстраляных салдат Вялікай Айчыннай вайны*». Пасля публікацыі даследчыца працягнула пошук вестак. Так быў накіраваны запыт у Расійскі дзяржаўны ваенны архіў, з якога была атрымана даведка аб тым, што Дрэйзін Сяргей Юльянавіч, 1923 года нараджэння, прапаў без вестак у 1943 годзе. Сёння некаторыя факты яго ваеннай біяграфіі ўдакладняюць дадзеныя інтэрнэт-партала «Память народа». На партале размешчаны чатыры дакументы з упамінаннем С. Дрэйзіна: загад аб выключэнні са спісаў, даведка ўпраўлення кадрў бронетанкавых і механізаваных войскаў 1947 года па ўліку стратаў афіцэрскага складу, улікова-паслужныя карткі. З іх вядома, што ён закончыў Чэлябінскае танкавае вучылішча цяжкіх танкаў, ваяваў на Заходнім фронце, быў механікам-вадзіцелем танка Т-34 танкавага палка. Але ва ўсіх гэтых дакументах значыцца адно: «прапаў без вестак у 1943 г.» [7].

Георгій (Юрый) Канстанцінавіч Міцкевіч, сын народнага паэта Беларусі Якуба Коласа.

Юрый Міцкевіч нарадзіўся 1 мая 1917 г. у Пярмі, дзе падчас Першай сусветнай вайны знаходзілася сям'я Якуба Коласа. У канцы 1930-х закончыў геаграфічны факультэт БДУ. У армію быў прызваны на тэрміновую службу ў 1940 годзе. Служыў пад Беластокам. У літаратурна-мемарыяльным музеі Якуба Коласа захоўваюцца лісты і фотаздымкі Юрыя. Вядома, што ён удзельнічаў у баях за Смаленск. Ёсць меркаванні, што загінуў пад Вязьмай восенню 1941 года. Якуб Колас да канца свайго жыцця адшукваў звесткі пра сына, але з усіх інстанцый прыходзілі адмоўныя адказы. Пошукам вестак пра абставіны гібелі Юрыя Міцкевіча пасля займаліся яго браты Даніла і Міхась, а ў наш час яго пляменніцы Вера і Марыя. На вялікі жаль, абставіны і дата яго гібелі так і застаюцца таямніцай. Згаданы і выкарыстаны тут інтэрнэт-партал «Память народа» таксама не дае адказу на гэтыя пытанні.

Спіс крыніц

1. *На дваццаць другой вясне...* : Письмы Леаніда Гарэцкага з фронту // Маладосць. — 1974. — № 9. — С. 105–139.
2. **БДАМЛІМ.** — Ф. 426. — Воп. 1. — Адз. зах. 107–113, 214, 239–242; воп. 2. — Адз. зах. 307–329.
3. **Бунцэвіч, Н.** *Вернутыя з небыцця* / Н. Бунцэвіч ; публ. лістоў А. Атраховіч // *Культура.* — 2017. — 11 — 17 лют. (№ 6) [Электронный ресурс]. — Рэжым доступу: <http://www.kimpress.by/index.phtml?page=2&id=13864>. — Дата доступу: 03.04.2023.
4. **БДАМЛІМ.** — Ф. 443. — Воп. 1. — Адз. зах. 75–80.
5. **БДАМЛІМ.** — Ф. 15. — Воп. 1. — Адз. зах. 152.
6. **Кекелева, Т.** «Ваши лісты саграваюць мяне...»: з перапіскі Сяргея Дрэйзіна з бацькам Юльянам Мікалаевічам і роднымі (1941–1943) / Таццяна Кекелева // *Роднае слова* : штомесячны навуковы і метадычны часопіс / заснавальнікі: Міністэрства

адукацыі Рэспублікі Беларусь, ГА «Саюз пісьменнікаў Беларусі». — 2008. — № 5. — С. 76–81; № 6. — С. 86–91.

7. **Память народа** : Подлинные документы о Второй Мировой войне [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://pamyat-naroda.ru/>. — Дата доступа: 03.04.2023.

Міхаіл Бараноўскі

АДЛЮСТРАВАННЕ ПОДЗВІГАЎ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ ВА ЁЗНАГАРОДНЫХ ЛІСТАХ ЦАМА РФ

Вялікая Айчынная вайна сталася самым жахлівым выклікам для нашай Радзімы ў XX ст. — мільёны забітых, мільёны пакалечаных лёсаў, масавы герцаізм на франтах і партызанскі супраціў акупацыйным уладам. На змаганне з нямецка-фашысцкімі захопнікамі ўзняліся самыя розныя слаі савецкага грамадства, у тым ліку тыя, каго сама краіна ў пэўны час палічыла ворагамі альбо класава шкоднымі элементамі.

Сярод іх варта згадаць беларускіх пісьменнікаў, якія пацярпелі ад сталінскіх рэпрэсій, але, нягледзячы на гэта, далучыліся да змагання з агульным ворагам і выявілі сябе як сапраўдныя героі.

І пачаць прапаную з **Вісарыёна Гарбука**, імя якога сёння не на слыху, але вартае ўвагі, як чалавека, чыё жыццё было суцэльным подзвігам. Урадженец Полаччыны (вёска Шкілякі) Вісарыён Гарбук рана страціў бацьку, але з дапамогай сваякоў адвучыўся — закончыў сямігодку і педтэхнікум, потым паступіў у педагагічны інстытут на завочнае аддзяленне, а ў 1936 годзе перавёўся на дзённае аддзяленне факультэта мовы і літаратуры. У тым самым годзе яго арыштавалі і адправілі на Калыму. Вызвалілі ў 1940 годзе, а праз год ён ужо быў у войску: распачалася Вялікая Айчынная вайна.

Пра вайну Вісарыёна Сцяпанавіча можна прачытаць у яго дзённіках, якія апублікаваны ў зборніку «Мы жылі ў буднях барацьбы...» (2020). З апісаннем баявога подзвігу, за які ён быў уганараваны медалём «За баявыя заслугі», нам дапаможа пазнаёміцца сайт «Памяць народа», заснаваны на дакументах Цэнтральнага архіва Міністэрства абароны Расійскай Федэрацыі (ЦАМА РФ). На ім прадстаўлены ўзнагародны ліст героя (тут і далей захоўваецца арфаграфія арыгінала): «*Краткое, конкретное изложение личного боевого подвига или заслуг. Старший техник Рекогносцировочного отдела т. Горбук В. С. участник Великой Отечественной войны с 23 июля 1941 года отдает все силы и знания делу освобождения Социалистической Родины от фашистских захватчиков.*

Тов. Горбук рекогносцировал передний край обороны в р-не Камень-Каширска, рекогносцировал 2-ю и 3-ю оборонительные полосы по р. Стоход. Сразу же после прорыва немецкой обороны в р-не Рвеня [?] т. Горбук приступил к выполнению боевого распоряжения по обследованию немецких позиций, сооружений и проволочных препятствий.

Работая в непосредственной близости переднего края под минометным и артиллерийским огнем на сильно заминированной местности и сооружениях, личным примером мужества увлекал за собой группу рекогносцировщиков, чем обеспечил своевременное выполнение боевого задания командования.

С большевистской настойчивостью работал непрерывно несколько суток и досрочно предоставил исчерпывающий полноценный и художественно оформленный материал обследования.

За досрочное выполнение боевого задания командования и проявленные при этом смелость и доблесть тов. Горбук достоин правительственной награды медалью “За боевые заслуги”. 31.10.44 г.» [7].

Пасля вайны Вісарыён Сцяпанавіч цяжка захварэў і доўгія гады быў прыкаваны да ложка. Але, нягледзячы на гэта, стараўся не губляць аптымізму, змагаўся за кожныя «міліметры руху» [13, с. 375] і пісаў для дзяцей, згадваючы з любоўю сваю педагагічную практыку. Жыў адарваны ад Радзімы — у Пяцігорску.

Калі ўлічыць, якую кар’еру ў ваеннай пракуратуры зрабіў пасля вайны наш наступны герой, то цяжка паверыць, што ў пэўны час ён таксама пацярпеў ад сталінскіх рэпрэсій. Размова пра пісьменніка **Васіля Хомчанку**. У 1937 годзе, у час навучання на 4-м курсе БДУ, быў беспадстаўна рэпрэсаваны і асуджаны на 4 гады пазбаўлення волі. Пакаранне адбываў у Ніжне-Амурскім лагеры: будаваў чыгунку, пілаваў лес [2, с. 196]. Выйшаў на волю ў 1941 годзе і амаль адразу прызваны ў Чырвоную Армію. У 1944 годзе быў накіраваны ў ваенна-пяхотнае вучылішча, пасля заканчэння якога прызначаны камандзірам мінамётнага ўзвода. Пра тое, за што быў узнагароджаны Васіль Фёдаравіч, можам прачытаць у «Наградным лісце»: «Краткое, конкретное изложение личного боевого подвига или заслуг. При прорыве Австрийской границы т. Хомченко получил приказание выдвинуть один миномет на самое близкое расстояние к противнику. Установив свой миномет около жел. дороги сам лично т. Хомченко корректировал огонь, громя огненные точки и боевые порядки противника. В день прорыва границы им было уничтожено 4 и подавлено 8 огненных точек противника, уничтожено большое количество пехоты. Враг на границе не устоял. Т. Хомченко продолжал со своим расчетом преследовать врага, нанося ему большие потери.

При наступлении батальона на выс. 1552 24.5.43 г., когда враг вышел в тыл батальону и попал на минбатарю, т. Хомченко завязал бой во много раз превышающей численностью врага и своевременно сообщил об этом командиру батальона. т. Хомченко со своими бойцами отбил с расстояния 25 метров две атаки врага, уничтожив при этом 8 гитлеровцев. Остальные в панике бежали.

27.4.45 г. когда противник численностью свыше 60 солдат, обойдя боевые порядки нашей пехоты, вышел в тыл, с целью отрезать грейдер и узкоколейку, — напал на огневую батарею минометчиков. т. Хомченко сумел отразить вражескую атаку с дистанции 40–100 метров, своим минометным и ружейно-автоматным огнем. Когда нехватило мин и патронов, он приказал забросать врага ручными гранатами. Оставив на поле боя до 30 трупов, враг в панике бежал. Так т. Хомченко сорвал коварный замысел врага и этим спас свою минроту и батальон от внезапного удара с тыла.

Тов. Хомченко достоин награждения орденом, — “Отечественная война второй степени”. 5 мая 1945 г.» [12].

Як Васілю Фёдаравічу ўдалося прайсці ўсе праверкі пры паступленні ў Маскоўскую ваенна-юрыдычную акадэмію ў 1947-м — тэма асобнай гутаркі. Сам ён тлумачыў гэта канцылярскім казусам, але як было на самай справе — невядома. Нязвыкла выглядае і год рэабілітацыі пісьменніка — 1969-ы, калі

асноўную частку «дзекабрыстаў» у гэтую пару ўжо рэабілітавалі. У наступнай хвалі перагляду спраў дзеячаў культуры ў канцы 1980-х ён сам возьме актыўны ўдзел.

Гісторыя **Рыгора Бярозкіна** — адна з самых паказальных у гэтым шэрагу герояў. Арыштаваны НКВС БССР у красавіку 1941 года. Знаходзіўся пад следствам у Мінску. Па адной з версій, калі 26 чэрвеня 1941 г. калону зняволеных, сярод якіх быў Бярозкін, пакінуў канвой, ён уцёк. Ваяваў да канца вайны [1, с. 413], удзельнічаў у баях пад Сталінградам, Кіевам, у Карпатах. Атрымаў баявыя ўзнагароды. Пасля вайны быў карэспандэнтам газеты савецкай ваеннай адміністрацыі ў Германіі «Советское слово».

Паўторна арыштаваны 9 жніўня 1949 г.; у чэрвені 1950 года асуджаны на 10 гадоў лагераў. Знаходзіўся ў зняволенні ў Карагандзінскай і Омскай абласцях. У 1955 годзе вызвалены; рэабілітаваны ў 1956 годзе. Рыгору Бярозкіну было за што крыўдаваць на савецкую ўладу пасля вяртання, бо неаднойчы ён працяляў гераізм на полі бою, у непасрэдным сутыкненні з ворагам: *«Краткое, конкретное изложение личного боевого подвига или заслуг. Тов. Березкин Г. С. во время боев показал образец мужества и отваги, своим личным примером показывал образцы бесстрашия. Во время боев за высоту тов. Березкин первым ворвался в траншею противника и уничтожил 15 гитлеровцев. Тов. Березкин достоин Правительственной награды медаль «За Отвагу». 28.7.43 года»* [4].

Смеласць Рыгора Бярозкіна падкрэсліваецца і ў наступнай рэляцыі: *«Краткое, конкретное изложение личного боевого подвига. Тов. Березкин в боях показал себя способным организатором молодежи. В боях за ст. Чаповичи тов. Березкин с возгласом “За родину”, “За Сталина” поднял роту и повел ее на врага. В боевых условиях комсорг лично уделял внимания на воспитание ненависти к врагу, выступал на заданные темы, с докладами перед личным составом и в газете “Сталинец”.*

В боях принял в ряды ВЛКСМ 23 отличившихся бойцов и сержантов. Храбро дрался в гор. Новгород-Волынске, личным примером водил бойцов на блокирование домов, тов. Березкин достоин правительственной награды орденом “Красная Звезда”. 10 января 1944 года» [5].

Быў адзначаны і як ваенны карэспандэнт: *«Краткое, конкретное изложение личного боевого подвига или заслуг. Младший лейтенант Березкин Г.С. в период наступательных операций неотлучно находился в 111 танковой бригаде. Он был непосредственным участником большинства боевых операций бригады. Его талантливые, злободневные очерки и корреспонденции являлись украшением газеты и, несомненно, служили делу воспитания личного состава в духе беззаветной любви к Родине, преданности великой партии Ленина-Сталина. Кроме прозы, Березкин давал редакции стихотворения, восхваляющие подвиги отдельных воинов-героев. Все время находясь на передовых позициях, Березкин сумел почти систематически снабжать редакцию очерками, корреспонденциями о боевых делах части. Достоин награждения орденом «Отечественной войны II степени»»* [6].

За працу ў дывізіяльнай газеце да баявых узнагарод прадстаўлялі яшчэ аднаго пісьменніка — **Змітра Віталіна** (Дмитрия Сергеевича), які быў арыштаваны ў 1933 годзе і правёў два гады ў Марыінску Кемераўскай вобласці, дзе знаходзіўся на пасяленні (некаторы час разам з М. Лужаніным і З. Астапенкам). Гісторыя гэтага пісьменніка вылучаецца сярод іншых, бо

пасля вайны ён спыніў старыя сувязі, жыў у Адэсе, актыўна друкаваўся і выдаў больш за дзясятка кніг на рускай мове пад уласным прозвішчам, у той час як многія сябры ў Беларусі лічылі яго памерлым.

«Краткое, конкретное изложение личного боевого подвига или заслуг. Тов. Сергеевич находится в 285 стрелковой дивизии с января 1942 года и принимал активное участие во всех боях, которые проводила дивизия в этот промежуток времени. Работа литературным сотрудником редакции дивизионной газеты с августа 1942 года т. Сергеевич все время находился в боевых порядках пехоты, изучал опыт боев, опыт партийно-политической работы, передавал его всем воинам и парторгам рот через газету.

Фамилию Сергеевича знают многие бойцы и офицеры, его рассказы, очерки, статьи вдохновляли воинов на героические подвиги.

Во время прорыва сильно-укрепленной полосы врага на Псковско-Островском направлении 31 марта — 7 апреля тов. Сергеевич под пулеметным и артиллерийским огнем все время находился в боевых порядках 1013 стрелкового полка дивизии, изучая там опыт ведения боя, опыт прорыва сильно-укрепленной обороны врага и все лучшее освещал в газете.

В период последних наступательных боев по освобождению Советской Прибалтики тов. Сергеевич, большую часть времени находясь в боевых порядках, умело и оперативно организовал показ отличившихся в боях бойцов и офицеров на страницах дивизионной газеты.

Всей своей работой в редакции и подразделениях т. Сергеевич способствовал успешному выполнению боевых задач стоящих перед подразделением.

Тов. Сергеевич достоин награждения орденом “Красной звезды”» [10].

Цікавым сведчаннем «ціхага» гераізму з’яўляецца тэкст з узнагароднага ліста **Рамана Сабаленкі**, які быў арыштаваны тройчы, у тым ліку апошні раз цягам вайны. Ізноў жа, не будзем гэтым разам засяроджваць увагу на анамальнай «удачы» Рамана Карпавіча, а зачытаем апісанне яго заслуг, за якія ён быў прадстаўлены да ордэна «Айчыннай вайны II ступені»: *«Краткое, конкретное изложение личного боевого подвига или заслуг. Лейтенант Соболенко Р.К. в период Отечественной войны всегда обеспечивал бесперебойное движение автотранспорта на участке своей работы. Не примерим к нарушителям движения. Образцово выполнял все задания командования связанные с движением транспорта и восстановлением дорог. При ликвидации “Курляндского мешка” выполнял задания командования как дежурный офицер Контрольно-Пропускного пункта по задержанию, отбору и сохранению трофейной техники и имущества, он образцово выполнял свои обязанности не смотря на всевозможные нарекания со стороны провозящих. Был не примерим к нарушителям и путем жесткой требовательности и чувства ответственности в выполнении служебного долга не считаясь с временем, энергией, не зная усталости добился образцового порядка, и в свободное от дежурства время помогал начальнику КПП в оформлении документов.*

За образцовое выполнение заданий командования по сохранению трофейного имущества и техники достоин правительственной награды орденом “Отечественная война 2 степени”. 25 мая 1945 г.» [11].

Ледзь не патрапіў на фронт **Язэп Пушча**, але ён не прайшоў ваеннай камісіі і вярнуўся да выкладчыцкай працы ў школе. Загінуў на фронце нападзабыты сёння паэт **Алесь Пруднікаў**, прапаў без вестак

Мікола Нікановіч [9], Эля Каган, арыштаваны з Зэлікам Аксельродам і Рыгорам Бязрозкіным, прыкінуўся на этапе з Чэрвеня бандытам і пазбегнуў расстрэлу, але загінуў пры вызваленні Беларусі [8].

Завершыць пералік «ворагаў народа» і герояў вайны хацелася б гісторыяй **Змітрака Астапенкі**, супярэчлівая постаць якога выклікала пытанні ў сяброў, пацярпелых ад сталінізму, і ў даследчыкаў, у якіх не атрымлівалася звязаць у адно факты яго біяграфіі, асабліва апошняй пары. Магчымасць вызваліцца з лагера і патрапіць на фронт у палітычных зняволеных была з’ява рэдкая, але нейкім чынам Змітрок Астапенка здолеў дамагчыся свайго. Верагодна, дапамагло веданне моў альбо яшчэ нейкія навыкі, якія ўмеў грамадна падаць пісьменнік-фантаст. Як бы там ні было, ён вяртаецца на «вялікую» зямлю, паспявае напісаць некалькі паэм. У кастрычніку 1944 года адпраўляецца на фронт у Славакію, дзе яго сляды губляюцца. Пры якіх абставінах загінуў Змітрок Астапенка, дакладна невядома. На сайце «Памяць народа» прадстаўлена «извещение» пра тое, што пісьменнік прапаў без вестак [3], але адназначнай кропкі ўсё адно паставіць не даюць успаміны людзей, якія быццам бы бачылі Астапенку жывога пасля вайны. Адкрыты фінал — што яшчэ трэба для добрай прыгодніцкай аповесці, нават калі гэта не літаратурны твор, а жыццё...

Спіс крыніц

1. *Беларуская энцыклапедыя* : у 18 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў і інш. — Мінск : БелЭн, 1996. — Т. 3 : Беларусь — Варанец. — 511 с.: іл.
2. *Беларускія пісьменнікі* : біябіягр. слоўнік : у 6 т. / Ін-т літ. імя Я.Купалы АН Беларусі; Беларус. Энцыкл.; Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Ф.Скарыны; пад рэд. А. В. Мальдзіса; рэдкал.: І. Э. Багдановіч і інш. — Мінск : БелЭн, 1995. — Т. 6. Талалай — Яфімаў / Дадатак. — 684 с.: іл.
3. *Документы Астапенка Дмитрия Емельяновича* [Электронны ресурс] // *Памяць народа*. — Режим доступа: https://pamyat-naroda.ru/heroes/memorial-chelovek_dopolnitelnoe_donesenie33164552/. — Дата доступа: 02.04.2023.
4. *Документы Березкина Григория Соломоновича* [Электронны ресурс] // *Памяць народа*. — Режим доступа: https://pamyat-naroda.ru/heroes/podvig-chelovek_nagrashdenie19889090/. — Дата доступа: 02.04.2023.
5. *Документы Березкина Григория Соломоновича* [Электронны ресурс] // *Памяць народа*. — Режим доступа: https://pamyat-naroda.ru/heroes/podvig-chelovek_nagrashdenie31174388/. — Дата доступа: 02.04.2023.
6. *Документы Березкина Григория Соломоновича* [Электронны ресурс] // *Памяць народа*. — Режим доступа: https://pamyat-naroda.ru/heroes/podvig-chelovek_nagrashdenie33571878/. — Дата доступа: 02.04.2023.
7. *Документы Горбука Виссариона Степановича* [Электронны ресурс] // *Памяць народа*. — Режим доступа: https://pamyat-naroda.ru/heroes/podvig-chelovek_nagrashdenie32979635/. — Дата доступа: 02.04.2023.
8. *Документы Когана Эли Шоломовича* [Электронны ресурс] // *Памяць народа*. — Режим доступа: https://pamyat-naroda.ru/heroes/memorial-chelovek_dopolnitelnoe_donesenie69375735/. — Дата доступа: 02.04.2023.
9. *Документы Никоновича Николая Владимировича* [Электронны ресурс] // *Памяць народа*. — Режим доступа: https://pamyat-naroda.ru/heroes/memorial-chelovek_dopolnitelnoe_donesenie69548889/. — Дата доступа: 02.04.2023.
10. *Документы Сергеевича Дмитрия Григорьевича* [Электронны ресурс] // *Памяць народа*. — Режим доступа: https://pamyat-naroda.ru/heroes/podvig-chelovek_nagrashdenie42107871/. — Дата доступа: 02.04.2023.

11. *Документы Соболенко Романа Карповича* [Электронный ресурс] // *Память народа*. — Режим доступа: https://pamyat-naroda.ru/heroes/podvig-chelovek_nagrazhdenie47275208/. — Дата доступа: 02.04.2023.

12. *Документы Хомченко Василия Федоровича* [Электронный ресурс] // *Память народа*. — Режим доступа: https://pamyat-naroda.ru/heroes/podvig-chelovek_nagrazhdenie41878736/. — Дата доступа: 02.04.2023.

13. *Казека, Я.* Голас часу : артыкулы, літаратурныя партрэты / Янка Казека. — Мінск : Маст. літ., 1975. — 380, [2] с.

Віктар Жыбуль

АПОШНІ НАТАТНІК ЗМІТРАКА АСТАПЕНКІ

Адзін з дакументаў, што захоўваюцца ў асабістым фондзе паэта і празаіка Змітрака Астапенкі, — яго невялікі (памерам 8×13 см) нататнік, запісы ў якім датуюцца 1943–1944 гг. (БДАМЛМ. Ф. 128, воп. 1, адз. зах. 19; далей спасылкі на згаданую архіўную крыніцу з пазначэннем старонак у круглых дужках). Гэтыя апошнія гады жыцця літаратара, праведзеныя ў Маскве, — перыяд маладаследаваня. Са сведчанняў сучаснікаў можна даведацца, што З. Астапенка тады праходзіў ваенную падрыхтоўку, а калі дакладней — вучыўся на разведчыка. А падрыхтоўкай разведкадраў у той час займалася Школа асобага прызначэння НКВД, у 1943 годзе перайменаваная ў Разведвальную школу 1-га Упраўлення Народнага камісарыята дзяржаўнай бяспекі СССР. Акрамя таго, З. Астапенка асвойваў новыя для сябе прафесійныя навыкі — наведваў курсы машынапісу і стэнаграфіі, пра што сведчыць адпаведная даведка, выдадзеная 15 сакавіка 1944 г. У згаданым дакуменце зафіксавана тагачасная прапіска паэта — Малы Трохгорны завулак, д. 7/12, кв. 3 [7, арк. 1]. Дарэчы, гэтае месца жыхарства знайшло адбітак у адным з вершаў З. Астапенкі, адрасаваным жонцы Антаніне Шураевай:

*За поллитром, за огромным
Сядем мы, и с чаркой первой
Эту нашу жизнь мы вспомним
И Трѣхгорку с бабкой-стервой* [2, арк. 4].

(«Тоня! Жаль, что этот день я...», 15.06.1944)

Маскоўскі перыяд жыцця і творчасці быў для З. Астапенкі даволі плённым. Паэт напісаў п'есу «Запалім люлькі» (завершана 5 студзеня 1943 г.), вершаваную аповесць «Ганна» (4 лютага 1944 г.), паэму (паводле аўтарскага вызначэння — раман) «Эдэм» (7 ліпеня 1944 г.), шэраг вершаў і апавяданняў на беларускай і рускай мовах.

Што яшчэ рабіў Змітрак Астапенка ў апошні год свайго жыцця, да чаго рыхтаваўся, чым былі занятыя яго думкі — адказы на гэтыя пытанні, прынамсі часткова, дае яго нататнік, які, акрамя ўласных старонак, уключае і запісы на бібліятэчных фармулярах. Пры гэтым занатоўкі ў запісную кніжку рабіліся з двух бакоў: з пачатку і канца, а сярэдзіна яе застаецца пустою.

На адвароце вокладкі рукой З. Астапенкі пазначаны яго біяметрычныя дадзеныя, паводле якіх паэт уяўляецца хударлявым чалавекам сярэдняга росту:

*Рост — 1 м. 75 см. (чистый)
Вес (чист[ый]) 54 кг[г.] 750 гр.*

Побач на форзацы — падкрэслены запіс акуратна выведзенымі, разборлівымі літарамі: «*Потерял в себе большого человека, а маленьким быть не хочу*» (арк. 1). Гэтыя словы можна ўспрымаць як тагачасны жыццёвы дэвіз З. Астапенкі: нагадаем, што да свайго паступлення ў разведшколу паэт быў двойчы беспадстаўна асуджаны, правёў у месцах пазбаўлення волі агулам каля 8 гадоў, і толькі дзякуючы настойлівасці і веданню замежных моў здолеў пераканаць органы КДБ у сваёй карыснасці для радзімы і дамагачыся вызвалення [5, арк. 3 адв.; 7, арк. 3]. Пакутуючы ад жыццёвай нерэалізаванасці, З. Астапенка сапраўды хацеў максімальна раскрыць свае неардынарныя здольнасці канспіратара і паліглата дзеля набліжэння перамогі над гітлераўскім нацызмам.

Паводле тэматыкі запісы ў нататніку З. Астапенкі можна падзяліць на некалькі груп.

Запісы, звязаныя з вывучэннем нямецкай мовы (падобна, што канспект падручніка; арк. 1 адв. — 5), датычаць скланення назоўнікаў, прыметнікаў і займеннікаў, некаторыя аформлены ў выглядзе табліц. На асобных старонках (1 адв., 4, 4 адв.) уклеены выразкі з падручнікаў. Хоць З. Астапенка вывучаў нямецкую мову і раней, ён відавочна хацеў удасканаліць свае веды.

На некалькіх старонках запісаны **нумары тэлефонаў і адрасы маскоўскіх і ўвогуле расійскіх знаёмых З. Астапенкі, а таксама асобных устаноў** (арк. 8 адв. — 10), па якіх можна было б скласці ўяўленне пра кола стасункаў паэта ў той перыяд жыцця.

Частка нумароў і адрасоў належала родным і блізкім З. Астапенкі. Сярод іх — брат Яўген Емяльянавіч Астапенка, жонка Антаніна Цімафееўна Шураева, цешча Еўдакія Максімаўна Шураева (Кастучова), муж сястры Ніны Барыс Уладзіміравіч Лісоўскі:

*К-6-03-44 — Женя на работе
(Арбат) Г-6-71-49 — Женя дома
К-3-64-62, доб. 67, 1 звонок — Тоня
К-2-44-63 — Знаменский (Тоня)
К-2-48-78 — до 12 ч. (у генерала)
Пензенская обл., Иссинский р-н, с. Исса,
Проезжая ул., 16, Шураева Евд. Макс. (или Костучева)
п/п 26384 Лисовский Бор. В.*

Тут жа знаходзім ускосную інфармацыю пра раненне на фронце і лячэнне Яўгена Астапенкі:

*Свердловск, 414 госпиталь
7-е отделение, ст. л-нт Е. Е. О. (арк. 9 адв.)*

Але прыналежнасць большасці тэлефонных нумароў аднавіць складана, бо абаненты пазначаны толькі ініцыяламі або скарочанымі імёнамі і імёнамі па бацьку: *Дм. Ів., Леонид Фед., Ал-др Петр., Д. Н. К-в, Софья Гер. (= С. Герас.)*. Радзей прозвішчы (часам разам з імёнамі) напісаныя цалкам: *Тимонов, Гоголев, Женя Журавлева, Пономаренко Нина, Титова Евд. Серг., Алфе[е]вская Дуся, Бах И. А. (Илья Абр. / Исак Абр.), Коноваловы, Сальников Конст. Дм., Сакович Аля Федоровна*.

Дм. Ів. — хутчэй за ўсё, той самы Дзмітрый Іванавіч, які згадваецца ў апошніх лістах Змітрака Астапенкі родным і, відаць, адказваў за матэрыяльнае забеспячэнне сем'яў разведчыкаў:

«Передайте мой сердечный привет Дм. Ив-чу.

Напомните в первых числах октября ему о дровах» (29.09.1944).

«Я вместе с этим письмом пишу Дм. Ивановичу, чтобы он обеспечил вам действительную помощь — продуктами, промтоварами, обращайтесь к нему, не стесняясь — это не нищенство, а помощь, которую вы должны получать по праву.

Смотрите, чтобы в будущем году Шурик (малодшы зводны брат З. Астапенкі. — В. Ж.) был устроен в Москве — Дм. Иванович поможет. <...> Дм. Ив-ч будет вам сообщать обо мне все, что будет известно» (7.10.1944) [3, с. 275–277].

Пра Канстанціна Дзмітрыевіча Сальнікава рукой З. Астапенкі пазначана, што ён рыбак і жыў на вуліцы Бакунінскай, 98а, кв. 3 (*«три звонка, т[елефон] в квартире общий»*) (арк. 8 адв.).

Магіла Ісака Абрамавіча Баха (1903–1978) выяўлена ў Маскве на Вастраскоўскіх могілках.

Аднак іншых звестак пра згаданых асоб знайсці не атрымалася.

Сярод арганізацый і ўстаноў пазначаны наступныя:

Ателье № 4. Кр[асная]-Пр[есня]. I разр[яд]. Минаева — зав. приемщица.

Арбат, 28, Поликлиника. Угол ул. Лесной (у Бел[орусского] вокз[ала]).

Вставка зубов.

К-1-87-45 продукты, база

Е-1-15-88 Баум[анская] библиотека

Москва, н/я 3734, Отдел писем на фронт из фронта

К-5-51-77 — гост[иница] «Октябрьская» — 18 к[омната]

Д-3-10-99 — инв[ентарный] магазин

Трэцяя група запісаў тэматычна звязана з **культурай, друкам і адукацыяй на Беларусі пад нямецкай акупацыяй**.

Выпіскі з беларускіх акупацыйных выданняў (арк. 11–32) занатаваны на ўкладзеных бібліятэчных фармулярах, фармат якіх амаль супадае з фарматам старонак нататніка. Большасць выпісак зроблена з «Беларускай газэты» ў адваротным храналагічным парадку — мяркуючы па ўсім, З. Астапенка чытаў газетную падшыўку за верасень і часткова май-чэрвень 1943 года. У полі зроку пісьменніка быў і нумар газеты «Голас вёскі» ад 22 чэрвеня 1943 г.

Шэраг матэрыялаў звязаны непасрэдна з асобай кіраўніка акупацыйнай адміністрацыі, генеральнага камісара Генеральнай акругі Беларусь Вільгельма Кубэ: яго гутарка з прадстаўнікамі беларускай прэсы (20.05.1943),

тэксты адозваў і прамоваў (у тым ліку на заснаванні Саюза беларускай моладзі 22 чэрвеня 1943 г. і канферэнцыі школьных інспектараў 13 верасня 1943 г.), некралог Уладзіслава Казлоўскага на смерць Кубэ (25.09.1943).

Акрамя таго, выпіскі былі зроблены з такіх публікацый, як зварот кіраўніка Саюза беларускай моладзі М. Ганько, статут СБМ (заканспектаваны даволі падрабязна), артыкул «Беларусь учора і сяння» Я. Найдзюка (апублікавана без подпісу 22.06.1943), прамова М. Ганько на заснаванні СБМ (27.06.1943), артыкулы «Разбудова беларускага школьніцтва» д-ра Я. Скурата, «Беларусь і Нямеччына» д-ра Г. Ё. Дамена (4.09.1943), «Любасць да бацькаўшчыны» У. Казлоўскага, «Для народу і краю» Л. Камянічнага (11.09.1943), «Крызіс капіталізму ў Задзіночаных Штатах» Ёзэфа Віншу (перадрук з «Deutsche Allgemeine Zeitung» ад 29.08.1943), «Мы ня хочам быць абкрадзенымі» М. Лесуна, рэдакцыйны матэрыял «Зьезд паведавых і валасных старшыняў Менскай акругі» (15.09.1943), артыкул «Іншая мова» з раздзела «Культуры мовы», мемуарны тэкст «З успамінаў» прафесара В. Цепіна — па гісторыі БДУ (25.09.1943).

Асобныя сказы або іх часткі падкрэслены З. Астапенкам. У цытатах з артыкула «Любасць да бацькаўшчыны» У. Казлоўскага гэта: «У цяперашняй вайне ідэя адыгрывае паважнае значэнне. <...> Любасць да свайго народу, да свае бацькаўшчыны, іхнае жыццё, іхная карысьць — гэта мэты, якія павінны сьвяціць на шляху кожнага сумленнага патрыёта свайго народу». Пасля падкрэсленых слоў — у дужках пытанне З. Астапенкі: «А у *тебя*, Козловский?» (арк. 16). Менавіта словы пра «значэнне ідэі» і «любасць да народу», якія так узрушылі і выклікалі да палемікі паэта-разведчыка, леглі ў эпіграф да яго артыкула «В чем ваше credo?» (восень 1943) [1, арк. 1–10; публікацыя: «Голас Радзімы», 1964, 31 кастрычніка], у якім ён выкрывае супярэчлівасць, дэмагагічнасць і адсутнасць трывалага ідэйнага грунту прапагандысцкай рыторыкі калабарантаў. «Я *тоже* люблю свой народ, — пісаў З. Астапенка, — беларусский народ, с которым связан кровно, всеми нитями существа, как поэт, как гражданин. Я люблю его огромной человеческой любовью — весь целиком, исключая незначительную кучку эксплуататоров, людей живущих или думающих зажить его потом и даже кровью. Такая любовь требует от каждого активных действий на благо народа, особенно в тот момент, когда его жизнь находится в смертельной опасности. Такая любовь предполагает наличие идеи, — именно идеи, идущей из земли и крови народа, из его души и сердца. Я имею эту идею, я спокойно и гордо заявляю, что ношу эту идею в своем сердце и душе. И с высоты этого спокойствия и гордости, целиком подписываясь под приведенными словами Козловского, я обвиняю его. Обвиняю в том, что он изменил белорусскому народу, что он кощунствует, говоря о своей любви к нему, что он не имеет никакой искренней истинной идеи» [1, арк. 1].

Акрамя згаданага артыкула У. Казлоўскага («Беларуская газета», 11.09.1943), З. Астапенка выкарыстаў там ананімны артыкул «Беларусь учора і сяння» і тэкст выступу М. Ганько («Голас вёскі», 22.06.1943), а таксама кнігу І. Сталіна «Марксізм і каланіяльна-нацыянальнае пытанне», законспектаваную ў іншым нататніку (1937) [1, арк. 11–33]. Усё астатняе ён прачытаў больш для ведання агульнага кантэксту і глыбейшага разумення сітуацыі.

Паколькі артыкул «В чем ваше credo?» меў адкрыта публіцыстычны, палемічны характар і адрасатаў у асобах У. Казлоўскага і іншых прад-

стаўнікоў калабарацыі, выглядае лагічным, што З. Астапенка хацеў разаслаць яго па выданнях, што выходзілі пад акупацыяй, і таму склаў іх спіс разам з адрасамі. Гэта часопіс «Новы Шлях», газеты «Голас Вёскі», «Беларуская Газэта», «Minsker Zeitung» (г. Мінск), «Новый путь» (г. Барысаў), «Раніца» (г. Берлін), «Biełaruski Hołas» (г. Вільня) (арк. 6). (На адвароце зроблены запіс: «К. Езовитов — старшыня Бел. Об'яднення в Латвіи. «Biełaruski Hołas» от 6.VIII.43 г.».) Невядома, ці здзейсніў З. Астапенка свой намер, як і невядома, ці паспеў бы азнаёміцца з артыкулам У. Казлоўскі, які 13 лістапада 1943 г. быў забіты савецкімі партызанамі.

Пра тое, што З. Астапенку было важна грунтоўна і ўсебакова вывучыць праблему нацыянальнай і адукацыйнай палітыкі нямецкіх улад на Беларусі, сведчыць пералік падакупацыйных арганізацый, устаноў і ваенных фармаванняў (арк. 33–37), складзены прыкладна ў ліпені 1943 года. Згадваюцца, напрыклад, Беларуская рада даверу, Беларускі народны саюз, Беларуская народная самапомач, Беларуская жаночая праца, Інспектарат беларускіх школ і г. д. Акрамя таго, у спіс трапілі і асобныя людзі: як грамадскія і ваенныя дзеячы беларускай калабарацыі з прадстаўнікамі нямецкай адміністрацыі, так і творчая інтэлігенцыя (кампазітары, музыканты, мастакі), педагогі, якія жылі на акупаванай тэрыторыі. Усяго ў пераліку 48 пунктаў. Не выязджаючы з Масквы, З. Астапенка імкнуўся скласці для сябе найбольш поўную карціну таго, што адбывалася ў акупаванай Беларусі.

Але не толькі надзённыя праблемы вайны хвалявалі Змітрака Астапенку. Ён знаходзіўся ў даволі рознабаковым творчым пошуку, пра што сведчыць і чацвёртая група запісаў — **бібліяграфічныя спісы навуковых выданняў і кароткія выпіскі з апошніх** (арк. 7 — 8 адв., 10 — 10 адв.). Навошта яны спатрэбіліся З. Астапенку, падказвае запіс «*Матэрыялы к роману — Вещества, вызываю...*» (арк. 8). Фраза не дапісана да канца, але няцяжка зразумець, што маюцца на ўвазе «*вещества, вызывающие рост корней*», бо далей у нататніку змешчаны шэраг спасылак на працы па батаніцы і арганічнай хіміі, што друкаваліся пераважна ў амерыканскім навуковым часопісе «Contributions from Boyce Thompson Institute» («Матэрыялы Інстытута Бойса Томпсана», г. Ітака, штат Нью-Ёрк):

Корнеобразующие вещества

Contributions from Boyce Thompson Institute

Том 7. Июль-сент[ябрь] [19]35 г. № 3

ст. Р. В. Ціммерман и Франка Вилкоксона [праца «Некаторыя хімічныя роставыя рэчывы, якія выклікаюць ініцыяцыю каранёў і іншыя рэакцыі ў раслін». — В. Ж.]

— О веществах, вызывающих рост корней на стволах, верхушках растений в местах, смазанных этим веществом. Одновременное] уменьшение роста растений].

Влияние на цветение путем изменения и укорочения дня (закрывают темным в определенное] время).

«Contributions». Т. 9. № 3, [19]38 г. Дж. Guthrie

[Поўная назва працы — «Фактары, якія ўплываюць на ўтварэнне аскарбінавай кіслаты і глутатыёну ў клубнях бульбы пасля апрацоўкі этыленхлоргідрынам». — В. Ж.]

— индосил — уксусн[ая] кислота

Химич[еское] веще[ество] (сернистое соедине[ние]), вызывающе[е] рост корней из кубика, вырезанного из сердцевины клубня, т. е. про [химикат?] и ускорение прораст[ания].

«Contributions». Т. 5. № 1. 1933 г. Лоуренс Миллер. Влияние сернистых соединений на [нарушение] покоя в карт[офельных] клуб[нях], вызывающее [неразб.]. [Назва артыкула — «Уплыў сярністых злучэнняў на парушэнне спакою клубняў бульбы і змены ферментатыўнай актыўнасці апрацаваных клубняў». — В. Ж.]

Там же — вызов корнеобразования посредством окиси углерода.

№ 7 [19]35 г. № 4. «Contributions». Ціммерман и Гитчкок [Назва артыкула — «Падабенства эфектаў этылену і раслінных аўксінаў». — В. Ж.] (Реакция корневой системы на кореннообразующие вещества)

Яшчэ некалькі пазіцый у бібліяграфічным спісе займае літаратура, прысвечаная зоапсіхалогіі і жыццю мурашоў, паміж пунктамі якой нечакана сустракаем нарыс па тэорыі гіперпрасторы — «Чацвёртае вымярэнне» французскага філосафа Марыса Бушэ:

Август Форель — «Обществ. мир муравьев». 1923. Генф.

—//— «Человек и муравей». 1924. Л-д.

Фр. Кнауерер [Кнауэр] «Муравьи» — 1905. СПб.

Буше. «4-е измерение». 1914. СПб.

Леббок. «Муравьи, пчелы, осы».

Вагнер. «Зоо-психология» (арк. 7 адв., 8 адв.).

Прачытаўшы адну з кніг, З. Астапенка занатаваў наступны факт, які відавочна яго зацікавіў:

У англ[ійскаго] ученого Леббока, в течение многих лет наблюдавшего муравьев в комнатных гнездах, некоторые м[уравьи] доживали до 7 лет. Одна самка прожила 13, другая 14 л[ет].

Аднак самая аб'ёмная цытата выпісана з кнігі «Новейшие открытия современной атомной физики в свете диалектического материализма» (Москва, 1943) савецкага філосафа Эрнеста Кольмана:

Было время, когда в обитаемой нами части вселенной не только не существовало высокоорганизованной, обладающей сознанием, материи, но и не существовало жизни, движений присущих лишь органической материи. Но и было время, несравненно более удаленное от нас, когда в этой части вселенной не было и молекул, атомов, макротел. Материя находилась здесь в состоянии, подчиняющемся законам микромира, законам микрочастиц.

Соврем[енная] астрофизика выдвигает довольно веские доводы в пользу гипотез о существовании в бесконечн[ой] вселенной громадных областей, названных «сверхзвездными», с такими «домеханическими» состояниями материи — состоянием «фотонного газа». В этих областях постепенно происходит постепенное превращение в более высокие формы движения — образование атомов, возникновение механического, теплового, электромагнитного движения — одного из звеньев вечного круговорота движущейся материи.

Интересно, что, как указал К. В. Никольский, ...при допущении, что в этом мире время может протекать не только от прошлого к будущему, но что при определенных условиях направление времени может изменяться, и оно, если сравнить его с нашим временем, может протекать от будущего к прошлому. Допущение, что во вселенной имеются громадные области, где направление времени обратно нашему, было выдвинуто ещё в конце прошлого века физиком-материалистом Больцманом с целью опровергнуть поповскую теорию «тепловой смерти» вселенной.

У нататніку запісаны і каардынаты бібліятэкі, у якой З. Астапенка знаёміўся з патрэбнай яму літаратурай:

*Сель[ско]-хоз[яйственная] Библиоте[ка]
Харитоньевск[ий] пер[еулок]
Президиум С[ельско]-х[озяйственной] Академии
Реферативн[ый] иностр[анный] отдел (заказ рефератов)*

Работы америк[анского] ученого (типа Мичурина) Бербанка в с[ельско]-х[озяйственной] б[иблиотеке] (арк. 7).

Такім чынам, Змітрок Астапенка актыўна вывучаў літаратуру пра рэчывы, якія выклікалі рост каранёў раслін, збіраў інфармацыю пра жыццё мурашоў, цікавіўся таксама зоапсіхалогіяй, «чацвёртым вымярэннем» і дапушчэннем некаторых навукоўцаў, што пры пэўных умовах час можа рухацца не ад мінулага да будучыні, а наадварот. Цікава, якім чынам усе згаданыя тэмы скрываўліся б у адным рамане, які пісьменнік задумаў, але так і не напісаў?.. Памятаючы папярэдні раман З. Астапенкі «Вызваленне сіл» (1932), фэбула якога сканцэнтравана вакол надзеленага ўсеразбуральнай сілай *атаміра*, можна выказаць думку, што ў цэнтры новага твора было б таксама пэўнае вынаходніцтва, але ўжо не апарат, а, як можна меркаваць, звышмагутнае каранейтваральнае рэчыва. У кожным разе, маскоўскі нататнік Змітрака Астапенкі засведчыў, што пісьменнік марыў вярнуцца ў навукова-фантастычную літаратуру, адным з заснавальнікаў якой у Беларусі ён з'яўляўся.

Разам з нататнікамі у той самай архіўнай справе № 19 захоўваюцца асобныя лісткі, на якіх З. Астапенка фіксаваў хроніку наступальных аперацый 1-га Беларускага фронту (напрыклад, Люблін-Брэсцкай), значных баёў і вызвалення акупаваных тэрыторый ад нацысцкіх захопнікаў у 1944 годзе. Першы запіс у хроніцы: «Июль. 16 — Гродно, западнее Волковыска, западнее Слонима (Береза Картузская, Пинская область (зап[аднее] Пинска)» (арк. 38); апошні: «[Август]. 29. Бои у Праги. Румыния. 30. То же.», з асобнай прыпіскай пасля гарызантальнай рысы: «Чернигов — Слоним — Ковель» (арк. 40 адв.).

Яшчэ на адным аркушным развароце, на паперы буйнейшага фармату, зроблена апісанне пешага маршруту з Дэмбліна ў Кракаў (Польшча) праз Букуўку, Пшысуху, Надзею, Кельцэ (Запончкуў), Окшу, Рашкуў, Мекуў), з разлікам даўжыні кожнага адрэзка шляху і агульнага кіламетражу. Запісы зроблены ад 1-й асобы рукою З. Астапенкі, напрыклад: *«Шел от Д[емблина] прямо на зап[ад] через болота. Через 12–15 км пересек шоссе-магистраль. За ним скоро — ж[елезно-]д[орожную] линию. Через 20 км пересек еще шоссе-магистраль. Через 5 км от него пересек новое шоссе-м[агистраль]. Дальше шел лесами и болотами до реки Радомка. Км через 7 от Радомки пересек шоссе-м[агистраль] (севернее г. Радома). Остальные 25 км до д. Буковка шел безлесной местностью»* (арк. 42). У апісанні шляху ёсць нават такія падрабязнасці, як *«Болезнь в густых лесах между Пшисуха — Надзея, км. в 1–15 к югу от Пшисухи»* (арк. 41 адв.).

Ніякіх дакументальных звестак пра тое, што падчас навучання ў разведшколе З. Астапенка пакідаў Маскву і, тым болей, выконваў заданні на тэрыторыі акупаванай Польшчы, не захавалася. Хутчэй за ўсё, тут маем справу з засваеннем ваеннай тапаграфіі і разлічваннем адлегласцей і часу, затрачанага на іх пераадоленне, па карце без выезду на мясцовасць. *«Всего мой тур Демблин — Краков — 240 км. По 20 к[м] в сутки = 12 дней»* (арк. 41 адв.), — падвёў пісьменнік вынікі, змадэляваўшы магчымую для разведчыцкай практыкі сітуацыю. І гэтая падрыхтоўка была недарэмнай: у верасні 1944 года З. Астапенка сапраўды атрымаў заданне за межамі СССР і ў складзе разведгрупы з 7 чалавек быў перапраўлены ў Чэхаславакію. Там у кастрычніку і прапаў без вестак (ёсць некалькі версій яго смерці; выказваліся і меркаванні пра тое, што З. Астапенка выжыў [4, с. 135; 6, с. 5]). Прааналізаваны ў гэтай публікацыі нататнік — адно са сведчанняў пра той перыяд жыцця і творчасці, які папярэднічаў апошняму падарожжы паэта і разведчыка насустрач смяротнай небяспецы.

Спіс літаратуры і крыніц

1. **Астапенко, З.** В чем ваше credo?: Стаття. Приложен конспект работы И. В. Сталина «Марксизм и национально-колониальный вопрос». Автограф, машинопись. 1943 / З. Астапенка // БДАМЛМ — Ф. 128. — Воп. 1. — Адз. зах. 17.
2. **Астапенко, З.** Мышонок; Тоне; «Тоня! Жаль, что этот день я...» Автограф, машинопись. 15 июля 1943 — 15 июня 1944 / З. Астапенка // БДАМЛМ. — Ф. 128. — Воп. 1. — Адз. зах. 7.
3. **Астапенка, З.** Пад шум дажджу : вершы, паэмы, лісты / З. Астапенка ; уклад. Л. І. Бальнінай, прадм. І. Э. Багдановіч. — Мінск : Маст. літ., 1991. — 279 с.
4. **Глыбінны, У.** Вялікія дарогі: Пра мінулае / У. Глыбінны. — Michigan : Бел. Ін-т навукі і мастацтва, 1997. — 146 с.
5. **Лісты Я. Е. Астапенкі** (брата З. Е. Астапенкі) [А. А. Куляшову] з біяграфічнымі звесткамі пра брата. 1959–1967 // БДАМЛМ — Ф. 411. — Воп. 1. — Адз. зах. 305.
6. **Марціновіч, А.** Тайна Змітрака Астапенкі / А. Марціновіч // Беларускі час. — 1997. — 14 крас.
7. **Справкі о прописке, об освобождении из-под стражи в связи с пересмотром судебного дела, о реабилитации** [З. Астапенко]. 22 октября 1942 — 30 ноября 1956 // БДАМЛМ — Ф. 128. — Воп. 1. — Адз. зах. 21.

НЕВЯДОМЫЯ ІНСКРЫПТЫ ЯКУБА КОЛАСА НА КНІГАХ

У 2022 годзе, калі ў Рэспубліцы Беларусь шырока адзначалася 140-годдзе з дня нараджэння класіка беларускай літаратуры, Народнага паэта Беларусі Якуба Коласа, у Дзяржаўным літаратурна-мемарыяльным музеі Якуба Коласа ажыццяўляўся праект «Ад усяго сэрца, ад усёй душы» па інскрыптах Я. Коласа на кнігах, які атрымаў падтрымку гранта Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь у сферы культуры. Зварот да кніг з дароўнымі надпісамі невыпадковы, бо кожная з іх з’яўляецца ўнікальнай, адзінай у сваім родзе, памятае цеплыню рук яе аўтара і захоўвае яго рукапісны аўтограф. Разам з тым гэта твор, якім хацеў падзяліцца класік беларускай літаратуры са сваімі сябрамі і знаёмымі; гэта і само выданне, якое выйшла пры жыцці паэта. Кнігі з аўтографамі ярка характарызуюць акружэнне беларускага песняра. Сярод шчаслівых уладальнікаў кніг з аўтографамі Якуба Коласа — яго родныя і блізкія, сябры, пісьменнікі, навукоўцы, дактары, дзяржаўныя і грамадскія дзеячы. У межах вышэйадзначанага праекта запланавана правядзенне шэрага выстаў, а таксама выданне першага каталога музея па калекцыі кніг з дароўнымі надпісамі паэта.

Калекцыя выданняў з інскрыптамі налічвае 93 кнігі, якія былі падараваны Якубам Коласам знаёмым і малазнаёмым людзям. У зборы твораў Я. Коласа, які быў выдадзены да 130-годдзя з дня нараджэння беларускага песняра, асобным раздзелам пададзены інскрыпты пісьменніка. 186 інскрыптаў з 242 прадстаўленых у зборы твораў былі пакінуты паэтам на кнігах.

У часопісе «Полымя» № 8 за 2021 год быў надрукаваны артыкул аўтара з інфармацыяй пра інскрыпты Якуба Коласа на кнігах, якія не ўвайшлі ў збор твораў і былі знойдзены на працягу апошняга дзесяцігоддзя. Сярод выяўленых уладальнікаў кніг з дароўнымі надпісамі Я. Коласа — рускія пісьменнікі М.А. Шолахаў, А.Т. Твардоўскі, А.С. Новікаў-Прыбой, С.М. Гарадзецкі, гісторык рускай паэзіі, бібліёграф і кнігазнавец І.М. Розанаў, беларускі пісьменнік П.У. Броўка, латышскі паэт, драматург, акадэмік А. Упіт, сябар старэйшага сына класіка, хімік, выкладчык медыцынскага ўніверсітэта М.М. Малёнак, жонка сябра Коласавай сям’і В.У. Філіповіча Яўгенія Філіповіч, знаёмы Якуба Коласа па Нясвіжскай настаўніцкай семінары, заслужаны настаўнік БССР Я.В. Астроўскі, доктар-хірург, які выратаваў жыццё беларускага песняра, М.І. Бобрык. Таксама Вольга Мікалаеўна Якаўлева, якой Колас падарыў кнігу «Избранные стихи». Яе асоба яшчэ не высветлена, а кантакты з класікам беларускай літаратуры патрабуюць далейшага даследавання.

За той невялікі прамежак часу, які прайшоў з даты выхаду артыкула, былі выяўлены новыя інскрыпты класіка:

1. На кнізе «**Новая земля**» (Мінск, 1949) Якуб Колас пакінуў дароўны надпіс рускаму паэту, празаіку, перакладчыку Міхаілу Васільевічу Ісакоўскаму: «*Дорогому Михаилу Васильевичу Исаковскому, прекрасному поэту и человеку. Якуб Колас. 14. XII 1949 г.*». З 6 па 27 снежня класік беларускай літаратуры знаходзіўся ў Маскве, удзельнічаў у рабоце Камітэта па Сталінскіх прэміях. Падчас візіту ў сталіцу і была падаравана кніга.

Асобнік захоўваецца ў Расійскім дзяржаўным архіве літаратуры і мастацтва ў Маскве.

З Міхаілам Ісакоўскім Якуб Колас пазнаёміўся ў 1934 годзе. Ён перакладаў на рускую мову вершы і некаторыя іншыя творы класіка беларускай літаратуры, быў рэдактарам зборніка вершаў беларускага паэта «Избранные стихи», які выйшаў на рускай мове ў 1935 годзе.

2. На зборніку апавяданняў **«Казкі жыцця» (Вільня, 1927)**, аўтар напісаў: **«Дарогому Мікалаю Ільічу Красоўскаму на памяць ад Якуба Коласа 8 VII 1945 г.»**. Асоба адрасата дароўнага надпісу патрабуе ўдакладнення. Мікалай Ільіч Красоўскі (1908–1982) — беларускі дзяржаўны дзеяч, гісторык, выкладчык Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. У 1930 годзе закончыў Полацкі педагагічны тэхнікум, пасля чаго працаваў дырэктарам Ульскай школы сельскай моладзі, потым дырэктарам Полацкай чыгуначна-дарожнай сярэдняй школы № 59. Завочна вучыўся на гістарычным факультэце Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута (1932–1937). З 1939 годзе працаваў у партыйных органах. Быў сакратаром Брэсцкага гаркама, сакратаром Брэсцкага абкама КП(б)Б. Пачатак Вялікай Айчыннай вайны Мікалай Красоўскі сустрэў у Брэсце. Удзельнічаў у арганізацыі эвакуацыі. Браў удзел у барацьбе супраць фашысцкіх захопнікаў на фронце і ў тыле ворага, працаваў у Беларускам штабе партызанскага руху.

У пасляваенны час Мікалай Красоўскі быў адным з першых, хто пачаў уздымаць тэму подзвігу абаронцаў Брэсцкай крэпасці ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў. Менавіта таму каля тысячы прадметаў захавання з асабістых збораў Мікалая Красоўскага перададзены яго сынам, Аляксандрам Красоўскім, у Музей абароны Брэсцкай крэпасці.

Цікава, што такую самую кнігу, якую Якуб Колас падпісаў М. Красоўскаму, у той самы дзень беларускі пясняр падараваў і свайму сябру, пісьменніку Пятру Глебку. **«Міламу Пятру Глебку на памяць ад старога Якуба Коласа. 8/VII 1945 г.»**, — напісана на асобніку «Казак жыцця». У пачатку ліпеня 1945 года Якуб Колас адпачываў на Пухавіччыне. У прыгожых і маляўнічых мясцінах Пухавіцкага краю класік беларускай літаратуры любіў праводзіць час летам. Мікалай Красоўскі быў добра знаёмы з Пятром Глебкам. Напэўна, яны разам наведалі Якуба Коласа ў Балачанцы. Матэрыяльным сведчаннем той незабыўнай сустрэчы і з'яўляецца віленскае выданне «Казак жыцця». Кніга захоўваецца ў фондах дзяржаўнай установы «Мемарыяльны комплекс «Брэсцкая крэпасць-герой».

3. На кнізе **«Новая земля» (Мінск, 1949)** Якуб Колас пакінуў дароўны надпіс рускаму паэту, літаратурнаму крытыку, перакладчыку Самуілу Якаўлевічу Маршаку: **«Дарогому Самуілу Яковлевічу Маршаку. Якуб Колас. 13. II 1951 г.»**. У канцы 1950 — пачатку 1951 года Я. Колас цяжка хварэў, лячыўся ў Крамлёўскай бальніцы, потым адпачываў у санаторыі «Барвіха» пад Масквою. Кніга была падаравана ў санаторыі, дзе адпачывалі абодва пісьменнікі.

Асобнік знаходзіцца ў прыватным архіве нашчадкаў С.Я. Маршака. Некалькі слоў аб тым, як яна была знойдзена. У асабістым архіве Якуба Коласа захоўваецца некалькі лістоў ад рускага пісьменніка, аўтара вядомых дзіцячых кніг. У адным з іх Самуіл Маршак дзякуе Якубу Коласу за экзэмпляр «Новай зямлі»: **«Дорогой Константин Михайлович. Вернулся я из Барвихи**

и вскоре опять прихворнул. Поэтому еще не успел поблагодарить Вас за милый подарок — поэму «Новая земля». Большое Вам спасибо за память и за отличную книгу» (з ліста С.Я. Маршака да Я. Коласа ад 2.03.1951). Нам падалося верагодным, што аўтар падпісаў кнігу, і пачаліся росшукі па архівах і прыватных калекцыях. Перапіска з нашчадкамі рускага пісьменніка, якая доўжылася на працягу года, дала вынікі — скан кнігі з аўтографам быў атрыманы.

Кожная выяўленая кніга з аўтографам адкрывае невядомыя старонкі жыцця Якуба Коласа, мае сваю непаўторную гісторыю, дазваляе даведацца пра асоб з акружэння класіка. Спадзяюся, што яшчэ многа такіх адкрыццяў чакае нас наперадзе.

Аляксандр Крыжэвіч

НЕРЭАЛІЗАВАНАЯ МАРА ЯКУБА КОЛАСА: ЧАМУ НАЦЫЯНАЛЬНЫ КЛАСІК ТАК І НЕ НАПІСАЎ ТВОР, ПРЫСВЕЧАНЫ КРЫЧАЎСКАМУ ПАЎСТАННЮ?

Якуб Колас пакінуў пасля сябе велізарную творчую спадчыну, якая з’яўляецца не толькі актуальнай і важнай дагэтуль, але і цікавай крыніцай для вывучэння жыцця беларускага народа, зменаў грамадска-палітычнай думкі, а таксама філасофскіх пытанняў. Пры гэтым важна адзначыць, што за адносна доўгае жыццё беларускі класік Якуб Колас не змог рэалізаваць усе свае творчыя задумы і ідэі. Некаторыя па розных прычынах засталіся няздзейсненымі, а яскравым прыкладам падобнай нерэалізаванай творчай задумы была ідэя напісання твора, прысвечанага Крычаўскаму паўстанню. Яна, верагодна, узнікла ў Якуба Коласа яшчэ ў 1933 годзе, адразу пасля напісання аповесці «Дрыгва», што можна прачытаць у лісце Якуба Коласа да сябра — рускага паэта Сяргея Гарадзецкага ад 23 снежня 1933 г.: *«Я теперь, закончив повесть “Дрыгва” (она уже напечатана и скоро выйдет — не готова обложка), пишу небольшую детскую поэму, которую хочу закончить к первому января 1934 г. Соблазняет одна историческая тема — для исторической повести или пьесы. Работа очень сложная — в белорусских условиях это совершенно новый жанр. А материал очень интересный и богатый»* [8, с. 116]. У гэтым ліста не пазначана дакладна, што беларускага класіка заінтрыгавала менавіта Крычаўскае паўстанне, але ў той час ніякай іншай гістарычнай тэматыкай, пасля напісання аповесці «Дрыгва», Якуб Колас не быў зацікаўлены і не займаўся. Мала таго, твор на гэтую тэму сапраўды мог стаць нечым абсалютна новым, да таго ж тагачасныя беларускія пісьменнікі вельмі рэдка звярталіся да гістарычнага жанру ў сваёй творчасці.

Аднак заняцця напісаннем твора, прысвечанага Крычаўскаму паўстанню, было толькі ў планах, часу ж на гэта ў Якуба Коласа проста не ставала. Важна адзначыць, што беларускі класік яшчэ ў сярэдзіне 1930-х жадаў дапісаць сваю вершаваную паэму «На шляхах волі», пра што перыядычна згадвае ва ўласных пісьмах. Менавіта ў гэты час Якуб Колас як віцэ-прэзідэнт Акадэміі навук быў моцна заняты справамі гэтай установы, а пісьменніцкая дзейнасць засталася адсунутай на далёкі план, пра што ён і пісаў Сяргею

Гарадзецкаму ў пачатку кастрычніка 1935 года: *«Но я сейчас очень занят по Академии. Мне даже не удалось использовать свой отпуск и отдохнул я плохо. Академия заслонила мне мир, и писать абсолютно некогда. Если так продолжится, то как писатель я перестал жить»* [8, с. 133]. У наступным лісце да С. Гарадзецкага, які быў напісаны 27 кастрычніка 1935 г., мы можам убачыць тую самую скаргу на загрузанасць у Акадэміі: *«Я же прикован до Академии. Пишу разную разность и не могу приступить к окончанию своей поэмы [«На шляхах волі». — А. К.], которую предполагал закончить в этом году»* [8, с. 134].

Практычна ўвесь наступны 1936 год Якуб Колас займаўся напісаннем п'есы «Вайна вайне» і клопатамі, звязанымі з пастаноўкай твора ў БДТ-2, пра што падрабязна згадваў у лістах. Калі ж быць дакладным, то да 1 кастрычніка 1936 г. п'еса для БДТ-2 была Я. Коласам падрыхтавана, аднак усе справы, звязаныя з напісаннем і пастаноўкай яе на сцэне віцебскага тэатра, сумарна занялі ў народнага паэта практычна цэлы год. Ідэя твора па гістарычнай тэматыцы Крычаўскага паўстання зноўку актуалізуецца для пісьменніка на пачатку 1937 года. Каштоўнымі сведчаннямі на гэты конт насычаны лісты, якія пісаў Я. Колас С. Гарадзецкаму. У прыватнасці, у лісце ад 3 сакавіка 1937 г. Якуб Колас апісвае асноўныя моманты сюжэта будучага твора: *«Я подбираю материал для новой пьесы. Большой, увлекательный материал. Но его мне мало. Сюжет, вернее не сюжет, а историческая основа: Кричевское староство (в бывшей Могилёвской губернии на Соже). Польский король дарит его польскому магнату князю Радзивиллу. Богатый еврей Гдалих берет Кричев на откуп. Жестокая система выбивания податей, пошлин с населения вызывает ропот, недовольствие среди белорусской шляхты и мелкопоместного дворянства. Гдалиху противостоит белорусский купец из крестьян. Он торгует воском. Под знаменем антисемитизма ведет пропаганду против Гдалиха. Поднимает восстание. Восстание тянется три года. Потом жесткая расправа с восставшими. Обстановка — жуткая нищета и разорение крестьянства, запущенные поля и леса, воют волки. Вот на этом фоне нужно построить художественное произведение. Я не продумал его, но отдельные фигуры, человеческие горести, страсти, характеры, сцены уже мелькают перед моим взором»* [8, с. 167–168].

Гэтая гістарычная тэма відавочна зацікавіла Якуба Коласа, і пісьменнік пачаў актыўна збіраць матэрыял па ёй, што бачна з працытаванага фрагмента ліста. Варта звярнуць увагу і на апісаны сюжэт, які крыху разыходзіцца з прынятымі ўяўленнямі пра Крычаўскае паўстанне. Лічыцца, што паўстанне мела антыфеадальны характар і звязвалася з узмацненнем феадальнага прыгону сялянства Крычаўскага староства: *«Што і казаць, жудасным было становішча сялян і гараджан у Крычаўскім старостве, якія знаходзіліся пад цяжкім феадальным прыгнётам, пакутавалі ад эксплуатацыі ўладальнікаў староства — Радзівілаў, ад самавольства і дзікай жорсткасці арандатараў, іх слуг, ад феадальнага войска, суседняй шляхты»* [6, с. 18], — апісваюць стан жыхароў Крычаўскага староства беларускія гісторыкі В. Мясешка і П. Лойка ў сваёй кнізе «Паўстанне сялян пад кіраўніцтвам Вашчылы» (1988). Аднак сам па сабе феадальны прыгнёт доўгі час не становіўся важкай прычынай для ўзброенага паўстання. Асабліва ж цяжкае становішча жыхароў склалася ў 1730-я гг., калі Крычаўскае староства арандавалі яўрэі Гдаль і Шмуйла Іцкавічы. Сваёй жорсткасцю да жыхароў староства яны не ішлі ні ў якое параўнанне са сваімі папярэднікамі. Толькі за чатыры гады Іцкавічы вы-

бралі ў насельніцтва Крычаўскага староства звыш устаноўленых інвентарамі нормаў чыншу каля 700 тыс. злотых, а за ўвесь час іх дзевяцігадовай арэнды з сялян і гараджан спагнана было звыш належнага 1 298 909 злотых, 120 270 коп пянькі, 39 вазоў мёду [6, с. 13]. Моцны прыгнёт і жорсткасць арандатараў у дачыненні да мясцовых жыхароў, непамерныя нормы чыншу, а таксама поўнае ігнараванне інвентараў сталі фактычнымі прычынамі паўстання. У вышэйзгаданым гістарычным выданні В. Мясешка і П. Лойка робяць высновы аб тым, што кіраўнікі паўстання імкнуліся паслабіць феадальны прыгнёт. Вынікае, што дзейнасць паўстанцаў была накіравана менавіта супраць злоўжыванняў арандатараў і адміністратараў Крычаўскага староства: *«Яны абмяжоўвалі ліхварства, якое даводзіла да галечы не адну сялянскую і гарадскую гаспадарку; вызвалілі прыгонных ад прымусовай працы на панскіх прамысловых прадпрыемствах. Аднак сялянская барацьба была накіравана не супраць нясення феадальных павіннасцей наогул, а супраць тых самавольных пабораў, якія патрабавалі часовыя гаспадары Крычаўскага староства. Сяляне падняліся на барацьбу не супраць сістэмы, якая стварала ўмовы эксплуатацыі, а супраць асобных носьбітаў гэтай сістэмы»* [6, с. 53]. Адмоўнае стаўленне да арандатараў узмацнялася іх этнічным паходжаннем, што было таксама немалаважным фактарам для жыхароў Крычаўскага староства, а іх жорсткім учынкам паўстанцы супрацьпаставілі яўрэйскія пагромы. Выказанае меркаванне пацвярджаецца сведчаннямі рускага імператарскага ваеннага і гісторыка саксонскага паходжання Андрэя Мейера, які з'яўляецца аўтарам «Описания Кричевского графства, или бывшего староства» (1786), дзе сцісла згадваюцца і характарызуюцца падзеі паўстання:

«Милославичской мещанин Карпач и Хотимский воском торговавший купец Вацило, вознамерившись истребить всех евреев, которые их по причине своих откупов без малейшего сожаления изнуряли, воздвигнули большую часть против правителей и евреев крестьян, коих роптания и без того уже всюду слышны были; невзирая на то, что укрепившийся во власти своей правители, вместе с евреями народ утесняя, принуждали его добровольно предаться власти своих разорителей. Без торжественных объявлений или требований для украшения своего намерения, начали они нападать на евреев и на противоборников шляхт и мещан, грабили и умерщвляли их; словом сказать, всяким предавались неистовствам» [3, с. 91].

Калі кіраванне староствам на пэўны час фактычна апынулася ў руках паўстанцаў і яго кіраўніка — купца і войта вёскі Селішча Васіля Вашчылы, то яўрэйскія пагромы працягваліся, а паўстанцы заяўлялі пра сябе як пра абаронцаў хрысціянскай веры. Тыя, хто выступалі на баку яўрэйскага насельніцтва, таксама жорстка караліся паўстанцамі. Нават пасля замены Радзівіламі арандатараў-яўрэяў шляхцічамі Храптовічамі пагромы не спыніліся. Ад рук паўстанцаў, куды ўваходзілі пераважна сяляне і мяшчане, загінула і была пакарана немалая колькасць яўрэйскага насельніцтва [1].

Пра ўсю неадназначнасць паўстання пісаў і калега Якуба Коласа па Акадэміі навук, гісторык Васіль Шчарбакоў. Менавіта ён у сваёй кнізе «Сялянскі рух і казацтва на Беларусі ў эпоху федалізму», якая выйшла ў Мінску ў 1935 годзе, практычна першым сярод беларускіх гісторыкаў паспрабаваў даць ацэнку паўстанню і вылучыць асноўныя моманты, якія яго характарызавалі:

«Адкупшчык Гдалій пастараўся сканцэнтраваць у сваіх руках увесь гандаль, увёў цэлы рад дадатковых падаткаў на гарэлку, на памол на млынах, за пераправы; павялічаны былі таксама і грашовыя подаці за зямлю. Ім была выпрацавана цэлая сістэма спойвання сялян, дзякуючы чаму сялянства пазбаўлялася апошняй сваёй маёмасці, ператвараючыся або ў жабракоў, або ў рабочых на прадпрыемствах, пабудаваных адкупшчыкамі. Работа на пабудаваных мануфактурах, у броварах, саладоўнях, млынах была вельмі цяжкай, знясьліваючай і амаль зусім не аплачвалася. Гэта была новая форма эксплуатацыі сялянства, яшчэ больш цяжкая, чым існаваўшая раней. На гэтыя прадпрыемствы былі прыцягнуты не толькі сяляне, але і беднае насельніцтва Крычава і іншых мястэчак» [7, с. 123]. Таксама Васіль Шчарбакоў у сваёй кнізе засяроджваў увагу на тым, што розныя пласты насельніцтва староства, якія мелі неаднолькавае сацыяльнае паходжанне, былі моцна абураныя дзеяннямі новых арандатараў Іцкавічаў: «Дзеяннямі адкупшчыка і яго сістэмай эксплуатацыі былі вельмі незадаволены як ніжэйшае духавенства праваслаўнай царквы, так і мясцовыя мяшчане, гандляры, арандатары і купцы. Паступленне ўсіх даходаў у кішэню арандатара выклікала вялікае абурэнне ва ўсіх гэтых элементах. Яны бачылі ў асобе Гдалія свайго канкурэнта, адымаючага ў мясцовых купцоў і гандляроў іх даходы і ставячага іх у нявыгаднае становішча. Ніжэйшае духавенства было вельмі незадаволена ім па матывах перасялення, адняцця ў папоў усадзьбаў, пазбаўлення іх ранейшых даходаў, наладжэннем на іх збораў пры выдачы дачок замуж і г. д.» [7, с. 123]. Адмоўнае стаўленне да арандатараў выказвала і мясцовая шляхта, якая была не проста незадаволена, а нават падтрымлівала дзеянні паўстанцаў. Пра гэта, дарэчы, Якуб Колас згадваў у лісце да С. Гарадзецкага, пішучы, што дзеянні арандатараў выклікаюць *«ропот, недовольствіе среди белорусской шляхты и мелкопоместного дворянства»*. Такім чынам, арандатары Крычаўскага староства браты Іцкавічы настроілі супраць сябе практычна ўсе слаі насельніцтва рознага сацыяльнага становішча, якія былі аб'яднаны агульным жаданнем — пазбавіцца новых адкупшчыкаў. З прыведзеных матэрыялаў вынікае, што паўстанне было не толькі антыфеадальным, але мела і антысеміцкі складнік, пра што многія гісторыкі зусім не згадваюць. Гэты аспект, між іншым, важны ў разуменні сутнасці трагічных падзей Крычаўскага староства. Якуб Колас у лісце да Сяргея Гарадзецкага якраз гэты момант і адзначае, згадваючы пра кіраўніка паўстання Васіля Вашчылу, што той *«под знаменем антисемитизма ведет пропаганду против Гдалия»*.

Можна меркаваць, што менавіта Васіль Карпавіч Шчарбакоў кансультаваў Якуба Коласа па Крычаўскім паўстанні, бо гэты гісторык быў разам з народным паэтам на пасадзе віцэ-прэзідэнта Акадэміі навук БССР у 1931–1935 гг. З гэтага можна зрабіць выснову, што Якуб Колас уяўляў рэальную сітуацыю гістарычных падзей, якія маглі стаць асновай аповесці альбо п'есы. Будучы твор Якуба Коласа, верагодна, адкрыў бы праўду на падзеі паўстання, якое да сённяшняга часу яшчэ не да канца даследавана. Аднак пэўных стэрэатыпаў і ідэалагізаванасці Якубу Коласу ўсё ж наўрад ці ўдалося б пазбегнуць. Гэта бачна нават праз тое, што Радзівіла пісьменнік называе *«польскім магнатам»*, што не з'яўляецца гістарычнай рэаліяй.

Варта адзначыць, што Якуб Колас згадвае ў лісце да С. Гарадзецкага пра жорсткую расправу з паўстанцамі, што цалкам адпавядае рэчаіснасці.

Для пацвярджання гэтых слоў прывядзём сведчанні А. Мейера з гістарычнай працы «Описание Кричевского графства»: *«Кричев весь тогда обагрена кровию, и разставлены по всем улицам и на правом берегу реки Сожа висельцы и колья чрез несколько дней грозное и страшное представляли позорище»* [3, с. 91–92].

Вяртаючыся да планаў напісання п’есы па тэме паўстання класікам айчыннай літаратуры, варта звярнуцца да ліста ад 16 сакавіка 1937 г. да С. Гарадзецкага, дзе Якуб Колас адзначае пра матэрыял будучай п’есы наступнае: *«Пьесу решил отложить — пусть отстает. Пока еще не имею конкретных деталей»* [8, с. 169]. З гэтай фразы можна зрабіць выснову, што некаторая першапачатковая работа па зборы гістарычнага матэрыялу была ўжо праведзена і пэўная інфармацыя назапашана.

Прыгадаем яшчэ адзін ліст, які быў напісаны да С. Гарадзецкага, ад 10 красавіка 1937 г.: *«Я вспомнил нашу последнюю встречу и не забываю твоих слов написать небольшую новую поэму. Это я и сделал бы, если бы работа не связывалась с выездом на место, со сбором нужного материала»* [8, с. 173]. Відаць, у гэты час пісьменнік адчуў, што інфармацыі для стварэння твора яму замала, і задумаўся пра наведванне Крычава і пошук слядоў у мясцінах паўстання. Пакуль п’еса ўкладвалася ў галаве, Якуб Колас вырашае чарговы раз узяцца за сканчэнне паэмы «На шляхах волі», аднак ужо з чэрвеня 1937 года пачынае займацца напісаннем п’есы па аповесці «Дрыгва». У лісце да савецкага драматурга Мікалая Багданава ад 5 ліпеня 1937 г. Я. Колас сваю працу ў гэтым кірунку акрэслівае наступным чынам: *«Я очень занят работой над пьесой. Пишу ее по своей повести “Дрыгва” для II театра. Уже написаны 2 акта и 1/3 третьего. К половине августа я должен пьесу сдать совсем готовую»* [8, с. 182]. Клопаты наконт напісання п’есы яшчэ працягваюцца як мінімум пару месяцаў, а пасля Якуб Колас зноўку загружаецца працай у Акадэміі, пра што піша Сяргею Гарадзецкаму ў лісце ад 21 лістапада 1937 г.: *«Заняться работой над солидным произведением я сейчас не имею возможности. Работа в Академии отнимает все мое время, но я совершенно не удовлетворён ею, хоть много о ней думаю»* [8, с. 190].

Чарговы раз пытанне аб напісанні п’есы пра Крычаўскае паўстанне актуалізуецца ў творчых планах Якуба Коласа ў канцы 1937 года. Пра такі намер мы можам прачытаць у лісце да Мікалая Багданава ад 27 снежня 1937 г.: *«Сейчас меня занимает вопрос о написании исторической пьесы на белорусском материале из времен крестьянского восстания в Кричеве. Но для этого нужна большая работа по подбору материала, нужно время, а временем-то я и не располагаю»* [8, с. 195]. Гэты ўрываек ліста якраз дае нам зразумець, што Якуб Колас не мог пачаць займацца напісаннем твора на гістарычную тэму праз адсутнасць часу, якая была адной з асноўных прычын для павольнай рэалізацыі задумы. Са слоў пісьменніка робіцца ясна, што Якуб Колас яшчэ не сабраў увесь патрэбны матэрыял для напісання п’есы. З кароткага ўрыўка ліста бачна, што пісьменнік характарызуе Крычаўскае паўстанне як сялянскае і ў гэтым ключы, магчыма, пайшла б падача матэрыялу ў будучым творы.

Ужо ў наступным 1938 годзе Якуб Колас піша ліст ад 13 красавіка свайму калегу і сябру Пятру Глебку, дзе згадвае наступнае: *«Чакаю, калі трохі буду вальней. Ёсць надзея, што ў недалёкім часе будзе ўмацаван прэзідыум, і тады*

я займуся раз'ездамі. У першую чаргу адведаю вас, другі мае родныя, а потым паеду ў Крычаў на пошукі слядоў сярод народа аб паўстанні ў Крычаве (1740–1744 гг.)» [8, с. 206]. Што канкрэтна хацеў знайсці Якуб Колас у Крычаве — невядома, аднак сваю паездку, відавочна, лічыў важнай для працягу працы над творам, прысвечаным паўстанню Васіля Вашчылы. Пра намер паехаць па мясцінах паўстання Якуб Колас піша і да Сяргея Гарадзецкага амаль на паўгода пазней, 8 верасня 1938 г.: «Зреет план большой исторической повести, пожалуй, даже романа. Думаю поехать на то место, где происходили исторические события, взглянуть на окрестности, познакомиться с народом, поискать следов прошлого в его памяти. Я, кажется, уже делился с тобой мыслями об этом замысле. Первоначально намеревался писать пьесу на этом материале. Но меня больше увлекает повесть. Здесь я буду менее связан канонами театра. Пьесу будет легче написать, когда материал пройдет известную обработку. (Я имею в виду Кричевское восстание.)» [8, с. 222]. Урывак з ліста Якуба Коласа сведчыць, што ідэя напісання твора пра паўстанне ў Крычаўскім старостве праз пэўны час пашыраецца ў маштабах, змяняючы адпаведна і жанр з п'есы на аповесць. Дарэчы, гэты жанр на той час ужо цалкам знаёмы пісьменніку — згадаем, напрыклад, яго папярэдні твор «Дрыгва».

Непасрэднае пацвярджэнне таго, што Якуб Колас вельмі сур'ёзна рыхтаваўся да напісання аповесці пра Крычаўскае паўстанне, можна сустрэць і ў кнізе-эсэ Максіма Лужаніна пра беларускага класіка «Колас расказвае пра сябе». Аўтар кнігі цытуе словы Якуба Коласа пра паданне аб паходжанні назвы Крычаў:

«Ты мне расказваў пра Крычаў, быццам там крычма крычалі татары, загнанья ў тупік. Гэта здагадка ці вычытаў дзе?»

Я адказаў, што мусібыць, аб гэтым гаворыцца ў 9 томе Сямёнава.

— Э, не, выбачай! У Сямёнава іншае сказана: горад калісьці быў заснаваны крывічамі і называўся Крывічоў» [2, с. 23].

З працытаванага тэксту бачна, што Якуб Колас даволі глыбока вывучаў гісторыю Крычава, каб мець уяўленні пра лакальную гісторыю і мясцовыя гістарычныя падзеі.

Апошняя згадка пра намер сесці за напісанне твора пра Крычаўскае паўстанне Якуб Колас выказаў у лісце да Сяргея Гарадзецкага ад 16 красавіка 1939 г.: «Я сейчас на каком-то перепутье. Давно не писал вещей более крупных. Это меня начинает беспокоить, и я думаю приступить к пьесе, о которой писал тебе. Но у меня пока что нет определенного курса. Думаю поехать в ту среду, где предполагается действие пьесы. Быть может, удастся поймать ее за хвост. Схема выработается в процессе работы, появятся и побочные линии, словом, весь ствол вместе с сучьями и листьями. Эту зиму пришлось работать над вещами, которые отвлекали меня от главного. Писал доклад к 20-летию БССР, большую статью о Шевченко — «Шевченко и белорусская поэзия» [8, с. 238]. З тэксту ліста можна зразумець, што Якуб Колас так і не адправіўся на пошукі слядоў паўстання ў Крычаў, а толькі меў няздзейсненыя намеры, якія, аднак, яшчэ цалкам не зніклі. Чаму ж так зацягваў Якуб Колас з напісаннем твора, столькі разоў збіраючыся ехаць, але так і не трапіўшы ва ўсходні горад савецкай Беларусі? Адказ на гэтае пытанне відавочны. У пачатку 1930-х вялося шалёнае цікаванне Якуба Коласа і Янкі Купалы, якіх часта абвінавачвалі ў нацыяналістычных і антысавецкіх поглядах. Мала таго, якраз

у 1937–1938 гг. адбываецца выкрыццё контррэвалюцыйных нацдэмаўскіх элементаў, у тым ліку і сярод беларускай інтэлігенцыі. Гэта непасрэдным чынам закранула і Якуба Коласа, які чакаў прыезду «чорнага варанка», аднак арыштаваны і асуджаны быў швагер пісьменніка — Аляксандр Каменскі. Тагачасны кіраўнік ЦК КПБ савецкай Беларусі Панцеляймон Панамарэнка гатовы быў ініцыяваць арышт шэрагу беларускіх пісьменнікаў (Я. Колас, Я. Купала, З. Бядуля, К. Крапіва, К. Чорны і інш.), аднак савецкае кіраўніцтва ў Крамлі вырашае ўзнагародзіць ордэнамі Леніна Я. Коласа, Я. Купалу і З. Бядулю ў 1939 годзе. Такім чынам, атрымаўся каламбур, дзе для пісьменнікаў памянjalі «ордэры на ордэны» [4, с. 17]. Важна не забываць, што летам 1937 года адбываліся масавыя арышты і расстрэлы беларускай інтэлігенцыі. На фоне гэтай страшнай карціны відавочна, што гістарычная тэматыка ў тыя часы была не надта бяспечная для стварэння вялікага твора, а неадпаведнасць жорсткім ідэалагічным устаноўкам лёгка магла прывесці да арышту і сур'езнага асуджэння. Таму Якуб Колас проста пабаяўся займацца гэтай небяспечнай тэмай. Дарэчы, менавіта ў такім рэчышчы выступаў рускі паэт і літаратурны крытык Аляксей Сурыкаў на пленуме Нацыянальнай камісіі Саюза пісьменнікаў СССР, што праводзіўся ў Мінску 10–11 студзеня 1939 г. У сваім выступе ён завастрыў увагу на дэзарыентацыі беларускіх пісьменнікаў пасля хвалі рэпрэсій, прывёўшы прыклад Якуба Коласа, які не адважыўся пісаць твор пра Крычаўскае паўстанне, палічыўшы гэта небяспечным для сябе [5, с. 419–420].

Такім чынам, інфармацыя пра напісанне твора па матывах Крычаўскага паўстання ў лістах Якуба Коласа даволі сціплая і не дае магчымасці нам цалкам уявіць ідэю пісьменніка ў рэалізацыі гэтай творчай задумы. Большая частка інфармацыі звязана выключна з намерамі напісаць твор, а таксама наведаль непасрэдна сам горад Крычаў. Тым не менш прыведзеныя ўрыўкі з лістоў Якуба Коласа ўсё ж даюць прыблізную карціну будучага твора беларускага класіка, які, аднак, застаўся толькі нерэалізаванай ідэяй. У пасляваенны час народны паэт больш не звяртаўся да тэмы Крычаўскага паўстання і ўжо ніколі не пісаў пра яе ў лістах. Калі б Якуб Колас узяўся за напісанне твора, то ён быў бы першым пісьменнікам, які шырока асвяціў тэму Крычаўскага паўстання ў беларускай мастацкай літаратуры. Аднак першым чалавекам, які напісаў сур'езны твор, прысвечаны паўстанню, аказаўся Уладзімір Караткевіч. Менавіта ён стварыў славетную гістарычную п'есу «Маці ўрагану», у рамантызаваным вобразе паказаўшы падзеі Крычаўскага паўстання, дзе паўстанцы адназначна выяўлены як нацыянальныя героі.

Спіс літаратуры

1. **Литин, А., Шендерович, И.** «Кричев, история города» / А. Литин, И. Шендерович [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: http://shtetle.com/shtetls_mog/krichev/krichev.html. — Дата доступу: 22.05.2020.
2. **Лужанін, М.** Колас расказвае пра сябе / М. Лужанін. — Мінск : Беларусь, 1964. — 324 с.
3. **Мейер, А.** Описание Кричевского графства 1786 г. / А. Мейер // Могилевская старина. — Могилев, 1900–1901. — Вып. 2. — С. 86–137.
4. **Міцкевіч, Д. К.** Любіць і помніць: Успамінае сын Якуба Коласа / Д. К. Міцкевіч. — Мінск : Польша, 2000. — 288 с.

5. **Мушынскі, М. І.** *Летапіс жыцця і творчасці Якуба Коласа* / М. І. Мушынскі; навук. рэд. А. М. Макарэвіч. — Мінск : Беларус. навука, 2012. — 1127 с.

6. **Мялешка, В. І.** *Паўстанне сялян пад кіраўніцтвам Вашчылы* / В. І. Мелешко, П. А. Лойка. — Мінск : Нар. асвета, 1988. — 95 с.

7. **Шчарбакоў, В. К.** *Сялянскі рух і казацтва на Беларусі ў эпоху феадалізму* / В. К. Шчарбакоў. — Мінск : Беларус. выд-ва акад. навук, 1935. — 133 с.

8. **Колас, Я.** *Збор твораў: у 20 т. / Я. Колас; рэд. тома: Т. С. Голуб, М. І. Мушынскі; падрыхт. тэкстаў і камент.: Н. В. Дзенісюк [і інш.]; Нац. Акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы.* — Мінск : Беларус. навука, 2012. — Т. 18 : *Лісты (1908–1942).* — 679 с.

Аксана Данільчык

РАДАШКОВІЦКІ АСЯРОДАК ЗІНАІДЫ БАНДАРЫНАЙ: ТАМАРА САКАЛОВА І КАЦЯРЫНА ЖАЛЯЗОЎСКАЯ

Лёс і творчасць Зінаіды Бандарынай застаюцца для нас цікавымі і прыцягальнымі, тым больш, што паэтка была добрым, чулым і камунікабельным чалавекам. А калі ўлічыць, што часта пра чалавека (а пагатоў пра паэта) вельмі красамоўна сведчаць яго сяброўскія кантакты, то вялікую цікавасць з гэтага пункту гледжання выклікае асяродак Зінаіды Бандарынай, які склаўся ў Радашковічах у другой палове 50-х гадоў мінулага стагоддзя. Даклад пра сяброўства паэтэсы і яе лісты да ўдавы Браніслава Тарашкевіча Веры Ніжанкоўскай, якія захоўваюцца ў фондзе Станіслава Шушкевіча, быў прадстаўлены на XIX Архіўных чытаннях, а пасля апублікаваны ў альманаху «Аўтограф» [2]. Таму хацелася б звярнуць больш пільную ўвагу на некаторых асоб, якія згадваюцца ў гэтых лістах. Гаворка ідзе пра апошнія паўтара года жыцця паэткі — з лета 1957 года па красавік 1959 года, і гэта быў выдатны перыяд у гісторыі мястэчка. Варта згадаць такія імёны, як Адам Мальдзіс, Аркадзь Чарнышэвіч, Мікола Гроднеў, Антон Шантыр, браты Юрка і Лявон Луцкевічы...

Радашковічы — мясціна, звязаная для Зінаіды Бандарынай найперш з імем Янкі Купалы. Паэтка была загадчыцай філіяла музея ў Вязынцы, які адкрыўся ў 1948 годзе, і сярод яе рукапісаў, што захоўваўца ў БДАМЛІМ (фонд 75, воп. 1, адз. зах. 78) ёсць некалькі тэкстаў, якія датуюцца 1948–1949 гг. з пазнакай «*Вязынка*». Звесткі пра Янку Купалу ёсць і ў яе «Аўтабіяграфічнай аповесці» [1], якая не друкавалася пры жыцці паэткі. У 1956 годзе выходзіць кніга З. Бандарынай «*Ой рана на Ёвана*» пра дзіцячыя гады Янкі Купалы, якая карыстаецца заслужаным поспехам, а ў канцы 1950-х паэтка зноў вяртаецца ў Вязынку. Пасля некаторы час застаецца ў Радашковічах — хутчэй за ўсё, прыкладна з лета да пачатку снежня 1957 года (мяркуючы па перапісцы з В. Ніжанкоўскай). Потым яна паехала ў Дом пісьменніка ў Каралішчавічы па пуцёўцы ад Саюза пісьменнікаў СССР (куды была прынятая 25 сакавіка 1957 г.), аднак не забывалася пісаць і перадаваць прывітанні сваім сябрам.

Асабліваю цікавасць выклікаюць постаці настаўніц музыкі з Радашковіцкай музычнай школы, таксама неардынарных асобаў — Тамары Аляксандраўны Сакаловай (1892–1973) і Кацярыны Канстанцінаўны Жалязоўскай (1894–1978), якая, па сведчанні Ірыны Ніжанкоўскай, была сяброўкай дзя-

цінства яе маці Веры Ніжанкоўскай (Сніткі). Зінаіда Бандарына неаднаразова перадавала ім прывітанні ў сваіх лістах. Наколькі можна зразумець, Кацярына і Тамара разам вучыліся ў Вільні, магчыма, у епархіяльнай вучэльні. Тамара Сакалова была жонкай афіцэра царскай арміі, і гэта, безумоўна, таксама спрыяла яе сяброўству з Зінаідай Бандарынай — у сваю чаргу дачкой афіцэра царскай арміі.

Кацярына Канстанцінаўна Жалязоўская паходзіла з сям’і святароў. Крыху інфармацыі пра яе сям’ю можна знайсці ў кнізе айца Фамы Іванавіча Шаплькі «Радашковічы праваслаўныя», якая ёсць у вольным доступе ў інтэрнэце. Яе бацька, Канстанцін Сямёнавіч Жалязоўскі (памёр у 1939 годзе) служыў у Радашковічах з 1894 года пасля смерці свайго цесця, святара Кірыла Траяна. У сям’і было чацвёрта дзяцей, такім чынам, у Кацярыны было дзве сястры і брат [15, с. 21].

Дарэчы, у кнізе згадваецца і такі факт: «Сверх сего 3 дес. сенокоса, в 1879 г. возвращённых по определению Кассационного Департамента Правительствующего Сената владельцем имения Миговка» [15, с. 21]. Як вядома, маёнтак Мігаўка пазней належаў дзядзьку Веры Ніжанкоўскай (Снітка), Аляксандру Уласаву (1874–1941). На фотаздымку выпуску Беларускай гімназіі 1923–1924 гг. айцец Канстанцін Жалязоўскі і Аляксандр Уласаў сядзяць побач. Нагадаем, што пэўны час у гэтай гімназіі вучыўся Максім Танк, а мастацкім гуртком кіраваў Язэп Драздовіч.

Увогуле, у кнізе «Радашковічы праваслаўныя» можна знайсці цікавыя звесткі і пра сувязі Веры Ніжанкоўскай і сям’і Сніткаў з праваслаўным асяроддзем Радашковіч пасля 1939 года: «Чтобы кого-то арестовали в это время по религиозным мотивам, среди прихожан сведений не имеется и старожилы об этом ничего не говорят. Даже семья помещиков Снитко не была выселена, т. к. многие жители Радошковичей поручились за них, свидетельствуя, что члены этой семьи были добрыми и сострадательными к бедным. И это было в действительности так: жена Андрея Константиновича Снитко Елизавета Никитична отдала свой лес жителям д. Волоки. Она за свой счёт лечила больных из бедных семей. Их дочь Вера Андреевна, жена белорусского политика и языковеда Бронислава Тарашкевича, была активной прихожанкой Покровской церкви, что во время полонизации поднимало авторитет православных белорусов среди жителей Радошковичей. О. Виктор Васильевич Бекаревич всегда с любовью и благодарностью вспоминал эту семью: его отец служил на бедном приходе, семья была большая и молодому студенту, будущему о. Виктору, не хватало средств оплачивать свою учёбу в Вильно. Семья Снитко оказала денежную помощь, и о. Виктор смог получить образование.

Нарушая хронологию, скажам, што пасле войны эта сям’я осталася жыць у Радошковічах і не была репрэсавана. І гэта, в асноўным, блagodаря таму, што сын Веры Андреевны Славик Тарашкевич «положил душу свою за други своя» — погіб у ліку многіх партызан бригады «Штурмовая» пры прарыве блокады ў раёне озера Палік» [15, с. 27].

Вера Андрэеўна і яе сын Радаслаў бралі актыўны ўдзел у жыцці праваслаўнай супольнасці Радашковічаў — напрыклад, «Славик Тарашкевич» згадваецца сярод моладзі, якая збіралася хадзіць па хатах з пасхальнымі спевамі і збіраць грошы на ўсталяванне крыжа на Ільінскай гары ў Радашковічах у 1939 годзе [15, с. 25].

У міжваенны перыяд, наколькі можна зразумець, Кацярына Жалязоўская жыла ў Радашковічах разам з бацькам, а ў час вайны дапамагала ратаваць людзей разам з новым святаром, айцом Іванам Жарскім: «Рискуя своей жизнью и жизнями близких своих, о. Иоанн твёрдо принимает решение спасти от смерти еврейскую женщину Марию Аароновну Горелик. Вместе с Екатериной Константиновной Железовской они крестят Марию, и о. Иоанн выдаёт свидетельство, на основании которого фашисты оставили её в живых. Всё это происходит во время, когда более 600 человек еврейской национальности были расстреляны и сожжены недалеко от дома, где жил о. Иоанн» [15, с. 25]. Такім чынам, Кацярына Жалязоўская была смелай і мужнай жанчынай.

Пляменнік матушкі Антаніны, жонкі Івана Жарскага, Святаслаў Шабовіч, якога ў час вайны разам з сёстрамі дзядзька забраў у свой дом пасля трагічнай смерці іх маці, згадвае: «Мы прыехалі ў Радашковічы акурат перад пачаткам 1943/44 школьнага года. Пачатковая школа, у якую запісалі мяне, Фаіну і Ніну, знаходзілася метраў за дзвесце ад святарскага дома, на краю мястэчка. За школай было шырокае поле. Школа размяшчалася ў надзвычай вялікім прыватным доме. Яго ўладальніца, Кацярына Жалязоўская, з сваёй ахвоты аддала большую частку дома пад школу. Сама яна працягвала жыць у тым самым доме, у другой палове. Фаіна запомніла яе як высокую бландзінку гадоў трыццаці, крыху паўнаватую, але эlegantна апранутую» [13, с. 82].

У фондзе Веры Ніжанкоўскай захоўваецца цікавы ілюстраваны сшытак-альбом «Радашкаўская бел. гімназія 1942–1944 гг.: “Летні настаўніцкі курс” 1942 г.», з партрэтамі-шаржамі выкладчыкаў. Сярод іх — Янка Ліманоўскі, Леанід Шчанснoвіч, Юрка і Лявон Луцкевічы, Антон Шантыр і іншыя. Ёсць тут і К.К. Жалязоўская. Пад яе партрэтам маецца наступны вершык: «Каб на курсах штосьці знаць, / Трэба пільна ўсё пісаць» [7]. Гэта значыць, што, хутчэй за ўсё, і Кацярына Жалязоўская выклдала ў Радашковіцкай беларускай гімназіі падчас вайны і, магчыма, перадала Веры Андрэеўне гэты сшытак. Таксама ў фондзе Веры Ніжанкоўскай захоўваюцца два лісты да Кацярыны Жалязоўскай ад Зоські Верас, маці Антона Шантыра. Першы, напісаны з нагоды яго смерці, датуецца 1976-м, другі — з нагоды яе гадавіны — 1978-м годам. У прыватнасці, Зоська Верас піша: «Я сабрала і перачытала ўсе Яго лісты, якія пісаў да нас з Радашкавіч. Як цёпла і з удзячнасцю пісаў Ён аб сваім жыцці ў Вас. Пісаў: “Мама, Ты аба мне не пакайся. Я маю праўдзівую сямейную апеку і хатнюю атмасфэру...”. С. п. Тонік умеў быць удзячным і цаніў добрыя людзкія адносіны. Толькі што быў даволі “замкнуты” і ніколі не выказваў сваіх думак і пачуцця» [4, арк. 2а]. І дзякуе аўтарцы ліста «за спагадлівасць і добрыя словы».

Кацярына Жалязоўская не стварыла ўласнай сям’і, таму ў пэўным сэнсе яе сям’ей сталі сябры, якіх яна падтрымлівала. Цёплыя сяброўскія стасункі звязвалі яе з Тамарай Сакаловай, з якой яны разам вучыліся ў Вільні (па адных звестках — у Віленскай музычнай вучэльні, па іншых — у Віленскай Марыінскай Епархіяльнай вучэльні, паколькі абедзве былі дочкамі святароў). Сярод папераў Тамары Сакаловай (фонд Сямёна Букчына, неапрацаваны) захоўваецца артыкул Адама Мальдзіса «Шлях да мастацтва» пра выкладчыцу музычнай школы Т. Сакалову і яе вучняў, надрукаваны, хутчэй за ўсё, у раённай радашковіцкай газеце «Сцяг Ільча», дзе, у прыватнасці, паведамля-

ецца: «Тамара Аляксандраўна Сакалова выкладае па класу раяля ўжо больш за 30 год. У свой час яна закончыла музычнае вучылішча ў Вільні па класу вядомага прафесара Трэскіна. Разам з ёй вучыліся такія музыканты-скрыпачы, як Я. Хейфіц, М. Эльман. І цяпер, нягледзячы на свой 66-гадовы ўзрост, яна ў дзень дае па 5-6 урокаў» [5].

Я. Хейфіц сапраўды вучыўся ў музычнай вучэльні Віленскага аддзялення Імператарскага Рускага музычнага таварыства (Императорского Русского музыкального общества). Што датычыцца Трэскіна, то мы адшукалі звесткі, што ў Вільні была прыватная Музычная школа М.І. Трэскіна, дзе вучылі гранню на фартэп’яна.

Асоба Тамары Аляксандраўны Сакаловай, з якой таксама пасябрвала Зінаіда Бандарына, вельмі разнапланавая. Самае цікавае, што пра яе напісана некалькі артыкулаў [3; 6], але ва ўсіх звернута ўвага хутчэй на яе сувязі з рускай культурай, ніхто дагэтуль не разглядаў ні яе кантакты з беларускай інтэлігенцыяй, ні самую постаць Тамары Сакаловай, чалавека нялёгкага лёсу і цікавага самога па сабе, хоць у артыкуле без подпісу ў «Комсомольской правде», прынамсі, на сяброўства з Верай Ніжанкоўскай увагу звярнулі.

Звесткі пра Тамару Сакалову маюцца нават у Вікіпедыі, аднак яны далёка не поўныя. У прыватнасці, там пазначана: «Дата и место смерти неизвестны», а біяграфія абрываецца наступнымі радкамі: «В конце октября 1940 года была арестована НКВД и находилась в заключении в Вильнюсе. В марте 1941 года была осуждена на смертную казнь, которая была заменена на 10 лет лагерей. Отбывала срок под Воркутой. С декабря 1950 года находилась в лагере в Новосибирской области. О дальнейшей судьбе не известно» [12]. Таксама даецца спасылка на артыкул Паўла Лаўрынца «Содружество виленских поэтов» [3].

Была замужам за афіцэрам царскай арміі, забітым бальшавікамі, і мела сына Аляксандра. Пераехала ў Вільню хутчэй за ўсё ў час Грамадзянскай вайны, там, па звестках той самай Вікіпедыі, якая відавочна грунтуецца на даследаваннях Паўла Лаўрынца, апублікавала першыя вершы «в местной эмигрантской периодической печати и во львовском женском журнале “Очаг”» у 1922 годзе [3].

Брала ўдзел у дзейнасці Літаратурна-артыстычнай секцыі Віленскага рускага таварыства, якая ў 1934 годзе была пераўтворана ў літаратурную групу «Віленская садружнасць паэтаў». Удзельнічала ў дзейнасці паэтычнай літаратурнай групы «Барка паэтаў», якая існавала пры Універсітэце Стэфана Баторыя. З 1922 года працавала ў бібліятэцы Віленскага рускага таварыства.

У фондзе Адама Мальдзіса захоўваюцца 46 лістоў і паштовак Тамары Сакаловай, напісаныя ў 1963–[1970] гг. У некаторых з іх па запыце А. Мальдзіса паведамляюцца і біяграфічныя звесткі. Напрыклад, на пытанне, у якія гады Т. Сакалова жыла ў Вільні, яна адказвае:

«1) С 1908 г. по 1915. В 1915 г. выехала в Петроград, затем в Иркутск. В 1916 г. вышла замуж в Иркутске, затем была на Великой войне. В 1917 г. в Гомеле начала печатать в газете “Гомельская жизнь” свои стихи. В 1918 г. вернулась в Вильнюс и жила там до 1939 г.

2) После Гомеля стихи печатала в разных газетах, журналах, сборниках в Вильно, Варшаве, Ровно и во Львове, некоторые мои стихи моя сестра печатала в Америке, в Сан-Франциско по своему выбору.

3) Два стихотворения мои (одно мелодекламация) повезли к М. Горькому без моего разрешения и даже без моего ведома, чем я была очень недовольна. Это были 2 особы, татарки М. Я. и О. Ш. Прочитав их (“Тройка”, известная и декламируемая по всей Польше в русских обществах, в Америке и Франции, и “Запорожец”). Вот тогда Горький сказал: “Берегите талант Тамары Соколовой”» [10].

У іншым лісце да Адама Мальдзіса Тамара Сакалова піша:

«1) Родилась в Радоме 12 апреля 1992 г. Годовалой увезена в село Суксун Пермской губ. С 8-ми лет жила в Киеве. в 1904 г. поступила в Петербургскую гимназию. Потом была в гимназии в 1906 г. в Иркутске, затем в гимназии в Вильне, где одновременно училась в Рисовальной школе академика И.П. Трутнева и в Музыкальном училище у профессора Трескина.

Стихи писала с 8-ми лет. Печатать начала в Гомеле в 1917 г.

В тридцатых годах преподавала музыку (рояль) в Музыкальной школе в Радошковичах. Теперь нахожусь в Лиде. Пишу свои воспоминания.

2) В Шопеновском конкурсе не участвовала. Выступавших пианистов слышала» [11].

Як бачым, звесткі пра 1930-я гг. з другога ліста супярэчаць інфармацыі з першага ліста і з Вікіпедыі. Што вытлумачальна, паколькі гэтыя звесткі павінны былі быць выкарыстаны для афіцыйнай біяграфічнай даведкі да меркаванай публікацыі артыкула Т. Сакаловай, пра які ідзе размова ў лісце.

Падрабязная інфармацыя пра сына Тамары Сакаловай, айца Аляксандра Аляксандравіча Сакалова (1917–2000), маецца на сайце «Религиозные деятели русского зарубежья», прысвечаным святарам: «Родился в семье военного, дед был православным священником... Поступил на православное богословское отделение Варшавского университета, закончил три курса, но в 1939 году в связи с началом Второй мировой войны был вынужден прервать учебу. В возрасте 22 лет служил иподиаконом в кафедральном Пречистенском соборе в Вильнюсе, затем был рукоположен во диакона и назначен в клир каунасского Благовещенского собора... В октябре 1944 г. был арестован советскими властями. Был осужден на 15 лет исправительно-трудовых лагерей с поражением в правах и конфискацией имущества. 5 мая 1956 года был освобожден, а решением Верховного суда Литовской ССР от 12 февраля 1990 года был реабилитирован» [8]. Аляксандр Сакалоў быў двойчы жанаты, але сваіх дзяцей не меў. Пахаваны ў Радашковічах разам з другой жонкай Вольгай Мікалаеўнай, у якой было двое дзяцей ад першага шлюбу. З асабістай гутаркі яе дачкі Надзеі з айцом Фамой высветлілася, што «У Тамары Аляксандраўны было дзве сястры. Адну звалі Вера, яна ці да вайны, ці пасля з’ехала ў Амерыку з сям’ёй. Ейны сын Мікалай Арэставіч Радчыц жыве з сям’ёй у Сан-Францыска. І слаў сюды цётцы Тамары добрыя пасылкі. Нявестка Вольга Мікалаеўна тут тое-сёе прадавала, і на гэтыя грошы паставілі помнікі бацькам Радчыца на могілках у Вільні. У Вільні ў Тамары Сакаловай быў добры, вялікі дом, ён быў разбураны падчас бамбэжкі» [14]. Айцец Фама таксама згадвае, што Т. Сакалова была пляменніцай жонкі губернатара Іркуцка.

Наколькі можна меркаваць, пасля лагера ў 1950 годзе Тамару Сакалову адпраўляюць у ссылку ў Новасібірскую вобласць, у сяло Усць-Тарка.

Асоба Тамары Сакаловай ужо ў наш час прыцягвала ўвагу даследчыкаў, у прыватнасці, ёю цікавіўся Сямён Букчын. Ён напісаў артыкул «Я сама из

такой породы...» пра матэрыялы Тамары Сакаловай, што трапілі да яго пасля яе смерці і цяпер знаходзяцца ў БДАМЛІМ у яго фондзе (ф. 527). Артыкул быў надрукаваны ў 1998 годзе ў газеце «Русская мысль». У ім, дарэчы, адзначаецца, што Тамара Сакалова, як і яе найбліжэйшыя сябры, была глыбока веруючым чалавекам. У 2009 годзе гутарка з Сямёнам Букчыным была надрукаваная ў газеце «Комсомольская правда» (карэспандэнт не пазначаны) [6]. Там зноў жа распавядаецца пра яе архіў, пра сувязі з рускай культурай і з Ганнай Ціміровай, удавой А. Калчака, пра лісты ад А. Блока. І толькі мімаходзь згадваецца, што яна і сама пісала вершы. У БДАМЛІМ, у фондзе Сямёна Букчына, захоўваецца некалькі яе сшыткаў з апавяданнямі і вершамі, дзе неаднаразова згадваецца сяло Усць-Тарка.

Між тым ужо згаданы даследчык Павел Лаўрынец адзначае: «Соколова, заведуючая бібліотекай ВРО, с 1922 г. участвовала в литературных вечерах и считалась любимицей публики; ее стихи публиковали виленские газеты, журнал *Родное слово*, львовский женский журнал *Очаг*. В апреле 1935 г. ЛАС устроила вечер ее поэзии. На нем стихи Соколовой читала она сама, их исполняли чтецы-актёры и поэты, звучали песни на ее тексты» [3, с. 66]. Увогуле, Тамара Сакалова згадваецца неаднаразова ў гэтым артыкуле, менавіта яе радкі «*Вот надпись на столбе «Recz Polska Pospolita», / А на другом — как меч в груди — СССР*» з верша «У серого столба» аўтар узяў у якасці эпіграфа.

У 1958–1959 гг. Т. Сакалова неаднаразова друкавала вершы ў раённай газеце «Сцяг Ільіча», дзе ў гэты час працаваў Адам Мальдзіс. Гэта вершы «Талант» (25 лістапада 1958 г., № 139), «Лётчыку Перову» (13 снежня 1958 г.), «8-е марта» (7 сакавіка 1959 г.), «Певец правды» (да дня нараджэння Гогаля, 31 сакавіка 1959 г.), «Весна в Радошковичах» (16 красавіка 1959 г.) і нарэшце верш «Памяти З.А. Б[а]ндариной»¹ (23 красавіка 1959 г.).

Падобна, што Тамара Сакалова і Кацярына Жалязоўская падтрымлівалі сувязь у той час, калі Тамара была ў высылцы ў Усць-Тарцы. На дзень нараджэння апошняя атрымала падарунак — альбом для вершаў, які таксама сёння знаходзіцца ў БДАМЛІМ. На ім дароўны надпіс: «*Дорогому другу Тамаре в день именин. Кара. 1957*» [9].

Першы запіс у гэтым альбоме датаваны 2 ліпеня 1957 г. Гэта верш:

*В день ангела прислала мне альбом
Не забывающая — старый друг мой Катя.
Воспоминаниями с нею мы живем,
И вот альбому многое сказать я
Могу: как рада, что увижусь с ней,
Хоть это мне казалось невозможным.
Никто не перервёт взволнованных речей,
И нереальное покажется возможным.*

Падпісана: «*Усць-Тарка*». Такім чынам, наколькі можна меркаваць, Тамара Сакалова з’явілася ў Радашковічах амаль адначасова з Зінаідай Бандарынай.

¹ Гл. каментарыі да: Данільчык, А. Лісты Зінаіды Бандарынай да Веры Ніжанкоўскай... — С. 180.

У альбоме змешчаны і першы апублікаваны верш «Взятие города немцами» (1918 год, Гомель), але не пазначана, дзе ён быў апублікаваны. 5 жніўня 1958 г. датуецца верш «К приезду сына», такім чынам у хуткім часе і сын, Аляксандр Сакалоў, пераехаў у Радашковічы. Пра гэта сведчыць і яго паштоўка да маці 1967 года, зваротны адрас — Радашковічы.

11 кастрычніка 1955 г. (Усць-Тарка) датуецца верш «Кресты»:

*Моя дорога вся шипами убрана,
Кусты терновника посажены обильно,
А на плечах кресты, и не один, а два,
В руках же третий крест — он непосильный.*

А 27 снежня 1958 г. (Радашковічы) датуецца верш «Перед отъездом»: «*Два города ждут меня: Вильнюс и Лида...*».

З альбома відаць, што вершы на рускай мове пісала і Кацярына Жалязоўская. Некалькі яе вершаў перапісаныя ў гэтым сшытку як «*Стихи Кары Ж.*». У наступным сшытку Т. Сакаловай ёсць вершы, прысвечаныя Леаніду Шчанснловічу і Веры Ніжанкоўскай (гл. ніжэй). Магчыма, як вынікае са зместу верша, і з Верай Ніжанкоўскай (Снітка) Тамара Сакалова таксама пазнаёмілася значна раней, яшчэ да высылкі.

Айцец Фама Шаплыка ў асабістай размове з аўтаркай дадзенага даследавання адзначыў: «У артыкуле “Камсамолкі” Ірына Ніжанкоўская разважае пра Тамару Аляксандраўну і гаворыць, што тая мела фотаздымак цара Мікалая ў класе, калі працавала ў музычнай школе, і за гэта яе звольнілі, але нявестка Тамары Аляксандраўны, Вольга Сакалова, мне казалася, што Ірына памыляецца, бо Тамара Аляксандраўна была вельмі разумнай жанчынай і пасля ўсяго (арышт) тым больш была вельмі пільнай ў дачыненні да розных правакацый. А звольнілі яе, матушка Вольга казалася, таму, што яна проста была з «быўшых». У апошнія гады жыцця Тамары Аляксандраўны яе сын служыў рэгентам у Мінску ў Кафедральным саборы. Служыць жа свяшчэннікам не меў права, бо меў судзімасць. Жылыя ж свайго ён не меў, покуль не стаў служыць у Чэрасах. У яго жонкі быў толькі адзін пакойчык. Жыла Тамара Аляксандраўна, як раней казалі, спачатку на Набярэжнай вуліцы, потым на Заслаўскай. А памерла ў доме састарэлых. Тады там былі ўмовы лепшыя, чым думаюць цяпер. Айцец Аляксандр Сакалоў доўгі час не мог нідзе прыстроіцца. Ён і ў хоры спяваў, і пошту разносіў. Жылі бедна».

Такім чынам, у Радашковічах Зінаіда Бандарына трапіла ў вельмі цікавы асяродак. Па-першае, гэта асяродак заходнебеларускай інтэлігенцыі, а па-другое, асяродак калег-літаратараў. Здавалася б, што можа звязваць «маладнякоўку» Зінаіду Бандарыну і Зоську Верас, аднак Зінаіда Бандарына была знаёмая з сынам Зоські Верас Антонам Шантырам і таксама згадвала пра яго ў лістах да Веры Ніжанкоўскай. Шкада, што пасля ад'езду ў канцы 1957 года пабачыцца ізноў са сваімі радашковіцкімі сябрамі Зінаідзе Бандарынай не давялося.

Аўтарка выказвае шчырую падзяку настаяцелю царквы Святога Іллі (г. Радашковічы) айцу Фаме Іванавічу Шаплыку за дапамогу ў падрыхтоўцы артыкула.

Спіс літаратуры і крыніц

1. **Бандарина, З.** *Незабываемое детство : автобиограф. повесть* / З. Бандарина // *Нёман*. — 2020. — № 8. — С. 10–49.
2. **Данільчык, А. А.** *Лісты Зінаіды Бандарынай да Веры Ніжанкоўскай (удава Браніслава Тарашкевіча) у фондзе Станіслава Шушкевіча (ф. 71) / А. А. Данільчык // Аўтограф : альманах. Вып. 3 / Уклад.: В. В. Жыбуль, Г. В. Запартыка. — Мінск : БудМедыяПраект, 2022. — С. 175–187.*
3. **Лаврынец, П.** *К истории Виленского содружества поэтов / П. Лаврынец // Literatura. — 2002. — № 44 (2). — С. 63–76.*
4. **Ліст З. Верас да К. Жалязоўскай ад 17 красавіка 1976 г.** // БДАМЛМ. — Ф. 443. — Воп. 1. — Адз. зах. 35. — Арк. 2а.
5. **Мальдзіс, А.** *Шлях да мастацтва / А. Мальдзіс // БДАМЛМ. — Ф. 527. — Воп. 1. — Ум. адз. зах. 123/9.*
6. **Орденская лента Колчака хранится в Минске** // *Комсомольская правда*. — 2009. — 18 ноября [Электронны рэсурс]. — Режим доступа: <https://www.kp.ru/daily/24396/573734/>. — Дата доступа: 15.05.2022.
7. **Радашкаўская бел. гімназія 1942–1944 : Сшытак** // БДАМЛМ. — Ф. 443. — Воп. 1. — Адз. зах. 36. — Арк. 9.
8. **Религиозные деятели русского зарубежья : Священник Александр Соколов (Соколов Александр Александрович)** [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступа: http://zarubezhje.narod.ru/rs/S_833.htm. — Дата доступа: 16.05.2022.
9. **Сакалова, Т.** *Альбом з вершамі / Т. Сакалова // БДАМЛМ. — Ф. 527. — Воп. 1. — Ум. адз. зах. 123/1.*
10. **Сакалова, Т.** *Ліст да Адама Мальдзіса ад 17 жніўня 1968. — Ф. 327. — Воп. 1. — Адз. зах. 52. — Арк. 37.*
11. **Сакалова, Т.** *Ліст да Адама Мальдзіса б/д. — Ф. 327. — Воп. 1. — Адз. зах. 52. — Арк. 50–50а.*
12. **Соколова Тамара Александровна** // *Википедия : Свободная энциклопедия* [Электронный ресурс]. — Рэжым доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Соколова,_Тамара_Александровна. — Дата доступа: 16.05.2022.
13. **Шабовіч, С.** *З фальварка Марцінова да Фармінгтонскіх узгоркаў : гісторыя аднаго падарожжа / С. Шабовіч ; пер. з англ. В. Кавалёвай ; прадм., камент. Н. Гардзіенкі. — Мінск : Кнігазбор, 2015. — 260 с.*
14. **Шаплыка, Ф. І.** *Электронны ліст да А. Данільчык ад 16 снежня 2022 г.*
15. **Шаплыко, Ф. И.** *Радошковичи православные / Ф. И. Шаплыко. — Białystok : EkoPress, 2008. — 146 с.*

Тамара Соколова²

ВЗЯТИЕ ГОРОДА НЕМЦАМИ

Первый выстрел... И все на часы посмотрели.
 «Началось!» — эта мысль промелькнула у всех.
 Разговор оборвался, и мы присмирели,
 Неестественно быстро умолк чей-то смех.

² Вершы Т. Сакаловай друкуюцца паводле: БДАМЛМ. Ф. 527, воп. 1, ум. адз. зах. 123/1.

Каждый взор выражает одно отрицанье,
Чутко ловит пустой незначительный стук,
Ожидаешь другого в тревожном молчаньи.
Ждать недолго, вот он — тот особенно звук.
Первый выстрел повлѣк за собою другие, —
И на спящих детей мы взглянули в тот миг.
Мы боялись за жизни для нас дорогие,
Заглушить мы старались отчаянный крик.
Канонада недолго наш город пугала,
Но всю жизнь не забудем этой стрельбы.
Как и родина наша, душа истекала
Жгучей кровью, пощады моля у судьбы.

16 февраля 1918 года

* * *

Как умру — всё, всё помянется,
Все улыбки, все грехи.
«Память вечная» останется,
Бесконечные стихи.
Сколько будет слѣз, рыдания,
Пересудов! Боже мой,
Все мои воспоминания
Ты со мною упокой!
Я уйду в тот мир таинственный,
Здесь же станут разбирать...
Но мечты моей единственной
Не сумеют разгадать.

9 декабря 1932 г. Wilno

В ЗАКЛЮЧЕНИИ

Косою страшной скошена,
На нары в тундру брошена,
Оторвана от родины,
От близких, от друзей.
Лежала я замёрзшая,
Любовь с собой унёсшая,
Все образы, все памятки,
Весь клад души моей.
Ах, сколько троп исхожено,
«Писать Вам не положено, —
Два раза в год лишь». Боже мой,
Как мало! Я молчу.

Кругом убийцы, воры, я
 На возвращенье скорое
 Совсем уж не надеялась,
 Порою я шепчу: «Глаза мои шалунчики,
 Глаза мои задирчики»...
 И льётся в душу ласково
 Целительный бальзам.
 А в радио там Бунчиков
 С Нечаевым дуэтами
 Пургу глушить стараются.
 Певцы, спасибо Вам!

4 июня 1950 г.

СЛОВА

(«не бойтесь слов», А.Н. Соколов, муж мой)

Есть слова намекающие,
 Есть слова утешающие.
 Есть слова — резеды аромат,
 Есть — их выслушать будешь не рад.
 Есть — совсем ничего и не значат,
 А от них люди горько заплачут;
 Есть слова как воинственный клич,
 Есть — свистящий губительный бич.
 Есть такие неповторимые,
 Что слетают с уст нежно-любимого.
 Есть преступные — спрятан в них грех;
 Есть слова — саркастический смех.
 Есть слова — поищите немножко —
 Пишут их в середине обложки, —
 Разверните конверт — наизнанку —
 Там найдёте сердечную ранку.
 Есть слова на записочке в книге,
 Эта книга — свидетель тех мигов,
 Где нельзя было просто сказать,
 Только в книге кратко писать.
 Есть слова — они яростью дышат
 (хорошо, что глухие не слышат).

19 сентября 1954 г., Усть-Тарка

РАДОШКОВИЧИ

Живописный старый город на холмах.
В лес идёт поэт, не видя ям и кочек,
Он бредёт с тетрадкой в руках,
На ходу записывая строчки.
Что владеет здесь его душой?
Что в минуты те он вспоминает?
Он замкнулся и молчит, словно немой,
Но тетрадь его, конечно, не немая:
В ней у мельницы шумит вода;
Главной улицы, как лента, блеска асфальта;
Радио, смолкая иногда,
В лес доносит низкое контральто.
Сколько здесь, в лесу, и ягод, и грибов!
А зимою лес, как белый мех, пушистый.
Может, спрятано в тетради про любовь,
Честь и доблесть, про порыв высокий, чистый?

17 ноября 1957 года

* * *

Вере Снитко-Тарашкевич-Нижанковской

Вы — принцессою предстали предо мной
В нашей юности красивой золотой.
Поглотила проза жизни Вас теперь,
Словно алчный, ненасытный дикий зверь.
Но «Принцессой-Грёзой» звать привыкла я.
Вы — Смолянка незабытая моя.
Вам бы в ложе нежным веером играть,
Восхищённые улыбки вызывать.
Подавал бы драгоценное манто
Вам корнет. А кисть волшебная Ватто
Завила бы кудри в кольца, и маркиз
Приготовил бы прелестный Вам сюрприз.
Из слоновой кости чудо — porte-bouquet.
Вам на Пасху б спел куплет Monsieur Friquet...
А теперь... должны картошку Вы копать,
Над «отчётом» силы хрупкие терять.
Где же ложа? Где театр и где корнет?
Вы — бухгалтер и вблизи маркиза нет.
Труд без отдыха... Нельзя позволить кейф.
Не несёт Вам паж почтительнейше шлейф.
.....

Фантазёрке старой вы должны прастить,
 Что Ваш облик смела «Грэзой» сохранить.

6 апреля 1957 года

ПАМЯТИ МУЖА МОЕГО А. Н. С.

Кто тебя похоронил
 Тихого, кроткого?
 Кто руки твои сложил?
 Счастье было короткое,
 Но только с Тобой, черноокий.
 Ах, я бесталанная!
 «Все любви мои — однобокие,
 лишь к Тебе — многогранная» —
 Так мне говорил всегда.
 Может, тело клевали птицы
 В адовы эти года?
 Может, прах твой где-то клубится,
 Взвитый ветром? Кости белеют...
 Ты предсказал мне Голгофу.
 Ах, перед нею бледнеют
 Жалкие эти строфы!
 Слышу шпоры твои... так звонко!
 Не боялся пуль и снарядов.
 Ты — отец моего ребёнка.
 Память, молчи... не надо!

13 декабря 1956 года

Лісты З. Верас да К.К. Жалязоўскай

Ліст ад 17/IV.76. Вільня³.

Паважаная і Дарагая Кацярына Канстанцінаўна.

Даўно збіраюся напісаць да Вас, падзякаваць за той першы ваш ліст, поўны разумення і спачування.

Затрымалася, бо не магла адважыцца пісаць па-расейску. Не прыходзіцца мне ні пісаць, ні гаварыць па-расейску і хоць шмат чытаю — пісаць баюся, каб не нарабіць памылак. — Аж Галя парадзіла напісаць па-беларуску... І вось пішу. Дзякую і за папярэдні ліст, і за вялікодныя пажаданні.

Гэтыя Святы заўсёды для мяне былі сумныя, бо так здаралася, што мае блізкія ў гэтыя святы адыходзілі з жыцця.

³ Друкуецца паводле: БДАМЛІМ. Ф. 443, воп. 1, адз. зах. 35, арк. 1, 2, 2а.

Бабка мая памёрла на самы Вялікдзень у 1905 г. У 1944 — адыйшла мая мама (якраз 17/IV. — так, як і Ваш Бацька...), а ў 1948 таксама на Вялікдзень памёр мой Муж.

І я помню дакладна і ўспамінаю з болем гэтыя даты.

А цяпер то ўжо верх няшчасця...

Не магу звикнуцца з думкай, што с. п. Тоніка ўжо няма.

Пацяшаю сябе тым, што для Яго гэта лепш...

Цяжкае было яго жыццё. Сам нездаровы з вечнымі болямі галавы не меў ні спачыну, ні выгоды і да канца заняты маімі хваробамі, уколамі, лякарствамі. Не раз абегаў усе аптэкі, каб дастаць усё, што мне трэба. І не адпачыў і не даспаў, бо ніколі не лёг, пакуль я не засну. Ведаю, што было б Яму вельмі цяжка перажыць маю смерць.

То ўжо няхай лепш я гэтага гора перажываю. Я сабрала і перачытала ўсе яго лісты, якія пісаў да мяне з Радашкавіч.

Як цёпла і з удзячнасцю пісаў Ён аб сваім жыцці ў Вас.

Пісаў: «Мама, Ты аба мне не непакойся. Мне добра. Я маю праўдзівую сямейную апеку і хатнюю атмасферу...».

С. п. Тонік умеў быць удзячным і цаніў добрых людзей і адносіны.

Толькі, што быў даволі «замкнуты» і ніколі не высказываў сваіх думак і пачуцця.

Вельмі мне цяжка... Але я ўжо такая старая, што хіба доўга цярпець не прыйдзецца...

Яшчэ раз сардэчна і шчыра дзякую за спагадлівасць ды добрыя словы.

Усяго Вам найлепшага.

З павагай [подпіс Л. Войцік]

Ліст ад 28/I. 78 г. Вільня⁴.

Паважаная і дарагая Кацярына Канстанцінаўна.

Шчыра дзякую Вам за спачуванне ў гэты вельмі для мяне цяжкі дзень.

Хоць праўду сказаць я ніколі ні на хвіліну не забываюся свайго гора. Св. пам. Тонік заўсёды ў мяне перад вачамі.

На магілу ездзілі толькі Галя і Лёня. Слава позна прыходзіць з работы, а я, хоць вельмі хацелася б, не маю ўжо сілы дайсці да аўтобуса і ад аўтобуса на могілкі. Асабліва зімой, калі снег і слізка, і адзежа цяжкая.

Была я на магіле сваіх дарагіх родных у лістападзе, калі прыехаў да мяне знаёмы сваёй машынай.

— Выпаўняючы Вашу просьбу, пасылаю весткі пра Максіма Гарэцкага.

— Усё дакладна, бы перапісана з кніжкі.

Сама я М. Гарэцкага адзін раз толькі спаткала.

— Як у Вас маразы? У нас 2 дні быў, а цяпер невялікі мароз –4, –5.

Удома ў нас цёпла. Толькі калі большы мароз, у кухні, пакуль распалю, халаднавата.

⁴ Друкуецца паводле: БДАМЛМ. Ф. 443, воп. 1, адз. зах. 35., арк. 3, 3а, 4.

Але ўжо ідзе да вясны.

Як Вы пераносіце пераход ад зімы да вясны? Я даўней ніколі гэтага не адчувала. А цяпер нават кожная змена пагоды моцна адчуваецца.

Выбачайце, што так дрэнна пішу. Баліць мне цэлы дзень галава і тагды чуюся нядобра.

Можа Вам трудна чытаць па-беларуску, але я па прывычцы так пачала, то і не папраўляла.

Зычу ўсяго найлепшага. Магчымай паправы здароўя і хуткай вясны — каб было цёпла.

Усяго добрага.

З пашанай *Л. Войцік*

Падрыхтоўка публікацыі А. Данільчык

Алег Дзьячкоў

ДАКУМЕНТЫ ПІСЬМЕННІКА І НАВУКОЎЦА МІХАСЯ ГАНЧАРЫКА Ў ДЗЯРЖАЎНЫМ АРХІВЕ МАГІЛЁЎСКОЙ ВОБЛАСЦІ

На самым усходзе Беларусі, у раённым цэнтры Магілёўскай вобласці — горадзе Горкі знаходзіцца найстарэйшая вышэйшая сельскагаспадарчая навучальная ўстанова — Беларуская дзяржаўная сельскагаспадарчая акадэмія (БСГА), з якой звязаныя імёны многіх выбітных асобаў. У Дзяржаўным архіве Магілёўскай вобласці ёсць фонд 536 БСГА, дзе ўтрымліваюцца шматлікія матэрыялы па гісторыі акадэміі. У тым ліку тут маюцца асабовыя справы многіх вядомых навукоўцаў, пісьменнікаў і грамадскіх дзеячаў: прэзіка Максіма Гарэцкага, паэта Уладзіміра Дубоўкі, артысткі, педагога і мемуарысткі Паўліны Мядзёлкі, перакладчыка Юркі Гаўрука, палітыка і навукоўца Івана Серады, наркама земляробства Змітра Прышчэпава, эканаміста Янкі Кісякова і многіх іншых.

Пэўны час у Горках навучаўся і працаваў навуковец-біёлаг, фізіёлаг раслін і пісьменнік Міхась Мікалаевіч Ганчарык (1899–1986). Спачатку ён закончыў Горацкую сярэднюю сельскагаспадарчую школу (1919), а пазней — Горацкі сельскагаспадарчы інстытут (1925). Тут ён не толькі навучаўся, але і браў актыўны ўдзел у грамадскім жыцці, пасябраваў на ўсё жыццё з навукоўцам Гаўрылам Гарэцкім. Асабовая справа М.М. Ганчарыка [1] захоўваецца ў фондзе 536, вопіс 2, справа 95. У справе налічваецца 98 аркушаў дакументаў на рускай і беларускай мовах, напісаных ад рукі і надрукаваных. Датуюцца дакументы 1910–1929 гг. Міхась Ганчарык жыў у вельмі цікавы і складаны час, быў знаёмы з многімі выбітнымі дзеячамі той пары, а таму ў дакументах згадваюцца такія вядомыя асобы, як пісьменнікі З. Бядуля, М. Кудзелька (М. Чарот), кліматолаг і геофізік акадэмік А. Кайгарадаў і іншыя.

Самы ранні дакумент у асабовай справе датуецца 14 жніўня 1910 г. — гэта пасведчанне аб нараджэнні Ганчарыка ад мясцовага святара «села Верхмень». Ёсць некалькі дакументаў з малой радзімы М. Ганчарыка — вёскі

Кляннік Ігуменскага павета. Заява бацькі М. Ганчарыка на імя дырэктара Го-рацкай вучэльні аб залічэнні сына ў навучальную ўстанову пачынаецца так (стыль, арфаграфія дакументаў захаваны): *«Господину Директору Горецкого среднего сельско-хозяйственного Училища. Крестьянина Минской губ. Игуменского уезда, Верхменской вол. Д. Кленника Николая Андреевича Гончарика. Прошение...»*. Варта адзначыць: нягледзячы на свой сялянскі статус, бацька М. Ганчарыка быў пісьменным чалавекам і почырк меў вельмі прыгожы і чытэльны, што добра бачна па дакуменце. З атэстата Ігуменскай вышэйшай начальнай вучэльні, датаванага чэрвенем 1914 года, можам даведацца пра адзнакі ў час навучання, якія былі далёка не заўсёды выдатнымі...

Паколькі М. Ганчарык акрамя навукі займаўся і літаратурай, а свой першы верш «Араты» надрукаваў яшчэ ў «Нашай Ніве» ў 1914 годзе, то не дзіўна, што ён уваходзіў у склад Усебеларускага аб'яднання паэтаў і пісьменнікаў «Маладняк». Пэўны час з'яўляўся кіраўніком Аршанскай філіі «Маладняка». Друкаваўся ў многіх выданнях, і ў справе ёсць пасведчанне ад рэдакцыі газеты «Савецкая Беларусь»: *«Пасведчаньне. Гэтым сведчыцца, што тав. Мих. Ганчарык запраўды зьяўляецца карэспандэнтам газеты “Савецкая Беларусь”, што подпісамі і прыкладам пячаткі сведчыцца. Рэдактар газ. “Сав. Бел.” М. Кудзелька. Сэкратар З. Бядуля. — ад 9 жніўня 1923 г.»*

Літаратурны гурток сельскагаспадарчай акадэміі ў Горках. 1929 г. Ніжні шэраг (злева направа): Навум Сапранкоў, Міхась Ганчарык, Паўліна Мядзёлка, Юрка Гаўрук, Алесь Вечар; верхні шэраг: Мікола Дубоўка, Уладзіслаў Прыбыткоўскі, Язэп Вір (Герасімовіч), Алесь Аляксееў. БДАМЛМ. Ф. 370, воп. 1, адз. зах. 306, арк. 1.

Каштоўныя біяграфічныя звесткі пра навукоўца дае нам анкета з падрабязнымі звесткамі за 1924 год, дзе ёсць інфармацыя аб складанні «Слоўніка» раслін. Вось адзін фрагмент з дакумента: *«У 1920 годзе быў загадчыкам Камуністычным студэнцкім клубам імя Луначарскага 3–4 месяцы. У 1920–23 гг. выканаў працу па складанні «Беларускага батанічнага слоўніка», які ўключае да 600–700 відаў і да 2500–3000 беларускіх назваў раслін — відавныя назвы з па-*

ралельнымі назвамі лацінскімі. “Слоўнік” прададзен дзеля друку Інбелкульту. <...> Зыхадам у сьвет газ. “Савецкая Беларусь” (у Смаленску, потым у Менску) састаю яе карэспандэнтам, як працаваў у “Нашай Ніве” (1913–1914), “Вольная Беларусь” (1918 г.), “Беларусь” газ. 1920 г., “Беларускае жыцьцё” (1920 г.), “Вольны сыцяг” (1921 г.), “Зоркі” (1921 г.). Работал в студенцеском журнале “Дни нашей жизни” (1922–23 гг.), “Голос революционного студенчества” (1923–24 г.), “Бюллетень обществ. научных работников Горецкого института” (1924 г.).»

Цікавыя біяграфічныя звесткі таксама ўтрымлівае «Паслужбовы сьпісак» ад «Народнага Камісарыяту Асьветы Беларусі», датаваны 25 мая 1926 г. Сам пра сябе М. Ганчарык паведамляе наступныя дадзенья: «Ганчарык Міхась Мікалаевіч, Менскай вобласці, Смалевіцкага раёну, в. Кляньніка (раней Чэрвенскага пав. Верхменскай вол.), нараджэньня 1899 г. 4 сьнежня, па нацыянальнасьці беларус. Сын селяніна. Сябра саюзу Працасьветы з I/III–1923 год... Кандыдат КПББ з 23/IV 1925 г. ... У 1910 годзе скончыў Кляніцкае земскае народнае вучылішча, у 1914 годзе скончыў Ігуменскую Вышэйша-пачатковую школу; у 1919 годзе скончыў дзве спецыяльныя клясы Горацкай сярэдняй с-гаспадар. школы; 2/I 1925 г. скончыў Горацкі сельска-гаспадарчы інстытут...»

З 20 студзеня па 8 ліпеня 1917 года. Па найму працаваў у якасьці памочніка загадчыка салдацкай лаўкай Усер. Земск. Саюзу, Лавачнікам аддзелу Заходняга фронту, у Лідском раёне в. Семенічы і м. Ярэмічы.

З 1 лістапада 1917 па 1 сакавіка 1918 года. Загадчык вучнёўскага клюбу Горацкіх сярэдніх с-гаспадарчых школ, па выбару на агульным сходзе вучнёў.

З 1 сакавіка па 1 чэрвеня 1919 года Загадчыкам вучнёўскай сталовай Горацкай сярэдняй с-гасп. школ, па выбару на агульным сходзе вучняў.

З 1 сакавіка 1920 па 15 ліпеня 1920. У беларускім Нацыянальным камітэце па перакладам с-гасп. літаратуры на беларускую мову, па найму.

З 1 верасня па 1 лістапада 1920 года. Загадчыкам камуністычным клубам імя Луначарскага пры Горацкім с-гасп. Інстытуце па вызначэньні ячэйкай РКП(б)...

З 10 мая па 20 чэрвеня 1922 года. Практыкантам па сельскай гаспадарцы пры Горацкім П.З.Кір. прызначаны па заяве.

З 1 ліпеня 1922 па 26 жніўня 1922. Лектарам на 1-х Чэрвеньскіх Беларускіх Педагагічных курсах па запрашэньню Чэрвенскага Паят. Аддзелу Народ. Асьветы.

З 1 лістапада 1922 па 1 кастрычніка 1923 г. Навуковым супрацоўнікам пры Аграхімічным адзеле Горацкай Дасьледчай станцыі пры С-Гасп. Інстытуце.

З 1 кастрычніка 1923 па 15 студзеня 1925 г. Навуковым супрацоўнікам пры катэдрах Агранамічнай хіміі Горацкага с-г. Інстытуту па выбару хіміка-геолёгічнай прадметнай камісіі інстытуту.

З 1 чэрвеня па 30 верасня 1923 г. Практыкантам Беларускай Агранамічнай станцыі ў Банцараўшчыне па прэстаўленьні Дырэктара станцыі прызначаны НКЗем. Беларусі.

9 жніўня — 30 верасня 1923 г. Камандзіраван Нар. Кам. Зем. Беларусі ў Маскву дзеля падрыхтоўкі беларускага павільёну і працы у ім на Усесаюзнай с-гасп. і к-пр. выстаўцы.

З 25 чэрвеня па 29 жніўня 1924 г. Загадчыкам Горацкім павятовых На-стаўніцкіх курсаў па прызначэньні Горацкім павятовым Аддзелам Народнай Асьветы.

З 16 сьнежня 1924 г. не працаваў. Загадам № 109 па Кіраўніцтву Сел-Гасп. Нар. Кам. Земляр. ад 10 сьнежня 1924 г. прызначан сэкратаром-аграномам аддзелу с.-гасп. Асьветы, дзе не працаваў на прычыне затрыманьня у Горках.

З 15 студзеня па 23 красавіка 1925 г. Аршанскім Акруговым Спаўняючым Камітэтам прызначан загадчыкам Аршанскага Акруговага аддзелу Народнай Асьветы.

З 23 красавіка па 15 сьнежня 1925 г. Аршанскім 1-м Акруговым зьездам саветаў выбран сябрам Акругов. Спаўняючага камітэту, якім вызначан к загадваньню Акруговым аддзел. Народ. асьветы.

З 15 жніўня па 10 кастрычніка 1925 г. Загадам Нарком Асьветы Беларусі прызначан старшынёй прыймовай камісіі па Беларускай Дзяржаўнай с.-гасп. Акадэміі...

З 1 кастрычніка па 10 кастрычніка 1925 г. Пастановай Н. К. Асьветы Беларусі за № 68 ад 22 верасня прызначан на пасаду асыстэнта па катэдры неарганічнае і фізічнае хіміі. Пастановай праўленьня Акадэміі па асабістай заяве прызначан асыстэнтам па катэдры фізіялёгіі расьлін...

З 1 кастрычніка 1925 г. Загадам Н. К. Асьветы Беларусі за № 333 ад 1 кастрыч. 1925 г. прызначан загадчыкам Навучальнай часткі Горацкага Рабфаку» [1].

Паколькі Міхась Ганчарык, працуючы ў Оршы, выявіў сябе як таленавіты спецыяліст і добры арганізатар, то ў 1925 годзе яго зноў выклікалі на працу ў Горкі: «Менск. Наркам асьветы. Баліцкаму. Некрашэвічу. Хутчэй вызваляйце Ганчарыка пасады Аршанскага Акрана габінэт фізіялёгіі расьлін застаецца неупарадкаваным затрымоўваецца пачатак заняткаў. Прорэктар Акадэміі Кайгородов. 10.XI.25 г.».

Шматлікія пасведчанні распавядаюць нам пра цікавыя працоўныя камандзіроўкі ў розныя гарады і краіны, а таксама пра тое, кім і дзе працаваў М. Ганчарык у той час: камандзіроўка ў Харкаў, Севастопаль, Варонеж і Новачаркаск — за жнівень 1924 года; на з’езд батанікаў у Маскву — за люты 1926 года; у Кіеў, Мікіцкі батанічны сад і ў Маскву — з ліпеня па жнівень 1926 года; «састаіць на пасадзе асыстэнта пры катэдры фізіялёгіі расьлін» — ліпень 1926 года; у Ленінград у Галоўны Батанічны сад — красавік 1929 года.

А ў 1928 годзе Горацкая сельскагаспадарчая акадэмія для павышэння кваліфікацыі адправіла М. Ганчарыка ў камандзіроўку ў Кёнігсберг (Германія) да прафесара Э.А. Мітчэрліха, што засведчана ў некалькіх дакументах. Гэта ліст ад рэктара Горацкай акадэміі на імя «Господина консула Германской республики в Москве» ад 10 верасня 1928 г. з просьбай даць візу на паездку М. Ганчарыка ў згаданую камандзіроўку; камандзіровачнае накіраванне ў Германію ад 24 верасня 1928 г. «для ознакомления с физиологическими лабораториями высших школ Германии и для ознакомления с методами физиологических исследований, что и удостоверяется»; пасведчанне, што праз асістэнта М. Ганчарыка перасылаюць у Германію ў лабараторыю пры Мюнхэнскім універсітэце для элементарнага мікрааналізу два прэпараты «А» і «В» «в стеклянной пробирке».

Яшчэ адзін гістарычны арэфакт — чырвонаармейская кніжка Міхася Мікалаевіча. Аздоблена яна досыць проста, ад рукі намалявана чырвоная зорка, унесены біяграфічныя дадзеныя і падпісана: «Служебная книжка красноармейца 2 роты, 192 тер полка 64 тер дивизии».

У асабовай справе маюцца і іншыя ўнікальныя дакументы, некаторыя на прыгожых бланках з пячаткамі, што распавядаюць нам не толькі пра навукоўца, але і пра яго асяродак і эпоху.

Міхась Ганчарык пражыў доўгае і цікавае жыццё — 87 гадоў. Выявіў сябе як паспяховы літаратар і навуковец яшчэ ў маладосці. Двойчы арыштоўваўся ў часы сталінізму. Быў рэабілітаваны. Стаў доктарам біялагічных навук, прафесарам і членам-карэспандэнтам АН БССР. На схіле гадоў пачаў пісаць успаміны, якія, на жаль, не паспеў завяршыць. Мемуары выйшлі асобнай кнігай пад назвай «Міхаіл Ганчарык. Шлях ад пачатку стагоддзя» ў 2003 годзе [2]. Жыццё і творчасць Міхася Ганчарыка ўяўляюць для Беларусі яскравы прыклад няскоранага і незламанага чалавека.

Спіс крыніц і літаратуры

1. *Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці*. — Ф. 536. — Воп. 2. — Спр. 95.
2. *Ганчарык, М. Шлях ад пачатку стагоддзя : успаміны / Міхаіл Ганчарык*. — Мінск : ННАЦ імя Ф. Скарыны, 2003. — 286 с.

Інга Бязлепкіна

ПАЭТЫЧНЫ ПЕРАКЛАД З АНГЛІЙСКОЙ МОВЫ Ў 1920–1940-Х ГГ.: ТВОРЧЫЯ АСЯРОДКІ, МАСТАЦКІЯ ПРЫЯРЫТЭТЫ

Першыя паэтычныя пераклады з англійскай мовы на беларускую былі апублікаваны ў Маскве ў 1922 годзе: У. Дубоўка даў у альманахах беларускіх студэнтаў «Маладая Беларусь» падборку вершаў з цыкла «Яўрэйскія мелодыі» («Hebrian Melodies») Дж. Байрана. І ўжо з 1926 года ў часопісе «Маладняк» вершы Дж. Байрана ў перакладах Ю. Гаўрука публікаваліся рэгулярна («Змрок на душы маёй», «Твой плач я бачыў», «Глядзеў, як плачаш», «Яна ідзе ў красе нямой», «Бяссонных сонца», «Прычытаньні Ірода над Марыямнай» і інш.). За невялікі прамежак часу з’явіліся нават варыянты аднаго твора — «Сьцягнела на душы» Ю. Гаўрука і «Мой дух пахмурны стаў» У. Дубоўкі. Пад агульнаю сваю перакладчыцкую дзейнасць за тры гады, Ю. Гаўрук выдаў у 1928 годзе невялікую анталогію замежнай паэзіі «Кветкі з чужых палёў», у якую сабраў вершы з англійскай, амерыканскай, нямецкай, французскай, італьянскай і польскай літаратур. Пра яе склад і характар Ю. Гаўрук пазней пісаў: «Сістэматычных заказаў на пераклады мы тады яшчэ не мелі, кожны рабіў па-свойму з энтузіязмам даследчыка-практыканта» [7, с. 138]. Тое самае можна сказаць і пра выбар астатніх перакладчыкаў гэтага перыяду.

Агульная панарама беларускіх перакладаў з англійскай мовы за 1922–1940-я гг., надрукаваных у часопісах «Маладняк», «Полымя», «Узвышша», «Росквіт», у газетах «Беларускі піянер», «Літаратура і мастацтва» і іншай перыёдыцы, а таксама змешчаных у анталогіі Ю. Гаўрука «Кветкі з чужых палёў», выглядала наступным чынам: Ю. Гаўрук перакладаў з Дж. Байрана, Г. Лангфела, З. Мілер, Ч. Суінберна, А. Тэнісана, У. Уйтмена, У. Шэкспіра, П. Шэлі; У. Дубоўка — з Д. Байрана; М. Дуброўскі — з Ч. Суінберна, О. Уайльда,

П. Шэлі; А. Мардвілка — з Э. Браўнінг, М. Голда, Г. Лангфела, У. Уйтмена, Я. Семяжон — з Дж. Байрана. Усяго ў друку з’явілася каля сарака вершаваных перакладаў з англійскай мовы рознага аб’ёму, якія за невялікі прамежак часу прадставілі на беларускай мове асноўныя ўзоры англамоўнай паэтычнай класікі. Сёння да нас дайшлі, на жаль, толькі звесткі пра пераклады У. Жылкі з П. Шэлі: «На высылцы, ува Ўржуме, — пісаў А. Адамовіч, — Жылка <...> працягваў пісаць і перакладаць, асабліва свайго любімага паэту Шэлі» [1, с. 983]. У спадчыне У. Жылкі захаваліся толькі два прысвячэнні англійскаму паэту: «Да Персі Шэлі» і «Сваё жыццё паклаў на шалі...», датаваныя 1923 годам.

Пераемнасці паміж папярэднім пакаленнем польскамоўных перакладчыкаў Беларусі з англійскай мовы (Ю. Нямцэвіч, А. Міцкевіч, Я. Чачот і інш.) і перакладчыкамі 20-х гг. ХХ ст., на першы погляд, не назіралася: адны за свойвалі еўрапейскую класіку непасрэдна, але знаходзіліся ў сістэме польскай перакладчыцкай традыцыі; іншыя прыходзілі да ўзораў сусветнай літаратуры праз рускамоўныя пераклады. Напрыклад, знаёмства У. Дубоўкі з паэзіяй Дж. Байрана адбывалася ў 1912–1914-х гг. па творах, што прывозілі з Пецябурга мядзельскія навучэнцы. Перакладчык так успамінае пару свайго знаёмства з замежнай мовай: «...я, маленькі хлопчык, сядзеў калісьці пад сваімі бярозамі і пачынаў вывучаць англійскую мову па вокладках часопісаў» (з прыватнага архіва У. Мэя). Пазней будучы перакладчык «адмыслова навучыўся ангельскае мовы, каб мець магчымасць чытаць “караля паэтаў” у арыгінале» [1, с. 617]. Паводле слоў Ю. Гаўрука, многія з паэтаў-«маладнякоўцаў» «упершыню адчулі сілу байранаўскай паэзіі, чытаючы палымяныя вершы і паэмы Лермантава, якому Байран быў асабліва блізкі» [7, с. 28].

Аднак паралелі ў выбары твораў для перастварэння філаматамі, філарэтамі і перакладчыкамі маладнякоўска-ўзвышэнскага перыяду, бясспрэчна, былі: і тыя, і іншыя аддавалі перавагу рамантычнай паэзіі, у прыватнасці, змагарскай творчасці Дж. Байрана. Мала таго, трапляючы ў падобныя жыццёвыя абставіны (развітанне з радзімай, выгнанне, зняволенне), пісьменнікі звярталіся да адных і тых тэкстаў (напрыклад, «Развітальная песня Чайльд Гарольда», «Санет да Шыльёна» перакладаліся як А. Міцкевічам, Я. Чачотам, так і У. Дубоўкам, Я. Семяжонам, І. Платнерам (на яўрэйскую мову)).

Папулярнасць англамоўных рамантычных тэкстаў у 1920-х гг., з аднаго боку, расла пад уплывам унутраных адраджэнскіх настрояў Беларусі, у сувязі з развіццём творчых кантактаў краіны, а таксама павышэннем статусу англійскай мовы ў свеце. З іншага боку, у савецкі перыяд беларуская літаратура пераймала рускія мастацкія тэндэнцыі ў перакладзе, а менавіта, была папулярнай рамантызаваная творчасць Дж. Байрана, У. Уйтмена, У. Шэкспіра. Якраз на 1920-я гг. прыпадае вучоба ўсіх беларускіх перакладчыкаў з англійскай мовы таго перыяду ў расійскіх навучальных установах: Ю. Гаўрук, У. Дубоўка, М. Дуброўскі былі студэнтамі Вышэйшага літаратурна-мастацкага інстытута імя В. Брусава ў Маскве, А. Мардвілка займаўся на фанетычных курсах новых моў у Ленінградзе і на Вышэйшых курсах новых моў пры 2-м Маскоўскім дзяржаўным універсітэце.

Менавіта ў 1920-х гг. у Расіі ўзнікла новая хваля цікаўнасці да вершаў англамоўных рамантыкаў Д. Байрана, П. Шэлі, Дж. Кітса, а драматургія У. Шэкспіра і Дж. Байрана перажывала «другое нараджэнне» ў маскоўскім тэатральным свеце. У такім спрыяльным культурным асяродку Ю. Гаўрук пераклаў

п'есу У. Шэкспіра «Сон летняе начы» (1925), якая была пастаўлена драматычнай студыяй у памяшканні тэатра «Акварыум» у Маскве. Дэбют Гаўрука-перакладчыка стаўся таксама і першай спробай публічнага выступлення для маладых беларускіх студыйцаў, якія ў далейшым утварылі акцёрскую трупку Другога БДТ (цяпер Акадэмічны тэатр імя Якуба Коласа). Гэтым перакладам быў пакладзены пачатак і беларускамоўнай шэкспірыяне. Толькі ў 2001 годзе быў знойдзены і надрукаваны ў штотыднёвіку «Літаратура і мастацтва» рукапіс шэкспіраўскага «Гамлета» ў перастварэнні І. Краскоўскага (1928), вядомы дагэтуль у перакладзе Ю. Гаўрука (1932).

На старонках перыядычных выданняў «Маладняк», «Узвышша» адбывалася актуалізацыя пытанняў мастацкага перастварэння, з'яўляліся першыя спробы перакладазнаўчай крытыкі. Прыходзіла ўсведамленне, што перад беларускай літаратурай пачатку 1920-х гг. раскрывалася яшчэ незасвоеная прастора іншамоўнай паэзіі. На той момант не толькі руская літаратура ў гэтай справе была далёка наперадзе, але і ва ўкраінскай меліся значныя набыткі. Пра неабходнасць трымаць арыенцір на ўкраінскіх пісьменнікаў пісаў У. Дубоўка: «Іхнія выдавецтвы пачалі друкаванне поўнага збору твораў Джэка Лёндана, Гюі дэ Мопасана; у перакладзе М. Рыльскага выдрукаваны поўны пераклад «Пана Тадэвуша» А. Міцкевіча, выдрукавана першая частка «Фаўста» Гётэ...» [9, с. 147]. А. Мардвілка ў рэцэнзіі на кнігу І.Ю. Куліка «Антологія амерыканскай Поезіі» (1855–1925 гг.) заўважаў: «Добра было б, каб нашыя чытачы мелі магчымасць знаёміцца і сачыць за разьвіццём пролетарскае паэзіі Амэрыкі не эпізодычна, <...> а сыстэматычна — шляхам сталае інфармацыі і сыстэматычна-пэрыядычнымі перакладамі найбольш выдатных іх твораў. <...> Трэба нашым выдавецтвам узяць прыклад у гэтых адносінах з украінцаў і звярнуць сур'ёзную ўвагу на працы ў гэтай галіне літаратуры» [3, с. 80].

М. Аляхновіч, А. Барычэўскі, У. Дубоўка, Ф. Купцэвіч, А. Мардвілка, К. Чорны — аўтары артыкулаў, у якіх закраналіся пытанні мастацкага перакладу, ставілі перад сабой задачу заахваціць пісьменнікаў да засваення і абмеркавання іншамоўных твораў. «Перад маладою пролетарскаю культураю стаіць задача прыўлашчання і крытычнай ацэнкі спадчыны мінулых эпох, — пісаў А. Барычэўскі, — асабліваю каштоўнасць зьяўляюць помнікі мастацкага слова, з якіх даведваемся, што адчувалі, на што хварэлі душою, на што спадзяваліся, да чаго імкнуліся нашы як блізкія, так і далёкія продкі» [4, с. 111]. Падкрэслівалася важнасць перакладу сучасных аўтараў: «Узаемны пераклад літаратурных твораў нацыянальнасцьцяй, што жывуць у Саюзе, дапаможа ня толькі ўзаемнаму азнаямленьню з бытам, соцыяльнай псіхалогіяй працоўных мас, з іхнай працай, змаганьнем і дасягненьнямі, ня толькі будзе спрыяць яшчэ большаму іхнаму збліжэньню, але таксама і дапаможа кожнай нацыі ўзбагачвацца культурнымі каштоўнасцямі» [11, с. 105]. К. Чорны як адзін з удзельнікаў «Узвышша» заклікаў да распрацоўкі перакладчыцкіх праблем на старонках часопіса: «Буду рады, калі таварышы, што маюць практыку ў гэтай галіне, дапоўняць мае думкі, або пакажуць лепшыя спосабы гэтае працы» [21, с. 100–101].

Выбар англамоўных аўтараў у 1920–1940-х гг. трапляў галоўным чынам на класіку замежнай літаратуры. Самі перакладчыкі тлумачылі свае прыярытэты так: «Цяпер такая лірычная пустака на Захадзе, так рэдка ў друку ўдаецца

знайсці свежае, маладое, па прычынах зразумелых, што нявольна звяртаешся да класікаў, у іх адчуваецца пэўная прагрэсіўнасць, адсутнасць перапеваў — літаратурная шырыня пары літаратурнага будаўніцтва» [6, с. 6].

Перакладчыкі ацэньвалі свае першыя крокі як літаратурную спробу, эксперымент («Я ня ведаю, як прымуцца гэтыя чужыя кветкі на беларускай глебе, — пісаў Ю. Гаўрук. — Можа што і спадабаецца, а тое, што не спадабаецца, няхай пойдзе на ўзбагачваньне вопыту. Наша літаратура знаходзіцца ў процэсе разьвіцьця, у нас вялікія надзеі на блізкі росквіт, і ў гэтым наша радасьць» [6, с. 6]). Такая «спроба» дазваляла перакладчыкам выбіраць тэксты па эмацыйна-суб'ектыўным прынцыпе — тое, што адлюстроўвала б «маладнякоўскі» неспакой, узрушанасць, бадзёрасць. Часам нават нейтральныя па эмацыйнай афарбоўцы замежныя вершы ў перакладзе набывалі асаблівасці арыгінальнай беларускай творчасці пасродкам новых словаформаў, кідкіх вобразаў. У гэтым сэнсе заўвагі П. Бузука ў артыкуле «Увагі аб мове і стылю маладнякоўцаў» у роўнай ступені можна аднесці як да арыгінальнай паэзіі, так і да перакладной: «Маладнякоўцы з рэвалюцыйнай смеласьцю ўтвараюць новыя словы і звароты, <...> мэтафоры ўжываюцца ў такой вялікай колькасці, што цяжка было б выпісаць хаця б палову прыкладаў» [5, с. 65]. Перакладчыкі часта звярталіся да твораў, блізкіх да народнай творчасці, — вершаў англійскіх, амерыканскіх і нямецкіх рамантыкаў, дзе, як і ў тэкстах сяброў «Маладняка», сустракалася «нямала параўнаньняў, згодных з духам народнай поэзіі» [5, с. 65].

У прыватнасці, Ю. Гаўрук шырока ўводзіў у пераклады культурна-афарбаваныя выразы, уласцівыя беларускай народна-песеннай традыцыі («Шы зай галубкаю прыляці») і такія знакі маладнякоўскай пары, як кідкая метафарычнасць, словатворчасць, павышаная эмацыйнасць («*у сэрцы завіваецца вясной*», «*сыцелецца празрысты холад*», «*кроў твая крывавіць сэрца маё плямай*», «*перасыпаліся пялёсткі зор*», «*мары <...> любасцю луналі вакол!*», «*вільгаці ніці*», «*праменьць*», «*шумна-пеннае*», «*плынна*» [6, с. 11–20]), якія па экспрэсіўнасці перавышалі больш нейтральныя выразы арыгіналаў. Падобнае «абеларушванне», прыпадабненне іншамоўных вершаў да традыцыі літаратуры-рэцыпіента ўзыходзіла яшчэ да скарынаўскага перакладчыцкага вопыту, а таксама больш блзкай практыкі перакладу папярэднікаў — пісьменнікаў-перакладчыкаў XIX ст. і «нашаніўцаў».

У канцы 1920-х гг. Беларускім Дзяржаўным Выдавецтвам (па прыкладзе рускай серыі замежнай літаратуры) распачалося выданне перакладных кніг на беларускай мове. Паводле статыстыкі, 1931 год стаў рэкордным у айчынай перакладчыцкай практыцы: беларускія выдавецтвы выпусцілі ў свет 124 кнігі замежнай творчасці, амаль столькі ж, колькі і арыгінальных. Была заснавана спецыяльная серыя «Інтэрнацыянальнае выхаваньне мас», што, з аднаго боку, дала штуршок для развіцця літаратурных узаемасувязей, узмацніла ролю перакладу як моваахоўчага, выхаваўчага, ідэалагічнага чынніка, але, з іншага боку, паўплывала на перакладчыцкі выбар твораў — ён паступова ўсё больш пачаў трапляць пад выдавецкі кантроль. Узрасла і насцярожанасць мастацкай крытыкі да перакладу класікі. У рэцэнзіі на анталогію Ю. Гаўрука заўважалася: «Самы падбор аўтараў пакідае нас у недаўменьні адносна прынцыпаў, якімі кіравалася выдавецтва пры ўкладанні кніжкі. На ўсю кніжку мы маем толькі адзін верш сучаснага пісь-

меньніка <...>. Рэшта аўтараў аддзяляецца ад нашага часу цэлымі сталецьцямі» [18, с. 223].

Пераклад класікаў паступова губляў падтрымку літаратурных аглядальнікаў, на першы план выходзіла рэвалюцыйна-змагарская тэматыка замежных твораў. У артыкуле «Ня “стратай”... а росквітам» з дапамогай «марксысцкай навукі аб літаратуры» У. Сядура спрабаваў разабрацца ў «лірычных хваляваннях» Ю. Таўбіна: «Гэта ж з прычыны находу на цябе, Юлік, «лірычнага хвалявання», што «ты ўвесь заканваешся ў свой вузка індывідуальны “мірок”, вядзеш у ім справу толькі з клясыкамі старога літаратуры і аддаешся ўвесь у палон “плеяды рамантыкаў”» [17, с. 92]. Агаворвалася, што «выбар твораў павінен адбывацца з уважлівай асцярогай, адкідаючы ўсё смецьце і халтуру, што, на вялікі жаль, таксама назбіралася за часы рэвалюцыі на кніжнай паліцы» [2, с. 105].

І калі ў першай палове 1920-х гг. на «кніжнай паліцы» перакладчыкаў збіралася паэзія, блізкая да народнай творчасці (драматургія і санеты У. Шэкспіра, вершы Д. Байрана, Г. Лангфела), то ў другой палове 1920-х гг. актывізаваўся пераклад твораў авангардысцкага кірунку, агорнутых арэолам рэвалюцыйнасці (вершы Ч. Суінберна, М. Голда, У. Уітмена). Зварот да тэкстаў з сучасным рыфмаваным узорам, вершаў, напісаных «лесвічкай», у роўнай ступені як і прыярытэтнасць змагарскай тэматыкі, сведчылі аб прыналежнасці перакладчыкаў да пралетарскага эстэтычна-ідэалагічнага дыскурсу.

Так, у 1926 годзе пераклад М. Дуброўскім верша Ч. Суінберна «Песня ў гадзіну парадку» [16, с. 43–44] цалкам адпавядаў новым павевам часу, бо перадаваў настрой ваяўнічасці, рэвалюцыйнай заостранасці. Для твораў прагрэсіўнага англійскага паэта былі характэрныя эксперыменты ў форме (складаная рыфмоўка, алітэрацыя, чаргаванне радкоў рознай велічыні, наўмыснае выкарыстанне перабояў у рытме, словатворчасць, эмацыйнасць), тэксты пісьменніка прэрэчылі канонам віктарыянскай эстэтыкі, былі атэістычна афарбаванымі. Гэтыя асаблівасці вершатворчасці ў беларускім перакладзе спалучаліся з вобразнасцю, уласцівай маладнякоўскай паэтыцы 1920-х гг., напрыклад, перавага мілітарысцкай лексікі («дазор», «палкі», «атакавалі»), напластанне вобразаў-дзеянняў («пхні», «зьнімае», «атакавалі», «звініць», «паўзе», «бубніць», «пухне», «грызе»), якія адлюстроўваюць напорыстасць, маштабнасць, вырашальнасць падзеяў. Гэтыя асаблівасці ў меншай ступені выяўлены ў арыгінале — яшчэ адно сведчанне на карысць таго, што перакладчыкі выбіралі творы, блізкія да рэалій свайго часу, і імкнуліся іх адаптаваць пад сваю рэчаіснасць.

А. Мардвілка прапанаваў чытацкай аўдыторыі ўзоры англійскай і амерыканскай класікі (некалькі раздзелаў з паэмы «Спеў аб Гаяваце» Г. Лангфела, вершы Э. Браўнінг). Аднак найперш паклапаціўся пра засваенне літаратуры пралетарскага зместу: «Выдавецкаму аддзелу БДВ, каб найбольш паспяхова выконваць справу ўключэння беларускай літаратуры ў адзіны інтэрнацыянальны фронт <...> трэба, на маю думку, арганізаваць спецыяльную сэкцыю іншакраёвай літаратуры, якая ў сыстэматычным і плянавым парадку і знаёміла-б беларускія працоўныя масы з рэвалюцыйнай літаратурай Захаду. Нарэшце, у другую чаргу, варта было-б паставіць пытаньне і аб выданні на беларускай мове лепшых узораў клясычнае сусветнае літаратуры» [15, с. 177].

Рэцэнзуючы ўкраінскую анталогію перакладаў амерыканскай паэзіі, з чатырох яе раздзелаў («Предчечі», «Демократичний ренесанс», «Молода генерація» і «Піонері пролетарскай поезіі») А. Мардвілка спыніўся на першым і чацвёртым. З першага раздзела крытык падрабязней разгледзеў творчасць У. Уйтмена — «геніяльнага песьняра-прарока новае эры ў жыцці чалавецтва» [3, с. 78], і неўзабаве ў часопісе «Росквіт» змясціў свой пераклад урыўка з паэмы «Песня пра радасць» У. Уйтмена: «*О радасьць адважнае самастойнасьці! / Нікому ня быць слугою, нікому ня кланяцца, / Ніякому тырану вядомаму ці невядомаму, / Хадзіць з простым станам, крокам пруткім і лоўкім, / Пазіраць спакойным поглядам, або бліскаючым вокам. / Гаварыць голасам гучным і звонкім з шырокіх грудзей, / Лічыць роўнымі з сваёй асобай / Усе іншыя асобы зямлі*» [20, с. 92].

Асабліва «цікавымі і карыснымі» А. Мардвілка называў творы «піянераў амерыканскай пралетарскай літаратуры» [15, с. 176]. Кніга аднаго з прагрэсіўных амерыканскіх пісьменнікаў М. Голда «Пракляты агітатар» выйшла ў перакладзе з рускай мовы на беларускую. У рэцэнзіі на яе А. Мардвілка пісаў: «У амерыканскай пролетарскай літаратуры ён зьяўляецца цэнтральнай асобай і як новэлісты, і як поэт, і як драматург, і, нарэшце, як публіцыст і рэдактар» [15, с. 176]. У цэнтры творчасці М. Голда — нявольнікі капіталізму, беднякі-эмігранты Заходняй і Усходняй Еўропы, афраамерыканцы і прадстаўнікі іншых прыгнечаных каланіяльных народаў, для якіх сацыялістычная рэвалюцыя мусіла прынесці сапраўднае вызваленне.

Адзін з Мардвілкавых перакладаў з М. Голда — верш «120 мільёнаў» — тады ж з'явіўся ў перыядычным друку: «*Эўропа і Азія рыхтуюць вайну, / Яна прыйдзе — паражэньне, зьнішчэньне і згуба / Для цябе, сытая Амэрыка. / І Ленін хадзіцьме паміж тваіх 120 мільёнаў. / Раней ці пазьней, Ленін. / Але няўхільна, Ленін, / Ленін, Ленін, / Ленін*» [8, с. 132].

Перакладчыцкая дзейнасць А. Мардвілкі перагукалася з яго індывідуальнай творчасцю як у змесце, так і ў форме. У сваіх уласных тэкстах беларускі пісьменнік звяртаўся да выказванняў У. Уйтмена, напрыклад, радок «Beautiful World of new, superber Birth, that rises to my eyes» («*Вялікае нараджэньне найлепшага новага сьвету паўстае перад маімі вачыма*») быў выкарыстаны А. Мардвілкам як эпіграф да эскізаў «Беларусь індустрыяльная» [14, с. 75]. Пішучы ўласныя вершы, беларускі літаратар свядома або несвядома пераймаў уйтменаўскую будову вершаў. У прыватнасці, «Песня пра вольны шлях» У. Уйтмена і імпрэсія «Яна» А. Мардвілкі маюць падобную танальнасць, аб'яднаныя матывамі адкрытага шляху, дарогі, маладосці, шчасця. У абодвух выпадках вольны верш дазваляе маштабна перадаваць радасныя прадчуванні лірычнага героя.

Вольныя вершы складаюць пераважную частку перакладаў А. Мардвілкі. Калі пісьменнік і звяртаўся да рыфмаваных твораў, то і яны мелі завостраны сацыяльны змест: верш «Сон нявольніка» («The Slave's Dream») Г. Лангфела або верш «Крык дзяцей» («The Cry of Children») Э. Браўнінг, які некалі выклікаў сенсацыйную рэакцыю ў Англіі, падштурхнуў грамадскую думку да неабходнасці правядзення сацыяльных рэформ і паляпшэння ўмоў працы.

Асобныя замежныя творы не зусім задавальнялі сваім зместам выдавецкую цэнзуру, і тады перакладчыкі былі вымушаны «асучасніваць» англамоўных аўтараў — скарачаць «непрымальныя» радкі ў першакрыніцы або

ўбудоўцаў у яе ідэалагічныя купюры. Так, у 1920-х гг. не ўхвалялася рэлігійная тэматыка. Менавіта таму, узнаўляючы верш «Крык дзяцей» Э. Браўнінг, А. Мардвілка абмінуў вялікі вершаваны ўрывац на шэсцьдзесят радкоў, у якім распавядалася, як стомленыя ад непасільнай працы дзеці звярталіся да Творцы. Таксама і ў раздзеле «Сватанне Гаяваты» («Hiawatha's Wooing») з паэмы Г. Лангфела «Спеў аб Гаяваце» («The Song of Hiawatha») перакладчык абышоў месцы, якія датычыліся багоў племені Дакотаў: «Very spacious was the wigwam, / Made of deer-skins dressed and whitened / With the Gods of the Dacotahs» [22] — «Надта быў прасторны вігвам, / Зроблены са скур зьвярыных, / Быў ён чысценька прыбраны / І пабелены прыгожа» [13, с. 86]. Гэтыя і іншыя «праўкі» маглі ўзнікаць у выніку тагачаснай устаноўкі, што паэт маладой краіны мусіць быць «бязбожным і анархічным». Аднак не выключана, што А. Мардвілка як сын святара ў 1930-я гг. меў на падобныя замены свае асабістыя матывы, напрыклад, пазбяганне пераследу.

З пэўнасцю нельга сказаць, ці былі праўкі М. Дуброўскага ў яго перакладзе «Баляды Рэдынгскае турмы» О. Уайльда [19] («Ballad of Reading Gaol» [23]) зробленыя ім самім або рэдакцыйнай радай выдавецтва бібліятэкі «Маладняк». У выніку працы перакладчыка канкрэтныя біблейныя алузіі паўсюль пераўтварыліся ў абстрактныя вобразы, а на месцы нейтральных выказаў з'явіліся іранічна-афарбаваныя: «Сьвяшчэньнік сэрцам надта хворы / І бледзен, і дрыжыць, / Ці ён зусім ад страху ў хаце, / Як мёртвы, сам ляжыць» (арыгінал: «The Chaplain's heart is far too sick, / Or his face is far too wan, / Or there is that written in his eyes / Which none should look upon»).

Трансфармацыі зместу назіраліся і ў перакладах з Дж. Байрана, створаных у 1929–1930-х гг. У. Дубоўкам. Аднак уведзеныя змены мелі іншы характар, вобразна абазначаны даследчыкам А. Адамовічам як «“пераапраананне” сучасных з’яў і ідэй у вобразы далёкіх дадзенаму часу й месцу паэтаў» [1, с. 531]. У 1930-х гг. мастацкі пераклад заставаўся ці не адзіна магчымым спосабам адкрыта выказвацца на небяспечныя тэмы. Так, сябры апальнага згуртавання «Узвышша» (якія ў другой палове 1920-х гг. пачалі ўспрымацца ў вобразе байранаўскага героя Манфрэда, што «нацягнуў на сябе тогу халоднае задумлівасці і пагарджальным вокам глядзіць уніз на даліны з халодных сьнегавых марозных узвышшаў» [10, с. 81–82]) выказвалі набалелае радкамі якога-небудзь іншамоўнага класіка.

Незадоўга да стварэння паэмы «Штурмуецца будучыні аванпосты» У. Дубоўка працаваў над перакладам «Паломніцтва Чайльд Гарольда» Дж. Байрана. Скончыў ён працу ў 1930–1931 гг. і тады ж пераклаў паэму «Шыльёнскі вязень» (абодва тэксты ў гэты перыяд не былі надрукаваныя, але, паводле слоў А. Адамовіча, атрымалі распаўсюджанне ў рукапісах) [1, с. 477]. Паэтычны фрагмент «Развітальная песня» з «Паломніцтва Чайльд Гарольда», напісаны Дж. Байранам у адзін з самых складаных момантаў яго жыцця, адпавядаў таксама і настроям беларускага пісьменніка, які апынуўся па-за межамі радзімы.

Пасля спынення дзейнасці суполак «Маладняк» і «Узвышша» публікацыі перакладаў з англамоўнай паэзіі аднавіліся толькі ў канцы 1930-х гг. Праз два гады пасля выдання шэкспіраўскага «Гамлета» (1935) з перакладамі вершаў Дж. Байрана дэбютаваў Я. Семяжон — выпускнік факультэта замежных моў Мінскага педагагічнага інстытута (1934–1938 гады навучання). Сімвалічна, што дваццацічатырохгадовы перакладчык як пераемнік пачынанняў сваіх

старэйшых сяброў па творчасці Ю. Гаўрука і У. Дубоўкі звярнуўся да перакладу ўжо пераствораных імі тэкстаў — урыўка з паэмы «Паломніцтва Чайльд Гарольда» «Развітальная песня Чайльд Гарольда» і верша «Змрок на душы маёй» з цыкла «Яўрэйскія мелодыі» Дж. Байрана. Рукапіс паэмы «Шыльёнскі вязень» быў знойдзены ў архіве перакладчыка і прадстаўлены да публікацыі ў 2010 годзе яго дачкой Н.І. Семяжонавай, захавальніцай сямейнага архіва. Побач з творам быў змешчаны аўтаграфічны надпіс Язэпа Семяжона з датай «7.V/1947»: «Урыўкі паэмы запісаны па памяці перакладу, зробленага мною ў жніўні — кастрычніку 1938 г. з арыгінала. Рукапіс поўнага перакладу паэмы загінуў у часе пажару ў г. Мінску ў чэрвені 1941 г. на кватэры на Чырвонаармейскай, д. №19/22» [12, с. 8]. Адначасова з Я. Семяжонам у 1938 годзе асобныя часткі з той самай паэмы «Паломніцтва Чайльд Гарольда» перакладаў на яўрэйскую мову і змяшчаў у часопісе «Штэрн» пісьменнік і перакладчык І. Платнер, які ў хуткім часе быў высланы за межы краіны.

У выніку масавых рэпрэсій 1930-х гг. і падзей Вялікай Айчыннай вайны ў Беларусі, як і ў іншых саюзных рэспубліках, публікацыі перакладаў сталі рэдкай з’явай. Толькі ў 1940 годзе ў друку з’явіўся адзін верш сімвалічнага зместу ў перакладзе М. Дуброўскага («Песня да Англіяцаў»), у якім П. Шэлі заклікаў англійскі народ да барацьбы.

Спіс літаратуры

1. **Адамовіч, А.** Да гісторыі беларускай літаратуры / А. Адамовіч. — Мінск : Выдавец ІП Зьміцер Колас, 2005. — 1564 с.
2. **Аляхновіч, М.** Аб нашых перакладах / М. Аляхновіч // Маладняк. — 1928. — № 3. — С. 91–101.
3. **Армар, В. Кулік І.** Анталогія амерыканскай поэзіі 1855–1925 гг. Харків. 1928 / В. Армар // Маладняк. — 1928. — № 8. — С. 78–80. — Рэц. на кн. : Кулік, І. Анталогія амерыканскай поэзіі 1855–1925 гг. / І. Кулік. — Харків, 1928. — С. 80.
4. **Барычэўскі, А.** Сучаснае ў старажытным / А. Барычэўскі // Узвышша. — 1928. — № 3. — С. 111–112.
5. **Бузук, П.** Увагі аб мове і стылю маладнякоўцаў / П. Бузук // Маладняк. — 1927. — № 5. — С. 65–73.
6. **Гаўрук, Ю.** Кветкі з чужых палёў / Ю. Гаўрук. — Мінск : ЦБ «Маладняка», 1928. — 103 с.
7. **Гаўрук, Ю.** Ступень адказнасці : літ.-крыт. арт., эсэ / Ю. Гаўрук ; склад. В. В. Нікіфаровіч, Т. М. Гаўрук. — Мінск : Маст. літ., 1986. — 237 с.
8. **Голд, М.** 120 мільёнаў / М. Голд // Польша. — 1931. — № 4. — С. 131–132.
9. **Дубоўка, У.** «Landstrykere» Кнута Гамсуна / У. Дубоўка // Узвышша. — 1928. — № 4. — С. 147–152.
10. **Кузьміч, У.** ВУСПП і «Маладняк» Украіны — «Маладняку» / У. Кузьміч // Маладняк. — 1929. — № 1. — С. 81–82.
11. **Купцэвіч, Ф.** «Сочинительство» ці творчасць? / Ф. Купцэвіч // Узвышша. — 1929. — № 4. — С. 105–109.
12. **Лапцёнак (Лавар), І.** Паэт-перакладчык Язэп Семяжон: адметнасць творчай ідывідуальнасці / І. Лапцёнак (Лавар); навук. рэд. В. П. Рагойша. — Мінск : Беларуская навука, 2010. — 254 с.
13. **Лёнгфелаў, Г.** З «Песьні аб Гайаваце»: Сватаньне Гайаваты / Г. Лёнгфелаў ; пер. А. Лясны // Маладняк. — 1926. — № 7–8. — С. 82–90.
14. **Лясны, А.** Беларусь індустрыяльная : (эскізы) / А. Лясны // Польша. — 1930. — № 8. — С. 75–92.

15. **Лясны, А.** *Голд М. Пракляты агітатар.* — Мінск, 1930 / А. Лясны // *Польмя.* — 1930. — № 11–12. — С. 176–177. — Рэц. на кн. : Голд, М. *Пракляты агітатар* / М. Голд. — Мінск, 1930.
16. **Суінберн, Ч.** *З «Песні ў гадзіну парадку»* / Ч. Суінберн ; пер. М. Дуброўскага // *Маладняк.* — 1926. — № 2. — С. 43–44.
17. **Сядура, У.** *Ня «стратай»... а росквітам* / У. Сядура // *Маладняк.* — 1932. — № 4. — С. 90–101.
18. **Т. Г. Ю.** *Гаўрук. «Кветкі з чужых палёў».* Выданне ЦБ «Маладняка» — Менск / Т. Г. // *Польмя.* — 1928. — № 2. — С. 222–223. — Рэц. на кн. : Гаўрук, Ю. *Кветкі з чужых палёў.* — Мінск : ЦБ «Маладняка», 1928.
19. **Уайльд, О.** *Баяда Рэдынгскае турмы* / О. Уайльд ; пер. М. Дуброўскі. — Мінск : ЦБ «Маладняка», 1926. — 46 с.
20. **Ўітмэн, У.** *Песня пра радасьць* / У. Ўітмэн ; пер. А. М. // *Росквіт.* — 1928. — № 1. — С. 90–93.
21. **Чорны, К.** *Заўвага да перакладаў мастацкае літаратуры* / К. Чорны // *Узвышша.* — 1929. — № 8. — С. 100–101.
22. **Longfellow, H.** *Song of Hiawatha* / H. Longfellow // *Searchable Database of Longfellow Poems [Electronic resource]. — Mode of access: https://www.hwlongfellow.org/poems_front.php. — Date of access: 22.05.2020.*
23. **Wilde, O.** *Ballad of Reading Gaol* / O. Wild // *Poems [Electronic resource]. — Mode of access: <https://poets.org/poem/ballad-reading-gaol> — Date of access: 22.05.2020.*

Яніна Грыневіч

КАСТУСЬ МАЕЎСКИ: ГІСТОРЫЯ ЖЫЦЦЯ І ДЗЕЙНАСЦІ НЕВЯДОМАГА ЗБІРАЛЬНІКА З ВАЛОЖЫНШЧЫНЫ

У час працы са зборамі Віленскага беларускага музея імя Івана Луцкевіча, што захоўваюцца ў Інстытуце літоўскай літаратуры і фальклору (Вільнюс, Літва), былі знойдзены тры паслядоўна пранумараваныя сшыткі, якія ўтрымлівалі запісы беларускіх народных песень і прыпевак, зробленыя ў 1921–1922 гг. На першы погляд імя збіральніка не кідалася ў вочы, аднак пасля дэталёвага іх вывучэння было знойдзена. Ім аказаўся Кастусь Маеўскі. Таксама была акрэслена і тэрыторыя, да якой адносіліся сабраныя матэрыялы, — Валожыншчына. Напачатку, аднак, гэтыя звесткі мала пра што казалі. Але дзякуючы кароткім пазнакам, што змяшчаліся каля некаторых песень, абазначыліся кірункі пошуку інфармацыі пра збіральніка. Найперш у фокусе ўвагі аказалася міжваенная прэса Заходняй Беларусі. На падставе матэрыялаў заходнебеларускага перыядычнага друку (газет і часопісаў «Беларускі звон», «Беларускія ведамасці», «Беларуская думка», «Змаганьне», «Беларускае слова» і інш.) былі выяўлены асноўныя вехі яго біяграфіі, акрэслена кола кантактаў. У Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва (фонд 3, Калекцыя дакументаў Беларускага музея імя І. Луцкевіча ў Вільні) быў адшуканы фотаздымак збіральніка.

Біяграфічныя звесткі

Сістэматычны пошук па міжваеннай заходнебеларускай прэсе даў плён. У пачатку 1920-х гг. на тэрыторыі павета і ў суседніх рэгіёнах актыўна

адкрываліся беларускія школы [19, с. 86]. Гісторыі супрацьстаяння бацькоў, якія хацелі аддаць дзяцей у беларускія школы, і інспектараў, закрыццё школ, звальненне настаўнікаў з’яўляліся тэмамі шматлікіх тагачасных артыкулаў. Імя Кастуся Маеўскага якраз і значыцца ў спісе звольненых, што быў надрукаваны ў газеце «Беларускія ведамасці» [6, с. 3]. Усяго спіс змяшчаў звесткі пра 46 пазбаўленых працы асоб, месца іх працы і атрыманую адукацыю. Кастусь Маеўскі — беларускі *вучыцель*, які настаўнічаў у в. Стаўкі Валожынскага павету. Даведваемся мы і тое, што адукацыя К. Маеўскага складала пяць класаў духоўнай семінарыі. Пасля пераліку звольненых газета падае і прычыну: *«Разглядаючы адукацыю гэтых нашых вучыцялёў, мы бачым, што яе ім хватае, каб быць вучыцэлем. Значыцца, яны звольнены толькі дзеля таго, што яны беларусы. Вось дзе наша найвялікшая крыўда, вось дзе зьдзек над намі польскага чыноўніка, вось дзе наша народнае мучаніцтва! А ўсё гэта не на сьмерць нам, а на жыццё. Праз гора і нядолю і праз змаганьне да адраджэньня паднявольнай сваёй Бацькаўшчыны — Беларусі!»* [6, с. 3]. Інфармацыю аб звольненых настаўніках перадрукоўваюць і многія іншыя заходнебеларускія газеты, дадаючы колькі слоў аб сапраўдных прычынах іх звальнення. Так, у газеце «Беларускі зван» размешчаны падобны каментарый, у якім, аднак, увага акцэнтуюцца і на якасці адукацыі беларускіх вучыцялёў: *«Вучыцялі гэтыя не маглі быць звольнены з нястачы адукацыі, бо некаторыя з іх пакаччалі вучыцельскія інстытуты і ніхто з іх ня скончыў меней як 4 клясы. Калі-ж прыраўняем, што ў польскія школы той-жа інспэктар назначае вучыцялёў з меншай, як 4 клясы адукацыяй, што звальняючы вучыцеля, інспэктар зачыняе разам і школу, дык ясна, што тут справа не ў адукацыі, а ў тым, каб зьвесці на нішто беларускія школы»* [11, с. 5].

У перыяд працы настаўнікам Кастусь Маеўскі актыўна падтрымліваў выданне і распаўсюджанне беларускай прэсы. Ахвяраваў грошы са свайго заробку на выданне беларускай газеты «Наша думка», што выходзіла ў Вільні [4, с. 6]. Газету выпісваў не толькі для сябе, але і пашыраў яе сярод знаёмых. Гэтак жа супрацоўнічаў з газетай «Беларускі зван», выдаванай Ф. Аляхновічам у Вільні. Шмат увагі выданне ўдзяляла школьнай тэме: рэгулярна давала аналітычныя матэрыялы і кароткія звесткі пра становішча адукацыі на беларускай мове; друкавала падрабязныя інструкцыі аб тым, як адкрыць беларускую школу і інш. Акрамя таго, газета зладзіла кампанію па зборы беларускіх народных песень. Кароткая аб’ява пра гэта была ўпершыню надрукавана ў дваццатым нумары газеты за 11 лістапада 1921 г. і паўтаралася ў наступных нумарах. Яна апелявала менавіта да беларускіх настаўнікаў: *«Вучыцялі і вучыцелькі! Працуючы ў вёсцы, Вы лёгка можаце сабраць ваколільныя беларускія народныя песні і гэтым укладзеце новы скарб у наш друк, прыслаўшы сабранае ў “БЕЛАРУСКИ ЗВОН”»* [9, с. 1]. Працуючы на правінцыі, яны ведалі найлепшых спевакоў у сваіх ваколліцах, а таксама мелі давер мясцовага сельніцтва.

Газета «Беларускі зван» размяшчала на сваіх старонках народныя песні і да апублікавання аб’явы (напрыклад, у № 8, 10 за 1921 год выйшлі «Народныя песні Горадзеншчыны»). Песні друкаваліся з захаваннем дыялектных асаблівасцей. *«Народныя песні цікавы ў сваім, незакранутым выглядзе і таму мы тут падаем іх з орфографіяй запісчыка»*, — значылася ў рэдактарскім каментарый [15, с. 4]. На гэты заклік адгукнуўся Кастусь Маеўскі, які даслаў са-

браныя фальклорна-этнаграфічныя матэрыялы. У дваццаць чацвёртым нумары газеты за 23 снежня 1921 г. была надрукавана народная песня «Дробна пташачка, невялічкая», запісаная ім [14, с. 5]. Архіўныя матэрыялы сведчаць, што ён пачаў запісваць народныя песні 29 лістапада 1921 г. [21], якраз пасля выхаду аб'явы ў газеце. Справу гэтую ён працягнуў і далей, на што ўказвае перапіска рэдакцыі з ім. На старонках газеты ў рубрыцы «Паштовая скрынка» друкуецца паведамленне наступнага зместу: «Кастусю Маеўскаму. На прысланыя адрасы газета будзе высылацца. Этнографічны матар'ял які ў Вас ёсць — прышлеце. Пішыце, што ў вас чуваць» [17, с. 4]. Вядома, што збіральнік дасылаў свае матэрыялы і ў газету «Родная страха» [21].

Сваім духоўным настаўнікам Кастусь Маеўскі лічыў Антона Луцкевіча. Сведчанне пра гэта захоўваецца на абароце яго фатаздымка, дзе размешчаны наступны дароўны надпіс: «На доўгую і счырую памяць дарагому Антону Іванавічу Луцкевічу ад добра знаёмага яму Кастуся Маевскага. 1924 года 19 жніўня. "Твае словы і рэчы мудрыя мяне яны моцно узгадалі". "В жыцці бяздоўном у жыцці гаротным ні раз яны мяне успамогуць і дадучь моц ня згібець". "Дык Божа моцны жыццё тваё прадоўж, як набалей"...» [5, л. 1 адв.]. На фотаздымку стаіць пячатка «Беларускі музэй ім. Івана Луцкевіча», а таксама маецца інвентарны нумар. Гэта ўказвае на тое, што Кастусь Маеўскі быў заўважным дзеячам свайго часу.

У 1922 годзе ён ахвяруе не толькі на выданне беларускай прэсы, але і на Беларускі дзіцячы прытулак. З газеты «Беларускі зван» мы даведваемся, што ад вучыцеля Кастуся Маеўскага было атрымана 6250 марак польскіх. Пад інфармацыяй аб ахвярадаўцах размяшчалася аб'ява наступнага зместу: «Беларускі Камітэт Помачы пацярпеўшым ад вайны складае ўсім ахвярадаўцам шчырую падзяку і звяртаецца да беларускага грамадзянства і наагул да людзей добрай волі з гарачай просьбай падтрымаць бедных беларускіх дзяцей-сірот

і паўсірот, якія ў лічбе да сотні асобаў сабраны і гадуюцца ў прытулку, якім апякуецца камітэт. Надыходзіць цяжкая для нашага прытулку зіма; даць дзецям мінімум харчавання без ахвяраў з правінцыі будзе немагчыма. Камітэт спадзяецца, што вучыцеля на правінцыі, духоўнікі праваслаўныя і каталіцкія, каапэратывы, гмінныя войты, шкадуючы бедных дзяцей, не адмовяць прыняць на сябе ініцыятыву па зьбіраньню і перасылцы ахвяраў на карысьць прытулку» [7, с. 4]. Апрача ахвяраваньняў ён актыўна пашырае газету [16, с. 4].

У наступным годзе Кастусь Маеўскі фігуруе на старонках беларускіх газет як старшыня Культурна-гістарычнага гуртка беларускай моладзі пры Віленскай духоўнай семінарыі ў сувязі з ліквідацыяй гуртка. Спярша на старонках газеты «Змаганне» (№ 13 за 1923 год) з’явілася навіна пад назвай «Вайна з беларускасьцю ў Віленскай Праваслаўнай Духоўнай Сэмінарыі»: «У Віленскай Праваслаўнай Духоўнай Сэмінарыі істнаваў культурна-прасьветны беларускі вучнёўскі гурток, які меў сваю беларускую бібліятэку. У суботу 1-га гэтага сьнежня пан інстэктар Сэмінарыі сьвяшч. Дзічкоўскі з вялікім абурэньнем заявіў вучням сэмінарыі, каб зараз-жа зьліквідавалі гурток і бібліятэку, а таксама забараніў чытаць беларускія газеты, пагражаючы вучням рэпрэсіямі. Вучні-сябры гуртка — не звальняюцца ад платы за навуку. Зусім зразумела, іншага і ня можна спадзявацца ад «królewskiego szczyry piastowego» [8, с. 4]. У 18-м нумары газета «Змаганьне» апублікавала абвяржэньне гэтай інфармацыі за подпісамі К. Маеўскага (старшыні Культурна-гістарычнага гуртка беларускай моладзі пры Віленскай духоўнай семінарыі) і М. Камарова (сакратара) [18, с. 4].

Пра далейшы яго лёс становіцца вядома з газеты «Беларускае слова». Яна друкуе пратакол аб арганізацыі гуртка «Прасьветы» ў Лідзе: «Каб культура і асьвета ў беларускай мове шырылася і ў нас у Лідзе, мы жыхары гэтага места на сёньняшнім сходзе выносім пастанову адчыніць у нас мясцовы гурток Беларускага Т-ва “Прасьвета”». За старшыню гуртка аднагласна абіраем Кастуся Маеўскага (Сувальская вул. № 101), за заступніка старшыні Тодара Паўлюкевіча, за скарбніка Пятра Крашэньнікава, за пісара Андрэя Каспорскага» [3, с. 4]. Гурток быў афіцыйна зарэгістраваны 27 сьнежня 1926 г. і знаходзіўся пад уплывам вядучай паланафільскай арганізацыі ў Заходняй Беларусі — Часовай Беларускай Рады (пазней мела назву Беларуска-Нацыянальная Рада) [10, с. 140].

У якасці дэлегата Кастусь Маеўскі ўдзельнічаў у канферэнцыі Беларускай Нацыянальнай Рады ў Баранавічах ад Лідскага павета і Лідскай «Прасьветы», што адбылася 8-9 лютага 1927 г. Ён выявіў сябе як актыўны і дзейны ўдзельнік: «Ня менш цікавы даклад зрабіў п. Маеўскі, прадстаўнік Лідчыны, які зарганізаваў сільны гурток “Прасьветы” ў складзе некалькіх дзесяткаў сябраў у Лідзе; зарганізаваў пры ім чытальню-бібліятэку, шырока пусціў па ваколічным вёскам нашу газету. Апрача таго п. Маеўскі прадставіў многа цікавых і цэнных праектаў, між іншым аб патрэбе арганізаваньня “Беларускага Праваслаўнага Брацтва”, які прыняты канфэрэнцыяй» [2, с. 1]. Пазней на старонках «Беларускага слова» К. Маеўскі выступаў у абарону згаданай канферэнцыі — даў адказ на публікацыю ў газеце «Наш Голас», якая з’яўлялася друкаваным органам ідэйных праціўнікаў паланафілаў — Беларускай сялянска-работніцкай грамады. У тэксце былі выразна акрэслены палітычныя сімпатыі аўтара: «У № 11 за 28 лютага ў вядомай па сваёй сымпатыі да бальшавіцкага чырвонага раю газеце “Наш Голас”, зьмешчана карэспандэнцыя з Баранавіч,

аб адбыўшайся тамака канфэрэнцыі Беларускай Нацыянальнай Рады 8 і 9 лютага г. г. Чаго толькі ў гэтай ілжывай карэспандэнцыі нехта не напісаў?! Паводле яго тлумачэння ў Баранавічах ніякой канфэрэнцыі ня было. У Баранавічах затрымаўся часова, едучы з Вільні ў Нясвёж, п. Паўлюкевіч і яшчэ пяць асоб, якіх ён вёз на гэтую канфэрэнцыю. У Баранавічах да іх прылучылася яшчэ 2 асобы і яны ў малым пакоіку ў гатэлю склалі рэзалюцыі. Вось і ўся канфэрэнцыя! Далей пісака з Баранавіч сумуе ад таго вялікага ўражаньня, якім карыстаецца ў польскай прэсе адбыўшаяся канфэрэнцыя Беларускай Нацыянальнай Рады. Прачытаўшы гэтую ілжывую карэспандэнцыю шмат каму будзе здавацца, што ўсё ў сапраўднасьці гэтак і было! Як чынны вучасьнік гэтае канфэрэнцыі мушу катэгарычна сьвердзіць, што ўсё вышэй напісанае аб канфэрэнцыі ёсьць мана і ашуканства. <...>. Баранавіцкая канфэрэнцыя мае вялікае значэньне як этап да хутчэйшага дасягненьня нацыянальна-дэмакратычнай праграмы Б. Н. Р. ад сучаснага Ўраду Польскай Дзяржавы, і нарэшце выявіла запраўдную ролю “Грамады”, якая як усім вядома разьбівае агульна нацыянальны беларускі фронт. <...> Напісаў ўсё гэта, каб папярэдзіць чытачоў газеты “Наш Голас” і наагул усё беларускае грамадзянства, якія ілжывыя карэспандэнцыі на сваіх шпальтах зьмяшчае орган “Грамады”» [20, с. 4].

Як старшыня лідскага таварыства «Прасьвета» ён і далей працягваў дэклараваць антыкамуністычныя настроі і ляяльнасьць польскай дзяржаве. Так, трапіўшы пад падазрэнне паліцыі ў справе вывешвання ў Лідзе чырвонага сцяга з камуністычнымі надпісамі, апублікаваў пісьмовы адказ на гэтыя падазрэнні: «Як усім ведама гурткі “Прасьветы” наагул ні маюць нічога супольнага з ворагамі Дзяржавы камуністамі і іх кумпанамі грамадзістамі! Працу сваю гурток лідзкае “Прасьветы” вядзе выключна на полі культурна-асьветным у межах дазволенага ўладаю статуту і заўсягды ў адносінах да Дзяржавы быў, як і іншыя нашы гурткі “Прасьветы”, лёяльны» [13, с. 3]. Завяршаў свой ліст у рэдакцыю ён наступнымі словамі: «Напісаў гэта, каб тыя — хто апекуюцца намі і сачаць за парадкам у нашым месьці Лідзе — раз на заўсёды ведалі, хто мы такія і з чым мы змагаемся!» [13, с. 3].

Канстантын Маеўскі браў удзел у выбарчай кампаніі ў Гмінныя Самаўрады⁵ ў 1927 годзе. Ён з’яўляўся «ўповажненым» па Лідскім павеце [1, с. 1]. Знаходзячыся непасрэдна на правінцыі, ён меў задачу даваць даведкі, тлумачэнні і літаратуру, якая датычылася будучых выбараў.

Далейшы лёс героя нашага артыкула звязаны з праваслаўнай царквой. Паводле звестак, якія прыводзіць М. Лапіцкі, айцец Кастусь Маеўскі трагічна загінуў у час Другой сусветнай вайны [12, с. 172].

Збор беларускіх народных песень і прыпевак

Збор Кастуся Маеўскага [21] адносіцца да міжваеннага перыяду і тым уяўляе значную цікавасць для даследчыкаў фальклору, паколькі матэрыялы гэтага часу захаваліся найменш.

Збор складаецца з трох сшыткаў, першы з якіх мае назву «Шыток для пісаньня песняў» і датуецца 29 лістапада 1921 г.; другі «Шыток ля спеваў» — 12 студня 1922 г.; трэці «Шыток ля спеваў» — 28 студня 1922 г. Такім

⁵ Паводле заканадаўства, адным з элементаў сельскага самакіравання ў Польшчы з’яўлялася гмінная рада, у кампетэнцыю якой уваходзілі распарадчыя і кантралюючыя функцыі ў сельскай гміне [10, с. 140].

чынам, песні былі зафіксаваны збіральнікам у адносна кароткі перыяд часу — на працягу трох месяцаў. Кожны са шпыткаў утрымлівае 14, 20, 12 песенных тэкстаў адпаведна. Месца запісу — Валожынскі павет.

У жанрава-відавых адносінах змест шпыткаў-спеўнікаў уяўляе з сябе падборку песеннага фальклору, найперш каляндарна-абрадавых і сямейна-абрадавых твораў, сустракаюцца таксама т. зв. «сямейныя жарты». Сярод іх асабліва значную падборку складае цыкл вясельнага фальклору, які прадстаўлены песнямі, што выконваюцца на розных этапах абраду і адрасаваны розным яго ўдзельнікам. Аднак самі творы размешчаны не ў паслядоўнасці, якая адпавядае абрадавым дзеянням, а нераўнамерна размеркаваны па ўсіх трох шпытках. Збор Кастуся Маеўскага вылучаецца сярод іншых тым, што ў ім змяшчаюцца не толькі ўласна беларускія народныя творы, але і ўзоры гарадскога фальклору.

Форма запісу песень указвае на тое, што гэта быў ці не першы вопыт збіральніка — песні запісаны ў радок. Аўтар запісаў іх з захаваннем дыялектных асаблівасцей, без унясення правак у тэксты. Таксама бачна, што Кастусь Маеўскі не меў музычнай адукацыі, паколькі песні запісаны без мелодый.

Збіранне народных песень ажыццяўлялася з мэтай іх далейшай публікацыі, на што ўказвае параўнанне з творамі, апублікаванымі ў спеўніках, улік песень, адасланых у друк.

Высновы

У артыкуле ўводзяцца ў навуковы зварот невядомыя дагэтуль фальклорныя матэрыялы, сабраныя ў міжваенны перыяд на тэрыторыі Валожынскага павета. Вызначана імя іх збіральніка і выяўлены асноўныя вехі яго біяграфіі.

Кастусь Маеўскі — беларускі грамадскі дзеяч, настаўнік, збіральнік фальклору, актывіст таварыства «Прасьвета», праваслаўны святар. Асноўныя вехі яго біяграфіі звязаны з дзейнасцю на карысць беларускай культуры.

Збор Кастуся Маеўскага адносіцца да міжваеннага перыяду і складае тры асобныя шпыткі, якія захоўваюцца ў архіве Інстытута літоўскай літаратуры і фальклору. Кожны з іх утрымлівае запісы песеннага фальклору, а менавіта каляндарна-абрадавыя і сямейна-абрадавыя творы, пазаабрадавую лірыку і рамансы, сустракаюцца таксама т. зв. «сямейныя жарты». Асабліва значную падборку складае цыкл вясельнага фальклору, які прадстаўлены песнямі, што выконваюцца на розных этапах абраду і адрасаваны розным яго ўдзельнікам.

Спіс літаратуры

1. *Ад Цэнтральнага Камітэту* // *Беларускае слова*. — 1927. — № 19. — С. 1.
2. *Акружная Наваградзкая Канфэрэнцыя Беларускай Нацыянальнай Рады* // *Беларускае слова*. — 1927. — № 5. — С. 1.
3. *Арганізацыя гуртка «Прасьветы» у Лідзе* // *Беларускае слова*. — 1927. — № 2. — С. 4.
4. *Ахвяры Нашай Думцы* // *Наша думка*. — 1921. — № 26. — С. 6.
5. *Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва*. — Ф. 3. — Воп. 3. — Спр. 35. — Л. 1 адв.
6. *Беларускае мучаніцтва* // *Беларускія ведамасці*. — 1921. — № 3. — 26 верас. — С. 3.
7. *Беларускі дзіцячы прытулак* // *Беларускі звон*. — 1922. — № 20. — С. 4.

8. **Вайна з беларускасцю ў Віленскай Праваслаўнай Духоўнай Сэмінарыі** // *Змаганьне*. — 1923. — № 13. — С. 4.
9. **Вучыцялі і вучыцелькі!** : [аб'ява] // *Беларускі звон*. — 1921. — № 20. — С. 1.
10. **Горны, А. С.** Беларускія паланафілы і праблемы мясцовага самакіравання ў Заходняй Беларусі міжваеннага часу (на матэрыялах перыядычнага друку) / А. С. Горны // *Белорусская политология: многообразие в единстве. Политическое знание в современном социальном и образовательном пространстве: тез. докл. V междунар. науч.-практ. конф. Ч. 1.* — Гродно : ГрГУ, 2012. — С. 140–143.
11. **Звольненыя вучыцялі беларускіх школ** // *Беларускі звон*. — 1921. — № 12. — С. 5.
12. **Ланіцкі, М.** У служэньні Богу ў Беларусі / М. Ланіцкі. — Нью-Ёрк–Варшава : Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва, Інстытут Славістыкі Польскай Акадэміі Навук, 2005. — С. 172.
13. **Маеўскі, К.** Жыцьцё провінцыі. Ліда / К. Маеўскі // *Беларускае слова*. — 1927. — № 5. — С. 3.
14. **Народная песня** // *Беларускі звон*. — 1921. — № 24. — С. 5.
15. **Народныя песні Горадзенічыны** // *Беларускі звон*. — 1921. — № 8. — С. 4.
16. **Паштовая скрынка** // *Беларускае слова*. — 1927. — № 4. — С. 4.
17. **Паштовая скрынка** // *Беларускі звон*. — 1922. — № 7. — С. 4.
18. **Пісьмы ў Рэдакцыю** // *Змаганьне*. — 1923. — № 18. — С. 4.
19. **Саламевіч, А.** Адукацыя на Валожынішчыне: змаганне за беларускія школы (1921–1924 гг.) / Алена Саламевіч, Алесь Саламевіч // *Роднае слова*. — 2011. — № 11. — С. 86–89.
20. **Яшчэ ў справе брахні грамадаўскае газеты** (пісьмо ў рэдакцыю) // *Беларускае слова*. — 1927. — № 9. — С. 4.
21. **Lietuvių literatūros ir tautosakos institute lietuvių tautosakos rankraštnas (LTR)**. — 7579 / III — 9. Сборы фольклорных материалов неизвестных авторов.

БЕЛАРУСКІЯ НАРОДНЫЯ ПЕСНІ, ЗАПІСАНЫЯ КАСТУСЁМ МАЕЎСКИМ [21]

Шыток для пісаньня песняў 1921 года 29 лістапада I №⁶

І Сямейный жарт Теща і дачка

Пашла теща к зятю в гості
она мела много злості,
а сёрдiтый там был зяць
невмел тещь поважать.

Матка с дочкой Аленой гутарку вядзе,
як ей жыццё замужем ідзе.
Маладзіца зара в слёзы плача і мужа кляне,
а ніхай яго хвароба, душыць працай ён мяне.

⁶ Песні друкуюцца з захаваннем арфаграфіі і пунктуацыі збіральніка, разрадка — аўтара.

Матка дочку навучая:
ты, дочушка німаўчы
а зяць дзверы адчыня
гэтак яе і наўчы

І як взяў жа зяць цёсчу
даў под пругай па плячу,
выйдзі цёсча выйдзі сука
за науку заплачу

і як вывяў жа зяць цёсчу
да і в барану запрог,
аж браждэлі бабы пяты
толькі пыл курэў с пад ног.

Баба борону тягая
толькі гудоўкі бражджаць,
ну кабылка ну сівая
все поволей свісча зяць.

Як выпраг жа зяць цёсчу,
кацітця баба кулём,
то праз лес, то праз поле
смаліт к деду пяруном.

Ні сядзі старык на печы,
ідзі Алену ратаваць,
памаленьку стерегайся
бу там сядзіць катный зяць.

Слухаў дзед зубы зацяўшы
гладка вмея баба маць,
а да таго кій узяўшы
пойдя навучаць

зяць за двермі схаваўся
к дыры вуха прылажыў,
слухаў ён ніварухаўся,
што тесть жонцы гаворыў.

“Як жа думаіш дачушка
ці ш бяз працы можна жыць,
выкінь дур мая дачушка
треба мужу наравіць.

Ён ніпраўда,
ані злодзяй, ні гультай
вы жывіце дзеткі згодня,
ты язык свой прытрымай.

Люблю тыя рэчы злухаць
з за дзверей гукае зяць,
а за гэтыя саветы,
ты старык на покут сядзь,

а за гэтую гаворку
жар ты жонка кілбасу
посядзі старык немножко
я гарэлкі прынясу.

Заскварэлы в печы скваркі,
зобраджэла скварада,
з рук у рукі ходзіць чарка
вот там была честь беда.

Зяць тесця паважая
і паклон яму дае,
яму чаркі падстаўляя
яму скваркі подае.

Прыхадзі старык почасчэ
тесць зяця не забывай.
Як узваліт жа зяць тесцю
трох пудовый каравай.

Ідзе старык і гукае
выпіў добра закусіў,
каравай чуць трымаю,
чыста плечы атдушыў.

II Асеня

Послана ў Б. З. і надрук.

Дробна пташачка незвялічкая
па былінаце скача.
Дурна дзевачка неразумна
па малойчыку плача.

Да я не плачу да не тужу
самі слёзкі льются.
Ад мілога лісточка німа
ад нелюбаго шлются.

Хоць шліцеся да шліцеся
я ваша ня буду,
каму я ручку дала
з тым я жыці буду.

Дала я ручку чалавеку
з ім я буду жыць аж да веку.
Вольга Бар. мк Валож. Мін. у.

III Жніўня

Послан. у Б. Зв. але не надр.

Да пайду я дарогаю, да пайду я шырокаю
пушу я голас дуброўкаю
хто мой голас пачуе, той мяне пашкадуе.
Да пачула мой голас мамачка ў каморцы ходзячы
ў ваконце гледзячы.
Калі гэта дзіця ма ніхай яно пагуляе;
Калі гэта нявестачка ніхай яна прывыкае;
да вялікай воласці, да шырокай постаці.
Мая постаць шырокая, сівым канём не аб'едзіш;
мая воласць вялікая белым сыром не абделіш.
Сівы конь заморыцца, белы сыр паломіцца;
сівы конік прыстане белаго сыра мала стане.
= Ган. Бр.

IV Песня ні працоўнаго

Учора быў п'яны,
сягодня позна спаў,
прышоў я ў мастерскую
свістоўку прасвістаў.

Узяўся за работу
рука мая дрыжыць,
а молот і зубіла
із рук маіх скальзіць.

Хазяін все замеціл
ні слова ні сказал
і цэльную рублёўку
мне штрафу запісаў.

Я штрафу ня прыняўшы,
расчот заявіў
іструмент здаў у кантору
все грошы палучыў.

Ішоў я па дарозе
зашоў я у кабак,
седзят там красоткі
с кудравай галавой.

Іграют на гармоне
па ўліце маставой.
Ішол я па дарозе
зашол я у растаран

сядзят там два рускія
па чарцэ держат.
Па чарце выпіваюць
і рэчы гавараць:

нісчастнае стваренне
слесарская душа,
прапіў сваё іменьне
у кішэні ні гроша.
= *Васіль Бр.*

V Каханье з мілым

Ты вспомні Акулька мнавеньне
і нам взволноваўшая кроў?
У первае наше спатканьне,
я первы налёг на любовь.
Свіням ты пошла тащыла,
чысціл я скотскі сарай.
І ты мне на лапаць ступіла,
как будто неўзначай.
А я тябе дуру лапатай
і шуткой агреў па спіне.
Ты вскрыкнуўшы, чорт полосаты
і так улыбнула ся мне.
І гэтай улыбкай ясной
доўго я бредзіў а том.
Я віжу с кожным часом
што ты абальёш квасам,
а той іногда пашаліш.
За нос легонько хватіўшысь
ты пад мікіткі нырнёш,
то із лаханькі тыхонько
мне за кашулю зальёш.
= *Г. Гр.*

VI Песня пра каханьне

Жэна мужы ня любіла
узяла яго атруціла
палажыла ў каморы пад вакном.
Сама пашла ў Дунай па ваду.
Сустракаюць да два брацейкі яго.

Братовая, ты, лябёдка наша,
 дзе падзела ты браточка нашого?
 Девяроўкі вы саколікі мае
 я не знаю дзе ваш брацейка падзеўся!
 Ці паехаў роўно поле палеваць,
 ці паехаў з козакамі ваеваць.
 Братова ты лябёдка наша
 чамуж яго конь на стайні стаіць?
 Девяроўкі саколікі мае
 ці ж у яго адзін конічек быў.
 Братовая ты лябёдка наша
 чамуж яго востра шабля вісіць.
 Девяроўкі саколікі мае
 ці ж у яго адна шабля была.
 Братовая ты лябёдка наша
 чамуж у цябе поўны сені крыві?
 Девяроўкі саколікі мае
 я нарэзала курей і гусей,
 чакала на прелюбы гасцей.
 З вечера всё напрудушкі,
 а сполноченькі всё рыбаловушкі.
 Братовая ты лябёдка наша,
 што ў цябе ў каморы пад вакном
 і накрыта тонкім белым палатном.
 Девяроўкі вы саколікі мае,
 мы спаймалі белу шуку на яду.
 Палажылі у каморы пад вакном
 і накрылі тонкім белым палатном.
 Братовая ты лябёдка наша,
 дзе падзела ад каморы ключы.
 Девяроўкі вы саколікі мае,
 пацэрала ад каморы ключы
 у роўным поле пшанічэньку полячы.
 Братовая ты лябёдка наша,
 ёсць у мейсцы да премудры кузняцы,
 яны зробяць да каморы ключы.
 Девяроўкі вы саколікі мае,
 на што ж мне да каморы ключы.
 Вы зрабіце да ваструшэнькую меч
 і зніміце мне галавушку з плеч.
 Што вашаго брацейка насвеце нет.
 = Гн. Бр.

VII Асеня

Вышла дэвачка за вароцейка
 расплетаючы коску,
 за ей мамачка, за ей родная
 разліваючы слёзку.

Пастой дзіцятко, пастой родная
мы з табою пагаворым.
Ня буду стаяць, чакаць ня буду,
гаварыць ня буду.
Мне людзі кажуць я і сама знаю
з табою жыць ня буду.
Прыедуць сваты з чужой стараны
я з імі паеду.
= *К. Каст.*

VIII Хресбінская

Расці, расці ты рабіна,
расці не шатайся.
Жыві, жыві ты дзяўчына
з другім не кахайся.

А ты кляўся прысягаўся
і са мною век жывеш.
Цяпер клятву астаўляеш
мяне млоду кідаеш.

Вот ты прыдзеш сам у церкву,
мяне млоду прынясуць,
табе венчык на галоўку
а мне млодой прапаюць.

Вот ты будзеш любовацца
сваей любой женой,
а мне прыдзёцца век ляжаць
у магіле грабавой.

Вот ты прыдзеш вор машеннік
на магілачку маю,
прачытаеш ворь машенік
залатыя літэра.

Тады скажышь, ворь машенік,
што красавіца была.
= *Кац. Кстк.*

IX Да шлюбу

Посл. у Род. Стр.

Да у няделеньку раненько
ды звялі вяночек зялёный,
пакацілі яго па стале
ды па тонкім белым палатне.

Каціся вяночек зялёный
а ж да новенькай каморы
і мамаце на ногі.
Выйдзі мамачка з каморы
падымі вяночек зелёный.
Ня выйду дзіцятко, ня выйду
із жаласці ручек ня вздыму,
што цябе маладую выдаю.
Да на чужую старану
у не в богатую хату
да не вясёлюю сямью
да чужога дзіцяці
ці будзе умець шанаваць.
= *Кац. Кстк.*

X Вясельная

Хадзіла дэвачка па ночы
шукаючы цыбулькі пад вочы
не нашла цыбулькі
ды нашла чэснок.
Ды заплач дэвачка хоць на разок,
буду плакаць да не в час,
буду плакаць да не в вас.
Буду плакаць за хлеўцом
буду вціраць слёзкі рукаўцом.
Будзе мне паветка за хатку,
будзе мне суседка за матку.
Паветка ня цёплая
суседка ня добрая матка.
Паветка ня грее,
суседка ня шкадуе.
= *Кац. Кстк.*

XI Асеня

Чаму ня прышоў, чаму ня прыехаў
як я табе казала
ці каня ня меў, ці ехаць ня хацеў,
ці маці ня пускала.
Я коніка меў і ехаць хацеў
маці выпраўляла.
Ёсь у мяне сястра, каб яна да лета ні дарасла,
яна ня пускала.
Ня едзе брацека, ня едзь родненькі,
серадзь цёмнай ноченькі,
твой конь ня ўдалы, ты сам ня ўбраны
будзеш асмеяны.
= *Кац. Кстк.*

XII Песня старога ваякі

Зялёны садочек бяз время цвяцёт
 маладой салдацік нясчастной жывёт:
 Куды яму скажуць, туды ён ідзёт.
 Ступай брат на службу весь парад пайдзёт,
 а за нім в пагоню вайну б'ёць.
 Адбіл сорак пушек шлюб залатой крест
 адбіл ручкі ножкі ступай брат дамой.
 Прышоў я да дому: дома роду нет.
 Ні атца ні маткі ні брата радного
 толькі у мяне в дому жена малада.
 Жана маладая мяне нажадая.
 Прышоў я да дому дома жаны нет;
 вышел сел заплакал на увесь белы свет.
 Што у нашага цара ні когда праўды нет,
 служыў я ў цара дваццаць пяць лет,
 выслужыў я у цара мундзер і білет.
 Мундзер білет трыста, а в кармане грош.
 Кармі каня сыта і сам будзь харош.
 Памруць архіреі плачуць камандзеры,
 а па бедным салдаце свісчыць салавей.
 = Яз. Каст.

XIII Асеня

Ніўку ячмень сажну бочку піва нараблю.
 Прыхадзі Дямідушка прыхадзі, прыхадзі галубчкі, мой прыхадзі.
 А як же мне прыхадзіць матка з бацькам ня спіць.
 Ня уважай мой галубчык ня уважай.
 Я бацьку угажу пастель мяжку пастелю.
 Прыхадзі галубчык мой прыхадзі.
 А як же мне прыхадзіці калі сабакі брэшуць.
 Ня уважай Дямідушка ня уважай, не уважай галубчык не уважай.
 Я і сабакам угажу поў барана палажу.
 Прыхадзі Дямідушка прыхадзі, прыхадзі галубчык мой прыхадзі.
 А як же мне прыхадзіць, калі варота скрыпяць
 я і варотам падгажу, кусок сала падлажу.
 Прыхадзі Дямідушка прыхадзі, прыхадзі галубчык мой прыхадзі.
 А як же мне прыхадзіць калі суседзі ліхі.
 Ня уважай Дямідушка ня уважай, ня уважай галубчык ня уважай.
 Я суседзям падгажу бочку піва падкачу.
 Прыхадзі Дямідушка прыхадзі, прыхадзі галубчык прыхадзі.
 Дямідушка на парог, я Дяміду пірог.
 Паядай Дямідушка паядай, паядай галубчык мой паядай.
 Дямідушка на вакно я Дямідушку талкну.
 Уцекай Дямідушка уцекай.
 Дямідушка за вароты за Дямідам весь народ.

Уцекай Дямідушка уцекай, уцекай галубчык мой уцекай.
Дямідушка у ячмень за Дямідам ліхі шмель.
Уцекай Дямідушка уцекай, уцекай галубчык мой уцекай.
Дямідушка у боб за Дямідам ліхі поп.
Уцекай Дямідушка уцекай, уцекай галубчык мой уцекай.
Дямідушка у жыта. Дямідушка убіты.
Памірай Дямідушка памірай, памірай галубчык памірай.
= *Кац. Кастк.*

XIV Вясельная

Прыехалі прыданя карэлыя драныя
па запечку валялісь.
Усе за стол сабраліся
за гарелкай гналіся.

Сват с сватъей сплэў лапці
з стаўстых лык.
Сядзіць сват надуўшысь
як індык.

Едце сваты да дому,
паелі коні салому,
каля тыну крапіву
ячную мякіну.

Каля стопкі атопкі
каля хаты латы,
каля клеці меці.
= *Ган. Кучынск.*

Усе гэтыя спевы зпісаны ў лістападу і з пачатку снежня да 11аго.

Шытак ля спеваў. 1922 года 12 студня. № 2.

I Пётра

Немагчыма друкаваць. Ёсь у Беларуска. Песян.

Ой тонка, тонка сасонка
да чаго на море палегла,
девачкам дарожку залегла.
Девачкі шлі все прашлі
адна я не прыйшла
в рукаве золато несла,
а у прыпале счырае сребро.
Расьпала яго на моры
і клікала мамачку з каморы
да выйдзі мамачка з каморы.

Памажы золато сабраці
счыра сребро на нітку с нізаці.
Ня выйду дзіцятко ня выйду
і з жаласьці ручек ня вздыму
што цябе маладую выдаю
на чужую старану.
= *Ган. Куч.*

II Вясельная

Румяна падворье румяна,
да поўна конікаў нагнана.
Ні хто тых конікаў ні пазнаў,
ні хто іх да стайні ні загнаў.
Малада дэвачка пазнала
яна іх да стайні загнала,
да пашла татачку сказала.
Ідзі татачка да току,
дай гэтым коням аброку,
бо гэтыя коні здалёку.
Да адзін конічек з Вялейкі
на ім прыехаў міленькі,
а другі конічек з Лесчаткі
да на ім прыехаў друсчатка.
Треці конічек з Ашмяны
да на ім прыехаў маршалак
= *Г. Куч.*

III Вясельная (2х тыпаў)

Наехалі цяребнечкі
як цяребяць дык цяребяць
на стале ні крошачкі,
пад сталом ні костачкі.
З'елі свіню не смалёную,
з'елі казу не скубеную.
Есце сваты кашу,
наша каша смачная.
Звалілася кошка з печы,
абмачыла свае рэчы.
Каб ня свята ні нядзеля
мы б забілі вараб'я,
у садочку агонь клалі.
На тры катлы гатавалі
мы маршалачка чэставалі.
Не сядзі маршалак не сядзі
ды выйдзі коніка паглядзі,
бо нашы дзеўкі круцелькі,
яны тваяго коніка скруцілі.

Завялі яго у гразкі брод.
Адрэзалі яму грыву і хвост.
Сталі з яго людзі смяяцца,
што німа хвоста пры
Будзіш шукаць ня нойдзіш,
бодзіш пытаць ня скажучь.

IV Вяселья пачынаецца

Божыя радыначка перагленула
праз гэту пудельку чесовую,
праз гэту сямейку вясёлую.
Радуйся татачка сэрдачка
роблячы дзіцяці сваяго вяселья.
На тое мы яе гадавалі,
каб наше сердачка радавалась,
каб наша дружына нагулялась.

V Каравайная

Да девачын татачка, усю ночачку ня спаў,
трое боцікі стаптаў
праз суседзі ходзячы і суседзяў прасячы.
Суседзі мае родныя памагалі мне гадаваці,
памажыце благаславіце каравай замясіце.
Благаславі яго Божа на першым парозе,
першы парог мінаючы, нізкі паклон кланяючы.
Свяці, свяці дружко ясна, каб свечка не пагасла.
Свечка прыгасілась, цялё з хвастом умясцілася.
Цялё тое ні малое цялютушка на
Дзяцючку каравай садзілі, з Вільні кветкі даставалі
у Валожыні пазласчалі і на каравай пасаджалі.
Наша цело запацело гарэлачкі захацела
дайце нам з поўнай бочкі, бо мы матчынай дочкі.
Дайце нам той меры з каторай п'юць кавалеры.
= С. Станілевіч

VI Жніўня

Кругла балоцейка
там хадзіла малодэчка
сеяла красу сваю.
Краса мая красі мяне
тонкая высокая,
кареньнем глубокая,
а лісьцем шырокая.
Я у мамы была,
я цябе палола,
засталася да свякроўкі,

я цябе з кареньмі вырву,
я цябе праз тын кіну.
Ніхай цябе валы з'ядуць бушуючы,
коні стопчут гарцуючы.
= *Соф. Стан.*

VII Петра

Тёмна, тёмна за двором ішла баярыя
усе радом везлі Міхалю на кані
яго галоўка на мячы.
За ім мамачка плачучы
ой сынку, ой сынку Міхале,
за каго галоўку палажыў.
...чы за мамачку старую,
чы за сястрыцу маладую,
чы за тату старога,
чы за брата малога.
Ні за мамачку нядужу,
ні за сястрыцу дасужу.
Палажыў галоўку за дзеўку,
за яе ціхую паходку,
за яе быструю работку.
Яна ціханька хадзіла
быстру работку рабіла.
= *Зоя Стан.*

VIII Вясельная да шлюбу

Девачын татачка в канцы столічка стаіць,
ручкаю апёршысь, слезкою абліўшысь.
Пала, пала луна на мое дзіцятка,
з пад макавага цвета і ня згіне аж да веку.
У няделеньку ранейка сіне мора калыхалася
маладая девачка, в тым море ваду брала.
Ваду брала умывалася да шлюбу убіралася,
у татачкі пыталася.
Татачка мой родненькі у што мне убраціся,
ці у шолк, ці у золата, ці у зялёну руту.
Дзіцятка маё роднае убярэся у што хочаш,
каб твая вулачка з'ела, каб цябе свякроў не пазнала.
Татачка мой родненькі мая вулка даўно зяе
мяне свякроў так пазнае.

IX Вясельная (на ат'езду бацькі ад маладой)

Пры дарозе сад маліновы,
у тым садзе куст каліновы,
на тым кусце шэрая зязюля.

Зязюля шарая перья рабое,
у нашай Манічкі племя малое.
Ёсь у яе два брацейкі,
учора з вячора прыехалі
сягодня рана ад'ежая.
Каб я знала што брацец уедзе.
Я б пазычыла ключоў.
Ключы ад зарыцы
замкнула брата у новай светліцы.
А сама села мёд віно піцы
і з брата гаварыцы.
Табе браце вол і карова,
а мне браце добрая доля.

X Снеў настуха

Пасвіў дзед авечкі каля рэчкі
лёг ён адыхаць.
Ачнуўся ён каля палудня на трэцяго дня,
глядзіць маіх авечак німа.
Пашоў я каля рэчкі шукаць авечак,
і стаў я курыць люльку
высынаючы руку і просячы табаку.
Рад бы я не даць,
а дзе беднай чухне узяць.
Прышоў я да хаты,
дзеці плачуць і есці хочуць.
Паехала маці да галапузей сено купляці.
Кабылка здохла,
дзеці плачуць, есці хочуць.
Дзеткі ня плачце,
кабылку рэжце мяско ешце.
З галавы ліхтарня із заду пекарня,
і з галёнай трубка і із капытоў кубкі.
А із кура боты, будзец скакаць што суботы,
а із кішок ноты будуць іграць што суботы.
= *Нд Валк.*

XI Кірмашная

Яўгіня і Тамаш паехалі на кірмаш.
Яўгіні ялаўцу,
а Тамаш апошнюю аўцу.
Утавару ні прадалі
у карчомцы загулялі
рукі тукі за штукі,
а дедачка не замог
ні пралез праз парог.

Баба дзеда вынасіла
на вазочек пасадзіла.
Дзед сеў за пана,
а баба за хурмана.
Як баба ня дрымала,
кабылка трепетала.
Як баба задремала
і кабылка ў возе стала.
Баба прачынаецца
па аглаблях замахаецца.
Ах дзеду, дзеду зрабіла табе бяду.
Нашей кабылкі у возе німашака.
Ах дзедушка мужчына,
да цябе належыць скаціна.
Баба дзеда аседлала
і да дому заехала.

ХІІ Пастушок

Я пайду па ваду
і мілаго павяду
у проламку галавой
астануся удавой.

Каля рэчкі хадзіла,
дзе пенька мачоная,
а мой міленькі глядзіць
як варона чорная.

Харошенькі мой мілы,
харошага стаду
ні хай яго чэрці любяць,
я перестану. = *Ари. Жук.*

ХІІІ Калядная

У полі ялавец стаіць
бел малойчык убіт ляжыць,
у галоўцы сівы конь стаіць.
Выбіў зямлю што да каменя
выеў траву што да карення
досіць косю нада мною стаяць!
Табе косю вады не даставаць,
а мне маладцу ад зямлі ні устаць
Ляці косю дарогаю, шырокаю к старому сялу
к новаму двару, к новым варотам.
Стукні конік капыцікам,
каб замочкі адляцелісь,
каб воротца адчынілісь.

Там выйдзе старая жэна
гэта будзе мама мая.
Будзе і цябе пытаціся
умеі косіку адказаціся.
Нікажы косіку, што я убіт ляжу.
Скажы косіку я жэніўшыся,
пол дарожкі пасяліўшысь.
Скажы косік што яму за сваты былі?
Сваты былі сырыя дубы,
а свашачкі дробныя пташачкі,
а музычкі скрып дереўца,
а жэна сырая зямля.

XIV Асеня

У садочку халадочку салавейчык счабечэ,
у новым ганачку на креслечку дэвачка коску чэшэ.
Чэсала касу, чэсала русу і чэшачы гаварыла,
ні адай ні аддай мая мамачка у гэту адзіноту.
Адай адай мая мамачка у багатую хату. Дзе дэвяроў шмат.
Дэвяры мае жартлівыя люблю я жартаваць
..... вясёлыя люблю я жыта жаць
Свякроўка мая наравістая — люблю я наравіць ей.
= Пал. Ж.

XV Асеня

Пайду я туды, пайду я сюды
дзе я улетку хадзіла
ці ня увіжу я ці ня увіжу
каго верна любіла.

Ня увіжу я яго, ня увіжу я яго
хоць таварыша яго.
Пытаю я яго, пытаю я у яго
пра здаровейка яго.

Калі здароў, калі здароў
да хвала ж табе Божа,
калі не здароў, калі не здароў
падымі яго Божа.
= Пал. Ж.

XVI Асеня

Гэта песня ёсь у Зоркі II ч.

Чаго кося, чаго сівенькі к сялу прылягаешь,
чы ты кося, чы ты сівенькі тяжкую зіму чуешь.
Хоць цяжкую, хоць ня лёгкую ні будзе над лейцейка.

Чаго дэвачка маладзенькая к сталу прылягаешь,
чы ты дэвачка маладзенькая ліхую свякроў чуеш.
Хоць ні ліхую ня будзе над матачкай.
= Палонская Ж.

XVII Як пачынаецца вясельля

Ня стой у ганачку
ўвайдзі у хатачку
папрасі сваяго татачку
пакланіцца нізенько;
татачка мой родненькі
пачынай вясельле.
Ціхая вясёлае ад Бога суджонае
ад людзей раджонае.
= Палонская Ж.

XVIII Асеня

Рыбачка пераплывачка ты цяпер на Дунаю.
Як пераплывеш сіняе море там цябе невад пойме.
Дэвачка маладзенькая ты цепер у мамачкі,
як дастанешся да свякроўкі і там цябе горе пойме.
Самі пасядуць вячэру з'ядуць,
а цябе шлюць па вадзіцу, шчыры бор у крыніцу.
Што не, а ні месяца, а ні звездачкі дарожкі ні пасвеце,
што ні брацейка ні сестрыцы не з кім гаварыці.
Замочкі мае путранзенькія яны з мною пагавораць,
перстёнкі залаценькія яны мне пасвецяць.
Прынесла вады для сябе бяды, кождому піць падаць;
падай старому падай малому і міламу маладому.
Старый нап'ецца, малый надметца, а міленькі спаругнетца.
= Пал. Ж.

XIX Асеня

Да ўжо познейка і ні ранейка сонейка на захадзе,
А ўжо дзэвачка малодзенькая ў мамачкі на выхадзе.
Узяла конаўку пашла ў каморку беленька памылась
Вышла з каморкі, вышла з новенькай нізенька мамаце скланілась
Дзякуй мамачка родная, дзякуй за твое гадаваньне;
Хоць цяжкое і ня лёгкае, нам з табою разставаньне.
= Палон. Ж.

XX Агульная

Ні знала мая маці як зрадзіць як знасіць,
вот ні знала мая маць куды замуж адаць.

Вот пашла ж бы я за чыноўнічка
вот адала ж мяне маць за разбойніка.
Вот учора сувечера сабіраліся,
вот у ночы суполночы на разбойство пашлі.
Як дзень беленькі су разбою едуць.
Девяць конікаў вядуць, дзясяты вараны.
Едзе маёр малады
ох ты жона жэна адтварай варота.
Бяры плацьце на руку, да ступай на раку.
Затапі, замачы ні развёртываючы;
яго жэна маладая ніцярплівая была
разверцела паглядзела ажно браткін жупан.
Ох ты мужу, ты мой згубіцялю мой
ты мяне загубіл, маяго брацейка убіл.
Ах твой братка умный был
мне з дарожкі ні ступіл.
Я ківаў я і міргаў на бок саблейкай махаў.
Сюды той сюды сёй на бок хмуры маладой.
Пакацілся туман па крутое гарэ,
паліліся слёзы з глаз маладою мяне.
= Палон. Ж.

Усяго 20 песняў у гэтым спіску.

Шыток ля спеваў 1922 года 28 студня № 3

I

Закацілася сонце за цёмныя леса
ўсе пткі прыунэлі і ня слышна галаса.
Я пад сосною стаяла да нічога ні слышаць
шлі прашлі два енерала толькі сабелькі блішчаць.
У дярэўню заходзілі пад акошачка стуцаць,
прылюбезная хазяйка пусьці ночку ночэваць.
Пралюбезныя енералы я не пусчу начаваць,
тры дні в печы ні паліла і вечераць нет нічаго.
Пралюбезная хазяйка нам ні нужно ні чаго,
мы з паходу прунэлі толькі нужно адахнуць.
Пралюбезная хазяйка зачем раненька встаёш,
а устаўшы ранюсенька ўсё слёзкі льёш?
Пралюбезныя енералы я вам праўду раскажу
вот ні болей лет як двацаць мужа в службу адала,
і ні менее лет пятнадцат сына в службу адалі,
ад несчастной беднай вдавды.
Адзін сядзіць на скамейке, другі стаіць прозь таго,
што старейшы красівейшы панімаю, то друг мой,
што бялейшы румянейшы прызнаваю то сынок мой.
= Стар. Сакалоўская

II Курапаты

Захацела баба разбагацеці
пасадзіла курапату,
каб вывела дзеці.

Ясчэ сонейко ня всходзіць,
а дожджак накрапляе;
ужо баба курапаты
вон із хаткі выганяе.

Сонейко падходзіць
і дожджак сціхае,
ўжо баба курапаты
у хату зывае.

Зывала, зывала
двое затаптала,
а на трэцім паклыпнула
на чатвертым стала.

Села тая бабка
ды галоўку дрэпчэ,
прышла тая курапата
ды на ушко шэпчэ.

Каб нашему дзедку
галоўка аблезла.
Адбіў бабце ручкі ды ножкі
на лаўку няўлезла.
= *Стар. Сакалаўск.*

III Мядзьведь

Сядзіць мядзьведь на калодзе
на скрыпачку іграе,
а лісіца стара псіца
куст пазірае.

А сорока белабока
танцаваці,
а ворона стара жона
пашла жыта жаці.

Вірабей вельмі пан
пашоў прыганяць,
а два какоты
снапыносяць.
= *Стар. Сакалоўская*

IV А учора я ж бедавала

А ўчора я ж бедавала,
а сядня ня буду,
казаў мілы зараз буду.
У нядэльку ранюсенька
умылася бялюсенька
ды сяду пад ваконца
проці ясна сонца,
ці ня ўвіжу чарнаморца.
Чарнаморец з вайны едзе
сем конікаў з сабою вядзе,
а на восьмым сам едзе.
Чарнаморец пад'ежая
вада в моры прыбывае,
чарнаморца занімае.
Ратуй, ратуй мая міла
калі верна любіла.
А як жа мне ратаваць
калі вада занімае
Каб ня гэта сядельца
раскрушыла свае серце,
а каб ня гэта папруга
разлучыла сваяго духа.
= *Стар. Сакалоўская*

V

Цвілі сады вішнёвыя сталі ападаць,
любіл барын красавіцу ды стаў пакідаць.
Ішла лесам ішла тёмным ды сказала свет
палынь трава шалковая застілае след.
За речкай, за быстранькай цымбалікі б'юць,
а там красавіцу замуж адаюць.
Адзін вядзе за ручечку, а другі за другую,
трэці стаіць ручкі ломіць дзяўчына мая.
Пастой, пастой красавіца другому ня мне,
прашай прашай красавіца, прашайся са мною.
Рада была прасчаціся да коні ні стаяць;
а мой малыды ізвозчык ня можа держаць.
Махні, махні красавіца махні хоць платком.
Рада была платком махнуць, платка в руках нет.
Міргні, міргні красавіца міргні хоць глазом.
Рада была глазом міргнуць, глаз мой укрит.
Укрит мой глазік горкай слязой.
= *Стар. Сакалоўская*

VI

Наляцелі два галубочки
 селі палі ў вішнёвым садочку.
 Яны сеўшы рэчы гаварылі.
 Худа, худа хто каго любя,
 а ясчэ хуже хто з кем разтаецся.
 Разстаёца Ваня із дзяўчынкай,
 як прышоў Ваня к мілай пад вакошка.
 Здраўствуй, здраўствуй мая дарагая,
 кагда любіла гавары за мною,
 а ня любіш Гасподзь Бог з табою.
 Рада была з табою гаварыці
 закона муж пры баку ляжыць
 Найдзі, найдзі градавая туча да ўбі,
 убі законаго мужа.
 Найшла, найшла градавая туча
 вот ня убіла каго я прасіла,
 вот убіла каго я любіла.
 Навек мяне маладую загубіла.

VII Калядная

Ніхто ні ведае,
 а чом я гарую
 адаў мой мяне татачка
 замуж маладую.

В чужым бару ваду бяру
 вада не бяреця
 радня мая багатая
 ка мне ні хінецця.

В чужым бару ваду бяру
 вядро на дно тоне
 радня мая багатая
 са мной ні гавора.

Людзі ходзяць поле аруць,
 а я ару горы,
 людзі ходзяць жыта сеюць,
 а я сею горе.

Людзі ходзяць Бога просяць,
 каб жыта ўрадзілася,
 а я хажу Бога прашу
 каб гора ні ўзышло.

Як узышло маё гора
буйнымі кустамі,
як зацвіло маё горэ
сінімі цветамі.

Німа ні чого найсінейшаго
як сіль васілечок
німа ні кога наймілейшаго
як мілы дружочак.

Рамон белы зямлю пабяляе
радняя мая багатая
в гасцях ні бывае.

Ой пайду я гарутніча
да брата ў госці,
ой прышла я гарутніча
у варота замкнёны.

Ой прышла я гарутніча
пад новыя сені
браты ж мае багатыя
абедаць селі.

Чаму цябе сестра наша
сабакі ні з'елі,
як мы без цябе
абеду ня з'елі.

Хай цябе сястра наша
сабакі ні разарвалі,
дык мы па табе сестра наша
ні пабедавалі.

Сестра ходзіць па падвор'ю,
а брат па садочку хадіт
хадіт сястра наша
нап'ёмся мядочку.

Вот пі браце гуляй браце
табе павялося,
а мне беднай гарутніце
а мне ні ўдалося.

= *Марыля Паляшук вёска Аўгустова спісаў К. Маеўскі*

VIII Асенняя

Куковала зязюлечка через сад лятучы
 заплакала сіротачка па вадзіцу ідучы.
 Адазваўся сыноч с высокага неба
 чагож табе сіротачка чагож табе трэба.
 А Божэш мой мілюсенькі чы я ні рабіла
 чаму мая работачка ні кому ні міла.
 Мае ручкі мае ножкі і сініе вочкі
 рабі рабі сіротачка аж да цёмнай ночкі.
 А Божэш мой мілюсенькі чы ж я ні гаравала,
 чаму мая работачка так марна прапала.
 Сарву, сарву кветку с рожы пушчу з вадой плыла,
 плыла кветка с рожы аж да маего роду.
 Плыла плыла кветка с рожы ля беражку стала
 вышла маці ваду браці кветку с рожы узнала
 чаго ж гэта кветка с рожы так выде звяла.
 Чы ні маё дзіцяточка сем нядзель лежала
 ні ліжала я мамачка ні дня ні гадзінкі.
 Папалася к нявернаму мужу к нягоднай дружыне.
 = *Вікторыя Родзевіч вёска Аўгустова*

IX Асенняя

Пяюць на провадах жаўнераў
 Зашумела бярозачка на у проціў мора стоячы,
 заплакала дзевачка па сваім малайцы.
 Ой моладзец Васілёк запісалі на вайну
 в чужую старану.
 Ой дзевачка вішэнька спраў мне трубы белыя,
 бо мы з табою бедныя.
 У вадну трубку заіграю коніка, аседлаючы
 у другую трубку зайграю з двора с'езджаючы.
 В трэцю трубку зайграю пол дарогі выехаўшы
 у чатвертую трубку заіграю сярод войска стоячы
 с палкоўнікам мовячы.
 = *Вікторыя Родзевіч 1922 г. 25 снеж. Аўгустова*

X Калядная

І за гор гары едуць мазуры,
 едуць едуць мазурочкі
 вязуць вязуць два вяночкі, вянок залатой (2 р.)
 Прыехаў мазур на мілашчын двор,
 стук грук в акошэчко
 выйдзі сэрдзе на крылечко,
 дай каню вады.

Я не могу встаць каню вады даць,
мне мамаша прыказала
штоб я з вамі ні гуляла.
Ты мамы ні бойсь садісь на мой воз,
мы паедзім у чыстае поле
нам ні скукі нам ні горэ,
мы там заживём.
= *Віктор. Родзев. Вёска Аўгустова 1922 год 28 снеж.*

XI Дажыначная

Напеў і словы пад Лявоніху

Дзякуй Богу, што катаначка была,
а у катанацэ кішэнячка была,
а у кішэнячке капеечка была.
Мне матулечка прыказывала,
штоб я хлопцам ні паказывала
а ўзяла агулілася
взяла хлопцам пахвалілася.
= *Вікторыя Родзевіч вёска Аўгустова 1923 год 5 студня.*

XII Калядная

Пасвіла дзеўчына валы на дуброве
пасвіла пасвіла валы пагубіла.
Валы пагубіла сама прыблудзіла
к зялёнаму лугу, гэю гэю
к зялёнаму лугу к высокаму дубу.
А на тым дубе чорны ворон драчэ,
а ты чорон воран сядзіш высока
ты сядзіш высока ты відзіш далеко,
гэю гэю ты відзіш далёка.
Чы ні відіш валоў на дуброве.
Я валоў ні віжу я валоў ні знаю
толькі віжу твайго родну бацьку
па сені ходзячы белы рукі ломячы.
Я валы набуду, я валы набуду
я свайго дзіця на век ні забуду,
гэю гэю на век ні забуду.
= *Вікторыя Родзевіч 1923 г. 3 студ.*

XX Архіўныя чытанні

6 кастрычніка 2022 г.

ДОКУМЕНТЫ ЛИЧНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ А.В. ЖИРКЕВИЧА И ЕГО БЛИЗКИХ КАК ИСТОЧНИК ПО ИЗУЧЕНИЮ ГЕНЕАЛОГИИ, НЕКРОПОЛИСТИКИ, ТОПОНИМИКИ

Имя Александра Владимировича Жиркевича (1857–1927), военного юриста, литератора, коллекционера и архивиста⁷, достаточно хорошо известно в научных кругах Беларуси, Литвы, России благодаря его знакомству и переписке с писателями Л.Н. Толстым, А.П. Чеховым, Н.С. Лесковым, поэтами А.Н. Апухтиным, Я.П. Полонским, А.А. Фетом, художниками И.Е. Репиным, В.В. Верещагиным, М.В. Нестеровым, И.А. Айвазовским и многими другими деятелями культуры второй половины XIX — начала XX вв. В переданном им в 1925 году Государственному музею Л.Н. Толстого в Москве огромном личном архиве центральное место занимают личный дневник Жиркевича за 1880–1925 гг. объемом в 8,5 тыс. листов, а также 4,5 тыс. писем от более 500 корреспондентов, 13 альбомов с автографами и фотографиями лиц, с которыми он встречался. Документы Жиркевича встречаются также и в других архивах и музеях Москвы, Минска, Вильнюса.

Однако наш интерес к личности А.П. Жиркевича обусловлен, если можно так выразиться, обстоятельствами генеалогически-топонимически-некрополистического характера, во многом связанными с архивоведческими проблемами. Заметим, что, учитывая существенный вклад Жиркевича в архивное дело Беларуси, Литвы и России (об этом речь будет идти далее), мы вполне обоснованно включили его биограмму в биобиблиографический справочник об архивистах Беларуси, сопроводив ее работой И.Е. Репина 1891 года «Портрет А.В. Жиркевича»⁸.

Выходец из старопольского рода Сфурс-Жиркевичей (его дед, герой войны 1812 года И.С. Жиркевич был в 1835–1836 гг. симбирским, а в 1836–1838 гг. витебским губернатором; скончался в 1848 году в Полоцке от холеры), по линии жены Александр Владимирович был в родстве с первым председателем Виленской археографической комиссии, доктором права П.В. Кукольником (1805–1884) (его жена была внучатой племянницей Кукольника), а также сестрой редактора-издателя «Нашай Нівы» А.Н. Власова (1874–1941), а через нее — с белорусским общественно-политическим и научным деятелем, академиком Белорусской АН Б.А. Тарашкевичем (1892–1938).

⁷ А.В. Жиркевич был одним из инициаторов открытия в апреле 1908 года Смоленской губернской ученой архивной комиссии, обратившись к приезжавшему в сентябре 1907 года в Смоленск для осмотра крепостной стены председателю технико-строительного комитета МВД Н.В. Султанову с просьбой об этом. Свою просьбу он обосновывал тем, что в губернии находилось много исторических достопримечательностей, а «главным образом, много архивов, погибающих в сырых и полутемных башнях крепостной стены и требующих научных разработок». (Подр. об этом см.: Солодовникова, С. Л. Деятельность Смоленской губернской ученой архивной комиссии. 1908–1918 гг. / С. Л. Солодовникова // Вестник архивиста. — 2008. — № 2. — С. 122.)

⁸ Архівісты Беларусі : біябібліягр. даведнік / склад. С. У. Жумар, М. Ф. Шумейка. — Мінск : БелНДДАС, 2020. — С. 22–23.

Эти сложные генеалогические связи требуют некоторого пояснения. Женой А.В. Жиркевича была Екатерина Константиновна Снитко (1866–1921), брат-близнец которой, археограф и археолог, организатор и руководитель Минского церковного историко-археологического музея, автор-составитель описания архива Слуцкого Свято-Троицкого (Тройчанского) монастыря Андрей Константинович Снитко (1866–1920) был женат на сестре А.Н. Власова — Елизавете Никитичне Власовой (1867–1954). Их дочь, Вера Андреевна Снитко (1901–1998), весной 1923 года вышла замуж за Б. Тарашкевича, а после отъезда последнего в 1933 году в Москву стала в 1936 году женой учителя Радошковичской школы Владислава Нижанковского (1904–1943)⁹. Все эти лица имели отношение к Радошковичам, в 6 км на юго-восток от которых находилось имение *Карльсберг* [здесь и далее выделено нами. — *М. Ш.*], принадлежавшее А.К. Снитко. По сохранившимся преданиям, подкрепленным ссылками на источники и научную литературу¹⁰, его название могло быть связано с событиями Северной войны. Дело в том, что 18 марта 1708 г. шведская армия под предводительством Карла XII прибыла в Радошковичи, где задержалась на три месяца. Причину столь длительного пребывания шведов в Радошковичах летописец похода и панегирист шведского короля Нордберг объясняет тем, что здесь оказалось возможным находить пищу. Несмотря на то что население закопало все, что у него было, в землю, шведские солдаты наловчились находить эти склады и не нуждались в продовольствии. Откопав и съев весь припрятанный хлеб, армия двинулась дальше.

По преданиям, место, в котором останавливался шведский король-полководец, стало именоваться *Карльсберг* (т. е. Карлова гора). То, что название имени звучало именно так, подтверждается информацией из «Памятной книжки Виленской губернии» на 1910 год, в которой указан адрес А.К. Снитко, бывшего почетным мировым судьей Вилейского уездного отделения Литовского епархиального училищного совета: «имение *Карльсберг* Вилейского уезда»¹¹.

В некоторых польских и российских картах первой четверти XIX в. встречается, правда, и название «*Калисберг*». Сам А.В. Жиркевич в написанных в начале 1926 года воспоминаниях отмечал: «Живя постоянно в *Карльсберге*, он [А.К. Снитко. — *М. Ш.*] оказывал много благодеяний местным крестьянам: устраивал школы, снабжая их на свои средства инвентарем и книгами, отстраивал церкви, костелы, еврейские синагоги, выдавал ссуды в случае пожаров (и лес на постройку), голодных лет, семейных несчастий, падежа скота и проч. Население его очень уважало. И те же крестьяне, которым он так много благодетельствовал, когда ввиду приближения немцев [осенью 1915 года — *М. Ш.*] он с семьей бежал в Минск (захватив и нашу

⁹ Подр. об этом см.: Запартыка, Г. В. Хто такая Вера Ніжанкоўская, жонка Тарашкевіча, свячэчка Кукальніка / Г. В. Запартыка // Звязда. — 2021. — 16 сак. — С. 13 ; Рублеўская, Л. «Трагічная незавершанасць пачатага». Браніслаў Тарашкевіч пераклаў «Іліяду» ў гродзенскім астрозе / Л. Рублеўская // Звязда. — 2022. — 19 лют. — С. 9.

¹⁰ Довгялло, Д. И. Радошковичи, заштатный город Виленской губернии : историко-статистический очерк / Д. И. Довгялло // Памятная книжка Виленской губ. на 1908 год. — Вильна : Губ. типография, 1908. — С. 26–27 (раздельная пагинация); Тарле, Е. В. Северная война и шведское нашествие на Россию / Е. В. Тарле. — М. : Изд-во соц.-эконом. литературы, 1958. — С. 146–147.

¹¹ Памятная книжка Виленской губ. на 1910 год. — Вильна, 1910. — С. 132.

семью, у него жившую летом), разграбили тот самый *Карльсберг*, откуда как из рога изобилия сыпалась им всяческая помощь»¹².

Во время Первой мировой войны имение сгорело. Сегодня от него ничего не осталось, за исключением руин фундамента хозяйского дома. Правда, о бывшем имении напоминает название автобусной остановки на белорусском языке *Кальзберг*, расположенной на шоссе Минск — Молодечно, не доезжая сотни метров до поворота направо на г. п. Радошковичи (см. фото). Как видим, из названия выпала буква «р», что уже не соответствует преданию о происхождении топонима от имени шведского короля Карла XII.

Указатель на шоссе налево свидетельствует, что в нескольких километрах находится филиал Литературного музея Янки Купалы «Вязьнка», место, в котором в 1882 году родился белорусский Песняр. Известно, что в его литературной судьбе большую роль сыграл А.Н. Власов, привлекая поэта к работе в редакции «Нашай Нівы». Когда в октябре 1939 года Власов был арестован в Молодечно органами НКВД, Я. Купала вместе с Я. Коласом и З. Бядулей обратились с письмом в его защиту к тогдашнему секретарю ЦК КП(б)Б П.К. Пономаренко, которое, правда, не дало позитивного результата¹³. В ноябре 1940 года Власов был осужден Особым совещанием как «социально-опасный элемент», выслан в Сибирь, где и умер весной следующего года. Его сестра, Е.Н. Снитко, похоронена у каплицы кладбища г. п. Радошковичи. Рядом находятся могилы ее дочери — В.А. Нижанковской (на памятнике выбита и фамилия ее ныне здравствующей дочери от второго брака Ирины, 1940 г. р.¹⁴), а также сына Веры Андреевны Радослава (Славика) Тарашкевича, 1925 г. р., погибшего в 1944 г. в партизанском отряде на Палике, и ее второго мужа — Владислава Нижанковского (Władysław Niżankowski) (см. фото).

Таким образом, личность А.В. Жиркевича, интересная сама по себе, связана еще и с именами многих знаменательных в белорусской истории и культуре лиц. С учетом данного обстоятельства автор этих строк предложил в 2017 году студенту историко-архивного отделения истфака БГУ Арсению Таргонскому подготовить курсовую работу о А.В. Жиркевиче как коллекционере и архивисте. В качестве своеобразной «подсказки» ему было указано на изданные к 150-ле-

¹² Жиркевич, А. В. Потревоженные тени...: Симбирский дневник / сост., предисл. и прим. Н. Г. Жиркевич-Подлесских. — М. : Этерна-принт, 2007. С. 45. Здесь невольно возникает ассоциация с трагической судьбой белорусского политика и общественного деятеля Р.А. Скирмунта, убитого 7 октября 1939 г. в своем родовом имении Поречье на Пинщине. (Подр. об этом см.: Смелянчук, А. Ф. Раман Скірмунт (1868–1939): жыццiяпіс грамадзяніна Краю / А. Ф. Смелянчук. — Мінск : Выдавец Зміцер Колас, 2018. — 700 с.).

¹³ Впервые письмо опубликовано нами 20 апреля 1990 г. в еженедельнике «Літаратура і мастацтва» под названием «Быў арыштаваны ў Маладзечне...»; затем оно было перепечатано в Полном собрании сочинений Янки Купалы (Т. 9. Кн. 1. Мінск : Маст. літ., 2003. С. 488).

¹⁴ За сообщение сведений о дочери В.А. Нижанковской Ирине автор признателен бывшему директору БГАМЛИ А.В. Запартыко. Последняя рассказала, что Ирина Владиславовна является активным корреспондентом архива-музея, регулярно интересуется его работой. Благодаря ей в БГАМЛИ был передан личный архив матери, в котором в числе прочих находятся и документы жены А.В. Жиркевича — Е.К. Жиркевич (см.: Запартыка Г. В. Указ соч.). Интересно отметить, что на состоявшихся 1 октября 2021 г. в БГАМЛИ XIX Архивных чтениях «Беларуская літаратура і літаратуразнаўства 2-й паловы XX ст.» имя ее матери звучало в докладе кандидата филологических наук О. Данильчик «Лісты Зінаіды Бандарынай да Веры Ніжанкоўскай-Тарашкевіч у фондзе Станіслава Шушкевіча (БДАМЛМ)».

тию А.В. Жиркевича его воспоминания и фрагменты дневника, подготовленные внучкой коллекционера Н.Г. Жиркевич-Подлесских (дочерью самой младшей дочери Жиркевича Тамары). Текст воспоминаний и дневника, как выше уже отмечалось, находится в составе личного архива Жиркевича, хранящегося в Государственном музее Л.Н. Толстого в Москве. Через музей Арсений установил адрес Натальи Григорьевны, жившей тогда в подмосковном Фрязино, завязалась переписка. В ответ на просьбу студента встретиться и рассказать ему об архиве А.В. Жиркевича, Наталья Григорьевна писала: *«Уважаемый Арсений! Не очень представляю встречу: Вы, вероятно, живете в Беларуси, я — в Подмоскowie. Основной архив Александра Владимировича находится в Гос. музее Л.Н. Толстого в Москве, в котором тридцать лет я работала с рукописями своего деда. Напишите о себе, на каком курсе учитесь, что именно Вас интересует, над чем конкретно работаете? Писать много не обещаю, так как два года назад почти потеряла зрение, тем не менее продолжаю работать, но уже дома. Постараюсь помочь, но по своим возможностям. Наталья Григорьевна»*¹⁵.

В следующем письме она сообщала: *«В Москве теперь я не бываю, причину Вам объяснила. И живу в области, ко мне от Москвы еще нужно ехать на электричке. Устроит ли Вас статья об архиве А.В. Ж[иркевича], опубликованная мной к его 150-летию, кажется, в «Толстовском ежегоднике» (или в сборнике участников конференции)? Нужно время, чтобы ее найти. Только Вам придется представлять ее как мою работу. Если об архиве АВЖ в Г[осударственном] М[узее] Т[олстого] Вы пока мало знаете, сможете получить достаточное представление. Есть еще архивы в Библиотеке им. Щедрина в СПб, в Р[оссийском] Г[осударственном] А[рхиве] Л[итературы и] И[скусства] (Москва), в Ульяновском областном архиве, возможно, в Вильнюсе и кое-что в Минске. Непознанное поле деятельности для будущего ученого! Но, конечно, самый значительный и объемный в ГМТ. Наталья Григорьевна»*¹⁶.

Затем к переписке подключился и автор этих строк. 23 февраля 2017 г. в адрес Н.Г. Жиркевич-Подлесских ушло письмо следующего содержания:

«Глубокоуважаемая Наталья Григорьевна! С разрешения А. Таргонского, научным руководителем курсовой работы которого о Вашем знаменитом деду Кальзбер А.В. Жиркевиче я являюсь, познакомился с содержанием переписки между Вами и Арсением. Разумеется, я знаком с Вашими публикациями, включая и подготовленный Вами на высоком научном уровне дневник и воспоминания А.В. [Жиркевича].¹⁷ Полагаю, что для Вас будет небезынтересным узнать о некоторых фактах, возможно Вам неизвестных, связанных с судьбой архива А.В. Жиркевича: В частности, в Каталоге архива академика С. Ф. Платонова (вып. 1) (Издан в СПб. в 1994 г.) на с. 204 (под № 765 Каталога) значится заявление М. А. Жиркевич¹⁸ директору Библиотеки АН СССР акад. С.Ф. Платонову с просьбой приобрести часть архива ее отца А.В. Жиркевича с документами XVII–XIX вв., «относящимися к Западно-Русскому краю». К заявлению приложен отзыв об этих материалах заведовавшего Р[укописным] О[тделом] БАН В.И. Срезневского от 15 июня 1926 г.

¹⁵ Личный архив автора.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Жиркевич, А. В. Потревоженные тени...: Симбирский дневник / сост., предисл. и прим. Н. Г. Жиркевич-Подлесских. — М. : Этерна-принт, 2007. — 640 с.

¹⁸ М.А. Жиркевич (1899–1983), старшая дочь А.В. Жиркевича.

В фонде Главархива Беларуси, хранящемся в Национальном архиве Республики Беларусь (ф. 249), выявлена и опубликована в моей книге “Собрать рассеянное: О реституции белорусских архивов в прошлом и настоящем” (Минск, 1997. С. 102–104) докладная записка сотрудника Исторического института Белорусской Академии наук А. И. Цвикевича в Президиум БАН об архиве А.В. Жиркевича от 15 января 1930 г. Из нее следует, что автор записки знакомился с его содержанием в прошлом, т. е. 1929 г. (не совсем понятно, где; Цвикевич указывает некий “Московский центрархив”, в который архив поступил при “посредничестве сотрудника Толстовского музея в Москве Шохора-Троцкого”). В записке дается перечень основных разделов документов архива Жиркевича (16 позиций) и вносится предложение “добиться через соответствующие органы, чтобы этот архив был передан Белорусской Академии наук”. На записке имеется резолюция вице-президента Академии наук Н.И. Белуги: “Направить в Гос. центральный архив. 16 января 1930 г.”.

Известны ли Вам какие-либо подробности, связанные с этими фактами?

В Витебске живет А.М. Подлипский, который много пишет на краеведческую тематику; у него имеются небольшие брошюры, вроде “Здравнево: здесь жил И. Е. Репин” (на белорусском языке) (Минск, 1995), в которых присутствуют сюжеты и о А.В. Жиркевиче. Я знаком с Подлипским, бывал также в репинском Здравнево, в экспозиции которого имеются материалы и о А.В. Жиркевиче.

Буду признателен Вам, если подскажете моему подопечному Арсеню какие-либо подробности, которые окажутся полезными в его дальнейших изысканиях. Сфера моих научных интересов — история белорусских архивов, археография и т. п. Разумеется, мне интересна личность А.В. Жиркевича как непрофессионального архивиста, способствовавшего созданию ряда архивов, в частности, Муравьевского музея в Вильне, директором которого был также очень интересный человек — А.И. Миловидов (кстати, о его судьбе после эвакуации музея с архивом в сентябре 1915 г. из Вильны хлопотал все тот же академик С.Ф. Платонов). Пару лет тому назад я дал тему дипломной работы о Миловидове как архивисте и археографе одному своему студенту-заочнику и тот написал блестящую работу; сейчас он заканчивает магистратуру и будет поступать в этом году в аспирантуру Белгосуниверситета.

Я попросил Арсения переслать это письмо Вам. Буду признателен за ответ. С уважением и наилучшими пожеланиями (имярек)¹⁹.

Буквально через несколько дней Наталья Григорьевна ответила следующим письмом:

«Многоуважаемый Михаил Федорович!

Спасибо за подробное сообщение о судьбе части архива моего деда, переданного в Белорусскую Академию. Я знакома с передвижением этой части архива. Сохранилось несколько ксерокопий страничек из Вашей книги 1997 г., но каким образом и от кого они поступили ко мне, — не знаю. Об истории личного архива АВЖ знаю только то, что основная часть была передана им в 1925 году сотрудникам Толстовского музея К.С. Шохор-Троцкому и В.А. Жданову, которые в поисках новых материалов о молодом Толстом ездили в Поволжье. К.С. Шохор-Троцкий был знаком с Жиркевичем (сохранилась его открытка от 1914 г. АВЖ). Они заехали в Симбирск, не знаю специально ли к Жиркевичу, или

¹⁹ Личный архив автора.

продолжая свои поиски. Узнав, что у Жиркевича сохранились дневниковые записи о посещениях им Ясной Поляны (1890, 92 и 1903 гг.), они согласились увезти весь личный архив АВЖ в Толстовский музей. В сопроводительной записке Жиркевич просил, чтобы часть архива, относящегося к истории Северо-Западного края, была передана в соответствующие организации, оставив в музее все, что относится к большой культуре его времени. Конечно, все же сохранилось много документов и по культуре Литвы и Беларуси, большая часть которых находится в альбомах с автографами. Их 14. Огромные, наполненные множеством документов, они еще никем не изучены. Большинство из них (особенно “пухлые”) мной описаны для музея. Также множество сведений по истории края в дневнике и, вероятно, есть неизвестные фотографии. Но, похоже, продолжается трагическая ситуация с архивом и в посмертном пространстве, и, думаю, ситуация сохранится на многие годы, пока ГМТ не оцифрует все материалы толстовского фонда, которым сейчас начал заниматься, а до Жиркевича дело дойдет не скоро. Готовясь к отъезду из Ульяновска в Вильну, АВЖ понимал, что вывезти архив не удастся. Он обращался и в другие музеи, но ни у кого в то время денег не было, даже на перевозку, а отдавал он все бесплатно. Так что спасибо Толстовскому музею, что спасли архив от гибели. Но у музея своя напряженная работа, а серьезную работу с архивом вести некому, а между тем, это кладезь бесценных сведений.

В настоящее время ко мне обратились из организации “Союзное государство” (Беларусь и Россия). Возможно, что-нибудь издадим в сборнике в конце года. Самая же моя боль — это дневники АВЖ, с которыми по-настоящему должен был бы работать целый институт, столько ценных сведений по истории и культуре народов, входящих в состав [Российской] Империи, в нем содержится. Все годы, что я работала с архивом, имела генеральную мысль подготовить хотя бы часть дневников к изданию. Начало, первые три тетради (период Гольшан), текст выписан, но нужны серьезные комментарии специалистов по истории края, политическому состоянию того времени, отдельным личностям и т. д. Представители “СГ” хотели бы поместить их в сборник с другими материалами, но я хочу, чтобы они издавались отдельным изданием.

В здравнее я была в [20]16-м году, передала много фотографий семейного архива. А.М. Подлипского знаю, когда-то послала ему фотографию [А.П.] Сапунова. 15 февраля 2017 г. в Ульяновске открылась постоянная выставка из переданного мной семейного архива АВЖ Ульяновскому музею-заповеднику. Желаю Арсеню успеха на этом трудном пути, так как с подлинниками вряд ли он сможет работать по причине отдаленности. Могу прислать мою библиографию, она вся основана на материалах АВЖ, и из них можно черпать материалы для исследований. С уважением, Наталья Григорьевна»²⁰.

К сожалению, наша переписка не получила продолжения: 15 ноября 2020 г. Н.Г. Жиркевич-Подлесских скончалась, успев реализовать лишь малую толику из задуманного ею. За полтора года до смерти, 4 апреля 2019 г. в Центральной библиотеке г. Фрязино Московской области состоялась презентация подготовленных ею изданий. Были представлены книги «Настоящий друг русских классиков. И. Репин, Л. Толстой, И. Айвазовский в дневниках и письмах Александра Жиркевича» (см. фото), «Белорусская земля

²⁰ Там же.

в воспоминаниях и документах XIX–XX вв.» и др. Арсений Таргонский написал хорошую курсовую работу; в следующем году им был защищен дипломный проект, в котором также присутствовал и А.В. Жиркевич. В интернете размещена подготовленная Н.Г. Жиркевич-Подлесских переписка между А.В. Жиркевичем и Е.К. Снитко, иллюстрированная оригинальными фотографиями, включая и фото дома в имении *Карльсберг* (см. фото). Интересная информация о родственниках по линии Е.Н. Снитко (Власовой) содержится в блоге внучатого племянника А.Н. Власова — Ю.И. Власова. В ней неоднократно упоминается и А.В. Жиркевич. За три года до смерти В.А. Нижанковская опубликовала в журнале «Спадчына» интересную статью о своем дяде, А.Н. Власове²¹.

Однако до сих пор ждет своего исследователя богатейший архив Александра Владимировича, хранящийся в Государственном музее Л.Н. Толстого в Москве. Интересные находки могут оказаться и в белорусских и литовских архивах и музеях, с которыми сотрудничал А.В. Жиркевич, на что указывала его внучка Н.Г. Жиркевич-Подлесских. Ибо к нему, на наш взгляд, применимы слова, которые он сам адресовал коллеге по архивному цеху, заведующему Виленским центральным архивом древних актов книг И.Я. Спрогису в связи с 50-летием службы того в архиве:

*«Не побоялись вы трудов в архивной пыли;
Как много видели Вы терний и преград!*

.....

*Для Вас по-прежнему лишь два пути священны —
В архив да в Божий храм!»²².*

А.В. Жиркевич, как и Спрогис, был собирателем и хранителем архива, а также музея и библиотеки. К нему обращались коллеги-архивисты, библиотечные, музейные работники, археографы с просьбами помочь документами, хранившимися в его коллекции. Так, готовясь отметить в апреле 1914 года 50-летие Виленской археографической комиссии, ее председатель, бывший последний архивариус Витебского центрального архива древних актов книг и будущий руководитель Могилевского губернского архива, выдающийся белорусский историк-архивист и археограф Д.И. Довгялло (1868–1942) просил Жиркевича оказать содействие в получении фотографий для юбилейного издания. 8 марта 1914 г. А.В. Жиркевич писал ему: *«Глубокоуважаемый Дмитрий Иванович! Хотя я и болен (...недели сижу дома), но на этих же днях постараюсь исполнить Вашу просьбу. Думаю, однако, что фотографий всех этих лиц не найду в своих собраниях, но часть их у меня на верное имеется. Найденное пришлю.*

Примите уверение в совершенном почтении и преданности. Готовый к услугам Вашим А. Жиркевич»²³.

Изданная в Вильне в 1914 году под редакцией Д.И. Довгялло юбилейная записка «Пятидесятилетие Виленской комиссии для разбора и издания древних актов. 1864 — 17 апреля — 1914» иллюстрирована не только извест-

²¹ Нижанкоўская, В. Пра Аляксандра Уласава / В. Нижанкоўская // Спадчына. — 1995. — № 3. — С. 9–17.

²² Пятидесятилетие службы Ивана Яковлевича Спрогиса. — Вильна, 1913. — С. 3.

²³ Рукописный отдел Библиотеки Вильнюсского университета. Ф. 52 (Д.И. Довгялло), ар. 1, bib. 326, l. 1–1v.

ными фотографиями попечителей Виленского учебного округа на время открытия комиссии (И.П. Корнилова) и издания записки (А.А. Остроумова), но и всех ее председателей (за исключением второго — П.А. Бессонова), а также ряда членов комиссии из ее первых составов (Н.И. Горбачевского, И.А. Никотина, А.И. Пшолко, К.И. Снитко и др.), ставшими труднодоступными и лишь благодаря коллекции А.В. Жиркевича опубликованными в записке.

Подвижническая деятельность А.В. Жиркевича на ниве собирания и сохранения культурного наследия, включая письменные и визуальные источники, является собой достойный пример для подражания. Обладая богатейшей коллекцией и оказавшись в сложнейшей жизненной ситуации, зачастую не имея средств к существованию, он не продал ее за границу, хотя такие предложения неоднократно поступали ему от заокеанских толстосумов. Как истинный патриот и профессионал, он справедливо полагал, что культурное наследие, включая его документальную часть, предметы изобразительного искусства, книжные собрания не должны уплыть за пределы своего происхождения. Благодаря этому исследователи Беларуси и России имеют возможность знакомиться с его коллекцией, исследовать и публиковать составляющие ее предметы, тем самым воздавая нравственный долг памяти этому заслуженному человеку.

Прах умершего 13 июля 1927 г. в Вильне А.В. Жиркевича упокоился на местном Лютеранском кладбище, в могиле сына Сергея, мичмана Российского флота, умершего в 1912 году. В 1960-е гг. он вместе с прахом сына Сергея и других детей был перезахоронен на Евфросиньевском православном кладбище Вильнюса (см. фото). За сообщение этих сведений автор приносит благодарность вильнюским некрополистам — Альгите Тарасевич (Algita Tarasevič) и Викторасу Станюлису (Viktoras Staniulis).

А. Тарасевич, которая является администратором кладбища, познакомил автора этих строк с письмом Н.Г. Жиркевич-Подлесских в адрес зам. директора администрации кладбища Сигитаса Марквичюса от 18 мая 2019 г. Исходя из содержания письма, можно предположить, что у администрации возникли сомнения, не является ли кенотафом могила Жиркевичей.

В письме Наталья Григорьевна сообщила: *«На самом деле родовое захоронение Жиркевичей и их предков ранее находилось на Лютеранском кладбище. Когда в середине 1960-х годов Лютеранское кладбище сносили, моя мама, Тамара Александровна Жиркевич (1904–1983 гг.), младшая дочь А.В. Жиркевича, занималась перезахоронением на Евфросиньевское кладбище. В могиле находились останки А.В. Жиркевича и его детей — сына Сергея (22-х лет), дочери Варвары (11 лет), младенца Бориса и, вероятно, останки предков, которые были в этой же могиле. Изначально памятник был поставлен скончавшемуся в 1912 г. Сергею Александровичу Жиркевичу (сыну Александра Владимировича) и оформлен в морской тематике (т. к. он был военным мичманом) с якорем и спускающейся цепью, а также цепями, огораживающими захоронение. В 1927 году в эту же могилу был похоронен Александр Владимирович, о чем и добавлен текст на колонну. При переносе памятника Тамаре Александровне были поставлены условия, что она отдаст цепи и якорь, поэтому сейчас памятник выглядит так, как Вы видите. К сожалению, подтверждающих документов у меня не сохранилось, вся информация получена от мамы.*

Несколько слов о А.В. Жиркевиче. О нем можно прочитать во многих словарях, в том числе, в биограф. словаре “Русские писатели 1800–1917 гг.”, том 2, стр. 269–271. Генерал-майор А.В. Жиркевич был военным юристом, литератором, коллекционером, меценатом и общественным деятелем Литвы и России. Среди его друзей и знакомых — Л. Толстой, [И.Е.] Репин, [В.В.] Верещагин, [М.В.] Нестеров, Патриарх Тихон, юрист [А.Ф.] Кони и многие другие. Его родственником по линии жены являлся профессор Вильнюсского [sic! — М. Ш.] университета, литератор и историк Павел Васильевич Кукольник (см. знаменитый портрет Брюллова²⁴), похороненный на вашем же кладбище. Его близким другом был И.Е. Репин, в начале июня из печати выйдут 119 писем Репина к Жиркевичу (я принимала участие в подготовке к изданию этих писем). Имя Жиркевича становится все более известным в истории России и Литвы. Ко мне недавно приезжали литовские исследователи, которые готовят публикации по его материалам. В связи с этим на днях ко мне приезжает атташе по культуре Литвы в Москве.

Институт мировой литературы им. М. Горького (ИМЛИ) готовит к изданию его дневник. В русском культурном центре в Вильнюсе имя А.В. Жиркевича хорошо известно, Вы можете при необходимости связаться с ними или со мной.

Еще раз подчеркиваю, что под памятником А.В. Жиркевичу находятся останки, это полноценное перезахоронение [выделено мною. — М. Ш.]»²⁵.

Кстати, на этом же кладбище похоронены выше упоминавшийся родственник А.В. Жиркевича по линии жены, первый председатель Виленской археографической комиссии П.В. Кукольник (1795–1884) и его жена Ю.А. Кукольник (1803–1875) (см. фото), а также преемники Кукольника — Я.Ф. Головацкий (1814–1888), Ю.Ф. Крачковский (1840–1903). Здесь же нашли упокое и сотрудники Виленской археографической комиссии С.В. Шолкович, В.М. Площанский и др., с кем активно взаимодействовал Александр Владимирович Жиркевич в виленский период жизни. Рядом с четой Кукольников похоронены родители жены А.В. Жиркевича — бывший предводитель Виленского уездного дворянства Константин Михайлович Снитко (1812–1876) и его жена Мария Алексеевна Снитко (урожд. Пузыревская) (1828–1879) (см. фото)²⁶. Судя по инвентарным номерам захоронений, прах Жиркевичей (6059482, 583550) соседствует с прахом Кукольников и Снитко (6059498, 583626), что глубоко символично.

²⁴ Написанный в 1841 году Карлом Брюлловым портрет Кукольника, подаренный последним жене А.В. Жиркевича — Е.К. Снитко (Жиркевич), ныне хранится в Ульяновском областном художественном музее. Об истории его создания А.В. Жиркевич подробно рассказывает в своих воспоминаниях «Потревоженные тени» (с. 98–100). Там же воспроизводится черно-белое изображение портрета.

²⁵ Личный архив автора.

²⁶ См.: <https://zemelapiai.vplanas.lt/kapines/map>. — Дата доступа: 21.12.2021.

Портрет А.В. Жиркевича работы И.Е. Репина. 1891 г.

Павел Кукольник с Андреем и Екатериной Снитко. 1869 г. (опубл. А.В. Запартыка в газ. «Звезда», 2021, 16 сак., с. 13; фото публик. также в кн.: Жиркевич А. Потревоженные тени...: Симбирский дневник. М., 2007, с. 32; с неправильной датировкой — 1866 г.)

Вера и Бронислав Тарашкевичи с сыном Радославом. 1925? (по году рождения) или 1926 г. (опубл. Л. Рублевской в газ. «Звезда», 2022, 19 лют., с. 9; без даты)

Вера и Бронислав Тарашкевичи с семьей дяди А.Н. Власова. 1926 г.
(опубл. А.В. Запартыка в газ. «Звезда», 2021, 16 сак., с. 13).

Е.Н. Власова с мужем А.К. Снитко, сыном
Всеволодом и дочерью Верой. 1913 г.

Автобусная остановка на шоссе
Минск — Молодечно. Фото автора.
Август 2021 г.

Могила Е.Н. Снитко на кладбище,
г. п. Радошковичи.
Фото автора. 24 июля 2020 г.

Могила В.А. Нижанковской
на кладбище, г. п. Радошковичи.
Фото автора. 24 июля 2020 г.

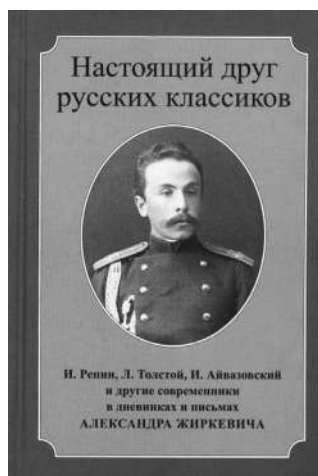
Могила сына В.А. Нижанковской
и Б.А. Тарашкевича Радослава (Славика)
на кладбище, г. п. Радошковичи.
Фото автора. 24 июля 2020 г.

Могила В. Нижанковского на кладбище,
г. п. Радошковичи.
Фото автора. 24 июля 2020 г.

Н.Г. Жиркевич-Подлесских у портрета деда
в Ульяновском музее. 25 сентября 2012 г.

Обложка книги
Н.Г. Жиркевич-
Подлесских
об А.В. Жиркевиче. 2018 г.

Имение Карльсберг.
Довоенное фото.

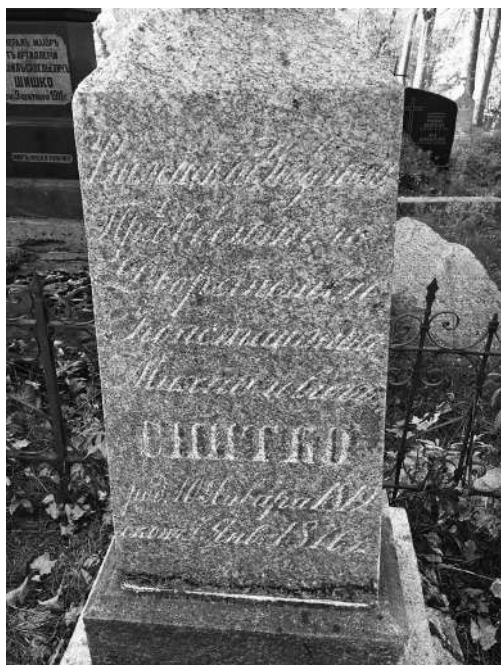
Надгробие Жиркевича и его детей.
Ефросиньевское православное кладбище,
г. Вильнюс

Надгробие П.В. Кукульника

Надгробие Ю.А. Кукульник

Надгробие К.М. Снитко

Надгробие М.А. Снитко.

ФОНДЫ ЛИЧНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ИСТОРИЧЕСКОГО АРХИВА БЕЛАРУСИ В Г. ГРОДНО КАК ИСТОЧНИК ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ

Возможность открыть более глубокие знания о белорусском народе и его культуре, понять, как повлияла на самосознание народа его непростая, но такая богатая история, задуматься над вопросами сохранения и передачи будущим поколениям пережитого опыта и над тем, какую стоит проложить дорогу в будущее, помогает историческая память.

И здесь невозможно переоценить социальную и культурную значимость архивов. Они сохраняют историческую память нашей страны благодаря своим объектам хранения — документам.

Фонды личного происхождения — своеобразный исторический источник. Это документы, образовавшиеся в процессе жизнедеятельности отдельного человека, семьи, рода, отражающие социально-общественную, экономическую и культурную деятельность людей прошлого.

Незначительный пласт документальных материалов Национального исторического архива Беларуси в г. Гродно занимают фонды личного происхождения. На хранении в архиве имеются три фонда личного происхождения: «Булгарины — помещики Гродненской губернии» (фонд 485), «Слизени — помещики Гродненской губернии» (фонд 1663), «Быховцы — помещики Гродненской губернии» (фонд 1664). Данные родовые фонды включают в себя 5950 ед. хр.

Время образования фондов личного происхождения в архиве разное, но история их появления в чем-то схожая.

В 1954 году согласно указанию заместителя министра культуры БССР Слонимский краеведческий музей передал большое количество документальных материалов в виде россыпи, не относящихся к профилю музея. Указанная россыпь весом 300 кг включала документальные материалы рода Слизеней. Немного позднее Волковысский военно-исторический музей передал 35 кг документальных материалов рода Быховцев. Таким образом, архив пополнился двумя новыми фондами. В 2003 году архивистами была проведена научно-техническая обработка россыпи 2,8 кг документов, обнаруженных в процессе перекартонирования документов. По завершению их научно-технической обработки и был образован фонд «Булгарины — помещики Гродненской губернии».

Самым объемным фондом личного происхождения и содержащим документы за более ранние годы является **фонд 1663 «Слизени — помещики Гродненской губернии»**. Он включает в себя 4953 единицы хранения за период с 1510 по 1939 год.

Слизени относились к древнему дворянскому роду собственного герба «Слизени», одного происхождения с Бутурлиными, Пушкиными, Музиными-Пушкиными и др. Род Слизеней внесен в VI часть родословной книги Дворянских депутатских собраний Гродненской и Минской губерний [1, с. 362]. Слизени являлись крупными землевладельцами Гродненской, Минской, Виленской губерний.

Представители данного рода занимали высокие посты и принимали активное участие в политической и общественной жизни Великого Княжества Литовского, Речи Посполитой и Российской империи.

Один из представителей рода — Александр Павлович Слиzeń являлся ошмянским стольником, в 1610 году был послом в Москве, его сын Александр Казимир — депутат Трибунала ВКЛ в 1654-м и 1680 году. Сын последнего — Стефан Ян в 1681 году был ошмянским, кревским старостой, маршалком Трибунала ВКЛ в 1705 году, Михаил — сын Стефана Яна — полковник, староста кревский в 1736 году, подконюший ВКЛ с 1736 года. Сын Михаила — Стефан — староста кревский, подкоморий слонимский, генерал-майор ВКЛ [2, с. 2]. Их потомок — Рафал Слиzeń — генерал-адъютант войска ВКЛ, кавалер орденов Св. Станислава и Белого Орла. И это далеко не весь перечень представителей рода Слизеней.

Опись данного фонда состоит из трех разделов и отражает следующие этапы жизни представителей рода Слизеней.

I раздел. Слизени, их родственники и другие землевладельцы

Здесь размещены документы по истории рода, биографические и служебные документы, переписка Слизеней, документальные материалы по имущественно-хозяйственным, судебным, крестьянским, бытовым вопросам.

Встречаются свидетельства о дворянском происхождении, присвоении чинов, окончании учебных заведений, рождении, бракосочетании и смерти, а также опись печатных изданий и рукописей библиотеки Слизеней, дело-производство, архив и др.

Особый интерес вызывают такие документы, как генеалогическая таблица рода Слизеней (д. 1); сборник речей сеймовых послов, маршалков, воевод и др. за 1617, 1642–1670 гг. (дд. 410, 411); королевский рескрипт о месте собрания трибунала в Новогрудке и Вильно за 1873 год (д. 391); отчеты заседаний сейма, панегирики и др. за 1668–1689 гг. (д. 412); записи о трактатах и обмене нотами конфедератских маршалков с посланниками России и Пруссии за 1768–1788 гг. (д. 413); законопроекты и записи о проведении военной реформы и изменении краевого управления в Польше за 1786 год (д. 414); дневник Слизеня Рафаила за 1774–1779, 1794–1795 гг. (д. 14); записная книжка Слизеня Рафала за 1791 год (д. 15) и др.

II раздел. Земельные владения помещиков Слизеней, их родственников и других землевладельцев

Раздел включает документальные материалы по имущественно-хозяйственным спорам, судебным, крестьянским, бытовым вопросам в административно-хозяйственном центре управления владениями Слизеней (имения Девятковичи, Новые Девятковичи, Дедиловичи).

Значительное количество документов данного раздела представлено инвентарными описаниями, реестрами имущества имений, ведомостями и хозяйственными отчетами, доверенностями и инструкциями на управление и др.

Как известно, XVII–XVIII вв. на белорусских землях были временем непрекращающихся военных действий. Уже в конце XVII в. возросла напряженность между Речью Посполитой и Швецией. Это вылилось в Северную войну 1700–1721 гг. Речь Посполитая выступала в союзе с Россией, а военные действия происходили в основном на территории Беларуси.

Напоминания об этих событиях нашли отражение в III разделе описи, где встречаются документы о войне Речи Посполитой с Турцией в 1666–1696 гг., Северной войне 1700–1721 гг., отрывок манифеста Тадеуша Костюшко за 1794 год и другие документы.

Свидетелями этих событий как раз таки и были представители рода Слизеней. Комплекс документов данного фонда позволяет ознакомиться с копиями писем турецкого султана польскому королю за 1672–1677 гг. (д. 4917); копиями приказов постановлений польского короля Яна III о подготовке к войне с Турцией за 1674–1677 гг. (д. 4918); записями о приготовлении Польши к военным действиям с Турцией за 1681 год (д. 4926), заключении мирного договора между Польшей и Турцией за 1676 год (д. 4922); изучить отрывок из летописи Северной войны 1700–1721 гг. (д. 4929) и др.

Документы фонда написаны на латинском, польском, русском языках, но в основном на старопольском и польском языках.

Вторым по количеству единиц хранения является фамильный фонд 1664 «**Быховцы — помещики Гродненской губернии**». Опись данного фонда включает 893 дела за 1528–1928, 1936 гг.

Быховцы — древний дворянский род герба «Могила». Представители рода занимали, так же, как и Слизени, разные государственные посты в Великом Княжестве Литовском, Речи Посполитой и Российской империи. Наиболее видными представителями рода за этот период были Владислав Быховец, занимающий должность земского судьи Волковысского повета с 1765 года; Ян — подкоморий волковысский, занимал должность гродского волковысского судьи, был назначен люстратором подушного еврейского налога в Литве, а также комиссаром по проверке провианта в ВКЛ королевской экономии; Игнатий — подстолий слонимский. Ян Быховец занимал должность маршалка волковысского, являлся кавалером ордена Св. Станислава, был послом на сейм 1764 года от Волковысского повета [3, ark. 374]. А вот Язеп Владислав Быховец (1778–1845), уроженец Слонимского повета, решил первоначально сделать военную карьеру. С 1806–1809 гг. служил во французской армии, с 1810 года — в Министерстве справедливости Варшавского герцогства, с 1812 года — адъютант неаполитанского короля Мюрата. Затем решил попробовать себя на литературном поприще. Получил образование в Виленском и немецком университетах, известен как философ, переводчик на польский язык трудов своего учителя Иммануила Канта [4, ark. 241].

Быховцам принадлежали обширные земельные владения на территории Гродненской губернии. Наиболее крупными именьями Быховцев были именья Лысково и Могилевцы Волковысского уезда Гродненской губернии. Представители этого древнего рода являлись еще и владельцами промышленных предприятий: бумажной мануфактуры в им. Лысково, стекольного завода, а также лесообрабатывающих и винокурных заводов [5, с. 150]. К сожалению, полностью определить родственные связи Быховцев из-за неполноты документов фонда, языковой специфики (документы фонда составлены на латинском, старопольском, польском и русском языках) и отсутствия печатных источников по истории рода не представляется возможным.

Опись фонда «Быховцы — помещики Гродненской губернии» состоит также из трех разделов. Первые два раздела по своей тематике и структуре перекликаются с двумя первыми разделами предыдущего фонда.

А вот III раздел представлен документами, характеризующими деятельность Лысковского монастыря базилиан, принадлежавшего Быховцам.

В 1751 году предводитель волковысский Ян Быховец основал в Лыскове монастырь миссионеров и костел Пресвятой Троицы (сооружен в 1763–1785 гг.). При монастыре существовали школа, госпиталь и библиотека [6, с. 407]. Образовательная деятельность была одной из главных для миссионеров, которые огромное внимание уделяли соответствующей подготовке и воспитанию молодежи.

В указанном разделе наибольший интерес представляют такие документы, как копия привилегия короля Зигмунда I за 1511 год о подтверждении права Волковысского костела на десятину доходов, составленная в 1528 году (д. 888); инвентарные описания Лысковского прихода за 1716 год (д. 857), монастыря за 1758 год (д. 858) и земель лысковских миссионеров за 1802 год (д. 859); указ короля Яна III от 15 марта 1689 г. об обсуждении Быховца Самуэля и Клоковского Станислава на вечную боницию (д. 894) и др.

Основная масса документальных материалов данного фонда — это дела, раскрывающие повседневную, бытовую жизнь крестьян и помещиков того периода. Они в полной мере характеризуют социально-экономическое положение этих слоев населения, их земельно-имущественные отношения. Дела можно объединить в следующие группы: сбор податей, продажа и залог крестьян, розыск «беглых» крестьян, жалобы крестьян на помещиков и арендаторов имений за убийства, нанесение им побоев и др.

Самым небольшим родовым фондом архива является фонд **«Булгарины — помещики Гродненской губернии»**. Комплекс документов фонда включает в себя 106 единиц хранения за 1757–1898 гг.

Род Булгариных был внесен в VI часть дворянской родословной книги Гродненской губернии. По предписанию подскарбия князя Чарторийского за 1724 год и по привилегии короля Станислава-Августа за 1826 год Фоме Булгарину — родоначальнику волковысской ветви Булгариных — и его жене Анне, урожденной Ельской, были пожалованы в ленное владение имения Рудовка, Дудичи, Дворчаны и Савгути Волковысского уезда Гродненской губернии [7, л. 37–41]. В дальнейшем земельные владения Булгариных расширялись путем заключения браков с представительницами знатных дворянских родов. Представители рода Булгариных по волковысской ветви принимали активное участие в общественной и политической жизни региона и занимали высокие посты и должности в Великом Княжестве Литовском, Речи Посполитой и Российской империи [8, ark. 58; 4, ark. 204–205].

Опись фонда представлена в основном письмами из личного архива Булгариных Павла и Екатерины, урожденной Скандерберг. Определить родственные связи этой ветви не представляется возможным, так как порой в письмах не указаны адресаты и корреспонденты, места и даты написания. Ко всему прочему, документы фонда написаны в основном на французском, незначительное количество — на польском и русском языках.

В фонде имеется ряд документов, представляющих наибольшую ценность и интерес: резолюция короля Станислава-Августа от 23 декабря 1765 г. на прошение бельского вице-старосты (д. 2); отрывок дневника Булгарина Иоахима за 1842 год (д. 36); письмо Адама Киркора и Владислава Сырокомли за 1856 год (д. 59); письмо-завещание Булгарина Иоахима за 1858 год

(д. 60); черновые записи воспоминаний Булгарина Иоахима без даты (д. 43) и другие документы.

Документы фондов личного происхождения архива позволяют реконструировать факты и события конкретного исторического периода жизни не только Гродненской губернии, но и страны в целом через отображение повседневной жизни конкретных представителей указанных родов и их окружения. И отображая повседневную жизнь частного человека, документы личного происхождения приобретают особую ценность, становясь своеобразным увеличительным стеклом, под которым контуры времени проступают отчетливее и становятся понятнее.

Наиболее интересными среди документов личного происхождения данных фондов для ученых, архивистов, преподавателей учебных заведений, студентов, аспирантов, краеведов и любых пользователей являются биографические материалы, такие как свидетельства о рождении, браке и смерти, дворянском происхождении, личная и служебная переписка, фрагменты личных дневников, черновые воспоминания представителей фамильных фондов. В них авторы не только фиксировали информацию о событиях, очевидцами которых являлись, в собственной индивидуальной трактовке, но запечатлевали облик исторической эпохи, созданной ими.

Однако архивные документы рода Слизеней и Быховцев в основном содержат ряд документов о хозяйственной деятельности в XVIII–XX вв., отражая земельно-имущественные споры, передачу земель во временное пользование, судебные тяжбы, долговые расписки и т. д. Благодаря такому пласту документов перед нами создается картина социального неравенства того периода времени.

Все три фонда личного происхождения не представляют единого комплекса документов и требуют более глубокого изучения. Однако в них отражено время, в котором жили, принимали участие в экономической, общественно-политической и культурной жизни представители данных фамилий и их соотечественники. Вместе с тем имеющиеся на хранении документальные материалы данных фондов позволяют дополнить историко-генеалогические связи, уточнить и продолжить изучение истории «повседневной» жизни в XVI–XX вв. и тем самым повлиять на историческую память современников, так необходимую сегодня всем нам.

Список литературы

1. **Брокгауз, Ф. А., Эфрон, И. А.** Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон. — СПб, 1900. — Т. 59 (30).
2. **НИАБ в г. Гродно.** — Ф. 1663. — Оп. 1. — Д. 1.
3. **Nieciecki, S.** Herbarz Polski / S. Nieciecki. — Lipsk, 1839. — Т. II.
4. **Orgelbrand, S.** Encyklopedja Powszechna / S. Orgelbrand. — Warszawa, 1898. — Т. 3.
5. **Госцеў, А. П.** Быхаўцы / А. П. Госцеў // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. — Мінск : БелЭн, 1994. — Т. 2.
6. **Шаблюк, В.** Лыскава / В. Шаблюк // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. — Мінск : БелЭн, 1997. — Т. 4.
7. **НИАБ в г. Гродно.** — Ф. 332. — Оп. 4. — Д. 4.
8. **Nieciecki, S.** Herbarz Polski / S. Nieciecki. — Lipsk, 1842. — Т. X.

**ІОСИФ СТЭФАНАВІЧ МАЛЕВІЧ —
ПРАДЗЕД МАКСІМА БАГДАНОВІЧА
(па матэрыялах фондаў
Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі)**

Супрацоўнікі Літаратурнага музея Максіма Багдановіча акрамя пошукаў інфармацыі непасрэдна пра паэта сумесна з гісторыкамі, генеолагамі, архівістамі займаюцца даследаваннем яго радаводу. За апошнія некалькі гадоў на радаводным дрэве М. Багдановіча «вырасла» колькі новых галін, удакладняецца, пашыраецца інфармацыя аб прадстаўніках роду Багдановічаў-Мякотаў, якія жывуць сёння ці, наадварот, даўно сышлі ў нябыт. Найбольшы аб'ём выяўленай інфармацыі звязаны з прадзедам пісьменніка па лініі маці — святаром Іосіфам Стэфанавічам Малевічам. Першыя згадкі пра тое, што яе продкамі былі святары, знаходзім ва ўспамінах Адама Ягоравіча Багдановіча: *«Мать Максима и ее род. Мать Максима звалась Мария Афанасьевна, по отцу Мякота, по матери, Татьяна Осиповне, — Малевич. Кажется, оба рода поповские, по крайней мере, Татьяна Осиповна была поповной»* [1, с. 13].

У 2020 годзе ўнучатая пляменніца М. Багдановіча Наталія Уладзіміраўна Сарока (г. Краснадар) адшукала новыя факты, якія тычацца біяграфіі Іосіфа Малевіча, прадзеда паэта. У газеце «Мінскія Епархіяльныя ведамасці», № 13 ад 15 ліпеня 1869 г. [6, с. 174] ёю выяўлены некралог І. Малевіча, фактычна біяграфічны артыкул, у якім падаюцца важныя звесткі. Іосіф Стэфанавіч вучыўся ў Слуцкім духоўным вучылішчы, з 1820 года — дзячок Слуцкай Успенска-Мікалаеўскай царквы, з 1824-га — дьякан Бабруйскага Мікалаеўскага сабора, з 1827-га — залічаны да ваеннага ведамства, служыў у Бабруйскай крапасной Аляксандра-Неўскай царкве. З 1838 года ён служыў у Дзямехаўскай царкве (в. Дзямехі, Рэчыцкі павет), з 1841 года — у Макановіцкай царкве (в. Макановічы, Рэчыцкі павет), з 1844-га і да апошніх дзён жыцця — у Ачыжскай царкве (в. Ачыжы, Ігуменскі павет). Дадаткова ўказана, што Іосіф Малевіч быў узнагароджаны набедранікам у 1856 годзе, памёр 20 мая 1869 г. пасля працяглай хваробы. Дата нараджэння на сённяшні момант не выяўлена, але, паколькі ў некралогу ўзгадваецца, што святар памёр на 70-м годзе жыцця, то можна меркаваць, што нарадзіўся каля 1800–1801 гг.

У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў 2021 годзе былі выяўлены справы, звязаныя з Іосіфам Стэфанавічам Малевічам, прычым належаць яны да розных этапаў яго святарскай дзейнасці. Найбольш ранняя справа звязана з пераводам з ваеннага ведамства дьякана Бабруйскай крапасной саборнай царквы Аляксандра Неўскага і прызначэннем на пасаду святара Дзямехаўскай Троіцкай царквы Рэчыцкага павета, датуецца 1838 годам, што супадае са звесткамі, пададзенымі ў некралогу. Першы дакумент, які знаходзіцца ў гэтай справе, — прашэнне святара І. Малевіча, накіраванае 12 снежня 1837 г. на імя архіепіскапа Мінскага і Гродзенскага: *«...ныне вновь приемлю смелость пасть к стопам Вашим Великодушный Архипастырь! И все нижайше умоляют, удостоить сию просьбу мою Милостивейшего Вашего Высоко-Пресвященства Архипастырскою резолюцией о принятии меня в Епархиальное*

ведомство и рукоположении в священника, на вакансию где будет благоугодно» [2, л. 1 адв. — 2]. Справа цягнулася некалькі месяцаў, паколькі разглядаўся не просты перавод святара з аднаго храма ў іншы, а пераход з царквы, якая падпарадкоўвалася армейскаму ведамству, у Мінскую епархію.

У дакументах справы выяўлены звесткі да біяграфіі святара, якія ўдакладняюць дадзеныя ў некралогу: сын святара (то бок Стэфан Малевіч, прапрадзед М. Багдановіча, таксама быў святаром), да службы дзячком ў Слуцкай саборнай Успенска-Мікалаеўскай царкве прыступіў у верасні 1820 года, 21 лістапада 1824 г. пасвечаны ў дьякана ў Бабруйскай саборнай Мікалаеўскай царкве [2, л. 4]. Ёсць звесткі, якія тычацца іншых характарыстык І. Малевіча, — паводзіны добрыя, штрафаў не меў, пад следствам не быў. Маецца інфармацыя аб сямейным становішчы і дзецях: жонка (імя яе не ўказана) са святарскай сям’і, дзеці — Іван (8 гадоў), Аляксандра (11 гадоў), Антаніна (5 гадоў) і Кацярына (2 гады). Паколькі Таццяна Іосіфаўна Малевіч нарадзілася ў 1840 годзе, то, зразумела, яна ў дакуменце не ўзгадваецца. Жаданне Іосіфа Малевіча сысці з ваеннага ведамства было настолькі моцным, што ён нават знайшоў вольнае месца святара ў Троіцкай царкве в. Дзямехі Рэчыцкага павета. Да яе прыхода належалі: зямля сядзібная — 1 дзесяціна, ворная — 23 дзесяціны, 221 прыходскі двор, людзей — 1084 мужчынскага полу, 1076 жаночага.

12 чэрвеня 1838 г. дьякан Іосіф Малевіч урэшце атрымаў дакумент, згодна з якім ён мог адправіцца да месца наступнай службы. 18 чэрвеня 1838 г., каб стаць святаром, ён трымаў экзамен у Мінскай духоўнай кансісторыі. Дакумент аб экзамене ўтрымлівае дадатковыя звесткі да яго біяграфіі, якія дазваляюць «прышчапіць» яшчэ некалькі галінак да радаводнага дрэва М. Багдановіча [2, л. 15 — 15 адв.]. Паказаны імёны бацькоў І. Малевіча, адпаведна, прапрадзядулі і прапрабабулі М. Багдановіча, — святар Стэфан Малевіч і яго жонка Харыціна (дзявочае прозвішча невядомае). Пашыраецца біяграфія Іосіфа Стэфанавіча, месца нараджэння — сяло Крынкі Бабруйскага павета, першапачатковае навучанне — хатняе («с малолетства обучался он Российской и церковной грамоте в дому родителей»). У 1815 годзе Малевіч паступіў у Слуцкае духоўнае вучылішча, але звольніўся ў 1820 годзе (прычыны — «по прошению его и по слабости дарований»). У кастрычніку 1824 года ўзяў шлюб з Еўдакіяй Крычэўскай, дачкой памерлага Бабруйскага святара Кірылы Крычэўскага; акрамя названых вышэй дзяцей узгадваецца яшчэ адзін сын — шасцімесячны Іаан.

У чэрвені 1838 года дьякан Іосіф Малевіч быў пасвечаны ў святара: «Означенный в сем деле Диакон Бобруйской Крепостной Александро-Невской Церкви Иосиф Малевич Его Высокопреосвященнейшим Никанором, Архиепископом Минским и Гродненским и Кавалером 1838-го года месяца Июня 19-го дня рукоположен во Священника в Храме Святой Великомученицы Екатерины, к рукоположению представлял диакон Крониковский» [2, л. 19]. Мяркуем, што храм, у якім адбывалася пасвячэнне І. Малевіча, гэта сённяшні мінскі Сабор святых апосталаў Пятра і Паўла, які на пэўным этапе існавання быў кафедральным.

Пачынаецца наступны этап жыцця Іосіфа Малевіча — у якасці святара Дзямехаўскай царквы Рэчыцкага павета, і гэта таксама знайшло асвятленне ў дакументах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі. Справа [3]

утрымлівае рапарт мясцовага святара І. Малевіча ад 22 студзеня 1840 г. аб набыцці кніг, неабходных для правядзення набажэнстваў. А ўжо 26 студзеня 1840 г. кіраўніцтва выдала загад: *«Книги Октоих в 2 частях, Ирмолой и общую Минею выписать из Конторы Московской Синодальной Типографии для Демеховской Церкви на Кошель»* [3, л. 2]. Дакументы гэтай невялікай архіўнай справы сведчаць пра адносіны Іосіфа Малевіча да сваёй святарскай дзейнасці, імкненне праводзіць набажэнствы на высокім узроўні.

Верагодна, яго стаўленне да сваёй святарскай дзейнасці было заўважана калегамі, таму што ў 1842 годзе ў Мінскую духоўную кансісторыю паступіў рапарт ад Ровенска-Слабадскога благачыннага Рэчыцкага павета Стэфана Леановіча аб абранні святара Дзямехаўскай Троіцкай царквы Іосіфа Малевіча духоўнікам благачынна. У своеасаблівым Акце выбару калегі Іосіфа Стэфанавіча адзначылі яго як *«человека честного, добропорядочного, и заслуживающего, как по летам, так и жизни в сей духовной обязанности, особого доверия»* [4, л. 2]. Умовы абрання духоўніка благачынна былі прапісаны ў Статуце духоўных кансісторый: *«В каждом благочинном округе Священно-и церковнослужители избирают общего духовника из Священников, отличающегося духовным рассуждением, просвещением и честной жизнью»* (артыкул 70) [4, л. 4]. Абавязкі таксама прапісваліся ў Статуце: спавядаць святароў, весці адпаведную дакументацыю пра споведзі, падаваць яе ў адпаведныя тэрміны епархіяльнаму архіерэю (артыкул 72).

З чэрвеня 1844 года Іосіф Малевіч — святар Ачыжскай Рызапаложанскай царквы (в. Ачыжы, Ігуменскі павет), прычыны пераезду сям'і дакладна не вядомыя. Пра складанасці на новым месцы і цяжкія ўмовы пражывання распавядае яшчэ адна справа з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі: *«Справа пра задавальненне святара Ачыжскай царквы Ігуменскага павета І. Малевіча неабходным па праекце ўтрыманнем»* [5]. 5 верасня 1847 г. Іосіф Малевіч звяртаўся з прашэннем аб дапамозе: дом, у якім пражывае святар са сваёй сям'ёй, знаходзіўся ў дрэнным стане, акрамя таго, няма ні гумна, ні іншых гаспадарчых памяшканняў, куды ён мог бы складваць сена, жыта і інш. У рапарце Ігуменскі благачынны Канстанцін Барзакоўскі характарызаваў становішча такім чынам: *«...дом в Очиже для Священника приходский не что иное как погреб темный, и от сгнившей на оном крыши постоянная теча, у Дьячка Очижского таковой же дом и прочие хозяйственные строения, у обоих некоторые разрушились, а некоторые готовы к разрушению»* [5, л. 9 — 9 адв.].

Вырашэнне справы расцягнулася больш чым на дзесяць гадоў, па дакументах бачна, што Іосіф Малевіч звяртаўся з просьбамі да правадыра Ігуменскай шляхты, да памешчыка Новамейскага, уладальніка мясцовых прыгонных сялян, да арандатара маёнтка, памешчыка Іудка Ціханоўскага, бо на іх ляжаў абавязак падтрымліваць дом святара ў добрым стане і даваць рабочых (сялян) для правядзення рамонтных работ. Чарговы ліст на імя архіепіскапа Мінскага і Бабруйскага накіраваў Іосіф Малевіч 8 верасня 1861 г.: *«Помещаясь в слишком ветхом церковном доме, в коем нельзя уже будет жить и перезимовать, ибо крыша и трубы в оном полуразрушились временем и от пожара, и кроме того, не имея вовсе никаких хозяйственных служб и гумна для склада хлеба, от постройки коих и доставки на оные лес, а Помещики вовсе отказываются, извиняясь за невведение еще в ход новых Высочайших положений о крестьянах; осмеливаюсь просить милостивого Архипастырского распоря-*

жения о немедленном отведении для меня зимнего помещения до времени починки означенных строений, и о заготовлении леса к постройке новой, как для меня, так и для причта, а также и школки для обучения в оной крестьянских мальчиков» [5, л. 12].

Як бачым з прыведзенага прашэння, Іосіф Стэфанавіч разумеў, што праблему трэба акрэсліваць больш шырока, таму ён ставіў пытанне аб пабудове не толькі жылога дома для яго, але і памяшканняў для прычту, для школы, дзе ён мог бы вучыць мясцовых хлопчыкаў. Справа дайшла да выконваючага абавязкі Мінскага грамадзянскага губернатара А. Лучынскага, які 6 кастрычніка 1862 г. паведамляў архіепіскапу, што ім дадзена даручэнне аб пабудове дамоў для прычта Ачыжскай царквы. Але даручэнне не выканана і праз тры гады, бо 18 верасня 1865 г. Іосіф Малевіч пісаў: «...дом мой так ветх, что опасно в нем жить, грозит падением, поддерживают и спасают себя лишь столбами» [5, л. 20 адв.]. Як вядома, у 1869 годзе Іосіф Малевіч памёр.

Абмяжуемся пакуль падрабязным разглядам гэтых спраў, якія захоўваюцца ў фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, хоць выяўлены і іншыя дакументы, звязаныя з імёнамі святара Ачыжскай Рызапаложанскай царквы Ігуменскага павета Іосіфа Стэфанавіча Малевіча і дзятка гэтай царквы Савы Свірскага. Дакументы захоўваюцца ў некалькіх архіўных справах, патрабуюць далейшага вывучэння і асобнага асвятлення. Яны дэманструюць «унутраную кухню» жыцця святароў у Ачыжы, асвятляюць адносіны паміж імі. У справах утрымліваецца некалькі важных фактаў да біяграфіі І. Малевіча: узгадваюцца дзеці акрамя вядомых — яшчэ дачка Надзея і сын Канстанцін, удакладняецца дата перамяшчэння святара ў Ачыжскую царкву — 14 ліпеня 1844 г., падкрэсліваецца, што і на новым месцы службы ён быў зацверджаны духоўнікам Пярэжырскага благачыння. 1 красавіка 1859 г. у памяць вайны 1853–1856 гг. атрымаў бронзавы наперсны крыж на Уладзімірскай стужцы. Указваецца яшчэ адна важная падзея: 29 снежня 1860 г. ад сухотаў памерла Еўдакія Кірылаўна Малевіч, жонка святара.

Такім чынам, адзначаем, што ў фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі на сённяшні момант выяўлена восем спраў, звязаных з імем прадзеда Максіма Багдановіча (па лініі маці і бабулі) Іосіфа Стэфанавіча Малевіча. Дакументы спраў дазволілі даволі падрабязна прасачыць жыццёвую біяграфію І. Малевіча, пазнаёміцца з яго святарскай дзейнасцю, даведацца аб продках, месцы нараджэння, вучобы, узнагародах і спагнаннях, аб членах сям'і. Таксама дакументы ўтрымліваюць звесткі аб узроўні адукацыі, сваяцкіх і сяброўскіх стасунках, аб адносінах святара да жонкі, сялян, да кіраўніцтва і падначаленых. Можна адзначыць і некаторыя рысы характару І. Малевіча — эмацыянальнасць, нават гарачнасць, імкненне адказна выконваць службовыя абавязкі, супрацьстаяць ілжы і іншым чалавечым заганам. І ў гэтым бачыцца падабенства геніяльнага пісьменніка Максіма Адамавіча Багдановіча з яго прадзедам, святаром Іосіфам Стэфанавічам Малевічам.

Спіс крыніц

1. **Богданович, А.** Материалы к биографии Максима Адамовича Богдановича / А. Богданович // *Шлях паэта : успаміны і біяграфічныя матэрыялы пра Максіма Багдановіча.* — Мінск : Мастацкая літаратура, 1975. — С. 10–54.

2. **НГАБ.** — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 13046. *Справа аб пераводзе з ваеннага ведамства дьякана Бабруйскай крэпасной саборнай царквы Аляксандра Неўскага І. Малевіча і прызначэнні святаром Дзямежаўскай Троіцкай царквы Рэчыцкага павета.*

3. **НГАБ.** — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 14549. *Справа пра выпіс святаром Дзямежаўскай Троіцкай царквы Рэчыцкага павета І. Малевічам кніг для набажэнства.*

4. **НГАБ.** — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 16295. *Справа пра абранне духоўнікам Ровенска-Слабадскога благачыння Рэчыцкага павета святара Дзямежаўскай Троіцкай царквы І. Малевіча.*

5. **НГАБ.** — Ф. 136. — Воп. 1. — Спр. 21057. *Справа пра задавальненне святара Ачыжскай царквы Ігуменскага павета І. Малевіча неабходным па праекце ўтрыманнем.*

6. **Некрологи** // *Минские епархиальные ведомости.* — 1869. — 15 июля. — С. 173–174.

Міхаіл Бараноўскі

«ЛІТАРАТУРНЫ ДЗЁННІК САМУІЛА АЛЕКСАНДРОВІЧА» ЯК АБ'ЕКТ НАВУКОВАГА ДАСЛЕДАВАННЯ

Канец 30-х гадоў XX ст. — не самы спрыяльны час для дзённікавых запісаў. Многія пісьменнікі і дзеячы культуры пазбягалі занатоўваць свае паўсядзённыя думкі альбо знішчылі свае дзённікі, баючыся, што яны паслужаць асновай для палітычнага пераследу альбо прысуду ў выпадку, калі паперы апынуцца ў руках следчых органаў. Таму нататнік, якому прысвечана дадзенае паведамленне, выклікае вялікі інтарэс і як крыніца інфармацыі, і як помнік часу, цікавы сам па сабе.

Паколькі захоўваўся ён у прыватнай асобы і не быў да гэтага часу ўведзены ў навуковы ўжытак, прапаную вашай увазе яго кароткае апісанне.

На кардоннай вокладцы змешчана графічная выява ракі і горада на ўзгорку. Зверху выдрукаваны словы «Для заметок», крыху ніжэй некалькі нечытальных словаў чарніламі, а пад малюнкам — надпіс «Менск — 1938–1939», на адваротным баку штампік друкарні — «Палесдрук. Гомель».

Аб'ём нататніка складае 100 разлінаваных лістоў, амаль цалкам запоўненых дзённікавымі і літаратурнымі запісамі, зробленымі сінімі чарніламі.

Першая нататка датуецца 23.X/1938. Апошняя дата, прастаўленая ў канцы нататніка, — 6 красавіка 1939.

Запісы, змешчаныя ў нататніку, можна падзяліць на некалькі тыпаў.

Да першага можна аднесці дзённіквыя запісы, у якіх распавядаецца пра літаратурнае жыццё перадваеннага Мінска, вечарыны, сяброўскія сустрэчы, бягучыя побытавыя пытанні. Згадваюцца шматлікія прозвішчы літаратараў, з якімі аўтар нататак перасякаўся альбо якіх слухаў на мерапрыемствах. Сярод іх можна назваць Коршака, Аўрамчыка, [Аркадзя] Гейне, Кучара, Бярозкіна, Агняцвет, Грамовіча, Лупсякова, Сасноўскага, Пракопчыка, Мурашку, Когана, Штэйна, Марціновіча, Рунца, Мальцінскага, Крапіву, Куляшова, Глебку, Купалу і Коласа.

Да другога тыпу нататак можна залічыць шматлікія цытаты з твораў беларускай і рускай літаратуры, а таксама вытрымкі з газетных і часопісных публікацый самай нечаканай скіраванасці. Яны займаюць ці не палову

сшытка і ў цераспалосіцу мяжуюць з дзённікавымі запісамі: Пушкін, Купала, Шаўчэнка, Бялінскі, Багдановіч, Сталін, Ленін, Гітлер, Эрэнбург, Варашылаў, Дабралюбаў, Мапасан, Новікаў-Прыбой, Гюго, Гурло, Трус і г. д.

Акрамя таго, нататнік змяшчае пэўную колькасць выразак з беларускіх і рускамоўных выданняў — 11 і 19 адпаведна, ёсць некалькі слядоў ад вырваных газетных уклеек. А таксама некалькі аўтарскіх малюнкаў, выкананых каляровымі алоўкамі: пейзаж і выява вясковага дома (унутраны дворык), які можна параўнаць з фотаздымкам капыльскага дома Александровічаў, прадстаўленым у «Выбраных творах» Сцяпана Александровіча за 2020 год [2].

Атрыбутаваць дзённік атрымалася не адразу. Аўтар не пазначыў свайго прозвішча, а паколькі запісы вяліся, што называецца, для сябе, то і почырк быў адпаведны. Пры продажы прыватнай асобай нататнік пазіцыянаваўся як «Дзённік Сцяпана Александровіча», бо акрамя ўсяго іншага ўнутры нататніка знаходзілася паштовая картка, адрасаваная на капыльскі адрас Александровічу Сцяпану, але больш дэтальнае вывучэнне «Дзённіка...» паказала, што, нягледзячы на шматлікія супадзенні з геаграфіяй і біяграфіяй жыцця знакамітага літаратуразнаўцы, запісы належаць іншаму чалавеку.

Так, у адной з газетных выразак, складзенай унутр «Дзённіка», знаходзіўся наступны дакумент: *«Спраўка гр-н Александровіч Самуіл Аўгусцінаў пры мед аглядзе аказаўся здаровым і ніякімі скурнымі і венерычнымі хваробамі не хварэя. Дана дзеля прадстаўлення ў навуковую ўстанову»* (штамп «Копыльскай раённай бальніцы»). Улічваючы змест нататніка, ліставання і адрас згаданага вышэй ліста, можна прыйсці да высновы, што нататнік належаў Самуілу Александровічу.

Мяркуючы па змесце нататніка і ўзгаданых у ім аднакурсніках, размова ідзе пра літаратурны факультэт мінскага педінстытута. Сярод усіх астатніх найбольшая колькасць згадак якраз пра капыляніна Аляксея Коршака, які паступіў на гэты факультэт у 1938 годзе. Сцяпан Александровіч, малодшы брат Самуіла, будзе вучыцца ў педінстытуце з наступнага, 1939 года.

Сярод іншага ў «Дзённік» уклеены два лісты, якія, мяркуючы па почырку, з вялікай верагоднасцю належаць Сцяпану Александровічу. На жаль, яны не маюць даты і подпісу. Але іх змест добра суадносіцца з запісамі побач.

Капылянін Самуіл Хусэйнавіч Александровіч быў прызваны ў войска з Чарнігаўшчыны ў 1941 годзе і прапаў без вестак у кастрычніку 1944 года, пра што можна даведацца на сайце «Память народа» (pamiat-naroda.ru).

«Дзённік» сам па сабе з'яўляецца цікавым аб'ектам даследавання. Па ім можна прасачыць першыя месяцы навучання ў мінскім педінстытуце, культурнае жыццё горада, штрыхі да партрэтаў беларускіх пісьменнікаў напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны, а таксама ўдакладніць гісторыю сям'і Александровічаў, капыльскага пісьменніцкага асяродку і многае іншае.

Як ілюстрацыю можна прывесці стэнаграму Літаратурнага вечара ў мінскім педінстытуце 5 красавіка 1939 г., дзякуючы якой мы можам удакладніць склад удзельнікаў гэтага мерапрыемства, рэакцыі гледачоў на выступленні, каментарыі класікаў беларускай літаратуры Янкі Купалы і Якуба Коласа адносна маладых аўтараў і нават апісанне знешняга выгляду і вопраткі. Захавалася і запрашэнне. Дэталёвы разгляд гэтай падзеі з выкарыстаннем матэрыялаў «Дзённіка» быў прадстаўлены аўтарам на XIV Міжнародных Купалаўскіх чытаннях [1, с. 126–133].

Цяпер «Літаратурны дзённік Самуіла Александровіча» перададзены на часовае захаванне ў Літаратурны музей Максіма Багдановіча і неўзабаве будзе прыняты ў фонды ўстанова.

Спіс літаратуры

1. **«Ад прадзедаў спакон вякоў...»:** XIV Міжнар. Купалаўскія чытанні, прысв. 140-годдзю Янкі Купалы і 100-годдзю зборніка «Спадчына»: матэрыялы навук. канф. (Мінск, 20 кастрычніка 2022 г.) / Дзярж. літ. музей Янкі Купалы; уклад. Г. Ю. Варонава. — Мінск: ІВЦ Мінфіна, 2022. — 200 с.

2. **Александровіч, С. Х.** Выбраныя творы / Сцяпан Александровіч; уклад., прадм., камент. Я. Янушкевіча; навук. рэд. А. Мальдзіс. — Мінск: Беларус. навука, 2020. — 701 с.

Віктар Жыбуль

АД АРХІВІСТА ДА КІНАДРАМАТУРГА: ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ ІЛАРЫЯ БАРАШКІ Ў СВЯТЛЕ ДАКУМЕНТАЎ ЯГО АРХІЎНАГА ФОНДУ

У 2019 годзе Нацыянальная бібліятэка Беларусі, Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры і Выдавецкі дом «Звязда» (на той момант у асобе часопіса «Маладосць») распачалі супольны доўгатэрміновы праект «На хвалі часу, у плыні жыцця», прымеркаваны да 100-годдзя з часу ўтварэння літаратурнага згуртавання «Маладняк». У рамках гэтага праекта і адначасова ў сувязі са святкаваннем 100-годдзя дзяржаўнай архіўнай службы Беларусі хацелася б распавесці пра аднаго з фондаўтваральнікаў БДАМЛІМ Іларыя Барашку, які быў адначасова і архівістам, і пісьменнікам-маладнякоўцам. Яго асабісты фонд 28 сёння налічвае 446 адзінак захавання (далей у артыкуле — спасылкі на гэты фонд).

Іларыён Мацвеевіч Барашка нарадзіўся 12 (25) ліпеня 1905 г. у Мінску ў рабочай сям’і (у даведніку «Архівісты Беларусі» месцам нараджэння памылкова пазначаны «г. п. Мір Карэліцкага р-на Гродзенскай вобл.» [4, с. 69]). Яго бацька працаваў фарбацёрам на шпалернай фабрыцы, маці была прачкай. Жыла сям’я недалёка ад шпалернай фабрыкі, па адрасе: вул. Заслаўская, д. 30, кв. 1 [1, арк. 39], у раёне, вядомым як Татарская Слабада.

Цікаўнасць да народнай культуры, да беларускага мінулага абудзілася ў хлопчыку дзякуючы бацьку. Мацей Барашка (1871–1956) паходзіў з Навагрудскага павета, у малодасці быў батлеечнікам, хадзіў з батлейкай у мястэчка Мір. Батлейкай захапіўся і Іларыён, які пазней, у 1923 годзе, у Маскве на Усесаюзнай сельскагаспадарчай выстаўцы, у павільёне «Савецкая Беларусь», на працягу некалькіх месяцаў даваў батлейкавыя прадстаўленні, у тым ліку і запісаныя ад бацькі [3, с. 153–162; 5, с. 548].

У часы Першай сусветнай вайны Барашкі знаходзіліся ў бежанстве ў Ніжнім Ноўгарадзе, а ў 1916 годзе вярнуліся ў Мінск, дзе Ілары закончыў 2-е Мінскае прыходскае вучылішча, а пазней 5-ю Савецкую школу. Яшчэ

хлопчыкам ён падзарабляў, прадаючы газеты ў прыфрантавой паласе, а ў 1919 годзе быў кур'ерам прафсаюза чорнарабочых і насільшчыкаў г. Мінска. У 1920 годзе Ілары Барашка стаў супрацоўнікам па разборы і прывяздзенні ў парадак мінскіх архіваў Архіўнай секцыі пададдзела аховы помнікаў мастацтва і старажытнасці. У 1921–1922 гг. займаў пасаду справавода ў Мінскай вучонай архіўнай камісіі Акадэмічнага цэнтра Наркамсветы БССР, 1 лютага 1922 г. прызначаны захавальнікам архіваў Беларусі, а пасля стварэння Цэнтральнага архіўнага ўпраўлення рэспублікі быў яго сакратаром. Як зазначае К. Вараб'ёва, «дзякуючы яго энтузіязму і энергіі пазбеглі знішчэння шэраг архіўных фондаў устаноў былой Мінскай губерні і дакументы прыватных архіваў» [4, с. 69]. Пра гэта Ілары Барашка распавядаў 13 мая 1924 г. на Першай Усебеларускай канферэнцыі архіўных работнікаў, у падрыхтоўцы і правядзенні якой удзельнічаў асабіста, у тым ліку і як сакратар. У сваім выступленні І. Барашка казаў: *«Ад 1920 да пачатку 1923 году абставіны працы нашай былі вельмі і вельмі дрэнныя. Нам прыходзілася ставіць сваё жыццё, як кажуць, “на карту”. Мы працавалі за нікчэмныя 20 фунтаў мукі і 5 фунтаў сямлёдак у падвалах, залітых вадою і пакрытых плесеньню, адкуль мы, у страшэннай пылі, капаліся і адтуль даставалі цэлыя архіўныя фонды па 1000 м пудоў вагой. Мы працавалі не шкадуючы сваіх сіл і здароўя. Нашае здароўе і сіла і рукі былі на другім пляне. Мы працавалі заўсёгды носючыся ў сваіх думках з ідэяй, ідэяй захаваць ад знішчэння архівы, маючыя навуковую вартасць пры даследаванні Беларусі. Адсутнасць сродкаў у Архіве не дазваляла яму наймаць грузчыкаў пры перавозках архіваў, мы самі станавіліся за гэтую працу і працавалі да крывавага поту, жадаючы выратаваць той ці іншы архіў ад знішчэння»* [6, с. 56].

Але ў тым самым годзе І. Барашка пакінуў працу ў архіўнай галіне. Прычына, мабыць, у тым, што з 1923 года ён пачаў актыўна спрабаваць сябе і ў літаратуры. У часопісе «Малады араты» (№ 7) ён апублікаваў першае апавяданне «Пачалося», а крыху пазней уступіў у «Маладняк», узначаліў яго Мінскую філію. Як маладога літаратара 1 лістапада 1924 г. І. Барашку перавялі на пасаду сакратара рэдакцыі часопіса «Польмя». У 1925–1927 гг. ён рэдактар часопіса «Малады араты», у 1927–1929 гг. — намеснік адказнага сакратара газеты «Чырвоная змена», з 1929-га — намеснік рэдактара часопіса «Маладняк». Адначасова вучыўся на сацыяльна-гістарычным аддзяленні Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, якое закончыў у 1930 годзе. Ілюстрацыяй да гэтага перыяду жыцця І. Барашкі можа стаць яго мемуарны тэкст «Нікакых разговораў» пра тое, як малады літаратар быў выключаны з універсітэта за ненаведванне лекцый, але потым адноўлены — пасля таго, як за святочным сталом, прысвечаным атрыманню Янкам Купалам звання Народнага паэта Беларусі (1925), атрымаў строгае ўшчуванне ад рэктара БДУ Уладзіміра Пічэты: *«— Вы оставили Университет, думая, что проживете и без высшего образования? Глубоко ошибаетесь... В наше время — основа основ для думающего человека — Университет... Вам говорят учиться, а вы... Позор! Да, да, позор! Нет, я рядом с вами не сяду...»* (адз. зах. 165, арк. 29).

У перыяд з 1926-га да 1959 г. пісьменнік выдаў кнігі прозы «У прасторы» (1926), «Шлях змагання і перамог» (1928), «Камунары» (1931), «На розныя тэмы» (1931), «Блізкія далі» (1959). Асобнымі выданнямі ўбачылі свет апавесць «Рыгор Галота» (1929), казка «Залатыя арэхі» (1930), апавяданне

«Газета Ганначкі Хаваначкі» (1932), п'еса «Гуси-лебеди» (1963). З 1934 года І. Барашка з'яўляўся членам Саюза пісьменнікаў СССР.

За ўсё жыццё Ілары Барашка выдаў толькі адну паэтычную кнігу, і тое не ўласна вершы, а вершаваны нарыс «Асінстан» (1931), які вызначаецца публіцыстычнасцю, услаўленнем сацыялістычнага будаўніцтва. Аднак пісьменнік пісаў вершы цягам усяго жыцця, публікуючы іх толькі зрэдку. У архіўным фондзе захоўваецца каля 60 яго вершаваных твораў 1925–1968 гг. Сярод іх ёсць любоўная і франтавая лірыка, вершы ў прозе, байкі, паэтычныя жарты і нават спроба буйнога эпічнага твора, праўда, без канца, — «Аповесць пра славутага «Акулёнка», сына «Акулы» і «Алігатара» (1943; адз. зах. 267). Як бачна з назвы, героямі паэмы з'яўляюцца ваенныя верталёты.

Адзінка захавання № 269 змяшчае ў сабе цыкл Барашкавай інтымнай лірыкі «Белыя ночы» (1933). Як прыклад прывядзём адзін з вершаў, напісаны 30 ліпеня 1933 г. (арк. 8):

Ізноў адзін. Ні друга, ні сям'і...
У распачы мінаюць дні і ночы,
Бяссонне і туга мне засьцілаюць вочы,
Як цяжка жыць, калі адзін...

Адзін-адным і сам ў сабе,
І нікнуць, гінуць парываньні,
Бы зоркі дальнія перад сьвітаньнем.
А я адзін... я сам ў сабе...

Пад цыклам — аўтарская рэмарка: *«Вершы — аўтабіяграфічнага парадку. Могуць быць надрукованы ў пасьмертных выданьнях. Аўтар»* (арк. 8).

Матэрыялы фонду сведчаць, што Ілары Барашка актыўна выступаў і як паэт-песеннік. 275-ю адзінку захавання складаюць аўтографы і машынапісы тэкстаў песень: «Песня о враче», «Песня минёров-тихоокеанцев», «Песенка о командире», «Песенка о командире эсминца “Резвый”», «Не всегда это бывает — иногда случается...», «Песня десантников», «Песня о медсестре Маше и красноармейце Саше», «Песня плотогонов», «Счастливо отдохнуть». Усе яны датуюцца 1940–1946 гг. «Песню вяртаньня» (1944) Ілары Барашка напісаў у суаўтарстве з Піменам Панчанкам (адз. зах. 276), а «песню французскіх марак» «Марсель — Одесса» (1940-я) — з маскоўскім драматургам Мікалаем Мярцальскім (адз. зах. 277). Адна з песняў на словы І. Барашкі — «Мы людзі сонца і машыны» (1932; музыка М. Аладава) — была выдадзена разам з нотамі Дзяржаўным выдавецтвам Беларусі ў 1932 годзе накладам 1000 асобнікаў.

Але найбольш актыўна з пачатку 1930-х гг. да канца жыцця Ілары Барашка працаваў у галіне кінематаграфіі. У 1932–1936 гг. ён быў рэдактарам на студыі Белдзяржкіно ў Ленінградзе. У 1938 годзе закончыў сцэнарны факультэт Усесаюзнага дзяржаўнага інстытута кінематаграфіі (ВГИК) і быў прызначаны начальнікам Упраўлення навучальных устаноў Камітэта па справах кінематаграфіі пры СНК СССР.

На энцыклапедычных сайтах, прысвечаных кінематаграфіі, зафіксаваны толькі чатыры стужкі, сцэнарыстам якіх з'яўляецца І. Барашка: мастацкі фільм «Дняпро ў агні» (1937; суаўтар Р. Кобец), навукова-папулярны «Георгі

Скарына» (= «Сын стагоддзя», 1963), дакументальныя «Якуб Колас — народны паэт Беларусі» (1959) і «У свеце кніг» (1962). Аднак у фондзе захавалася значна болей кінасцэнараў аўтарства І. Барашкі, у тым ліку фільмаў, якія па розных прычынах не выйшлі на экран: «Стрэл у лесе» (1933), «Нараджэнне героя» (1933), «Блакітныя туманы» (= «Крывічы»; 1934; суаўтар Яфім Фельдман), «Памежнікі» (1934), «Ян» (1936), «Гнеў» (1938), «На беразе ракі шырокай» (1938–1939), «Анатоль Галаўня» (1939), «Якое добрае жыццё» (1940), «Песні Ціхага Акіяна» (1942; кіна-канцэрт), «Яр смерці» (1943), «Жыццё спявае» (1954; суаўтар А. Міхайлоўскі), «На краі свету» (= «Халодныя хвалі» = «Блізкія-далёкія»; 1956–1957; суаўтар А. Міхайлоўскі); «Дзесяцігадовы капітан, альбо Падарожжа Колі Шэлеста на цудоўным караблі “Амега” з СССР у Індыю» (1957; мультфільм), «Вяцкія цацкі» (1958; мультфільм), «Песні Урала» (= «Нараджэнне песні» = «Руская ўральская песня»; 1958; суаўтар Л. Хрысціянсен), «“Індыйская паэма” В. Верашчагіна» (1960), «Працаўнікі лесу» (= «Форміка руфа»; 1961–1964); «Беларуская кінематаграфія» (1962), «“Правдзе” пяцьдзясят гадоў» (1962), «Беларуская антонаўка» (1964) і інш.

Адзін з ранніх сцэнараў І. Барашкі — «Блакітныя туманы» (1934), напісаны ў суаўтарстве з Яфімам Фельдманам і, згодна з ідэалагічнымі ўстаноўкамі 1930-х, прысвечаны барацьбе з т. зв. «нацдэмамі». Пры знаёмстве з яго машынапісам (адз. зах. 5) можна пабачыць характэрную асаблівасць сцэнарнай работы «Белдзяржкіно» таго часу з разлікам на ўдзел расійскіх кінематаграфістаў і акцёраў: рэплікі персанажаў пададзены па-беларуску, а ўсе аўтарскія заўвагі, рэмаркі — па-руску.

У шэрагу выпадкаў да напісання сцэнараў справа нават не дайшла: захаваліся толькі заяўкі на сцэнары або сабраныя матэрыялы. Але ўжо сама іх колькасць сведчыць пра тое, што І. Барашка большую частку жыцця быў поўны кінематаграфічных ідэй, з якіх увасобіць у жыццё атрымалася толькі невялікую частку. Як кінадраматург і сцэнарыст Ілары Барашка звяртаўся да самых разнастайных тэм, звязаных пераважна з гісторыяй, культурай, выяўленчым мастацтвам. Асабліва нечаканым сярод яго прац выглядае сцэнар фільма пад назвай «Шлях зніжэння вібрацыі і шуму на заводах жалезабетонных вырабаў» (= «Пра шум усур’ез»; 1964; рэж. Ч. Цяўлоўскі).

Цікаваць для даследчыкаў кіно ўяўляюць, напрыклад, усе дакументы, звязаныя з працай над фільмам «Дняпро ў агні» (Белдзяржкіно, 1937), бо сам фільм не захаваўся. У фондзе ж І. Барашкі ёсць фотаздымкі эскізаў касцюмаў і макетаў дэкарацыі да фільма, створаных мастаком Робертам Фэдарам (адз. зах. 395–397), фота акцёрскіх пробаў на ролі (адз. зах. 398), а таксама кадры з масавымі сцэнамі (адз. зах. 399). Сярод іншага даведваемся, што фільм «Дняпро ў агні» задумваўся як першая частка кінатрылогіі, а наступная называлася «Пылае Дняпро» («Кантрабандысты»), але даздыманая яна не была (адз. зах. 14).

Хранікальна-дакументальны фільм «У свеце кніг» (1961; рэж. Т. Пракоф’ева), таксама зняты паводле сцэнара І. Барашкі, у фондзе прадстаўлены пазітывамі 62 кадры (адз. зах. 400).

Пісьменнік перыядычна выступаў з гутаркамі і дакладамі на тэму мастацтва і кіно. Захаваліся тэксты некаторых з іх: «Як робіцца кінафільм» (1940), «Мастацкае слова ў газеце» (1941–1944), «Задачы савецкага мастацтва» (1947), даклад аб працы кінастудыі «Ленфільм» (1957) і інш. Час ад

часу І. Барашка займаўся і крытыкай: напісаў рэцэнзіі на п’есу «Асілак Жадан» (1958) А. Вольскага і П. Макаля, фільм-балет «Журавліная песнь» (1959) Святлоўскай кінастудыі, дакументальную аповесць «Руіны страляюць ва ўпор» (1962) І. Новікава, пераклад рамана «Віленскія камунары» М. Гарэцкага, зроблены А. Гатавым (1965), водгукі на кнігі «Говорят погибшие герои» (1964), «Ой, бязрозы ды сосны...» (1964) М. Беркутава.

У часы Вялікай Айчыннай вайны Ілары Барашка служыў у палітупраўленні спачатку Ціхаакіянскага, а потым Чарнаморскага флоту. Яго пасада ў дакументах пазначана проста як «пісьменнік» (адз. зах. 351, арк. 6 адв.), хоць пры гэтым ён меў званне капітана адміністрацыйнай службы (адз. зах. 351, арк. 7 адв.). Сярод творчых дакументаў фонду ёсць і такія ўнікальныя, як сшытак 1943–1944 гг. з аўтарскім загаловам «Па дарогах вайны», у які І. Барашка занатоўваў накіды апавяданняў, п’ес, вершаў (адз. зах. 325).

Пасля вайны Іларыён Барашка жыў у Маскве, працаваў старшым рэдактарам Галоўрэперткома (1944–1946), сакратаром партбюро Камітэта па справах мастацтваў пры Савеце міністраў СССР (1946–1948), дырэктарам Музея ўсходніх культур (1948–1949), дырэктарам-распараднікам Дзяржаўнага музея выяўленчых мастацтваў імя А. С. Пушкіна (1949–1950), намеснікам начальніка Галоўнага ўпраўлення выяўленчых мастацтваў (1950–1952) і навуковых устаноў (1952–1953; адз. зах. 351, арк. 6 адв.).

З асабістых дакументаў даведваемся, што ў снежні 1947 года, будучы сакратаром партбюро Камітэта па справах мастацтваў пры Савеце Міністраў СССР, І. Барашка выбіраўся ў кандыдаты ў мясцовыя Саветы дэпутатаў працоўных — захаваліся адпаведная агітацыйная афіша (адз. зах. 351, арк. 3), а таксама тэкст выступлення перад выбаршчыкамі Камітэраўскага раёна г. Масквы (адз. зах. 311). На адным з фотаздымкаў можна ўбачыць І. Барашку разам з народнай артысткай СССР Аленай Гогалевай на выбарчым участку (адз. зах. 391).

Ілары Барашка пакінуў успаміны пра Янку Купалу, Якуба Коласа, Янку Маўра, Паўлюка Труса. У 1961 годзе ён падрыхтаваў да друку зборнік нарысаў і апавяданняў «Люди — Встречи — Время» (адз. зах. 165, 166), аднак ён не выйшаў, убачылі свет толькі асобныя фрагменты («Нёман», 1960, № 6). Што асабліва цікава — І. Барашка быў знаёмы з вядомым яўрэйскім акцёрам і рэжысёрам Саламонам Міхоэлсам і нават жыў з ім разам у адным нумары гатэля ў студзені 1948 года. Ён быў адным з апошніх, хто бачыў С. Міхоэлса жывым, па крымінальнай справе аб яго гібелі выклікаўся на допыты ў якасці сведкі. Як сёння вядома, рэжысёр быў забіты супрацоўнікамі МДБ СССР у пачатку антысеміцкай кампаніі. Варыянт успамінаў, прызначаны да публікацыі, заканчваецца сказам: «*На этом я оборву свои записки о Соломоне Михайловиче Михоэлсе, так как то, что случилось позже, вспоминать не надо...*» (адз. зах. 166, арк. 37).

Актыўна працаваў Ілары Барашка ў жанры гістарычнага нарыса, з’яўляючы самымя розныя эпохі і падзеі. Героі яго нарысаў — беларускі паэт Францішак Багушэвіч, расійскія мастакі Васіль Верашчагін, Васіль Паленаў, Грыгорый Ярмаў, гераіня Айчыннай вайны 1812 года Фядора Міронава, рэвалюцыянер Антон Трусаў, кнігадрукар Спірыдон Собаль, французскі палітычны дзеяч Марсель Кашэн...

Жывучы ў Маскве, І. Барашка быў запатрабаваны як перакладчык на рускую мову — як з роднай беларускай, так і з украінскай, польскай і латышскай

моў. Перакладаў ён пераважна тэатральны рэпертуар. Аўтары перакладзеных І. Барашкам п'ес — Кузьма Чорны, Алесь Кучар, Уладзімір Няфёд, Аркадзь Маўзон, Кандрат Крапіва, Пятро Дудо, Артур Вольскі і Пятрус Макаль, Яўген Кратэвіч, Міхайла Старыцкі, Анатоль Шыян, Кшыштаф Грушчынскі, Ян Хенцінскі і інш. Перакладаў І. Барашка і вадэвілі французскага драматурга Эжэна Лабіша, але з рускай мовы.

Акрамя таго, пісьменнік перакладаў песні да кінафільмаў («Цёплы вецер вее з поля...» С. Алымава і інш.), вершы («Дзеткам-малалеткам» С. Шушкевіча, «Песня трывогі», «Роднаму краю» Я. Плотніека), апавяданні («Мікітка» А. Пальчэўскага, «Керагаз» М. Ваданосава), байкі («Мандат», «Крыўда», «Зяц-бацька», «Калі ў краме ёсць нястача...» К. Крапівы), народныя песні («Полька», «У маёй хатцы ўсё ў парадку...»).

Часткова захавалася перапіска Іларыя Барашкі. Сярод яго карэспандэнтаў — асобы, вядомыя ў культурнай прасторы: паэты Андрэй Александровіч, Алесь Бачыла, Уладзімір Дубоўка, Аляксей Русецкі, Мікола Хведаровіч, прэзаікі Усевалад Краўчанка, Міхась Лынькоў і Кузьма Чорны, драматургі Ілья Гурскі, Рыгор Кобец, Аркадзь Маўзон, крытык Васіль Бурносаў, тэатральны дзеяч Уладзімір Стэльмах, кампазітар Васіль Залатароў, кінарэжысёр Аляксандр Гутковіч, былы партызан-разведчык Напалеон Рыдзеўскі, расійскі мастак кіно і рэжысёр Чэслаў Сабінскі, музыказнаўца Леў Хрысціянсен, народны артыст СССР Канстанцін Зубаў, украінскія пісьменнікі Аляксандр Капыленка, Леанід Смялянскі, Анатоль Шыян і іншыя. Архіўная справа з лістамі Кузьмы Чорнага мае пазнаку «АКД» («Асабліва каштоўны дакумент»): лісты датаваныя 6 мая 1941 г. — 26 чэрвеня 1942 г., а значыцца, пісаліся яшчэ напярэдадні і ў час Вялікай Айчыннай вайны (адз. зах. 347). Перыядычна пісьменнік наведваў Беларусь: у фондзе ёсць здымкі з Дома творчасці ў Каралішчавічах, на якіх І. Барашка сфатаграфаваны разам з сям'ёю свайго калегі, драматурга Рыгора Кобца, а таксама пісьменнікамі Аляксеем Кулакоўскім, Тарасам Хадкевічам, Уладзімірам Карпавым (адз. зах. 392).

Яшчэ ў 2-й палове 1920 гг. Ілары Барашка сабраў цікавую калекцыю фотаздымкаў, прадстаўленую адзінкамі захавання 405–411. Большасць з іх мае пазнаку «Асабліва каштоўных дакументаў». Гэта фатаграфіі кастрычніцкіх дзён 1917 ці 1918 г. у г. Чэрвені, відаў гарадоў, вёсак і іншых мясцін дарэвалюцыйнай і паслярэвалюцыйнай Беларусі, прац айчынных мастакоў і скульптараў, здымкі беларускіх камсамольцаў 1920-х гг. і першых калгаснікаў вёскі Святое, а таксама фота пахавання паэта Паўлюка Труса (1929).

Фотаздымкаў самога І. Барашкі ў фондзе няшмат. Самы ранні па часе датаваны 9 жніўня 1926 г. На ім малады пісьменнік з невядомымі юнаком і дзяўчынай чытае газету паволжскіх немцаў «Rote Jugend» («Чырвоная моладзь») (адз. зах. 386). На іншых калектыўных здымках выяўлены падзеі, у якіх браў удзел І. Барашка: VIII Усебеларускі з'езд ЛКСМБ (1926; адз. зах. 387), Усебеларуская канферэнцыя «Маладняка» (люты 1928 года; адз. зах. 389), I Усесаюзны з'езд пралетарскіх пісьменнікаў УАПП (Масква, 1928; адз. зах. 388). Ёсць здымкі ў групе з А. Александровічам, К. Крапівой і М. Хведаровічам на адпачынку ў Місхоры (Крым) і Драздах пад Мінскам (1932–1936; адз. зах. 390), а таксама згаданыя фота з Каралішчавічаў. Індывідуальны здымак толькі адзін — фотартрэт І. Барашкі 1960-х гг. (адз. зах. 385).

Напэўна, прафесійныя якасці архівіста, набытыя ў юнацтве, дапамаглі Іларыю Барашку паклапаціцца пра захаванне і свайго ўласнага архіва. Даведаўшыся пра стварэнне Цэнтральнага дзяржаўнага архіва літаратуры і мастацтва БССР (цяпер БДАМЛМ), пісьменнік 20 сакавіка 1960 г. перадаў туды многія свае дакументы. 3 чэрвеня 1968 г. Ілары Барашка памёр, быў пахаваны ў Маскве на Увядзенскіх могілках. Астатнюю рэшту яго архіва 20 верасня 1968 г. перадала ўдава Наталля Міхайлаўна Барашка (1906–2000). Праўда, выявілася і адна хіба: «значная колькасць дакументаў была не датаваная аўтарам» [2, с. III], сярод іх былі і дублетныя матэрыялы, што выклікала складанасці пры апрацоўцы і навуковым апісанні фонду. Але ў цэлым гэта не змяняе цікавасці і каштоўнасці дакументаў.

Спіс літаратуры і крыніц

1. *Анкеты дэлегатаў 1-га Усебеларускага з'езда аб'яднання пісьменнікаў [«Маладняк»], прывітальныя тэлеграмы з'езду // БДАМЛМ. — Ф. 225. — Воп. 1. — Адз. зах. 6.*
2. *Барашко Илларион Матвеевич (1905–1968), писатель-кинодраматург, переводчик. Фонд № 28, опись № 1. — Минск : ЦГАЛИ БССР, 1973. — 78 с.*
3. *Барышаў, Г. І. Беларускі народны тэатр батлейка / Г. І. Барышаў, А. К. Саннікаў. — Мінск : МВССПА БССР, 1962. — 180 с.*
4. *Вараб'ёва, К. У. Барашка Іларыі Мацвеевіч // Архівісты Беларусі : біябібліягр. даведнік / склад.: С. У. Жумар, М. Ф. Шумейка. — Мінск : БелНДЦДАС, 2020.*
5. *Народны тэатр / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору ; уклад. і камент. М. А. Каладзінскага ; уступ. арт. А. С. Фядосіка ; рэд. выд.: А. С. Фядосік, А. В. Сабалеўскі. — 2-е выд., выпр. і дапрац. — Мінск : Беларуская навука, 2004. — 554 с.*
6. *Первая всебелорусская конференция архивных работников, 12–15 мая 1924 г. : документы и материалы / [сост. М. Ф. Шумейко]. — Минск : БелНИИДАД, 1999. — 147 с.*

Аксана Данільчык

ФОНД СТАНІСЛАВА ПЯТРОВІЧА ШУШКЕВІЧА (Ф. 71) ЯК КРЫНІЦА ІНФАРМАЦЫІ АБ ЖЫЦЦІ І ТВОРЧАСЦІ «МАЛАДНЯКОЎЦАЎ» (ЛІСТЫ В.К. ПАДЛОВА)

У фондзе Станіслава Пятровіча Шушкевіча (1908–1991) захоўваецца шмат цікавых матэрыялаў, звязаных з яго дзейнасцю па ўшанаванні памяці сяброў і паплечнікаў па «Маладняку», якая не можа не выклікаць шчырага захаплення. Ён не толькі рыхтаваў і публікаваў прысвечаныя ім артыкулы і кнігі, але і веў актыўную перапіску з людзьмі, якія маглі іх ведаць, а таксама з адпаведнымі ўстановамі. Менавіта дзякуючы С.П. Шушкевічу сёння нам вядомыя многія старонкі біяграфіі беларускай паэткі Зінаіды Бандарынай (1909–1959). Гэта датычыцца і перапіскі з былым выпускніком педфака БДУ Васілём Кузьмічом Падловым, які ў маладосці працаваў у кіраўніцтве беларускага камсамола і быў знаёмы з многімі вядомымі літаратарамі.

Нам удалося высветліць наступную інфармацыю пра гэтага чалавека. Васіль Кузьміч Падлоў (рус. Василий Кузьмич Подлов, 1902 ці 1903 — ? (у 1970 г. яму было 67 гадоў), настаўнік, архівіст, аўтар артыкулаў пра Якуба Коласа, апублікаваных у беларускіх выданнях. Падтрымліваў таксама кантакты з сынам Я. Коласа Данілам. Вучыўся ў БДУ на педфаку. З 1925 па 1927 год працаваў у апарате Акружкама ЛКСМБ. Выехаў з Мінска летам 1927 года для працы ў беларускіх школах Заходне-Сібірскага краю. Больш у Беларусь (прынамсі да 1970 года) не вяртаўся. У Сібіры пачаў працаваць у школе пасёлка Купіна (цяпер Новасібірская вобласць), прынамсі, з 1933 года — у першай сярэдняй школе разам з жонкай: «Ксенія Пятроўна Ільіна выклала гісторыю, яе муж Васіль Кузьміч Падлоў — літаратуру. Калі пачалася Вялікая Айчынная вайна, Ксенія Пятроўна ўзялася за рэдагаванне раённай газеты «Коммунист» (цяпер «Маяк Кулунды»). А калі пачалося вызваленне ад акупацыі цэнтральных абласцей Расіі, Ксенія Пятроўна і Васіль Кузьміч па закліку партыі адправіліся на аднаўленне навучальных устаноў Курскай вобласці» [1, с. 7]. З сакавіка 1943 года В.К. Падлоў жыў у Курску, куды быў накіраваны ЦК КПСС для працы ў вызваленых раёнах. Працаваў у гаркаме партыі, у адзеле прапаганды, сакратаром партбюро педінстытута, а з лістапада 1952-га па чэрвень 1963 года — начальнікам Дзяржархіва Курскай вобласці. На момант перапіскі з С.П. Шушкевічам пражываў па адрасе: г. Курск-4, вул. Мірная 4 «Б», кв. 16 (адрас на канверце, 1970 год).

У лістах В.К. Падлова згадваюцца рэаліі літаратурнага жыцця Беларусі 1920-х гг. Напрыклад, гаворка ідзе пра літаратурную арганізацыю «Звенья», якая ўзнікла ў лістападзе 1925 года і аб'ядноўвала літаратараў, што пісалі на рускай мове. Яна налічвала 14 чалавек (Я. Садоўскі называе лічбу 13 [7]), мела філіялы ў Віцебску і Бабруйску. Творы сяброў гэтай арганізацыі друкаваліся ў «Звяздзе», «Чырвонай змене», у часопісах «Прафрух», «Работніца і сялянка» і іншых перыядычных выданнях. Кожную нядзелю ў ленінскім кутку «Зоркі» чыталі звёнаўцы свае новыя творы. У 1926 годзе выйшаў першы зборнік вершаў гэтай арганізацыі, які таксама называўся «Звенья». У 1927 годзе са «Звеньев» вылучыліся 7 літаратараў (у большасці сялянскіх) і арганізавалі літаратурнае аб'яднанне «Минский перевал» (1927–1928), якое ставіла за мэту працаваць паводле «Дэкларацыі Усесаюзнага аб'яднання працоўных і сялянскіх пісьменнікаў “Перевал”» [5, с. 8]. Згадвае В.К. Падлоў і многіх сваіх сяброў, цікавіцца іх далейшым лёсам, прапануе С.П. Шушкевічу распавесці больш падрабязна пра некаторых з іх.

У лістах В.К. Падлова ёсць і не менш цікавыя звесткі, датычныя правядзення палітыкі беларусізацыі за межамі БССР. В.К. Падлоў паехаў у Сібір па лініі камсамола для выкладання беларускай мовы перасяленцам з Беларусі ў месцах іх кампактнага пражывання [6]. Аўтар распавядае пра сітуацыю з беларускімі школамі і пра тыя цяжкасці, з якімі сутыкнулася ў Сібіры Зіна Бандарына, з якой аўтар лістоў пазнаёміўся яшчэ ў Мінску на адной з літаратурных вечарын і якую сустрэў ужо ў Сібіры. Такім чынам, можна меркаваць, што да месца прызначэння выкладчыкі дабіраліся самастойна. Пра гэта, дарэчы, сведчыць і аповесць З. Бандарынай «Шуміць тайга (урыўкі з дзённіка 1927–1928 гг.)», апублікаваная ў часопісе «Маладняк» у лістападзе 1928 года [2].

Яшчэ адна старонка жыцця В.К. Падлова звязана з яго дзейнасцю па ўшанаванні памяці Якуба Коласа, чыё жыццё ў 1919–1921 гг. было звя-

зана з Курскай губерняй. У кнізе Льва Мірачыцкага «З незабыўных дарог» распавядаецца пра сустрэчу з В.К. Падловым у Курску: «Яшчэ ў дарозе мы вырашылі ў першую чаргу пабываць у абласным архіве, дзе павінны быць матэрыялы аб знаходжанні Якуба Класа ў Курскай губерні. Начальнік архіва, чарнявы чалавек сярэдняга росту, якому было год за пяцьдзесят, прыняў нас надзвычай ветліва <...>. Васіль Кузьміч Падлоў, так зваўся начальнік архіва, цікавіўся жыццём нашай сталіцы да дробязей. У 20-х гадах ён жыў у Мінску, вучыўся на рабфаку Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Якуб Колас у гэты час выкладаў ва ўніверсітэце методыку роднай мовы. І цяпер, калі Васіль Кузьміч гаварыў аб гэтым, у вачах яго свяціліся агенчыкі ціхай радасці, шчасця лічыць сябе вучнем выдатнага чалавека» [3, с. 47]. Як бачым з лістоў, кантактаваў ён і з сынам Якуба Коласа Данілам. У артыкулах, прысвечаных Я. Коласу, В.К. Падлоў у асноўным распавядае пра дакументы, якія яму ўдалося адшукаць у архіве: «У Дзяржаўным архіве Курскай вобласці захаваліся цікавыя дакументы аб жыцці, службовай і грамадскай дзейнасці Якуба Коласа на Куришчыне. Письменник у 1919–1921 гг. быў настаўнікам другой Ліпавецкай пачатковай школы Вышне-Рэутчанскай воласці Абаянскага павета» [4].

Такім чынам, выпускнік БДУ Васіль Кузьміч Падлоў імкнуўся падтрымліваць стасункі з Радзімай. У лістах згадваецца шмат выдатных асоб, але найперш у іх гучыць настальгія па далёкай маладосці.

Лісты В.К. Падлова да С.П. Шушкевіча

Ліст ад 19 студзеня 1970 г., Курск

Уважаемый тов. Шушкевич!

Премного Вам благодарен за быстрый ответ на мое письмо в редакцию газеты «Литература и искусство». Очень рад, что мне, как белорусу, удалось узнать сведения о том, что еще живы поэты Рыгор Кобец²⁷, Ефим Садовский²⁸ и др. Сильно опечален я о гибели Тодора Кляшторного²⁹ — это был хороший наш друг, поэт-лирик, обещавший в двадцатые годы стать видным поэтом.

Я знал хорошо Рыгора Кобецца и любил его как поэта из рабочих. На страницах Вашей газеты с большим удовлетворением прочитал о нём в связи с его семидесятилетием. На фотокарточке, где мы сняты с Гришкой Бунтарём³⁰, на обороте имеется четверостишие из стихотворения Р. Кобецца:

*Кони, мои кони,
Грива, что атлас.
Ветер не догонит,
Не догонит вас.*

²⁷ Рыгор Кобец — Рыгор Якаўлевіч Кобец, сапр. Міхаіл Мусіевіч Сандыга (1898 (паводле іншых звестак, 1900)–1990), беларускі драматург, прэзаік, сцэнарыст. Заслужаны дзеяч мастацтваў Беларусі (1935). Друкаваўся ў тым ліку пад псеўданімам Г. Лохматый.

²⁸ Ефим Садовский — Яфім Ільч Садоўскі (1908–1993), беларускі пісьменнік, журналіст.

²⁹ Тодар Кляшторны — Тодар Тодаравіч Кляшторны (1903–1937), беларускі паэт, перакладчык.

³⁰ Гришка Бунтарь — сапр. М.Г. Цуманкоў, паэт, сябра літаратурнага аб'яднання «Звенья».

В те годы многие поэты Минска были объединены в лит[ературную] организацию «Звенья»³¹. Ими был выпущен небольшой сборник стихов, который тоже назывался «Звенья»³². Этот сборничек у меня долго хранился, но, к сожалению, утерян мной при переезде в 1943 году из Новосибирской области в Курск. Припоминается, что в этом сборнике были стихи Р. Кобец[а]³³, Г. Бунтаря, С. Пилитовича³⁴ и других.

Теперь о Ефиме Садовском. Я знал его по работе в Комсомольской газете, тогда он часто прибегал к нам в Минский Окружком Комсомола за информацией для газеты. В Окружкоме комсомола я работал в аппарате в 1925–1927 г. включительно. Силуэт его фигуры теперь ещё припоминается мне: высокий, худой, по характеру суетливый.

Бывало, дашь ему хороший материал, а он всё перепутает и напечатает в газете. Ругал за это его Секретарь Окружкома Пашка Шалима³⁵ — любимец наш. Тот ли это Ефим Садовский?

Читая Вашу газету, я имею хорошую информацию о литературной жизни Беларуси и её творцах. К сожалению, имеются и печальные сведения: это смерть П. Глебки³⁶, Ивана Гуторова³⁷ и т. д. Иван Гуторов, учёный, писатель, был в 20-е годы моим хорошим другом: жили в одной комнате студенческого общежития. Уже в те годы студент Ваня Гуторов обещал многое: у него была исключительно хорошая память, большое прилежание к учёбе. Жаль только одно, что я не имел с ним связи после моего отъезда из Минска в 1927 году для работы в белорусских школах Западно-Сибирского Края. На эту работу нас послал Наркомпрос Белоруссии через Наркомпрос РСФСР. Вместе с нами была и поэтесса Зина Бандарина, которая работала в одном районе со мной. Часто мы встречались с ней на конференциях учителей, бывал я у неё в школе, и она часто приезжала ко мне в районный центр. Это была энтузиастка в организации белорусских начальных школ, но скоро она уехала из нашего района. Этому поспособствовал сам зав. сектором белорусских школ наркомпроса РСФСР т. Коляда³⁸, который приезжал из Москвы в наш район в 1928 г. и увёз Зину Бондарину из района, а белорусская начальная школа осталась без учителя. Долгие годы я пытался узнать её судьбу, и только недавно сообщил мне Даниил Константинович Мицкевич³⁹ — директор Лит. музея Якуба Коласа

³¹ «Звенья» — литературная организация, объединявшая литераторов, писавших на русском языке, возникла в 1925 г.

³² «Звенья»: Альманах Минской литературной группы. — Минск, Государственное издательство Белоруссии, 1926.

³³ У зборніку «Звенья» Р. Кобец друкаваўся пад псеўданімам Г. Лохматый.

³⁴ С. Пилитович — Сямён Сямёнавіч Пілітовіч (Залман Саламонавіч; 1903–1982), паэт, удзельнік літаратурнай групы «Звенья».

³⁵ Павел Шалима — звесткі не знойдзены.

³⁶ П. Глебка — Пятро Глебка (1905–1969), беларускі паэт.

³⁷ Иван Гуторов — Иван Васільевіч Гутараў (1906–1967), беларускі літаратуразнаўца, фалькларыст.

³⁸ Коляда — Пётр Дзям’янавіч Каляда (1900–1942), інструктар Наркамасветы, аўтар навучальных дапаможнікаў па беларускай мове. Выкладаў у Гомельскім педагагічным інстытуце. Арыштаваны 25.06.1937, у 1938 годзе асуджаны да 5 гадоў ППЛ. Загінуў у зняволенні.

³⁹ Даніла Канстанцінавіч Міцкевіч (1914–1996), старэйшы сын Якуба Коласа, заслужаны дзеяч культуры БССР.

о том, что Зина Бондарина работала в музее Янки Купалы и умерла. Вот так оно и бывает!

Теперь о себе. В Курске работаю с марта 1943 года, куда был направлен ЦК КПСС для работы в освобождённых районах. В родную Белоруссию попасть не пришлось, в это время она еще томилась и страдала от проклятого фашизма.

В Курске я работал в Горкоме партии, в отделе пропаганды, секретарем Партбюро Пединститута и начальником Госархива Курской области. Последняя моя работа снова сроднила меня с Белоруссией: узнал о том, что Якуб Колас работал в Курской области учителем нач. школы и инспектором УОНО Обоянского уезда, я решил отдать все свои силы на выявление документов о работе любимого мною поэта Белоруссии.

В результате, для Литературного музея Якуба Коласа мною выявлены интересные материалы об учительской и общественной работе Константина Михайловича Мицкевича, проведены беседы с бывшими учениками и людьми старшего поколения, знавшими Мицкевича как учителя.

Я очень доволен тем, что мои статьи о Якубе Коласе и его работе широко использовались в белорусской печати и что первой откликнулась Ваша газета «Литература и искусство», на страницах которой в 1957 году № 65 от 14 жніўня помещена моя статья «Незабыўны настаўнік».

Потом о «Якубе Коласе в Курской губернии» помещены мои материалы в сборнике «Жыццё для народа» (1962 г.), «Народны настаўнік Якуб Колас» (1966 г.), в журнале «Савецкая школа» № 4 за 1959 г., в брошюре Льва Мирочичкога «3 незабыўных дарог» (1961).

Сейчас я продолжаю работать по выявлению документов о Якубе Коласе в Курской губернии. В своих воспоминаниях о работе в Курской губ. Константин Михайлович говорит, что он исходил половину Курской губернии и жалеет, что у него в старости не те ноги...

(Из книги Максима Лужанина⁴⁰ — Якуб Колас рассказывает).

Я решил составить карту дорог, исхоженных Якубом Коласом в Обоянском уезде.

Всё новое об этих дорогах буду давать Вашей газете для опубликования.

Вот пока и всё, дорогой тов. Шушкевич. К сожалению, не знаю Вашего имени и отчества, что навеяло Ваше письмо из редакции ко мне. Я уже стар — мне 67 лет и по-стариковски, как малое дитё, радуюсь любой весточке из родной Белоруссии.

Книгу П.А. Бузук[а]⁴¹ о языкознании выслал на Ваш адрес для передачи по Вашему усмотрению. Если мною будет ещё кое-что найдено в этом плане, то перешлю. Последнее время я всё болею, живу на пенсии и вот уже 7 лет.

Для сведения высылаю свою фотокарточку, на которой я вместе с Рыгорам Бунтаром!

Прошу извинить меня за то, что отнимаю у вас драгоценное время этими своими воспоминаниями.

С уважением к Вам *В. К. Подлов.*

⁴⁰ Маецца на ўвазе кніга М. Лужаніна (1909–2001) «Колас расказае пра сябе» (1964).

⁴¹ П.А. Бузук — Пётр Апанасавіч Бузук (1891–1938), лінгвіст-славист, паэт, празаік, літаратуразнавец, педагог. Рэпрэсаваны і расстраляны.

Ліст ад 9 лютага 1970 г., Курск⁴²

Уважаемый Станислав Петрович!

Очень-очень благодарю за «Возвращение в молодость»⁴³. Уже три раза прочитал с большим интересом, ибо читать приходится о знакомых и друзьях, о тех днях наших в Минске — интересных и увлекательных, трудных и зовущих всё вперёд и вперёд. В те дни и даже годы никогда нам не представлялась жизнь такой, которую пришлось перенести некоторым товарищам во время культа личности. Это было тогда везде; было и у нас в Сибири, когда забирали лучших общественников, членов партии, а за что — никто тогда из нас не мог знать и ничем помочь им не мог. Всех разило только одно слово — «враг народа». А ведь многих мы знали и никогда не могли про них сказать этакое жуткое и страшное слово.

Но теперь это всё прошло и больше не возвратится назад. Остальное всё позади, многие уцелели и снова стали в строй на защиту своей Родины и строительства коммунизма.

Станислав Петрович! Вы просите поделиться воспоминаниями о Тодаре Кляшторном, но больше того, что написано о нём в Вашей книге, я добавить ничего особенного не смогу, ибо знал его не так близко. Это был высокий, худощавый, не совсем собранный молодой человек. Ходил он зимой действительно в шинели с короткими рукавами, а потом купил пальто своеобразного размера, оно на нём сидело как-то смешно. Материально он сильно нуждался, отсюда и настроение у него было подавленное. Писал он стихи, хорошие и много. Читал свои стихи нараспев, увлечённо. Мы, студенты, любили его стихи слушать. Сам он увлекался и любил читать стихи Есенина и Я. Пушчы⁴⁴. Знал я его только в 1925–26 гг., а потом я уехал на работу в школах Западно-Сибирского края. Поэтому и знать о нём что-либо в последующие годы не мог.

Теперь о Зине Бондаринной. Я её знал ещё по Минскому педтехникуму, где познакомился на одном из литературных вечеров. Тогда она тоже читала свои стихотворения. Вообще же, мы часто ходили в педтехникум, ибо там было много хороших талантливых ребят, а больше всего настоящих белокурых белорусских девчат, что нас, студентов, особенно привлекало, ибо таких в университете, особенно на Педфаке, не было: у нас были почти все уже «переросшие», при том по национальности самый разнообразный состав, но близких отношения с ней у меня тогда в Минске не было.

Осенью 1927 года нас, группу студентов, наркомпрос БССР направил в распоряжение наркомпроса РСФСР, для посылки на работу в белорусские школы Западно-Сибирского края. Была такая установка, чтобы обучать белорусов на их родном языке. По статистике числилось до 80 % белорусов в отдельных населённых пунктах. Сектор белорусских школ наркомпроса РСФСР, где заведующим был П. Каляда, направил нас в распоряжение Барабинского ОКРОНО (теперь Новосибирской обл.). Когда мы приехали

⁴² Друкуецца паводле: БДАМЛМ. Ф. 71, воп. 3, адз. зах. 234, арк. 13–15.

⁴³ Шушкевіч С.П. Вяртанне ў маладосць. — Мінск: Беларусь, 1968. — 227 с.

⁴⁴ Я. Пушча — Язэп Пушча, сапр. Юсіф Паўлавіч Плашчынскі (1902–1964), беларускі паэт, сябра літаратурных аб'яднанняў «Маладняк» і «Узвышша».

в ОКРОНО, то там были очень удивлены такому «чуду» и сообщили нам, что никаких школ, работающих на белорусском языке в округе не было и нет, а население белорусское разбросано по разным сёлам и деревням, что оно приехало в Сибирь очень давно и языка своего родного уже не знает, тем более дети, которые всё время учатся на русском языке. Мне было предложено место преподавателя методики русского языка и ведение педпрактики при Барабинском педтехникуме. Но я очень не любил тогда «комплексную систему и дальтонплан», всегда выступал против этой выдумки. Отказался и попросил дать мне место в одной из школ семилеток (ШКМ⁴⁵, ФВС⁴⁶) преподавателя русского языка и литературного чтения. Просьба моя была удовлетворена, и я выехал в Купинский район Зап.-Сиб. края (теперь — Купинский район Новосибирской обл.) раб. посёлок Купино. Это было в конце августа 1927 года. Примерно в середине сентября этого же года я зашёл в районный отдел НарОбраза (моя школа была в центре района) и, к удивлению моему, встретил там Зину Бондарину. Мы оба были удивлены такой неожиданной встрече, но нашей радости не было конца. Оказалось, что она такой же судьбой была заброшена сюда, как и я. Её назначили учительницей и Зав. начальной школой села Медяково, Купинского района Барабинского округа Западно-Сибирского края (теперь с. Медяково. Купинского района, Новосибирской области). После оформления её на работу мы пошли с ней ко мне на квартиру, где жили со мной ещё два учителя-сибиряка, все мы были тогда холостяками. Хозяйка приготовила для нас любимое сибирское блюдо — пельмени — из расчёта: сибирякам по 120 штук, а нам, как белорусам, по 50 штук. Порции были увесистые, и Зина была поражена, как можно съесть ей 50 штук пельменей. Конечно, более 2-х десятков она не осилила, а остальное подчистую доедали мы втроём. С этого и завязалась у нас с Зиной хорошая, человеческая дружба в далёкой снежной Сибири. Часто она приезжала к нам в Райцентр и заходила ко мне. Вскоре я женился на сибирячке-учительнице, и Зина подружилась с моей женой и была всегда желанной гостьей в нашей семье.

Зина была очень симпатичной девушкой, её все учителя уважали за её общительный и весёлый характер. Впоследствии все уже знали, что она поэтесса, и всегда просили её что-нибудь почитать из её стихов, но понимал их только один я.

Прозвали её в Сибири «весёлой щебетухой», и мне очень понравилось Ваше определение её в Вашей книге.

Теперь о работе Зины в белорусской начальной школе. Школу она открыла, запросила много учебников и литературы художественной на белорусском языке, начала вести уроки. В селе её как учительницу полюбили, но на её тут встало одно «НО». Население и дети не понимали белорусского языка, потому что давным-давно переселились в Сибирь и привыкли уже к русскому языку. В помощь Зине для работы с населением я выезжал вместе с представителем РайОНО, но население д. Медяково настойчиво просило перевести преподавание в школе на русский язык. В связи с этим, из Наркомпроса РСФСР и приезжал к нам в Район Зав. сектором белорусских школ т. Каляда П. Он и увёз Зину Бондарину с собой в середине учебного года

⁴⁵ ШКМ — «школа крестьянской молодёжи», агульнаадукацыйныя няпоўныя сярэднія школы.

⁴⁶ ФВС — физическое воспитание и спорт.

в Москву, а потом я уже о ней ничего не слышал, но полагал, что он на ней женился. Так ли это, прошу сообщить. Лично я стал сибиряком и с 1927 г. не был в Белоруссии. Вот так. Пока. До свидания.

Ліст ад 13 мая 1970 г., Курск⁴⁷

Здравствуйтесь уважаемый Станислав Петрович!

Знакомы мы с Вами только через газету «Литература и искусство». Из неё я узнал, что Вы награждены в день 100-летия со дня рождения В.И. Ленина, читал Ваши выступления и статьи. От всего сердца, искренно, поздравляю Вас с правительственной наградой и желаю всего самого наилучшего в жизни и работе. Я, конечно, извиняюсь за беспокойство, потому что знаю, как Вы заняты работой в газете и своим творчеством. Хочу ещё раз поделиться с Вами впечатлениями от прочитанной в четвёртый уже раз Вашей книги «Возвращение в молодость». Хотелось бы сделать некоторые пожелания: если будете готовить эту книгу ко второму изданию, то нужно уточнить некоторые сведения, а именно: 1) место и причину смерти поэтов и писателей Чарота М.⁴⁸, Платона Головача⁴⁹, Сергея Дорожного⁵⁰, М. Багуна⁵¹, Г.Д. Гай⁵²;

2) дополнить материалы об Алесе Дударе⁵³, Зине Бандариной и др., наших современниках 20-х годов.

Мне особенно интересно знать о месте и причине смерти Платона Головача, ибо я его знал хорошо. Когда он был ещё студентом Комвуза, то часто и много беседовал со студентами педагогического и медицинского факультета. С 1925 по 1927 г. я работал в аппарате Окружкома ЛКСМБ и мне часто приходилось по работе бывать у него в ЦК ЛКСМБ.

Теперь о Зине Бандариной. Интересно знать, изданы ли её стихи вообще и тех лет в особенности. Как отразилась её работа в Сибири учительницей в её поэтическом творчестве. Была ли у неё семья (муж — кто и дети).

С уваж[ением] к Вам В. К. Подлов.

Спіс літаратуры

1. 28 сентября первая средняя школа района — № 105 — празднует свой 80-летний юбилей // Маяк Кулунды. — 2013. — 19 сентября (№ 38).

2. Бандарына, З. Шуміць тайга (урывкі з дзённіку 1927–28 г.) / З. Бандарына // Маладняк. — 1928. — № 11. — С. 60–79.

⁴⁷ Друкуецца паводле: БДАМЛІМ. Ф. 71, воп. 3, адз. зах. 234, арк. 16, 16а.

⁴⁸ М. Чарот — Міхась Чарот, сапр. Міхаіл Сымонавіч Кудзелька (1909–1937), беларускі паэт, грамадскі дзеяч.

⁴⁹ Платон Галавач — Платон Раманавіч Галавач (1903–1937), беларускі пісьменнік, празаік.

⁵⁰ Сяргей Дарожны — сапр. Сяргей Міхайлавіч Серада (1909–1943), беларускі паэт.

⁵¹ М. Багун — Міхась Багун, сапр. Міхась Фёдаравіч Блошкін (1908–1938), беларускі паэт.

⁵² Г.Д. Гай — Гая Дзмітрыевіч Гай (Гайк Бжышкян; 1887–1937), савецкі ваеначальнік.

⁵³ Алесь Дудар — сапр. Аляксандр Аляксандравіч Дайлідовіч (1904–1937), беларускі паэт, перакладчык.

3. *Мірачыцкі, Л. З незабыўных дарог / Л. Мірачыцкі. — Мінск : Выд-ва АН БССР, 1961. — 82 с.*
4. *Падлоў, В. К. Незабыўны настаўнік / В. К. Падлоў // ЛіМ. — 1957. — 14 жніўня (№ 65).*
5. *Пурышева, Н. М. Триумф неистовых: белорусская литература 20-х гг. XX в. / Н. М. Пурышева // Неман. — 2000. — № 2. — С. 204–238.*
6. *Российская грань белорусизации // Очерки истории белорусов в Сибири в XIX–XX вв. / Российская академия наук, Сибирское отд., Ин-т истории, Нац. академия наук Беларуси, Ин-т истории. — Новосибирск : Новосибирский гос. ун-т, 2001. — С. 122–133.*
7. *Садовский, Е. Нас было тринадцать / Е. Садовский // Неман. — 1965. — № 2. — С. 134–137.*

Валерый Назараў

ЛІСТАВАННЕ ЯНКІ БРЫЛЯ І ГАЛІНЫ ГАРЭЦКАЙ

Янка Брыль некалі сам размеркаваў сваю літаратурную спадчыну паміж Беларускаім дзяржаўным архівам-музеем літаратуры і мастацтва і аддзелам рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі НАН Беларусі, стварыўшы гэтым пэўную цяжкасць для даследчыкаў: у выніку матэрыялы па адной тэме часта аказваюцца разбітымі па розных сховішчах. Ліставанне народнага пісьменніка і дачкі класіка нацыянальнай літаратуры Максіма Гарэцкага Галіны таксама не пазбегла такога падзелу, аднак, што істотна, абсалютная большасць дакументаў усё ж зберагаецца ў БДАМЛМ, што значна паляпшае ўмовы працы:

Фонд 426, воп. 1, адз. зах. 85–97; воп. 2, адз. зах. 228 (лісты Янкі Брыля).

Фонд 59, воп. 3, адз. зах. 183–187, воп. 4, адз. зах. 253.

Дадаткова: **Фонд 426**, воп. 2, адз. зах. 206 (лісты і копіі лістоў Галіны Гарэцкай).

Толькі адзін з лістоў Галіны Гарэцкай знаходзіцца ў ЦНБ НАН Беларусі (Фонд 10, воп. 2, адз. зах. 79): ён трапіў туды як водгук на аповесць Янкі Брыля «Муштук і папка» разам з іншымі матэрыяламі да твора.

Частка карэспандэнцыі знікла, так і не дайшоўшы да адрасатаў (у лістах яны згадваюць пра гэта), частка згубілася па прачытанні (у дакументах прысутнічаюць падзякі за віншавальныя паштоўкі, якія, у сваю чаргу, адсутнічаюць). Магчыма, на гэтай дзялянцы ў будучыні яшчэ чакаюць новыя цікавыя знаходкі: асаблівае спадзяванне ў гэтым плане на лецішча пісьменніка ў Крынічным, дзе сярод кніг (і ў іх) могуць адшукацца невядомыя дакументы.

Колькасць выяўленых на сённяшні дзень пасланняў Янкі Брыля — 127 (а яшчэ як мінімум 9 дароўных надпісаў), Галіны Гарэцкай — 135 (і адзін інскрыпт, з уласнаручным подпісам Леанілы Чарняўскай).

Ліставанне гэтых выдатных асоб нацыянальнай культуры можна лічыць сапраўднай мастацкай з’явай. Згадкі, здавалася б, звычайных падзей даследчыцкага, літаратурна-мастацкага, грамадскага і культурнага жыцця ніколі не становяцца тут звычайным інфармацыйным спісам: заўсёды разліта ў іх радасць ад цудоўных знаходак і доўгачаканых, а часам і лёсавызначальных сустрэч, знакавых момантаў і сітуацый; успыхвае захапленне чалавечай

шчырасцю, дабрынёй і спагадлівасцю, ускіпае горыч ад несправядліва нанесеных крыўдаў і цяжкіх удараў лёсу. Па тэкстах шчодро рассыпаны іскрынкi выратавальнага гумару і вострай самаіроніі, якая ўзвышае абодвух адрасатаў, сутыкаюцца яны са славай і прызнаннем ці з хваробамі і забыццём. Вось, для прыкладу, як цешыцца Янка Брыль з атрымання звання народнага пісьменніка, дасылаючы паштоўку з выявай Мірскага замка, у якога адрэстаўравана пакуль толькі адна вежа: *«Адамовіч настойвае, каб я перабраўся ў гэты замак. Пакуль што чакаю рамонт... Словам, будзем глядзець на рэчы цвяроза»* [1]. З ноткай пацвельвання гучаць словы Галіны Гарэцкай, якую, нарэшце, з падказкі Я. Брыля, палічылі вартай пісьменніцкага звання: *«Пра сумна-смешны “прыём” мяне ў члены СП Беларусі ўспамінаць не хочацца. У лісце Вы абышлі гэтае “пытанне”, абыду і я»* [2]. Зразумела, яна наадрэз адмовілася ад уступлення, палічыўшы самую прапанову абсурднай. А вось як аптымістычна глядзіць адным вокам у будучыню Янка Брыль пасля страты другога, што здарылася з ім у выніку няшчаснага выпадку пры нарыхтоўцы дроваў увосень 1997 года: *«З правым вокам я развітаўся, яно было ў мяне вельмі слабое здаўна (нават у салдацкай кніжцы была паметка: «Асобая прыкмета — страляе з левага вока»)...»* [3]. Самаіранічна гучыць і між іншым зробленая Галінай Гарэцкай ілюстрацыя свайго слабога здароўя: *«І ногі часам служыць адмаўляюцца. Бывае, што з-за іх стаю ў абнімку з дрэвам альбо з якім-небудзь слупам, пакуль яны зноў не пойдучь. Ну рыхтык старая п'янчуга! Такая карцінка атрымоўваецца. Паспрабуйце ўявіць»* [4].

Ініцыятарам ліставання быў Янка Брыль. Штуршком паслужыла падрыхтаваная Алесем Адамовічам публікацыя ваенных лістоў сына Максіма Гарэцкага Леаніда, які загінуў на фронце ў дзень нараджэння свайго бацькі. Даведаўшыся ад блізкага сябра, што Леаніла Чарняўская, жонка пісьменніка, жыве ў Ленінградзе, Янка Брыль вырашыў выказаць ёй словы захаплення ўсёй іх неардынарнай сям'ёй. Дадатковым штуршком, магчыма, паслужыла і тое, што ён быў завочна знаёмы з Леанілай Усцінаўнай: яшчэ ў час навучання ў польскай школе пазнаёміўся з укладзенай ёю беларускай чытанкай «Родны край», якая прынесла яму шмат прыемных хвілін спазнавання свету, а таксама выдатных твораў сваёй і многіх іншых літаратур.

Аднак здароўе жанчыны было падарвана цяжкімі стратамі. Спачатку муж, потым сын. Пра яе звышадчувальнасць (яшчэ адзін «падарунак» лёсу) гавораць многія дзіўныя здарэнні. У ноч арышту Максіма Гарэцкага яна, прадчуваючы няшчасце, не клалася спаць, размаўляла з ім, а ў час пагібелі сына ўбачыла дзіўны сон, быццам бы Максім прыйшоў і забраў Лёню, павёў з сабой, а яна ішла следам за імі і маліла пакінуць яго, не забіраць у яе. Кашмар перарвалі суседзі, якія пачулі, што жанчына крычыць у сне... Сказалі сваё і дзесяцігоддзі неверагоднага нервовага напружання: адгукнуліся гады рэпрэсій, вайны, існавання ў населенай крымінальнікамі піцёрскай камунальцы. Таму адказала на ліст пісьменніка не сама Леаніла Усцінаўна, ужо безнадзейна хворая, а яе дачка — нястомная верная апякунка апошніх гадоў жыцця.

Янка Брыль тады нібы падзяліўся з Галінай Гарэцкай сваёй жыццёвай удачай: ужо ў наступным, 1975 годзе было адшукана месца пахавання брата Лёні (а ў пошуках магілы прайшоў 31 год); пасыпаліся падарункі ў выглядзе даўно чаканых публікацый пра родных, цікавых сустрэч і размоў

з Лёневымі франтавымі сябрамі. Нават пасля смерці маці яна адчула, што не застаецца адна: ліставанне, тэлефонныя гутаркі і высылка кніг, газет і часопісаў з Беларусі зрабіліся больш-менш пастаяннымі. Недзе напрыканцы 1970-х, магчыма, у пачатку 1978 года, адбылося нарэшце і асабістае знаёмства.

Надзвычай важнымі падзеямі ў жыцці абодвух сталі выхад пяцітомнага Збору твораў Янкі Брыля (1979–1981) і падрыхтоўка, а пасля выданне чатырохтомнага, з двума дадатковымі тамамі, навукова каментаванага Збору твораў Максіма Гарэцкага (1984–1986; 1990; 1992). Заўважныя лакуны ў ліставанні ў гэты перыяд тлумачацца даволі проста. Даследчыца і захавальніца бацькавай спадчыны пачала больш-менш рэгулярна наведваць Мінск. А вось перагружаны працай пісьменнік хоць і не пісаў доўгіх лістоў, тым не менш не забываў акуратна адпраўляць у Ленінград свае чарговыя тамы, а пазней і кнігі — таксама ж добрыя весткі-пасланні.

У 1982 годзе Галіна Гарэцкая прыехала ў Беларусь, каб прыняць удзел у навуковай падрыхтоўцы збору твораў свайго бацькі. 18 лютага 1983 г. яна прысутнічала на мерапрыемстве, прысвечаным 90-годдзю з дня нараджэння пісьменніка, якое праходзіла ў Доме літаратара; на ўрачыстым вечары выступілі тады апроч іншых Янка Брыль і Алесь Адамовіч. Праз колькі дзён, 25 лютага, прайшла канферэнцыя ў Інстытуце літаратуры Акадэміі навук. Увесь гэты святочны перыяд Галіна Гарэцкая не забывалася і на працу. Паводле ліста Янкі Брыля да блізкага сябра Уладзіміра Калесніка ад 17 сакавіка, ён прызвычайўся наведваць бібліятэку Акадэміі навук, дзе пры дапамозе дачкі пісьменніка чытаў рукапісы, якія па ідэалагічных прычынах не былі і не маглі быць уключаны ў склад чатырохтомніка [5]. У далейшым Галіна Гарэцкая неаднаразова прыязджала ў Мінск. Была яна, напрыклад, у жніўні 1983 і ў ліпені 1984 года, прысутнічала на святкаванні 85-годдзя дзядзькі Гурыка ў красавіку 1985 года, прыязджала таксама вясной 1986 года, каля 10 дзён працавала ў Інстытуце літаратуры ў жніўні 1987 года, а потым наведвала Мінск з сумнай нагоды — дзядзькавай смерці — у лістападзе 1988 года. Ubачыла музей у Малой Багацькаўцы, верагодна, напрыканцы 1992 года, удзельнічала таксама ў штогадовых канферэнцыях-чытаннях у 1996–1999 гг.

Ужо ў маі 1986 года высветлілася, што Галіна Гарэцкая перанесла мікраінсульт, у выніку якога амаль аслепла на левае вока. А ўлетку 1999 года вярнулася з Мінска з моцным стрэсам, які абярнуўся інваліднасцю II групы. І гэта толькі фрагменты агульнай карціны, якую яна не надта імкнулася паказваць каму-небудзь цалкам. Здароўе ўсё больш і больш падводзіла: страты прытомнасці з выніковымі траўмамі зрабіліся даволі частымі. Пад канец жыцця наогул адмовілася служыць рука, жанчына больш не магла пісаць, хіба падыходзіла да тэлефона. Такім быў вынік нястомнай барацьбы за якасць выдання твораў бацькі і іх перакладаў на рускую мову.

Жаданне як мага лепей прадставіць чытачу сапраўдны аўтарскі тэкст выклікае адно глыбокую павагу да сумленнай і ўедлівай, а да таго ж бескарыслівай працаўніцы на цяжкай ніве тэксталогіі, якая вычитвала творы, звярала розныя выданні, звярталася да рукапісаў, не шкадавала часу і сіл на параўнанне арыгіналаў з перакладамі і нават на складанне каментарыяў да незразумелых месцаў. І вельмі часта яна сутыкалася з непрафесійнасцю і элементарнай незацікаўленасцю тых, хто за сваю работу грошы атрымліваў.

Бацьку Галіна страціла ў 16 гадоў, атрымаўшы наўзамен кляймо дачкі ворага народа. Хоць і здолела паступіць і вывучыцца, але толькі на настаўніка ў школах расійскай поўначы. У час вайны была ў акапах, апекавалася параненымі. А калі бацьку канчаткова рэабілітавалі і можна было працаваць па спецыяльнасці ў Ленінградзе, здарыўся рак горла. Любимую работу давялося пакінуць, і тут, як на здзек, знайшлося месца рэгістратаркі ў паліклініцы. Ды і ў справе вяртання спадчыны бацькоў і саміх іх забытых імёнаў злы лёс адмераў вельмі мала радасцей, нярэдка прымушаючы жанчыну адчуваць сябе «*малым дзіцянем, якое не ўзялі на свята, пакінулі аднаго...*» [6].

У ліставанні асаблівае значэнне маюць словы Галіны Гарэцкай: «*...але чытаць пра такое трэба: больш пазнаецца свет і людзі*» [7]. Гэта яе рэакцыя на публікацыю Янкі Брыля, дзе гаворка часам ішла пра чалавечую бязлітаснасць: вываз у неведомасць сем'яў польскіх асаднікаў узімку 1939 года, расстрэл партызанам-камуністам сям'і збеглага паліцая, страшныя злачынствы ў Германіі розных «чорнарабочых вайны» — у адказ на такія самыя зверствы нямецкіх салдат, смяротныя пакаранні па законах ці беззаконні ў ваенны час або проста забойствы з зайздрасці ці нянавісці, што мелі месца ў час пазнейшы. І сапраўды, у вопыце пісьменніка было шмат сутыкненняў з такой бязлітаснасцю. Ужо з першых пасляваенных газетных допісаў і мастацкіх твораў Янку Брыля можна лічыць апавядальнікам народнага гора і тых без перабольшання неверагодных трагедый, якія давялося перажыць людзям Беларусі. З выданнем кнігі «Я з вогненнай вёскі» гэты неагучаны тытул за ім замацаваўся. Умеючы слухаць і чуць, усведамляць і разумець, пісьменнік усё жыццё як быццам прыцягваў да сябе тых, хто мог расказаць яшчэ і яшчэ.

Галіна Гарэцкая, сама перажыўшы шмат гора, магла расказаць. Вось яе апісанне страшэнных пакут маці: «*Жылося нам у той старой камунальнай кватэры невыносна цяжка. І хоць з суседзямі ладзілі, але былі гэта, галоўным чынам, угалоўнікі: выйшаўшыя з турмы рэцыдывісты. І ад іх, і з суседніх кватэр, асабліва начою, нёсся мат-перамат (і не просты, а надта ж віртуозны), а яшчэ страшней — такі “музычны” гул і гromазд, што ўжо і мелодыі не чуваць было, а толькі стук і грамыханне. Часам, калі я ўваходзіла ў кватэру, то чула і крык мамы, бо пасля двух інсультаў яна ўжо не магла выносіць усяго гэтага і крычала так, як крычаць людзі, калі іх катуюць*» [8]. А вось яна згадвае пра новае, не зусім дакладнае пасведчанне пра смерць бацькі, атрыманае ў жніўні 1992 года: «*Прыслаў Радзім новую “Пахавальную” на бацьку майго, якая скаланула мяне. Невыносна балюча ад думкі, што расстралялі яго 10 лютага 1938 года, а месца гібелі цяпер пазначана адным словам — “Россия”. Не дужа дакладна...*» [9]. Але ж трэба памятаць, што першае пасведчанне ўвогуле было цалкам ілжывае. Цынiзм савецкай дзяржавы ўражвае: жонцы і дачцэ спачатку паведамлілі, што ён памёр ад кровазліцця ў мозг 20 сакавіка 1939 (!) г. Ды і каб устанавіць прыблізнае месца пахавання, давялося патраціць нямала часу: толькі ў студзені 1993 года стала вядома, што пісьменнік спачыў недзе ў агульнай расстрэльнай яме на ўскрайку Вязьмы.

І не адно пра трагедыі ўласнай сям'і і сямейнікаў расказвала яна Янку Брылю. Ёсць у лістах і пра жудасны лёс сям'і Алесі Бабарэкі, дачкі рэпрэсаванага беларускага літаратара Адама Бабарэкі, і пра сына Уладзіміра Дубоўкі, які падлеткам загінуў ад выбуху, і пра забітую ў час вайны яўрэйку, малых дзяцей якой выратавала і гадала беларуска Алёна Лекант, блізкая

прыцелька Леанілы Чарняўскай... Кранае згадка пра скалечаных вайной хлопцаў, якія атрымалі жудаснае празванне «сталінскія самавары». Галіна Гарэцкая шэфствавала тады над хворымі ў шпіталі і выпадкова зайшла ў забароненую для наведвання палату: *«Там ляжалі хлопцы без рук і без ног. Галава (твар пад коўдрай, бо ў першыя дні не хацелі яны глядзець на белы свет), тулава ды чатыры кароткіх абрубкі...»* [10].

Яшчэ адна важная рыса гэтага амаль трыццацітрохгадовага ліставання — тая вялікая духоўная падтрымка, якую аказвалі адно аднаму Янка Брыль і Галіна Гарэцкая ў самых розных жыццёвых абставінах. Іх узаемаразуменне, нават у нейкай меры адчуванне адно аднаго гаворыць пра роўнавялікасць духоўных вопытаў абодвух і надзвычай высокую ступень культуры, тое, што прынята называць інтэлігентнасцю.

Галіна Гарэцкая нязменна адгукалася на новыя творы пісьменніка, выказвала свае думкі, увогуле была шчодрой на пахвалу. Адночы яна нават напісала пра тэрапеўтычнае ўздзеянне на яе «Ніжніх Байдуноў» Янкі Брыля, што трапілі ў рукі ў адзін з найгоршых перыядаў жыцця. А вось да партрэта пісьменніка дадаецца такая рыса, як яго неверагодная сціпласць. Стварыўшы адну з найцікавейшых сваіх аповесцей «Золак, убачаны здалёк», ён вельмі доўгі час сумняваўся ў яе ўдаласці.

Па меры азнаямлення з лістамі вобраз пісьменніка пачынае ўспрымацца па-іншаму. Высвятляецца яго роля і ўдзел у падрыхтоўцы і публікаванні каштоўных матэрыялаў сям’і Гарэцкіх. Янка Брыль браў на сябе тую частку працы, якую ў сілу сціпласці ці беднасці не змагла б адужаць Галіна Гарэцкая: шматлікія размовы з адпаведнымі міністрамі і выдаўцамі, перасылку патрэбных выданняў за мяжу і інш.

Кажучы пра ўзаемаразуменне і павагу суразмоўцаў, іх узаемную падтрымку, трэба згадаць яшчэ адну важную дэталю. Сярод лістоў Янкі Брыля, што паступілі ў БДАМЛМ пасля смерці Галіны Гарэцкай, ёсць не толькі апошнія па часе яго пасланні, але і некаторыя ранейшыя, відавочна, адкладзеныя ўладальніцай, якая не пажадала расстацца з імі напрыканцы 2001 года, калі ў архіў была аддадзена першая частка эпісталалярыя. Гэта лісты ад 12 студзеня і 11 красавіка 1995 г. і 25 сакавіка і 10 жніўня 1996 г. Змест дакументаў сведчыць на карысць наступнай гіпотэзы: адрасатка непакоілася, каб яны не зрабіліся адразу даступнымі для нядобразычліўцаў ці проста абыякавых выпадковых чытачоў, якія маглі б, свядома ці несвядома, нашкодзіць пісьменніку. Такая асцярожнасць і клапацілівасць, нежаданне выдаць на чужое вока справядлівыя і дакладныя, але даволі рэзкія ацэнкі розных людзей і іх спраў выдаюць у ёй надзвычай уважлівую і спагадлівую да суразмоўцы асобу.

Спіс крыніц

1. *Паштоўка Я. Брыля да Г. Гарэцкай ад 24 красавіка 1981 г.* // БДАМЛМ. — Ф. 426. — Воп. 1. — Адз. зах. 86. — Арк. 23.
2. *Ліст Г. Гарэцкай да Я. Брыля ад 17 сакавіка 1996 г.* // БДАМЛМ. — Ф. 59. — Воп. 3. — Адз. зах. 186. — Арк. 19.
3. *Ліст Я. Брыля да Г. Гарэцкай ад 16 снежня 1997 г.* // БДАМЛМ. — Ф. 426. — Воп. 1. — Адз. зах. 94. — Арк. 30 — 31 адв.
4. *Ліст Г. Гарэцкай да Я. Брыля ад 16 сакавіка 1992 г.* // БДАМЛМ. — Ф. 59. — Воп. 3. — Адз. зах. 185. — Арк. 13, 13 адв.

5. Ліст Я. Брыля да У. Калесніка ад 17 сакавіка 1983 г. // БДАМЛМ. — Ф. 59. — Воп. 3. — Адз. зах. 167. — Арк. 25а — 25а адв.
6. Ліст Г. Гарэцкай да Я. Брыля ад 3 сакавіка 1993 г. // БДАМЛМ. — Ф. 59. — Воп. 3. — Адз. зах. 185. — Арк. 23, 23 адв.
7. Ліст Г. Гарэцкай да Я. Брыля ад 7 студзеня 1994 г. // БДАМЛМ. — Ф. 59. — Воп. 3. — Адз. зах. 186. — Арк. 1, 2.
8. Ліст Г. Гарэцкай да Я. Брыля ад 26 красавіка 1995 г. // БДАМЛМ. — Ф. 59. — Воп. 3. — Адз. зах. 186. — Арк. 15, 15 адв.
9. Ліст Г. Гарэцкай да Я. Брыля ад 14 жніўня 1992 г. // БДАМЛМ. — Ф. 59. — Воп. 3. — Адз. зах. 185. — Арк. 16, 16 адв.
10. Ліст Г. Гарэцкай да Я. Брыля ад 21 верасня 1987 г. // БДАМЛМ. — Ф. 59. — Воп. 3. — Адз. зах. 184. — Арк. 29–30.

Карына Бадылевіч

ПЕРШАЯ СПРОБА ПЕРАКЛАДУ НА БЕЛАРУСКУЮ МОВУ ПАЭМЫ ШАТА РУСТАВЕЛІ «ВІЦЯЗЬ У ТЫГРАВАЙ СКУРЫ»

Эпічная паэма «Віцязь у тыгравай скуры» вядомага грузінскага паэта Шата Руставелі была напісана яшчэ ў XII ст. У сваім арыгінальным выглядзе паэма не дайшла да сучаснікаў, яна зведала шматлікія змены і дапаўненні па ўсім тэксце. Толькі на грузінскай мове існуе больш за 50 розных яе выданняў. У свой час урыўкі з паэмы часта перакладаліся і друкаваліся ў перыядычных выданнях краін СССР. На рускую мову яна перакладалася таксама шмат разоў, але існуе толькі 5 поўных паэтычных перакладаў, якія былі апублікаваны цалкам: Канстанціна Бальмонта (1933), Панцеляймона Пятрэнка (1937, закончыў пераклад Барыс Брык), Георгія Цагарэлі (1937), Шалвы Нуцубідзе (1937) і Мікалая Забалотца (1957).

На беларускай мове паэма «Віцязь у тыгравай скуры» (тут і далей варыятыўнасць напісання назвы паэмы, імёнаў яе аўтара і персанажаў у беларускім перакладзе падаецца згодна з адпаведнымі першакрыніцамі. — К. Б.) убачыла свет ў 1966 годзе, калі ў выдавецтве «Беларусь» выйшла кніга, сумесна перакладзеная Алесем Звонакам і Міколам Хведаровічам. Але гэта не першая спроба перакласці твор старажытнага грузінскага эпаса на беларускую мову, хоць і, бясспрэчна, самая ўдалая і поўная.

У 1937 годзе святкавалася 750 гадоў з часу напісання паэмы Шата Руставелі «Віцязь у тыгравай скуры». Першую згадку аб будучых урачыстых мерапрыемствах у гонар твора мы знаходзім у часопісе «Полымя рэвалюцыі» (1937, № 6), у раздзеле «Хроніка». Там паведамляецца, што 11 снежня ў Тбілісі павінен адбыцца вечар, на наступны дзень пачне працу выстаўка «Шота Руставелі і яго эпоха», дзе прадставяць 19 рукапісаў самога аўтара, а таксама ўсе друкаваныя выданні перакладаў паэмы на розныя мовы свету. Таксама «асобна выйдуць масавыя выданні і шэраг перакладаў паэмы на рускай, украінскай, цюркскай, армянскай, французскай і англійскай мовах» [5, с. 144]. Пра будучае выданне на беларускай мове згадак пакуль не маеца.

А вось ужо ў № 8 часопіса за 1937 год з'яўляецца пераклад Міколам Хведаровічам урыўкаў паэмы, а менавіта «Песня першая пра Ростэвана арабскага цара» (адпаведная ў другім беларускім перакладзе частка 2, далей проста

частка), «Ліст Нэстан Дарэджан свайму каханку» (частка 51), «Завет Аўтандзіла, пакінуты Ростэвану перад патайным адыходам» (частка 32) [3, с. 3–9]. Пры гэтым у раздзеле «Хроніка» зноў няма звестак пра ўдзел беларускіх паэтаў у перакладзе твора.

Апошні нумар «Полымя рэволюцыі» за 1937 год быў прысвечаны 750-годдзю з часу з’яўлення твора. Упершыню даюцца пераклады ўрыўкаў, выкананыя некалькімі паэтамі: Міколам Хведаровічам («Уступ», частка 1; «Другі сказ аб тым, як цар арабскі ўбачыў віцязя, які носіць тыгравую скуру», частка 4), Петрусём Броўкам («Вяселле Аўтандзіла і Тінатін з благаславення цара араўіскага», частка 62), Андрэем Александровічам («Грамата Аўтандзіла васалам», частка 6), Алесем Гурло («Малітва Аўтандзіла ў мячэці і па-таемны ад’езд», частка 33; «Зварот Аўтандзіла і Тарыэля ў пячору і сустрэча з Асмаат», частка 38) [2, с. 6–25].

24–30 снежня 1937 г. у Тібілісі адбыўся V пленум праўлення ССП СССР, дзе прысутнічала і дэлегацыя ад БССР. У раздзеле «Хроніка» часопіса «Полымя рэволюцыі» за 1938 год падрабязна разглядаюцца ўрачыстасці, у якіх яна брала ўдзел. Так, 23 снежня 1937 г. прагучаў даклад пра паэму Шата Руставелі «Віцязь у тыгравай скуры» аўтарства Віталія Вольскага, а свае перакладзеныя часткі зачыталі Кандрат Крапіва, Алесь Гурло, Эдзі Агняцвет і Аркадзь Куляшоў. «30 снежня ў канцэртнай зале тэатра імя Шота Руставелі адбыўся вечар перакладаў паэмы “Віцязь у тыгравай скуры” на мовы народаў СССР». З чытаннем перакладаў паэмы выступілі Наіры Зар’ян, Самад Вургун, М. Хведаровіч, П. Антакольскі, П. Броўка, П. Глебка і інш. [6, с. 176–178].

У пачатку 1938 года ў Мінску быў арганізаваны свой літаратурны вечар, на якім паэты дзяліліся ўражаннямі з паездкі ў Грузію. П. Броўка, К. Крапіва, П. Глебка, Э. Агняцвет, Г. Камянецкі выступілі з чыткай сваіх перакладаў «Віцязя ў тыгравай скуры» на беларускую мову. Тут жа ўпершыню сустракаем згадку пра тое, што «беларускія паэты абавязаліся ў 1938 годзе цалкам перакласці і выдаць на беларускай мове геніяльны твор “Віцязь у тыгравай скуры”, які набыў сусветную славу» [4, с. 181]. Адказнымі за выданне былі прызначаныя К. Крапіва, М. Хведаровіч і П. Глебка, а тэрмін, падчас якога твор мусіў быць выкананы, — 1938 год.

Пасля гэтага сляды беларускага варыянта паэмы Шата Руставелі знікаюць, прынамсі з часопіса «Полымя рэволюцыі». Наступнае ўпамінанне мы знаходзім ужо ў лісце Петруся Броўкі да свайго сябра-паэта Пятра Глебкі [9]. Падчас выдання самага поўнага Збору твораў Петруся Броўкі гэты ліст быў надрукаваны ў томе 9.

3 ліста П. Броўкі да П. Глебкі ад 26 жніўня 1939 г. зразумела, што ў частцы перакладу Петруся Броўкі не хапала падрадкаўнікаў да неабходнай яму колькасці — 2000. Таму ён прасіў Пятра Глебку звязацца з пісьменнікамі Грузіі, каб яны даслалі частку, ці наўпрост аддаць яму 400–500 радкоў са сваёй часткі [9]. Хутчэй за ўсё, пры перакладзе паэмы Пятрусёва Броўка карыстаўся падрадкавым перакладам С.Г. Іярданішвілі, які доўга існаваў толькі ў машынапісным выглядзе і быў апублікаваны ў 1966 годзе. Верагодна, перакладная частка паэмы, выкананая Петрусём Броўкам, не захавалася, бо загінула падчас пажару ягонаў хаты ў першыя дні Вялікай Айчыннай вайны.

З ліста таксама вынікае, што паэт хоча скончыць як мага хутчэй сваю частку перакладу паэмы, каб атрымаць грошы ад Дзяржаўнага выдавецтва

Беларусі. Як бачым, тэрмін, пастаўлены паэтычнай секцыяй Саюза пісьменнікаў Беларусі, быў перанесены на наступны, 1939 год. У тэксталагічным каментарыі рэдактараў тома чытаем: «Размова ідзе аб выданні на беларускай мове паэмы Шата Руставелі «Віцязь у тыгравай шкуры». У перакладзе паэмы прымалі ўдзел П. Броўка і П. Глебка. Але кніга, відаць, не была выдадзена» [1, с. 271].

У асабістым архіве Пятра Глебкі ў аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ імя Я. Коласа захоўваюцца як праграмы святочных урачыстасцей у Грузіі (вечарыны, спектаклі) да 750-годдзя напісання паэмы, датаваныя 1937 годам [8], так і ягоная частка перакладу паэмы [7]. На першым аркушы — неввялікая запіска з падлікам перакладзенага матэрыялу: «16/III-38 г. / Прыехаў у Пухавічы; пачаў пераклад Руставелі. / Строфы = 164–228 = 65 / = 279–372 = 94 / = 585–767 = 182 / 341» [7]. У Пухавічах у той час знаходзіўся Дом творчасці пісьменнікаў, цалкам верагодна, што менавіта там П. Глебка распачаў працу над «Віцязем у тыгравай шкуры».

Справа 295 змяшчае рукапісны чарнавік і машынапіс частак перакладу паэмы [7]:

«Пасланне Аўтандзіла васалам» (у машынапісе «Пасланне Аўтандзіла яго васалам», строфы 164–175, адпаведная ў другім беларускім перакладзе частка 6);

«Ад'езд Аўтандзіла на пошукі віцязя» (строфы 176–228, частка 7);

«Апавяданне Тарыэля пра сябе, калі ён упершыню расказаў Аўтандзілу» (строфы 307–336, частка 10);

«Сказ жюеты (выкраслена) пра каханне Тарыэля калі ён упершыню закахаўся (выкраслена)» (строфы 337–372, строфа 373 закрэслена, магчыма, выпадкова перакладзена; частка 11);

«Сказ аб Нурадзіне Фрыдоне пасля сустрэчы з ім Тарыэля на беразе мора» (строфы 585–606, частка 26);

«Дапамога Тарыэля Фрыдону» (строфы 607–615, частка 27);

«Фрыдон апавядае Тарыэлю гісторыю Нестан-Дарэджан» (строфы 616–665, частка 28);

«Сказ аб тым, як Аўтандзіл вярнуўся ў Аравію, пасля таго, як ён знайшоў Тарыэля і расстаўся з ім» (строфы 666–721, частка 29);

«Просьба Аўтандзіла да цара Растэвана, і размова з візірам і просьба да яго» (строфы 722–767, частка 30);

«Прыход Аўтандзіла да Фатман, прыём яго ёю і яе радасць» (строфы 1070–1074, частка 43);

«Ліст Аўтандзіла да Фатман, у адказ на яе ліст» (1089–1114, частка 45);

«Фатман апавядае гісторыю Нестан-Дарэджан» (строфы 1115–1206, частка 46).

Пераклад строфаў 164–175 (у варыянце П. Глебкі — «Пасланне Аўтандзіла яго васалам») ужо публікаваў Андрэй Александровіч у «Полымі рэволюцыі» (пад назвай «Грамата Аўтандзіла васалам»). Але ён не згадваецца ў хроніцы часопіса ні падчас выступу ў Тбілісі, ні на літаратурным вечары ў Мінску. У 1938 годзе паэт быў арыштаваны і асуджаны на 15 гадоў лагераў. Можна меркаваць, што ягоная частка перакладу была падзеленая паміж беларускімі паэтамі, як і частка другога рэпрэсаванага аўтара — Міколы Хведаровіча (арыштаваны ў 1938 годзе).

Над перакладам паэмы «Віцязь у тыгравай скуры» на беларускую мову працаваў шэраг пісьменнікаў — Кандрат Крапіва, Андрэй Александровіч, Алесь Гурло, Эдзі Агняцвет, Аркадзь Куляшоў, Мікола Хведаровіч, Пятрусь Броўка, Пятро Глебка, Гірш Камянецкі. З урыўкамі паэмы яны выступалі на пленуме Саюза пісьменнікаў у Грузіі і на агульнагарадскім вечары ў Мінску. Іх намаганні так і не ўбачылі свет пад адзінай вокладкай. Справа выдання перакладу паэмы зацягвалася спачатку рэпрэсіўнымі падзеямі, потым — пачаткам вайны. Лёсы перакладчыкаў склаліся па-рознаму: адны перажылі падзеі 1930-х гг. і працягвалі ўдзельнічаць у літаратурным жыцці краіны (Кандрат Крапіва, Пятрусь Броўка, Эдзі Агняцвет, Аркадзь Куляшоў), другім пашанцавала менш — яны трапілі ў самы вір рэпрэсіўнай машыны і цудам засталіся ў жывых (Андрэй Александровіч, Мікола Хведаровіч, Алесь Звонак). Алесь Гурло ж, асабіста адчуўшы на сябе першую хвалю даносаў і прысудаў, пайшоў з жыцця ў пачатку 1938 года. Гірш Камянецкі быў рэпрэсаваны ўжо пасля вайны, у 1950 годзе, і вярнуўся з лагераў інвалідам.

У фондах Літаратурнага музея Петруся Броўкі захоўваюцца тры выданні паэмы Шота Руставелі «Віцязь у тыгравай скуры»: украінскі пераклад Міколы Бажана 1957 года, выданне на рускай мове 1966 года, Тбілісі, і выданне на рускай мове 1977 года, Ленінград. Толькі беларускага выдання паэмы ў асабістай бібліятэцы Петруся Броўкі няма.

Спіс літаратуры і крыніц

1. **Броўка, П.** Збор твораў : У 9 т. / П. Броўка. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1992. — Т. 9. *Эпісталаярная спадчына (1933–1980). Летапіс жыцця і творчасці.* — С. 271.
2. **Руставелі, Ш.** Віцязь у тыгравай скуры / Ш. Руставелі // *Польмя рэволюцыі.* — 1937. — № 12. — С. 6–25.
3. **Руставелі, Ш.** Віцязь у тыгравай скуры / Ш. Руставелі // *Польмя рэволюцыі.* — 1937. — № 8. — С. 3–9.
4. **Хроніка:** Вечар прысвечаны 750-годдзю з дня з’яўлення паэмы «Віцязь у тыгравай скуры» // *Польмя рэволюцыі.* — 1938. — № 2. — С. 181.
5. **Хроніка:** Да 750-годдзя з дня нараджэння Шота Руставелі // *Польмя рэволюцыі.* — 1937. — № 6. — С. 144.
6. **Хроніка:** Святкаванне 750-годдзя з дня з’яўлення паэмы Шота Руставелі // *Польмя рэволюцыі.* — 1938. — № 1. — С. 176–178.
7. **ЦНБ НАН.** — Ф. 24. — Воп. 1. — Адз. зах. 295.
8. **ЦНБ НАН.** — Ф. 24. — Воп. 1. — Адз. зах. 1189.
9. **ЦНБ НАН.** — Ф. 24. — Воп. 1. — Адз. зах. 1579. — Л. 12.

Ігар Запрудскі

«НАРЫСЫ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ» (1928) М. ПІЯТУХОВІЧА Ў АЦЭНКАХ КРЫТЫКІ 1929–1931 ГГ.

Уводзіны

Тое, што адбывалася на шляху саветызацыі беларускай літаратуры ў другой палове 1920-х–1930-я гг., застаецца, на нашу думку, даследаваным, але недастаткова глыбока асэнсаваным у гісторыі айчыннага

літаратуразнаўства. З аднаго боку, назіраюцца пазітыўныя тэндэнцыі ў справе рэабілітацыі незаслужана рэпрэсаваных тагачасных крытыкаў і літаратуразнаўцаў, з другога — можна гаварыць пра няўвагу да літаратурна-крытычнай спадчыны іх ваяўнічых апанентаў, да метадык дыскрэдытацыі, выкарыстаных для дасягнення пастаўленых імі далёка не літаратуразнаўчых задач.

Міхась Мушынскі ў акадэмічнай «Гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя» адзначыў, што ў той час «найбольшага поспеху дасягнулі даследчыкі, якія прызнавалі сацыяльную дэтэрмінаванасць літаратурна-мастацкіх з’яў, але не выводзілі ідэйны кірунак творчасці пісьменніка, агульны ўзровень літаратуры непасрэдна з узроўню эканомікі, са спосабаў гаспадарання» [1, с. 185]. Аўтарытэтны даследчык залічыў да «найбольш значных навуковых дасягненняў таго часу» [1, с. 184] у тым ліку «Нарысы гісторыі беларускай літаратуры: (Агляд літаратурна-ідэалагічных плыняў XIX і пачатку XX в. Ч. 1)» (1928) і іншыя публікацыі Міхаіла Мікалаевіча Пятуховіча (1891–1937). Сапраўды, названая кніга, выдадзеная трохтысячным накладам у Беларуска-дзяржаўным выдавецтве, стала знакавай з’явай у тагачасным літаратурным працэсе.

У шматлікіх публікацыях Антон Луцкевіч паслядоўна згадваў «Нарысы...» М. Пятуховіча як трэцюю вартую ўвагі працу (пасля «Беларусаў» (т. III, вып. 3) Яўхіма Карскага і «Гісторыі беларускае літаратуры» Максіма Гарэцкага), якая абапіраецца на матэрыялы і вывады папярэдніх даследчыкаў [2, с. 323]. У сваю чаргу М. Гарэцкі канстатаваў у «Гісторыі...», што дзякуючы працам М. Пятуховіча, У. Дзяржынскага і іншых літаратурна-крытыка «ўваходзіць на больш падрыхтаваны і навуковы грунт» [3, с. 372].

М. Пятуховіч у час выдання «Нарысаў...» быў прафесарам, а з мая 1926 года выконваў абавязкі дэкана педагагічнага факультэта БДУ. Менавіта яго ўніверсітэцкі курс, чытаны студэнтам, і лёг у аснову кнігі. Як любы лекцыйны курс, яе хутчэй трэба залічыць да здабыткаў універсітэцкай навукі. Змест вызначаўся адчувальным суб’ектывізмам ацэнак і модным тады сацыялагічным схематызмам. У «Прадмове» да выдання аўтар спецыяльна падкрэсліў: *«Напісаньне гісторыі беларускай літаратуры сустракае значныя перашкоды: няма ня толькі навукова выданых тэкстаў самых твораў пісьменьнікаў, але і наогул поўнага збору іх; замест сталых біяграфій аўтараў у нас маюцца толькі кароткія «паслужбовыя сьпісы» іх <...>. Пры такіх умовах ставіць сабе задачу напісаньня грунтоўнай гісторыі беларускай літаратуры было-б бессэнсоўным прадпрыемствам; для выкананьня такой задачы патрэбна доўгая падрыхтоўчая калектыўная праца, яна не па сілах аднэй асобы. Наша задача больш скромная: нам хацелася-б асьвятліць у агульных рысах найбольш паважныя моманты ў разьвіцьці новай беларускай літаратуры, даць шэраг паасобных нарысаў, эцюдаў, прысьвечаных творчасці найбольш выдатных беларускіх пісьменьнікаў, прычым у гэтай творчасці мы імкнуліся ў першую чаргу абхапіць галоўнае, істотнае <...>. Так, у данай справе нам прападнасілася задача хутчэй эсэістага, чым гісторыка»⁵⁴* [4, с. 3]. Як бачым, М. Пятуховіч выдатна ўсведамляў складанасць задач, якія паставіў перад сабою, і імкнуўся растлумачыць чытачам і патэнцыяльным апанентам характар і форму сваёй працы.

⁵⁴ Тут і далей цытаты прыводзяцца з захаваннем моўных асаблівасцей арыгінала.

Яшчэ ў 1926 годзе, выступаючы з дакладам пра развіццё беларускай літаратуры на акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі, М. Пятуховіч адзначыў: «Гісторыя беларускай літаратуры — дысцыпліна маладая. Яна пачала сыстэматычна разьвівацца толькі з утварэньнем Інстытуту Беларускай Культуры і Беларускага Дзяржаўнага Унівэрсытэту. На маю долю выпала высокая, але адначасна цяжкая і адказная задача пабудовы першага ўнівэрсітэцкага курсу гісторыі беларускай літаратуры» [5, с. 311]. Прафесар відавочна ганарыўся роляй піянера ў гэтай галіне.

Аднак «Нарысы...», меўшы відавочнае станоўчае значэнне ў тагачасных метадалагічных пошуках айчынных літаратуразнаўцаў, у хуткім часе пасля выдання былі падвергнуты крытыцы і астракізму, а ў 1937 годзе увогуле забаронены, бо аўтар быў залічаны ў шэрагі контррэвалюцыйных нацдэмаў і рэпрэсіраваны. Ён быў расстраляны ў Мінску 20 снежня 1937 г. Пасля гэтага імя М. Пятуховіча дзесяцігоддзі нават не згадвалася ні ў акадэмічных, ні ў унівэрсітэцкіх даследаваннях гісторыі роднай літаратуры. Вучоны быў рэабілітаваны Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР 27 снежня 1957 г. [6, с. 87].

У кнізе «Нарысы гісторыі беларускай савецкай крытыкі 20–30-х гадоў» (1971) Сцяпан Карабан залічыў М. Пятуховіча да ліку даследчыкаў, якія прытрымліваліся меркавання, што без прапаганды найлепшых узораў дакастрычніцкай літаратуры немагчыма развіваць літаратуру савецкую [7, с. 39]. Вучоны, які ў 1931–1934 гг. вучыўся ў аспірантуры Інстытута філасофіі АН БССР і быў сведкам тагачаснага літаратурнага жыцця, адзначыў, што кваліфікаваных крытыкаў і літаратуразнаўцаў, якія ў выніку рэпрэсій вымушаны былі пакінуць прафесійны занятак літаратурай, замянілі не меўшыя ні жыццёвага, ні даследчага вопыту ўчарашнія студэнты Я. Бранштэйн, Л. Бэндэ, А. Кучар, М. Клімковіч, С. Куніцкі, Р. Ляпіч, І. Гутараў, М. Ларчанка, Я. Шарахоўскі і інш. Як правіла, усе яны мелі слабую тэарэтычную і прафесійную падрыхтоўку. Па сутнасці, вярнуўшы імя М. Пятуховіча ў літаратурны кантэкст эпохі, С. Карабан тым не менш крытыкаваў «Нарысы...» прафесара за перабольшанне значэння творчасці Ф. Багушэвіча і адсутнасць гісторыка-сацыяльнага падыходу пры яе ацэнцы [7, с. 65].

Спецыфічныя асаблівасці развіцця беларускай навукі аб літаратуры разглядаюцца ў грунтоўнай манаграфіі М. Мушынскага «Беларуская крытыка і літаратуразнаўства (20–30-я гады)» (1975). У ёй шмат увагі прысвечана аналізу «Нарысаў...» М. Пятуховіча. Яны, па меркаванні даследчыка, выразна і асабліва наглядна ілюструюць адмоўныя і станоўчыя тэндэнцыі ў развіцці тагачаснага літаратуразнаўства. Да першых даследчык залічыў наступныя: разгляд мастацкай творчасці непасрэдна ў сувязі і залежнасці ад узроўню развіцця эканомікі, спрошчанае разуменне мастацкай формы як вытворнай ад сацыяльна-эканамічных фактараў, прадвызначэнне творчасці пісьменнікаў іх класавым паходжаннем, наяўнасць блытаніны і непаслядоўнасці ў аргументацыі, знаходжанне на пазіцыях вульгарных сацыёлагаў і інш. Да другіх — трапныя і змястоўныя назіранні за творчасцю многіх беларускіх пісьменнікаў, прызнанне ролі суб'ектыўна-псіхалагічных фактараў у творчасці і інш. Асаблівую навуковую вартасць «Нарысаў...» М. Мушынскі бачыў у тым, што яны былі прысвечаны вывучэнню літаратурна-ідэалагічных плыняў [8, с. 90–101].

У 1991 годзе у сувязі са 100-годдзем з дня нараджэння М. Пятуховіча на старонках абласной газеты «Віцебскі рабочы» пабачыў свет артыкул

кандыдата гістарычных навук В. Собаля «Дыяпазон творчых пошукаў». Аўтар публікацыі перадусім абапіраўся на вывады, зробленыя М. Мушынскім у згаданай манаграфіі, і непасрэдна на тэкст саміх «Нарысаў...». Не абмінаючы гаворкі пра вульгарызатарскія недахопы, ён у цэлым даў высокую ацэнку п'ятуховічаўскай галоўнай працы, акцэнтуючы ўвагу на назіраннях вучонага, прысвечаных аналізу псіхалагізму ў творчай спадчыне Янкі Лучыны. «М. П'ятуховіч, безумоўна, адчуваў, — сцвярджае В. Собаль, — што літаратурны працэс, практыка творчасці ўступаюць у супярэчнасць з патрабаваннямі тэорыі, якая панавала ў той час. І не толькі разумеў, але і імкнуўся ўнесці ў жорсткія схемы пэўныя карэктывы. Менавіта гэтымі ўдакладненнямі якраз і каштоўныя «Нарысы». Відаць, без дастатковага тэарэтычнага ўсведамлення даследчык і разбураў сацыялагізатарскую схему ў яе прымітыўным варыянце» [9]. Такая своеасаблівая апалагетыка цалкам зразумелая для юбілейнага артыкула.

Генадзь Кісялёў слухна пісаў у манаграфіі «Ад Чачота да Багушэвіча...» (1-е выд. 1993): «Прыкметнай з'явай тагачаснага літаратуразнаўства былі «Нарысы гісторыі беларускай літаратуры» М. П'ятуховіча (1928, ч. 1 — «Агляд літаратурна-ідэалагічных плыняў XIX — пачатку XX вякоў»). У сваёй кнізе аўтар падаў не толькі шматлікія факты гісторыка-літаратурнага парадку, але і вялікі сацыяльна-эканамічны матэрыял, аднак, як цяпер нам відаць, ён спрошчана разумеў сувязь паміж літаратурай і эканомікай, спрабаваў непасрэдна тлумачыць літаратурныя з'явы станам гаспадаркі або сацыяльным паходжаннем таго ці іншага пісьменніка. Лепшыя старонкі працы М. П'ятуховіча якраз тыя, дзе яму ўдавалася вырывацца з палону сацыялагічных схем. Няпроста давалася па тым часе савецкім літаратуразнаўцам правільная метадалогія» [10, с. 12]. Аднак у той час дырэктыўна «правільнай» прызнавалася толькі марксісцкая метадалогія, а патэнцыял і падыходы біяграфічнай, псіхалагічнай, культурна-гістарычнай, параўнаўча-гістарычнай, фармалістычнай школ у літаратуразнаўстве абвешчаліся ідэалістычнымі і эклектычнымі. У такіх складаных умовах і пісаліся «Нарысы...» М. П'ятуховіча, у якіх была зроблена спроба кампраміснага канцэптуальнага асэнсавання літаратурна-мастацкага постулу беларускай літаратуры. П'ятуховічаўская інавацыйная стратэгія-спроба выклікала неадназначныя ацэнкі ў сучаснікаў.

У 2023 годзе у выдавецтве «Беларуская навука» ўбачылі свет «Нарысы па гісторыі беларускага літаратуразнаўства». Ва «Уводзінах» сцвярджаецца: «У даследаванні актуалізуецца значэнне нацыянальнага светаадчування беларускага народа ў 1900–1930-я гг. Крытыка і публіцыстыка М. Гарэцкага, В. Ластоўскага і А. Луцкевіча дакладна і поўна выяўляюць адметнасці беларускай ментальнасці, няпростых узаемаадносін розных сацыяльных груп, ступень укладу беларускіх пісьменнікаў у айчыннае пісьменства» [11, с. 4–5]. На жаль, на ролі і значэнні «Нарысаў...» М. П'ятуховіча ў гісторыі беларускага літаратуразнаўства ўвага аўтараў не акцэнтавалася. Такая безуважнасць не можа лічыцца апраўданай.

Атрыманьня вынікі і іх абмеркаванне

Напэўна, непасрэдна пасля выдання кнігі быў напісаны апублікаваны толькі ў наш час з рукапісу артыкул «Увагі аб кнізе М.М. Піотуховіча «Нарысы гісторыі беларускай літаратуры»» Адама Бабарэкі, тагачаснага

асістэнта кафедры беларускай літаратуры БДУ. Вядучы крытык «Узвышша» лічыў: «Нарысы М. П[іотуховіча] сьведчаць аб адбітку ў «маладой навуцы» конструкцыйных імкненняў, праўдзівей, імкненняў будаваць гісторыю бел[арускай] літар[атуры] па вобразу і падобію таго ўяўлення аб структуры грамадзкай, якое дае марксызм, імкнення апраўдаць гэтае ўяўленьне практыкаю пабудовы гіст[орыі] літ[аратуры]. У пагоні за гэтым па лініі найменшага супраціўлення і вышла тое, што разам з вадою выплюснута і дзіця: гісторыі літ[аратуры] не атрымалася» [12, с. 454–455]. А. Бабарэка звярнуў увагу і на шматлікія іншыя недахопы: кампіляцыйны характар працы і яе метадалагічную залежнасць ад розных расійскіх крыніц, адсутнасць даследчага складніка і задавальненне сінтэзам вывадаў папярэдніх даследчыкаў, ігнараванне ролі літаратуры ў культурным поступе і мастацкай традыцыі ў развіцці нацыянальнага пісьменства, запазычванне тэрмінаў з публікацый іншых вучоных без адпаведных спасылак, адмаўленне ад сваіх ранейшых меркаванняў праз імкненне адпавядаць афіцыйным устаноўкам і інш. Як можна меркаваць паводле прынцыповага характару гэтых крытычных закідаў, А. Бабарэка тады знаходзіўся ў апазіцыі да ідэалагічна насаджаных марксісцкіх падыходаў, якім імкнуўся адпавядаць у сваёй дзейнасці наменклатурны літаратуразнавец М. Пятуховіч, які «стараецца ўсім угадзіць сваімі прымірэнскімі ўгодаўскімі палажэннямі» [12, с. 455]. У гэтым сэнсе з’яўляецца паказальным факт, што менавіта М. Пятуховічу было даручана напісанне ўступнага артыкула «Шляхі беларускай літаратуры» да «Зборніка беларускай паэзіі: у перакладах рускіх паэтаў», які быў выдадзены ў сталічным (Масква — Ленінград) дзяржаўным выдавецтве ў 1930 годзе. Названы ўступны артыкул уяўляў своеасаблівы канспект вывадаў, адлюстраваных у «Нарысах...». У ім ідзе гаворка аб «прыгонніцкай завасцы» В. Дуніна-Марцінкевіча, Я. Баршчэўскага, Я. Чачота і іншых, якія «выступаюць у ролі верных бардаў дваранскага земляробчага класа, падмяняючы сацыяльнае пытанне пытаннем маральным, ідэалізуючы ўзаемаадносіны паноў і прыгонных» [13, с. 3]. Францішак Багушэвіч, Янка Лучына і некаторыя іх сучаснікі, у творчасці якіх упершыню, па меркаванні аўтара, побач з сацыяльнымі праблемамі закранаюцца і нацыянальныя, называюцца «песнярамі паміраўшага дваранства, пратэстуючымі супраць <...> капіталізму і ўвасабляўшымі свой пратэст часта ў радыкальныя формы» [13, с. 4]. М. Пятуховіч крытыкуе дробнабуржуазную псіхалогію пісьменнікаў-разначынцаў, якія адводзілі інтэлігенцыі ролю кіраўніка народных мас, але праўлялі паблажлівую пагарднасць у адносінах да мужыка, не адлюстравяўшы рэвалюцыйных матываў у сваёй творчасці. Нягледзячы на адзначаныя недахопы, аўтар прызнае пэўную грамадскую каштоўнасць беларускай літаратуры мінулага: «... Прасякнутая сацыяльным пафасам, яна давала даволі яркую карціну эканамічнай і культурнай абяздоленасці прыгнечанай царызмам Беларусі» [13, с. 4]. Вось у такім сацыялагізаваным абліччы М. Пятуховіч прэзентаваў беларускую літаратуру на ўсесаюзнай арэне.

У 1929 годзе, калі распачалася барацьба з так званым беларускім буржуазным нацыяналізмам, у друку з’явіліся тры публікацыі, цікавыя ў рэчышчы нашай гаворкі. На старонках выдаванага ў Празе на нямецкай мове часопіса «Slavische Rundschau» («Славянскі агляд») была надрукавана невялікая інфармацыйнага характару нататка Я. Карскага «Piotuchovič, M.M.: Narysy

history belaruskaj litaratury. Častka peršaja. Ahl'ad litaraturna-ideol'ohičnych plyn'au XIX i pačatku XX v. Mensk 1928, Staatsverlag. 211 S.». Акадэмік ацаніў «Нарысы...» як выдатную кнігу, якая ўбачыла свет пасля яго даследаванняў, працы М. Гарэцкага і іншых аўтараў і падкрэсліў: «Аднак аўтар не здавальняецца тым, што было зроблена да яго, хутчэй, ён выбудоўвае ранейшы сабраны матэрыял на марксісцкай аснове» [14, s. 193]. Выяўленне сацыяльна-эканамічнай асновы літаратурных з'яў, выкарыстанне фармальна-мастацкіх крытэрыяў пры вызначэнні каштоўнасці твораў і творчасці асобных пісьменнікаў у цэлым, структурны падзел на раздзелы, звязаны з новай канцэптуальнай перыядызацыяй гісторыі літаратуры, параўнанне роднага прыгожага пісьменства з літаратурамі іншых народаў, багацце і разнастайнасць матэрыялу, пра які ідзе гаворка, таксама былі залічаны ў станоўчы арсенал п'ятуховічаўскай працы.

Такім чынам, перад намі наступны факт — наяўнасць дзвюх апера тыўных і дыяметральна процілеглых ацэнак каштоўнасці «Нарысаў...» М. П'ятуховіча. Першая, адмоўная, належала маладому і крэатыўнаму крытыку і літаратуразнаўцу, па збегу акалічнасцей яна дайшла да нас у рукапісе. Пад другой, станоўчай, апублікаванай за мяжой у аўтарытэтным славістычным навуковым выданні, стаяла імя вялікага беларусазнаўца, з прац якога пра наш народ, яго мову, культуру і літаратуру даведаліся ў шырокім свеце. Зразумела, кожны з іх меў права на ўласнае меркаванне. Аднак адно з іх, разлічанае на ўнутранае выкарыстанне, у хуткім часе па-за воляй аўтара будзе падхоплена ў прапагандысцкіх мэтах. Другое, адрасаванае знешняй аўдыторыі, будзе раскрытыкавана і на доўгія гады трапіць у архіў незапатрабаванай навуковай перыёдыкі.

Часопіс «Узвышша», вядучым крытыкам якога быў А. Бабарэка, апублікаваў артыкул-рэцэнзію У. Дзяржынскага (сапраўднае прозвішча Чаржынскі) «“Нарысы гісторыі беларускае літаратуры” М.М. Піотуховіча». Датавана яна была 20 студзеня 1929 г. Структурна тэкст рэцэнзіі падзелены на тры часткі: «Некалькі фактычных паправак», «Некалькі заўваг да метадалогіі» і «Пару слоў аб методыцы». Пачынае аўтар з крытыкі выкарыстанай М. П'ятуховічам перыядызацыі: 1) перыяд прыгоннай гаспадаркі (першая палова XIX ст.), 2) перыяд распаду і ліквідацыі прыгоннай гаспадаркі (другая палова XIX ст.). Спаслаўшыся на працу гісторыка М. Пакроўскага, аўтар лічыць, што ўсё XIX ст. было перыядам распаду прыгоннай гаспадаркі, што і вызначыла асаблівасці літаратурнага развіцця. У. Дзяржынскі пераконвае: «...Уся гісторыка-літаратурная схэма перыядызацыі ў “Нарысах” мусіць быць парушана. Сапраўды. Для перыяду распаду прыгоннае гаспадаркі ня менш характэрна, напрыклад, творчасць пісьменьнікаў, якіх проф. Піотуховіч называе “романтыкамі-народнікамі” (Рыпінскі, Баршчэўскі, Чачот), і творчасць Марцінкевіча, чымся поэзія Багушэвіча і Няслухоўскага; у “Нарысах...” жа звязаны з распадам прыгоннае гаспадаркі толькі два апошнія. Мне думаецца, што калі не ўвязаць усяе дарэформеннае (да 1861 г.) беларускае літаратуры з эканамічнай базай распаду прыгоннае гаспадаркі, то ніяк ня ўдасца аб'ясніць асноўных асаблівасцей гэтае літаратуры, што сапраўды і не ўдалося зрабіць аўтару “Нарысаў»» [15, с. 69]. Крытык прыйшоў да высновы, што не толькі перыядызацыя і памылкі ў ацэнцы творчасці асобных пісьменнікаў, найперш В. Дуніна-Марцінкевіча і Ф. Багушэвіча, да якога аўтар «Нарысаў...»

праявіў асаблівую сімпатыю і перабольшваў значэнне яго творчасці ў развіцці беларускай літаратуры (як адзначалася, гэтая думка будзе паўтора на пазней у манаграфіі С. Карабана), але і ўся п'ятуховічаўская канцэпцыя беларускай літаратуры XIX ст. няслушная, бо разглядаецца выключна як літаратура «народніцкая». У Дзяржынскі дакараў М. П'ятуховіча і за выкарыстанне так званага «сацыялагічнага метаду», за якім, па меркаванні рэцэнзента, нічога не стаяла і які ўвогуле варта было выкінуць з ужытку. Гэты крытычны выпадак будучы сакраментальна паўтараць як аксіёму наступныя крытыкі «Нарысаў...». Сапраўды, М. П'ятуховіч пафасна дэклаараваў у «Прадмове» да сваёй кнігі: *«Надзеіным компасам на такім шляху літаратурнага даследавання службы нам соцыялэгічны мэтад як асноўны і грунтоўны мэтад літаратуразнаўства»* [4, с. 4]. Аўтар і прадбачыць не мог, якія непрыемнасці прынясе яму гэтая дэклаарацыя.

У тым самым 1929 годзе да дыскрэдытацыі вядучых беларускіх літаратуразнаўцаў далучыўся і часопіс «Маладняк». На яго старонках быў надрукаваны артыкул В. Бухаркіна «Літаратуразнаўцы з Б. Дз. У.», прысвечаны агляду праграм па літаратурных дысцыплінах, якія выкладаліся ў БДУ прафесарамі І. Замоціным, А. Вазнясенскім, Я. Барычэўскім і М. П'ятуховічам. Адзначыўшы тое, што названыя выкладчыкі недаацэньваюць і нават ігнаруюць каштоўнасць прац навукоўцаў-марксістаў (Леніна, Пляханавы, Фрычэ і інш.), аўтар прыйшоў да такой катэгарычнай высновы: «Марксызм там (у БДУ. — І. З.) яшчэ і не пахне, затое эклектыкі і ідэалізму хоць адбаўляй. У сучасны момант гэта наўрад ці можа быць цяпіма, патрэбна нейкая істотная змена...» [16, с. 206]. В. Бухаркін падкрэсліў, «што проф. П'ятуховіч, як мы ўжо адзначалі, зусім не хоча ім (гісторыка-матэрыялістычным метадам у літаратуразнаўстве. — І. З.) карыстацца і, каб схваць гэта, ён прыбягае да такога няпэўнага тэрміну, як «соцыялэгічны мэтад»» [16, с. 206]. Абвінавачванні ў ігнараванні марксісцкай і матэрыялістычнай метадалогіі мелі ў той час сур'ёзныя наступствы. У манаграфіі «Беларуская крытыка і літаратуразнаўства (20–30-я гады)» М. Мушынскі, не адмаўляючы многіх недахопаў у п'ятуховічаўскіх «эцюдах» [8, с. 92], аднёс артыкул В. Бухаркіна да тых публікацый, якія прынеслі толькі шкоду [8, с. 207].

У наступным, 1930 годзе ў цэнтральным органе ЦК КП(б)Б часопісе «Большэвік Беларусі» быў надрукаваны артыкул У. Гесэна «Нацыянал-дэмакратычная гісторыя беларускай літаратуры», спецыяльна прысвечаны крытыцы «Нарысаў...» М. П'ятуховіча. З самага пачатку ў падрадкавай зноскы крытык выказаў спадзяванне і адзначыў: «Мы лічым неабходным агаварыцца, што даем крытыку гэтай кнігі па лініі агульных устаноў аўтара аб працэсе клясавай барацьбы на Беларусі. Мэтадолэгічныя ўстаноўкі аўтара спецыяльна ў адносінах да літаратуры ўяўляюць самастойны інтарэс, і мы думаем, што яны павінны быць раскрытыкаваны марксыстымі-літаратуразнаўцамі» [17, с. 110]. У. Гесэн, на той час супрацоўнік Інстытута гісторыі Беларускай Акадэміі навук, падкрэсліў, што кніга М. П'ятуховіча з'яўляецца адным з асноўных і нават адзіным падручнікам па гісторыі беларускай літаратуры для ВНУ і тэхнікумаў Беларусі. Аднак яе аўтар «стаіць на пазіцыях контррэвалюцыйнага нацыянал-дэмакратызму» [17, с. 119], бо паслядоўна праводзіць думку аб непасрэднай і эвалюцыйнай сувязі паміж дробна-буржуазным беларускім адраджэнствам і перыядам сацыялістычнага будаўніцтва. Маючы

выразна акрэсленую сістэму поглядаў, якая нібыта толькі вонкава палягае на марксізме і прэтэндуе на сувязь з гэтым вучэннем, М. Пятуховіч насамрэч знаходзіцца ў шэрагах класавых ворагаў, якія спрыяюць барацьбе з дыктатурай пралетарыяту. Рэкамендацыі, якія У. Гесэн прыводзіць у заключэнні, наступныя: трэба мабілізаваць сілы літаратуразнаўцаў-марксістаў і скласці падручнік ці кнігу, у якой павінна быць разбіта нацыянал-дэмакратычная канцэпцыя гістарычнага развіцця беларускай літаратуры [17, с. 123]. Як бачым, з плоскасці літаратуразнаўчай і метадалагічнай крытыка «Нарысаў...» была пераведзена ў сферы ідэалагічную і палітычную.

Артыкул У. Гесэна невыпадкова пабачыў свет у апошнім нумары часопіса «Большэвік Беларусі» за 1930 год. 6 снежня таго ж года адбылося пасяджэнне бюро ЦК КП(б)Б, у рэзалюцыі якога сярод іншых быў і такі пункт: «Прапанаваць культпропу ЦК арганізаваць у бліжэйшы час праверку ўсёй выпушчанай нацдэмамі навуковай прадукцыі і выпусціць кніжку «Навука на службе нацдэмаўскай контррэвалюцыі». Культпропу мабілізаваць для гэтай мэты шэраг навуковых работнікаў, максімальна разгрузіўшы іх ад іншай работы, таксама разгарнуць шырокую марксісцка-ленінскую крытыку гэтай літаратуры ў газеце» [18, с. 298].

Як адзін з крокаў на шляху рэалізацыі гэтай рэзалюцыі варта разглядаць публікацыю С. Васілёнка «Яшчэ раз пра нашы падручнікі па мастацкай літаратуры» («Маладняк», 1931, № 4). Агулам абвінаваціўшы гісторыкаў літаратуры ў імкненні зацікавіць чытачоў мінулымі эпохамі і тым самым нібыта адцягнуць іх ад сучаснасці, крытык пісаў: «Калі правідлова забаронены падручнікі Гарэцкага і Дзяржынскага (быў складальнікам хрэстаматыі «Выпісы з беларускае літаратуры...» (1925, 1926). — І. 3.), дык наконт кніжкі проф. Піотуховіча прыходзіцца сказаць: толькі таму, што ў нас няма марксысцкага падручніка па літаратуры, кніжку проф. Піотуховіча нельга забараніць для школьнага карыстання, але-ж трэба зрабіць так, каб выкладчык літаратуры ня браў вывады проф. Піотуховіча за «чыстую монэту», як кажуць, а каб ён ведаў усе адмоўныя бакі гэтага падручніка» [19, с. 131]. Такім чынам быў прызнаны факт адсутнасці альтэрнатывы «Нарысам...» М. Пятуховіча, «шкоднасць» якіх прапаноўвалася нейтралізаваць не забаронай, а шляхам падрыхтоўкі і пашырэння матэрыялаў з адпаведным крытычным каментарваннем.

М. Мушынскі ў згаданай манаграфіі даў належную ацэнку і гэтай публікацыі: «С. Васілёнак учыніў над гісторыяй беларускай літаратуры сапраўдны разбой. Калі Дунін-Марцінкевіч у яго ўсяго толькі “кансерватар”, які ідэалізаваў і абараняў паншчыну, прыгон, сціраў “класавую рознь паміж мужычком і панам”, то Багушэвіч — памешчык, які марыць аб Беларусі “ад Балтыйскага мора ўдоўжкі аж да Чорнага”... і “вораг”. Такое, між іншым, пра Багушэвіча як ворага гаварылася ўпершыню. Ваяўнічы пафас Васілёнка неўзабаве падхоплівае Л. Бэндэ, а затым А. Кучар» [8, с. 302–303].

У пачатку 1930-х гг. перад М. Пятуховічам паўсталі праблемы не толькі з-за крытыкі вульгарызатараў, але і праз яго «непралетарскае паходжанне»: ён нарадзіўся ў сям’і вясковага праваслаўнага святара і нават вучыўся ў Магілёўскай духоўнай семінарыі. У дакладной запісцы (1933) камісіі Мінскага гаркама КП(б)Б фігуравала наступная характарыстыка: «Прафесар Пятуховіч — былы нацдэм, сын пана» [20, с. 124]. У тагачасных умовах падобная

атэстацыя ў перспектыве не абяцала нічога добрага, а гарантавала толькі розныя непрыемнасці.

Аднак адным з найбольш вострых крытыкаў «Нарысаў...» выступіў Алесь Кучар (сапраўднае імя — Айзік Евелевіч Кучар; 1910–1996), у 1929–1932 гг. студэнт БДУ, які паходзіў з сям’і дробнага яўрэйскага гандляра. Ён быў аўтарам артыкула «Система буржуазно-националистических взглядов профессора Пиотуховича», надрукаваным у часопісе «Пролетарская литература» ў № 5-6 за 1931 год. Часопіс «Пролетарская литература» спачатку называўся «РАПП» і быў заснаваны замест часопіса «На литературном посту», арыентаванага на кіраванне рухам так званых літаратурных ударнікаў. Ён выходзіў у Маскве ў 1931–1932 гг. раз на два месяцы, але ўбачылі свет усяго шэсць нумароў. Кірунак рэдакцыйнай палітыкі вызначаўся барацьбой за так званы ленінскі этап у літаратуразнаўстве. Паказальна тое, што нумар, у якім быў надрукаваны артыкул А. Кучара, адкрываўся артыкулам І. Сталіна «Аб некаторых пытаннях гісторыі бальшавізму (Пісьмо ў рэдакцыю часопіса «Пролетарская революция»». Рэдакцыя відавочна прэтэндавала на ролю выразніка сапраўднай марксісцка-ленінскай літаратурнай тэорыі і крытыкі.

А. Кучар ужо ў пачатку свайго артыкула канстатаваў: «“Нарысы гісторыі беларускай літаратуры” праф. Пятуховіча выражаюць буржуазна-нацыяналістычныя погляды на беларускую літаратуру» [21, с. 67]. Для пацвярджэння гэтага тэзіса крытык прывёў наступны асноўны аргумент: гісторыя літаратуры разглядаецца прафесарам не як гісторыя класавай барацьбы, а як працэс выяўлення нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа, які не зведаў класавай барацьбы і самабытна развіваўся на агульнадэмакратычных асновах.

У Беларускам дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва ў асабістым фондзе Л. Бэндэ захаваўся беларускамоўны машынапіс са шматлікімі праўкамі артыкула «Система буржуазно-националистических взглядов профессора Пятуховича» (БДАМЛМ. Фонд 66, воп. 1, адз. зах. 1404). Пад тэкстам машынапісу стаіць дата і месца напісання — май-чэрвень 1931 года, Менск. Менавіта гэты тэкст быў перакладзены на рускую мову і ў скарачаным і падрэдагаваным выглядзе ўбачыў свет на старонках маскоўскага часопіса «Пролетарская литература».

У гэтым машынапісе больш выразна акрэсліваецца канцэптуальная сутнасць крытычных закідаў студэнта, якому акурат у канцы чэрвеня споўніўся 21 год, да працы 40-гадовага прафесара. А. Кучар услед за У. Гесэнам, напэўна, практычна рэалізуючы выказаныя апошнім у «агаворцы» спадзяванні, пісаў: «Такім чынам, чытач бачыць, што тут не недагаворка і не памылка, а сыстэма (падкрэслена ручкай. — І. З.), сыстэма поглядаў на гістарычнае развіццё Беларусі, як на самабытнае развіццё, сыстэма поглядаў на Беларусь, як на краіну, якая ня ведала клясавага змаганьня, якая ня мела сваіх памешчыкаў, арыстократыі (яна была або сполёнізавана, або зрусіфікавана), якая ня мела сваіх капіталістых, якая “ня біла, не падбівала, а баранілася”. Тут-жа, як бачыце, выступае даўняя нацыянал-дэмакратычная тэорыя пра тое, што Беларусь была арэнай змаганьня двох капіталаў і толькі, свайго капіталу ня маючы (падкрэслена ручкай. — І. З.) грабілася і нішчылася гэтымі капіталамі. Уласны беларускі капітал у проф. Піотуховіча выпадае з гэтага ліку» [22, л. 3].

Ужо на трэцяй старонцы 32-старонкавага машынапісу М. Піятуховіч абвінавачваўся ў тым, што з'яўляўся цалкам свядомым прыхільнікам канцэпцыі самабытнай гісторыі Беларусі і прапагандыстам нацыянал-дэмакратычных поглядаў. А. Кучар фіксуе крыніцу інфармацыі, на якую абапіраўся ў сваіх «штудыях»: «Даючы політычную ацэнку “Нарысам” — праф. Піотуховіча, гэтыя памылкі дастаткова выразна падкрэсліў тав. Гесэн у сваім артыкуле «Нацыянал-дэмакратычная гісторыя беларускай літаратуры» — («Большэвік Беларусі», № 10–12 за 1930 г.) (спасылка ў тэксце закрэслена алоўкам і алоўкам аформлена як зноска ўнізе старонкі. — *І. З.*)» [22, л. 3].

У цэлым зарыентаваны на катэгарычнасць сваіх ацэнак А. Кучар напачатку не супраць быў схавацца за маскай аб'ектывіста: «Мы не гаворым пра тое, што гістарычнае развіццё ня мела сваёй спецыфічнасці, зусім не — *такая спецыфічнасць была* (падкрэслена ручкай. — *І. З.*), але супроцьстаўляць умовы жыцця расійскага селяніна беларускаму, з націскам на тое, што маўляў расійскі селянін жыве у лепшых умовах ніж беларускі, — цягне на нацыянал-дэмакратычную канцэпцыю проф. Піотуховіча» [22, л. 4]. Аднак у выніку гэты абзац быў закрэслены ў рукапісе алоўкам размашыстай хвалістай лініяй. А. Кучар працягваў: «Не будзем гаварыць пра цэлы шэраг іншых памылак, недагаворак, і проста “ненавуковых” (слова закрэслена алоўкам. — *І. З.*) недарэчнасцяй, якія вынікаюць з няведання самых (слова закрэслена алоўкам. — *І. З.*) агульных асноў гісторыі Беларусі ў проф. Піотуховіча, на гэтыя памылкі паказвае тав. Гесэн у памянёным вышэй артыкуле» [22, л. 4]. Як бачым, паводле А. Кучара, прафесар М. Піятуховіч насычаў свае «Нарысы...» ненавуковымі недарэчнасцямі, бо нібыта не ведаў элементарных рэчаў. Тут мае месца нешараговы факт: абвінавачванне студэнтам выкладчыка, дэкана факультэта ў некампетэнтнасці. Такое можна дапусціць толькі пры ўмове наяўнасці ў маладога крытыка ўплывовых «куратараў».

Далей крытык пачынае з прамога клеймавання: «*Як і ўсякі добры нацыяналісты, Піотуховіч* (закрэслена алоўкам і выпраўлена на больш нейтральнае, напісанае алоўкам над радком; курсіў наш. — *І. З.*) *Проф. Піотуховіч няправільна* (курсіў наш. — *І. З.*) К. Каліноўскага залічае да актыўнага рэвалюцыйнага народніцтва 60-х гадоў, не адцяняючы і не падкрэсьліваючы дробна-буржуазнай сутнасці Каліноўскага» [22, л. 4]. На палях каля прыведзенага намі тэксту, аформленага як асобны абзац, пастаўлены чырвоным алоўкам вялікі знакпытальніка і прачытваецца заўвага простым алоўкам: «Народнікі таксама дробна-бурж рэвалюцыянеры» [22, л. 4]. Маргінальны запіс зроблены почыркам, адрозным ад почырку А. Кучара. Гэта сведчыць пра тое, што рукапіс артыкула рэдагаваўся нейкай старонняй асобай, якая часам нават імкнулася да змякчэння дадзеных студэнтам ацэнак.

Выкажам меркаванне, што гэтай асобай-рэдактарам выступіў Лукаш Бэндэ (1903–1961), які ў той час працаваў у Інстытуце мовы, літаратуры і мастацтва АН БССР і ў архіве якога захаваўся машынапіс артыкула А. Кучара. Якраз улетку 1931 года ў часопісе «Маладняк» (№ 6–7) быў надрукаваны супольны артыкул Л. Бэндэ і А. Кучара «Матар'ялы для нарысаў па гісторыі беларускай літаратуры», што пацвярджае факт іх актыўнага супрацоўніцтва ў акрэслены перыяд. У «Матар'ялах...» беларускія пісьменнікі былі падзелены на дзве групы: «Сялянскія і дробнабуржуазныя пісьменнікі

эпохі буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі ў іх разьвіцці да нашых дзён» і «Буржуазныя пісьменьнікі эпохі буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі» [23, с. 103, 118]. Да першай групы былі залічаны Янка Купала, Якуб Колас, Цішка Гартны і Змітрок Бядуля, да другой — Ядвігін Ш. і Максім Багдановіч. Для ілюстрацыі марксісцкіх падыходаў аўтараў «Матар’ялаў...» дастаткова сказаць, што Я. Купала і Я. Колас кваліфікаваліся ў іх як носьбіты ідэалогіі дробнай буржуазіі і нашаніўства, Ц. Гартны быў абвінавачаны ў захапленні ідэалогіяй буржуазнага нацыяналізму, З. Бядулі інкрымінаваўся ўдзел у актыўнай барацьбе супраць пралетарскай рэвалюцыі з пазіцыі буржуазнай контррэвалюцыі, творчасць нацыяналіста Ядвігіна Ш. нібыта спрыяла інтарэсам кулацтва, М. Багдановіч абвясчаўся «найбольш яскравым прадстаўніком беларускай буржуазіі» [23, с. 103, 122], а творчасць пісьменніка быццам бы вызначалася ідэйнай убогасцю і рэакцыйнасцю. Такія «літаратуразнаўчыя» навацыі былі прызнаны ў той час не толькі дапушчальнымі, але і аб’ектыўнымі, вартымі ўкаранення ў навучальны працэс. У тым самым 1931 годзе Беларускае дзяржаўнае выдавецтва пад рэдакцыяй Л. Бэндэ выпусціла хрэстаматыю па беларускай літаратуры, матэрыялы якой граваліся на аляпаватай класіфікацыі, пра якую ішла гаворка. Хрэстаматыя была ўхвалена да друку навукова-метадалагічным камітэтам БССР у якасці падручніка для 7 класа політэхнічных і вясчэрніх школ, курсаў, тэхнікумаў і рабфакаў. З 1934 года А. Кучар таксама стаў аўтарам і складальнікам шэрагу падручнікаў і хрэстаматый па беларускай літаратуры для сярэдняй школы. У сярэдзіне 1930-х гг. і Л. Бэндэ, і А. Кучар сталі, па сутнасці, манапалістамі ў гэтай сферы дзейнасці.

15 мая 1931 г. адбыўся пленум Беларускай асацыяцыі пралетарскіх пісьменнікаў. На ім з дакладам «За два гады клясавай барацьбы ў літаратуры» выступіў адзін з арганізатараў і кіраўнікоў БелАПП Янка Ліманаўскі. Ён адзначыў «нездавальняючае становішча і на літаратуразнаўчым фронце» [24, с. 101] і прапанаваў прыцягнуць да барацьбы ў гэтай галіне «ў першую чаргу белапаўцаў, студэнтаў БДУ» [24, с. 101]. Нагадаем, што артыкул А. Кучара «Сыстэма...» датаваны маем-чэрвенем 1931 года, таму ён мог быць напісаны не толькі ў выніку выказаных У. Гесэнам «пажаданняў», але і як аператыўнае рэагаванне на даклад Я. Ліманаўскага.

Выкрыўшы антымарксісцкія, суб’ектыўна-ідэалістычныя і рэлігійна-містычныя, рэакцыйныя і палітычна-шкодныя метадалагічныя погляды М. Піятуховіча, якія, па меркаванні А. Кучара, былі характэрны для ўсіх буржуазна-нацыяналістычных гісторыкаў беларускай літаратуры (Гарэцкага, Чаржынскага і інш.), крытык дакараў прафесара ў няправільных ацэнках творчасці Я. Чачота, А. Рыпінскага, В. Дуніна-Марцінкевіча, Я. Лучыны, Ф. Багушэвіча, тое самае датычыць і пісьменнікаў нашаніўскага перыяду (Цёткі, Ядвігіна Ш, А. Гаруна, М. Багдановіча і інш.). А. Кучар канстатаваў: «Ні адзін з пералічаных вышэй пісьменнікаў не атрымаў правільнай ацэнкі. Ва ўгоду буржуазнаму нацыяналізму скрыўляецца біяграфія пісьменніка, жыццёвыя факты і мейсца пісьменніка ў грамадскім жыцці» [22, л. 25].

Вывады, да якіх аўтар прыйшоў у выніку свайго «даследавання», аформлены як пункты своеасаблівага абвінавачага акту:

1. «Нарысы...» Піятуховіча — шкодная кніжка ў «сямігодках, рабфаках, тэхнікумах і ВНУ»;

2. У ёй выказаны погляды «рэштак капіталістычных эксплёататарскіх клясаў у нашай краіне і служаць мэтам гэтых эксплёататарскіх клясаў у іх змаганьні супроць дыктатуры пролетарыяту» [22, л. 30].

Такія ацэнкі ў той час не маглі застацца без адпаведнага рэагавання кампетэнтных органаў. І паводле загада № 33 Галоўліта БССР ад 3 чэрвеня 1937 г. «Нарысы...» М. Пятуховіча разам з іншымі кнігамі даследчыка трапілі ў спіс выданняў, якія забараняліся і падлягалі знішчэнню.

Кампанія па дыскрэдытацыі М. Пятуховіча і ўдзел у ёй А. Кучара становяцца больш зразумелымі ў кантэксце тагачаснай палітыкі культурнай рэвалюцыі ў краіне і агульных ідэолага-палітычных працэсаў у ёй, звязаных з патрабаваннем найхутчэйшай замены старых спецыялістаў маладымі «чырвонымі спецыялістамі». Р. Платонаў, характарызуючы жыццёвыя пунціны прафесара Я. Барычэўскага, даў такую ацэнку: «Яго лёс — тыповы лёс вучонага і педагога старой школы, які прыняў рэвалюцыю, Савецкую ўладу, самааддана працаваў на карысць выхавання новых нацыянальных кадраў і, тым не менш, стаў адной з ахвяр ідэолага-палітычнага дыктату» [20, с. 125]. У той жа меры гэта справядліва і ў дачыненні да М. Пятуховіча.

Палкі і насычаны катэгарычнымі ацэнкамі з ярка выражанай адмоўнай канатацыяй («добры нацыяналісты», «прафесарскі невука» і інш.) артыкул А. Кучара ўяўляе з сябе не што іншае, як інспіраваны вышэйшымі ўладамі палітычны пасквіль з мэтай зганьбавання і выкрыцця ідэалагічных устаноў і метадалагічных падыходаў М. Пятуховіча, у цэлым кампраметацыі яго імя. Выступіўшы супраць свайго ўніверсітэцкага выкладчыка, А. Кучар не ставіў перад сабою эстэтычных задач, яны былі пераважна палітычныя. У верасні 1939 года сам крытык разам з К. Чорным, Г. Камянецкім, З. Бядулем і П. Глебкам будзе «залічаны да ўдзельнікаў контррэвалюцыйнай нацыяналіфашысцкай арганізацыі» [20, с. 269]. У такой атмасферы змушаны былі развівацца беларуская літаратура і літаратуразнаўства ў акрэслены перыяд.

Па сведчанні крытыка і літаратуразнаўцы Антона Адамовіча, у цэлым непрыхільнага да «элястычнага» [25, с. 1138] аўтара «Нарысаў», М. Пятуховіч «на пэўны час стаўся адным з улюбёных гэрояў літаратурных твораў» [25, с. 1129]. Асоба прафесара нібыта паслужыла прататыпам для вобраза беспрынцыпнага ксяндза Курачковіча ў аповесці З. Бядулі «Салавей» («Узвышша», 1927), затым «пятушка» ў паэме У. Дубоўкі «І пурпуровых ветразей узвівы» («Узвышша», 1929), Падхаповіча ў паэме К. Крапівы «Хвядос чырвоны нос» («Узвышша», 1930), Кураўкевіча ў рамане М. Зарэцкага «Крывічы» («Польмя», 1931). Калі факты, прыведзеныя А. Адамовічам, які быў сведкам і ўдзельнікам тагачаснага літаратурнага жыцця, сапраўды мелі месца, то М. Пятуховіч успрымаўся многімі тагачаснымі пісьменнікамі як адыёзная асоба. Такая рэпутацыя, напэўна, паўстала ў выніку імкнення прафесара ўтрымацца на грэбені хвалі, прыстасоўваючыся да зменлівай ідэалагічнай кан'юнктуры, не грэбуючы пры гэтым прамым запазычваннем і эксплуатацыяй вывадаў іншых даследчыкаў.

Таксама адзначым, што ў 1930 годзе М. Пятуховіч даваў следчым АДПУ паказанні ў якасці сведкі па вядомай справе «Саюза вызвалення Беларусі». Ён сведчыў, што А. Бабарэка, як і іншыя нацыяналі-дэмакраты, быў прыхільнікам тэорый самабытнасці і адраджанізму: народную даўніну, забабонныя абрады і легенды лічыў нацыянальнымі святынямі, якія паспрыяюць выпрацоўцы

адметнага стылю ў мастацтве. Такім чынам замацоўвалася непасрэдная сувязь сучаснасці з рэакцыйным мінулым. М. Пятуховіч сцвярджаў: «Ва ўмовах абвастрэння класовай барацьбы гэтыя памкненні, закладзеныя ў самой прыродзе нацыянал-дэмакратызму, пераходзяць у дзеянне: адсюль пераход нацыянал-дэмакратызму ў нацыянал-фашызм, адсюль яго схаваная і яўная барацьба супраць дыктатуры пралетарыяту, за дыктатуру буржуазіі» [26, с. 273]. З паказанняў вынікае, што прафесар імкнуўся пацвердзіць сваю лаяльнасць да савецкай ўлады, да ідэалагічных партыйных устаноў. Аднак зусім не са станоўчага боку яго характарызуе стаўленне да А. Бабарэкі, якога ў сувязі з ацэнкай паэмы Якуба Коласа «Сымон-музыка» прафесар-сведка назваў выразнікам філасофіі «дзікага абскурантызму» [26, с. 272]. Як ужо гаварылася, у хуткім часе аўтар «Нарысаў...» сам будзе абвінавачаны ў падобных «грахах».

Адчуўшы небяспеку, у сярэдзіне 1930-х гг. М. Пятуховіч з сям'ёю пакінуў Беларусь. Аднак гэта не выратавала яго ад рэпрэсій. 9 студзеня 1937 г. у горадзе Арджанікідзе ён быў арыштаваны і перавезены ў Мінск. 19 снежня 1937 г. Ваеннай калегіяй Вярхоўнага суда СССР прыгавораны да расстрэлу.

У далейшым А. Кучар збудаваў калі не бліскучую, то паспяховую кар'еру беларускага літаратурнага крытыка і дзеяча, які займаў даволі высокія і досыць адказныя пасады ў розных культурных устаноў БССР. Яму нават не асабліва зашкодзіла кампанія барацьбы з касмапалітызмам, якая разгарнулася ў рэспубліцы ў 1949 г.

Заклучэнне

Такім чынам, пачынаючы з 1929 года на старонках грамадска-палітычных, літаратурна-мастацкіх і партыйных выданняў («Маладняк», «Узвышша», «Большэвік Беларусі», «Пролетарская літаратура») быў надрукаваны шэраг разгромных артыкулаў, у якіх М. Пятуховіч быў заклеімаваны і зганьбаваны як носьбіт перажыткаў буржуазнага нацыяналізму. Для прафесара кампанія закончылася стратай пасадаў у БДУ і Акадэміі навук Беларусі, прызнаннем яго «Нарысаў...» палітычна шкодным выданнем, якое ў 1937 годзе было забаронена і падлягала знішчэнню.

На хвалі ідэалагічнай кампаніі па барацьбе з буржуазным нацыяналізмам у літаратуразнаўстве «Нарысы...» М. Пятуховіча востра крытыкаваліся ў 1929–1931 гг. за нібыта няправільную трактоўку гістарычнага развіцця беларускай літаратуры, ідэалізацыю і ўсхваленне мінулага пры дэкларацыйным апірышчы, а насамрэч ігнараванні класовай абумоўленасці мастацкай творчасці. Сам вучоны быў абвінавачаны ў контррэвалюцыйным буржуазным нацыяналізме і не толькі трапіў у апалу, але і змушаны быў пакінуць межы Беларусі, што, аднак, не выратавала яго ад рэпрэсій.

Набытая М. Пятуховічам рэпутацыя адыёзнага літаратурнага крытыка і гісторыка літаратуры, відавочна, не спрыяла прызнанню трываласці яго навуковых вывадаў і з боку нацыянальна арыентаваных аўтараў (А. Бабарэкі, А. Адамовіча). М. Пятуховіч і яго «Нарысы...» у 1929–1931 гг. зазналі абструкцыю не толькі па прычыне ідэалагічнай барацьбы з буржуазным нацыяналізмам, але і на падставе негатыўнага іміджу даследчыка ў тагачасным літаратурным асяродку.

На мяжы дзесяцігоддзяў у беларускім літаратуразнаўстве ішла дыскусія наконт адэкватнай ацэнкі творчасці беларускіх пісьменнікаў другой паловы

XIX ст. (В. Дуніна-Марцінкевіча, К. Каліноўскага, Ф. Багушэвіча, Я. Лучыны і інш.). Пасля ініцыяванай партыйнымі ідэолагамі кампаніі па дыскрэдытацыі «Нарысаў...» М. Пятуховіча пошукі новай метадалогіі ў беларускім літаратуразнаўстве цалкам апынуліся ў руках маладых вульгарызатараў (Л. Бэндэ, А. Кучар і інш.). Яны разглядалі літаратуру як палітыка-ідэалагічную сістэму, закліканую служыць выключна дыктатуры пралетарыяту. У выніку абсалютызацыі такога падыходу парушалася карціна эвалюцыйнага развіцця беларускай літаратуры, адмаўлялася заканамерная ўніверсальная ўзаемасувязь і ўзаемаабумоўленасць літаратурнага працэсу, а многія здабыткі прыгожага пісьменства новага часу былі залічаны да катэгорыі дэструктыўных.

Спіс літаратуры

1. **Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя** : у 4 т. — Т. 2 / Нац. акад. навук Беларусі. Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. — 2-е выд. — Мінск : Беларус. навука, 2002. — 903 с.
2. **Луцкевіч, А.** Выбраныя творы : праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / Антон Луцкевіч ; уклад., прадм., камэнт., індэкс імёнаў, пер. з пол. і ням. А. Сідарэвіча. — Мінск : Кнігазбор, 2006. — 460 с.
3. **Гарэцкі, М.** Гісторыя беларускае літаратуры / Максім Гарэцкі ; уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. — Мінск : Маст. літ., 1992. — 479 с.
4. **Піотуховіч, М. М.** Нарысы гісторыі беларускай літаратуры : (Агляд літаратурна-ідэалёгічных плыняў XIX і пачатку XX в. Ч. 1) / М. М. Піотуховіч. — Менск : БДВ, 1928. — 212 с.
5. **Працы акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі (14–21 лістап. 1926 г.) / пад рэд. С. Некрашэвіча, У. Ігнатоўскага.** — Менск : Выд. Інбелкульту, 1927. — 432 с.
6. **Возвращенные имена: Сотрудники АН Беларуси, пострадавшие в период сталинских репрессий / сост. и авт. предисл. Н. В. Токарев; под ред. А. С. Махнач.** — Минск : Навука і тэхніка, 1992. — 120 с.
7. **Карaban, С. І.** Нарысы гісторыі беларускай савецкай крытыкі 1920–1930-х гг. / С. І. Карaban. — Мінск : Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1971. — 200 с.
8. **Мушынскі, М.** Беларуская крытыка і літаратуразнаўства (20–30-я гады) / М. Мушынскі, рэд. А. М. Адамовіч. — Мінск : Навука і тэхніка, 1975. — 376 с.
9. **Собаль, В.** Дыяпазон творчых пошукаў / В. Собаль // Віцебскі рабочы. — 1991. — 28 сак. — С. 4.
10. **Кісялёў, Г. В.** Ад Чачота да Багушэвіча: Праблемы крыніцазнаўства і атрыбуцыі беларускай літаратуры XIX ст. / Г. В. Кісялёў; Навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. — 2-е выд. — Мінск : Бел. навука, 2003. — 426 с.
11. **Нарысы па гісторыі беларускага літаратуразнаўства** / Г. М. Кісліцына [і інш.]; навук. рэд. Г. М. Кісліцына ; Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Ін-т літаратуразнаўства імя Я. Купалы. — Мінск : Беларус. навука, 2023. — 402 с.
12. **Бабарэка, А.** Збор твораў : у 2 т. — Т. 1. Літаратурна-крытычныя працы / Адам Бабарэка. — Вільня: Ін-т беларусістыкі, 2011. — 939 с.
13. **Піотуховіч, М.** Пути белорусской литературы / М. Пиотухович // Сборник белорусской поэзии: в переводах русских поэтов / со вступ. ст. М. Пиотуховича. — Москва-Ленинград : Гос. изд-во, 1930. — С. 3–17.
14. **Karskij, E.** Piotuchovič, M. M.: Narysy historyi belaruskaj litaratury. Častka peršaja. Ahl'ad litaraturna-ideol'ohičnych plyn'au XIX i pačatku XX v. Mensk 1928, Staatsverlag. 211 S. / E. Karskij // Slavische Rundschau. — 1929. — № 3. — S. 192–193.

15. **Дзяржынскі, У.** «Нарысы гісторыі беларускае літаратуры» М. М. Піотуховіча / У. Дзяржынскі // *Узвышша*. — 1929. — № 5. — С. 67–95.
16. **Бухаркін, В.** Літаратуразнаўцы Б. Дз. У. / В. Бухаркін // *Маладняк*. — 1929. — № 11–12. — С. 196–206.
17. **Гесэн, У.** Нацыянал-дэмакратычная гісторыя беларускай літаратуры / У. Гесэн // *Большэвік Беларусі*. — 1930. — № 10–12. — С. 110–123.
18. **На крутым павароце: Ідэолага-палітычная барацьба на Беларусі ў 1929–1931 гг. : дакументы, матэрыялы, аналіз / аўт.-склад. Р. П. Платонаў.** — Мінск : БелНДДАС, 1999. — 385 с.
19. **Васілёнак, С.** Яшчэ раз пра нашы падручнікі па мастацкай літаратуры / С. Васілёнак // *Маладняк*. — 1931. — № 4. — С. 123–131.
20. **Платонаў, Р. П.** Лёсы : гісторыка-дакументальныя нарысы аб людзях і малавядомых падзеях духоўнага жыцця ў Беларусі 20–30 гадоў / Р. П. Платонаў. — Мінск : БелНДДАС, 1998. — 327 с.
21. **Кучар, А.** Система буржуазно-националистических взглядов профессора Пиотуховича // *Пролетарская литература*. — 1931. — № 5–6 — С. 67–75.
22. **Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ).** — Фонд 66. — Воп.1. — Адз. зах. 1404. — Лл. 1–32.
23. **Бэндэ, Л.** Матар’ялы для нарысаў па гісторыі беларускай літаратуры / Л. Бэндэ, А. Кучар // *Маладняк*. — 1931. — № 6–7. — С. 103–125.
24. **Ліманаўскі, Я.** За два гады клясавай барацьбы ў літаратуры / Я. Ліманаўскі // *Маладняк*. — 1931. — № 6–7. — С. 81–102.
25. **Адамовіч, А.** Да гісторыі беларускае літаратуры / Антон Адамовіч. — Менск : Выдавец ІП Зьміцер Колас, 2005. — 1464 с.
26. **На пакутным алтары Адраджэння: З паказанняў па справе «Саюза вызвалення Беларусі» // Скарыніч : Літ.-наук. гадз. — 2010. — Вып. 8/9. — С. 254–274.**

Вольга Іванова

АСАБІСТЫ АРХІЎ ЯНКІ ШУТОВІЧА ЯК КРЫНІЦА ПА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАГА МУЗЕЯ ІМЯ І. ЛУЦКЕВІЧА Ў ВІЛЬНІ

Даследаванне асабістага архіва заўсёды пачынаецца з біяграфіі дзеяча. Самым галоўным і па сутнасці адзіным біёграфам перадапошняга дырэктара Беларускага музея імя І. Луцкевіча ў Вільні Янкi Шутовіча⁵⁵ быў Лявон

⁵⁵ Янка (Іван Іосіфавіч) Шутовіч (24 студзеня 1904 г., в. Шутавічы, цяпер Смаргонскі раён Гродзенскай вобласці — 9 снежня 1973 г.) — грамадскі і культурны дзеяч Заходняй Беларусі, літаратуразнавец, даследчык гісторыі літаратуры і культуры. Закончыў Віленскую беларускую гімназію (1924), Віленскі ўніверсітэт (1934). У час навучання ва ўніверсітэце браў удзел у працы Беларускага студэнцкага саюза, Беларускага навуковага таварыства (БНТ), Таварыства прыяцеляў беларусаў, Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры, рэдагаваў часопісы «Студэнцкая думка», «Шлях моладзі», «Калосье». Працаваў у Беларускай друкарні імя Ф. Скарыны. З 18 снежня 1940 г. па 20 лістапада 1944 г. працаваў у Беларускам музеі імя І. Луцкевіча ў Вільні (з 7 ліпеня 1941 г. — на пасадзе дырэктара). 21 лістапада 1944 г. арыштаваны, вызвалены ў 1956 годзе, рэабілітаваны ў 1958-м. Ім напісаныя артыкулы пра Я. Драздовіча, М. Гарэцкага, А. Гурыновіча, М. Забэйду-Суміцкага, Я. Карскага, А. Уласава, П. Сергіевіча, А. Станкевіча, Беларускі музей імя І. Луцкевіча ў Вільні.

Луцкевіч⁵⁶, які напісаў кароткі біяграфічны нарыс пра Я. Шутовіча ў серыі «Партрэты віленчукоў». Ідэйным натхняльнікам гэтай працы была, як вядома, Зоська Верас. У яе знакамітых «Альбомах», якія былі своеасаблівай формай самвыдату і фіксавалі гісторыю беларускага нацыянальнага руху ў Заходняй Беларусі, ёсць і кароткая біяграфія Я. Шутовіча, дзе гаворка пераважна ідзе пра яго цікавасць да дзейнасці М. Забэйдзі-Суміцкага⁵⁷.

І Зоська Верас, і Лявон Луцкевіч падаюць дату смерці Я. Шутовіча як 9 снежня 1974 г., а энцыклапедычныя артыкулы, надпіс на помніку, апісанне асабістага фонду ў АРКР ЦНБ НАН, скончанае ўжо да сярэдзіны 1974 года, і іншыя сведчанні — як 9 снежня 1973 г. Таксама у сваім лісце да З. Верас 26 снежня 1973 г. паэт С. Новік-Пяюн зазначае: «Янка Шутовіч пісаў да мяне ў лісце ад 05.11.1973 г., што: “Я ад першага лістапада ў адпуску. Пастараюся быць у Мінску і наведаць Вас. Дык, пакуль, да пабачэння. Ваш Я. Шутовіч. Вільня, 05.11.1973”. А 10-га снежня 1973 г. да мяне пазваніла Лідзія Іванаўна Збралевіч з бібліятэкі імя Якуба Коласа Акадэміі навук БССР, што “Янка Шутовіч памёр”. І яшчэ сказала, што атрымалі яны тэлеграму, Максім Танк таксама атрымаў. Сказала, што Янка Шутовіч быў на перахаванні свайго жонкі. Чаму ж яе перахоўвалі, адкуль і куды?»⁵⁸ Лідзія Іванаўна сказала, што на паховінах Янкі Шутовіча прысутнічаў Адам Мальдзіс, а таксама на “дзеляжы”: “Літоўцы забралі ўсё літоўскае⁵⁹, а усё беларускае Янка Шутовіч запавяшчаў беларускаму народу”. Лідзія Іванаўна спадзяецца, што яны ўсё атрымаюць для аддзелу рэдкіх кніг бібліятэкі АН БССР»⁶⁰.

Я. Шутовіч пакінуў таксама аўтабіяграфічныя ўспаміны пра асобныя этапы свайго жыцця, звязаныя з навучаннем у Віленскай беларускай гімназіі і працай у музеі⁶¹. Біяграфічная частка дагімназічнага перыяду першых успамінаў у апублікаваны варыянт не ўвайшла, а першыя неапублікаваныя варыянты ўспамінаў пра музей утрымліваюць вялікія біяграфічныя часткі, што ахопліваюць перыяд вайны.

Асабісты фонд Я. Шутовіча і дакументы па гісторыі Беларускага музея імя І. Луцкевіча ў Вільні ўжо разглядаліся ў некалькіх публікацыях апошніх двух гадоў супрацоўнікамі аддзела рукапісаў ЦНБ НАН⁶². Публікацыі Т. Жук былі прысвечаны агляду фонду Я. Шутовіча агулам і яго часткі, звязанай з дзейна-

⁵⁶ Луцкевіч, Л., Войцік, Г. Янка Шутовіч / Лявон Луцкевіч, Галіна Войцік. — Вільня : Рунь, 2000. — 13 с.

⁵⁷ Аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі навук (АРКР ЦНБ НАН). Ф. 23, воп. 1, адз. зах. 629, л. 41–43. Лявон Луцкевіч быў і аўтарам альбома пра «Віленскі Беларускі музей імя І. Луцкевіча», які цяпер захоўваецца ў асабістым архіве яго пляменніцы Алесі Луцкевіч.

⁵⁸ Жонка Янкі Шутовіча, літоўская паэтка Она Міцютэ (Ona Miciūtė), была спачатку пахаваная на вайсковых могілках Вільні, а потым перапахаваная на Антокальскіх — некропалі вядомых літоўскіх дзеячаў.

⁵⁹ Асабісты фонд Оны Міцютэ захоўваецца ў Літоўскім архіве літаратуры і мастацтва. Утрымлівае у т. л. сямейныя фотаздымкі разам з Я. Шутовічам. LLMA. F. 269, ар. 1, bib. 22, 30, 31, 32, 47.

⁶⁰ БДАМЛМ. Ф. 318, воп. 1, адз. зах. 106, л. 103–104.

⁶¹ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1, воп. 1, адз. зах. 60, 61, 64.

⁶² Жук, Т. И. Коллекция документов о деятельности Виленского белорусского историко-этнографического музея имени Ивана Луцкевича в фонде отдела редких книг и рукописей Центральной научной библиотеки Национальной академии наук Беларуси / Т. И. Жук // Берковские чтения. Книжная культура в контексте международных контактов, 2021 : материалы VI Междунар. науч. конф., Гродно, 26–27 мая 2021 г. / Междунар. ассоц.

сцю музея ў прыватнасці. Пераважна ішла гаворка пра тры адзінкі захоўвання 108–110, вылучаныя ў адпаведны раздзел, і артыкул пра музей, верагодна, напісаны рукой А. Луцкевіча (адз. зах. 384). Да дзейнасці музея ў артыкулах былі аднесеныя і адбіткі клішэ з адз. зах. 304 і 305, але, відавочна, што яны паходзяць з аднаго з беларускіх выдавецтваў ці друкарняў Вільні, з якімі супрацоўнічаў Я. Шутовіч у міжваенны час, і да працы музея дачынення не маюць. У публікацыі яшчэ адной супрацоўніцы аддзела І. Мурашовай ідзе гаворка пра выяўленне 80 кніг са сховішчаў ЦНБ з пазнакамі з бібліятэкі музея і БНТ.

Асабісты архіў Я. Шутовіча пасля яго смерці 9 снежня 1973 г. трапіў да сястры Веранікі Клімовіч⁶³, якая была замужам за яшчэ адным вядомым грамадскім дзеячам Адольфам Клімовічам. Жонка Я. Шутовіча, літоўская пісьменніца Она Міцютэ, памерла на 10 месяцаў раней — 2 лютага 1973 г., а Вераніка Клімовіч паспела перадаць архіў Я. Шутовіча ў АРКР ЦНБ НАН Беларусі ў 1974 годзе да сваёй смерці ў тым самым годзе (а раней перадала архіў свайго мужа Адольфа Клімовіча). Адбывалася гэта праз пасрэдніцтва Алеся Разанава. Частка дакументаў фонду, уключаючы два фотаальбомы і асобныя фотаздымкі дзеячаў беларускай культуры, былі набытыя да гэтага яшчэ ў самога Я. Шутовіча. Дакументы аб яго працы ў рэдакцыі часопіса «Калосьсе» перадаваліся пазней у студзені 1975 года ад пляменніцы Я.І. Гарлуковіч. Колькасць кніг, перададзеных разам з архівам, застаецца невядомай, паколькі акт перадачы не складаўся. Кнігі з дароўнымі надпісамі Я. Шутовічу ад М. Танка, М. Машары, Р. Зямкевіча, Т. Лебяды і іншых перадаваліся, верагодна, яшчэ пры яго жыцці.

Акрамя ўласна фонду Я. Шутовіча важна пазначыць і наяўнасць раздзела «Беларускі музей у Вільні» ў калекцыі № 23 аддзела рукапісаў. Запісы ва ўліковых дакументах аб правеніенцыі гэтай часткі адсутнічаюць. Аднак з высокай доляй верагоднасці можна казаць пра паходжанне дакументаў з асабістага архіва Я. Шутовіча, паколькі з ім існавалі кантакты аддзела (як, напрыклад, і з З. Верас праз С. Новіка-Пеюна). Таксама гэтыя дакументы належаць пераважна да ваеннага перыяду дзейнасці музея, калі яго ўзначальваў Я. Шутовіч. Некаторыя пазнакі на старонках шэрага розных дакументаў сведчаць аб тым, што Я. Шутовіч займаўся збіраннем дакументаў праз набыццё ў букіністычных крамах (напрыклад, альбомы Уладзіслава

акад. наук [и др.]; сост.: Л. А. Авгуль, Н. В. Вдовина; редкол.: Л. А. Авгуль [и др.]. — Минск, 2021. — С. 179–187; Жук, Т. І. Янка Шутовіч і яго дакументальная спадчына ў фондзе аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі / Т. І. Жук // Матэрыялы XVI Міжнар. кнігазнаўчых чытанняў: да 500-годдзя заснавання Жыровіцкага манастыра і бібліятэкі, Мінск, 15 мая 2020 г. / [склад.: Т. А. Сапега, А. А. Суша, К. В. Суша]. — Мінск, 2020. — С. 249–254; Мурашова, І. Л. Книги из библиотеки Белорусского музея им. И. Луцкевича в фондах ЦНБ НАН Беларуси // Путь длиною в полстолетия: к 50-летию образования отд. ред. кн. и рукоп. Центр. науч. б-ки им. Я. Коласа Нац. акад. наук Беларуси / НАН Беларуси, Центр. науч. б-ка; сост.: А. В. Стефанович, М. М. Лис; редкол.: А. И. Груша (гл. ред.) [и др.]. — Минск, 2015. — С. 133–140; Жук, Т. І. Да гісторыі існавання Віленскага беларускага музея імя Івана Луцкевіча (па матэрыялах фонду аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтр. навук. б-кі імя Якуба Коласа НАН Беларусі) / Жук Т. І. // Матэрыялы XVII Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў, Мінск, 22–23 красавіка 2021 г. / [склад.: Т. А. Сапега, А. А. Суша, К. В. Суша]. — Мінск, 2021. — С. 76–82.

⁶³ Вераніка Клімовіч, Янка Шутовіч і іх сястра Марыя пахаваныя на адных могілках у Павільнісе, але ў розных месцах: Янка Шутовіч побач з Фабіянам Ярэмічам, а Вераніка Клімовіч разам з дзецьмі.

Паўлюкоўскага), а таксама, што ён перадаваў дакументы ў бібліятэку на працягу 10 гадоў⁶⁴. Магчыма, тут мелі ўплыў асабістыя кантакты і сяброўства з Генадзем і Янінай Кісялёвымі⁶⁵. Мала таго, калі правесці кантэнт-аналіз калекцыі № 23, то можна заўважыць істотныя перакрываванні са складам Віленскага беларускага фонду (Ф. 21) у Віленскай бібліятэцы Урублеўскіх (МАВЛ). Далейшае вызначэнне правеніенцыі гэтых дакументаў можа быць толькі праз вывучэнне рэдкіх уладальніцкіх пазнак на іх, што з'яўляецца доўгай і карпатлівай працай, даступнай хіба супрацоўнікам самога аддзела рукапісаў пры правядзенні прац па перасістэматызацыі калекцыі.

Да фонду Я. Шутовіча і да калекцыі ў аддзеле рукапісаў пачалі актыўна звяртацца толькі з пачатку 1990-х гг. Але першае выкарыстанне ўспамінаў пра музей адносіцца да 1976 года (Лідзія Арабей), у лістах выкарыстання маюцца пазнакі аб 3–5 праглядах за 1980-я гг. Асобныя справы фонду пазначаны літарай «С», а значыць, захоўваліся як сакрэтныя. З іншага боку, пазнак аб рассакрэчванні на саміх вопісах і ва ўліковых дакументах не маецца. Сам фонд выкарыстоўваўся зрэдку, доступ да яго быў пэўным чынам абмежаваны. Пра яго было амаль невядома, нават зацікаўленым, пра што згадвае Зоська Верас у лісце да Адама Мальдзіса ад 12 мая 1979 г.: *«Калі не памыляюся, пасля смерці Янкі Шутовіча гр. А. Разанаў прыязджаў у Вільню і сартаваў астаўшыяся архівы Я. Шутовіча. Магчыма, гр. Разанаў помніць, што там было, што ўдалося знайсці і захаваць, і ласкава мяне аб гэтым паведаміць. Я ведаю, што астаўся нарыс аб віленскім Беларускаму музеі імя І. Луцкевіча (ён у майго зяця) і нарыс аб сьпеваку М. Забэйдзе — ён таксама захаваны. А што больш? Як ведаеце, маю рукапісны зборнічак жыццяпісаў — у т. л. і Я. Шутовіча. Хацела б да яго дадаць інфармацыі, што з працаў і наагул архіваў Я. Шутовіча захавалася і дзе. Была б вельмі удзячная»*⁶⁶. *«Пасля смерці Я. Шутовіча яго архівы забрала пляменьніца ў Павільнюс. Там іх перабіраў А. Разанаў. Пасля падобна, прыязджаў нехта з Менска і забраў ці ня ўсё»*⁶⁷.

Выданне ўспамінаў, што захоўваліся ў фондзе, належыць да сярэдзіны 1990-х гг. (Л. Луцкевіч, А. Вабішчэвіч на старонках часопіса «Спадчына»). А больш грунтоўнае вывучэнне пазнейшага перыяду адбывалася ў межах літаратуразнаўчых (І. Багдановіч, М. Запартыка і інш.⁶⁸) і гістарычных⁶⁹ дасле-

⁶⁴ Жук, Т. І. Да гісторыі існавання Віленскага беларускага музея імя Івана Луцкевіча (па матэрыялах фонду аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі) / Т. І. Жук // Матэрыялы XVII Міжнар. кнігазнаўчых чытанняў, Мінск, 22–23 красавіка 2021 г. / [склад.: Т. А. Сапега, А. А. Суша, К. В. Суша]. — Мінск, 2021. — С. 76–82; АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1, воп. 1. адз. зах. 85, арк. 36; Тамсама, адз. зах. 288, арк. 116.

⁶⁵ Ліставанне з імі ў фондзе цалкам адсутнічае.

⁶⁶ Верас, З. Я помню ўсё: успаміны, лісты / Зоська Верас. — Гародня: Wrocław [Вроцлаў : б. в.], 2013. — С. 161.

⁶⁷ З ліста Адаму Мальдзісу. 10 студзеня 1975 г. // Верас, З. Я помню ўсё: успаміны, лісты / Зоська Верас. — Гародня: Wrocław [Вроцлаў : б. в.], 2013. — С. 124.

⁶⁸ Багдановіч, І. Янка Шутовіч і беларускі літаратурна-грамадскі рух 1920–1930-х гг. у Вільні // Новае слова ў беларусістыцы. Літаратуразнаўства і фалькларыстыка: матэрыялы V Міжнар. кангрэса беларусістаў, Мінск, 20–21 мая 2010 г. / [пад рэдакцыяй І. Э. Багдановіч]. — Мінск : Четырэ чверці, 2012. — С. 125–134; Запартыка, М. Эпістальрый як крыніца звестак пра Адама Гурыновіча (паводле ліставання Я. Шутовіча з Янінай Гурыновіч) / М. Запартыка // Роднае слова. — 2014. — № 12 — С. 14–17.

⁶⁹ Горны, А., Юстыцкая, Т. Невядомыя крыніцы да біяграфіі Арсена Канчэўскага (1901–1931) / А. Горны, Т. Юстыцкая // Беларускі гістарычны часопіс. — 2022. — № 4 — С. 25–33.

даванняў. У шэрагу з іх, як і ў аглядах супрацоўнікаў аддзела, былі зроблены і апісанні частак, што тычацца непасрэдна гісторыі музея. З іншага боку, гэтыя даволі вялікі, багаты і шматслойны комплекс дакументаў з мноствам узаемасувязей з іншымі асабістымі архівамі і дакументальнымі комплексамі, патрабуе нашмат большай увагі з біяграфічнага, літаратуразнаўчага, крыніцзнаўчага і гістарычнага пункту гледжання, уключаючы і складаную і трагічную гісторыю Беларускага музея імя Івана Луцкевіча ў Вільні.

Пра склад асабістага архіва Я. Шутовіча і этапы яго фарміравання можна меркаваць па пратаколе вобшуку са следчай справы з Асобага архіва Літвы⁷⁰ (копія, зробленая пад капірку, захавалася ў асабістым фондзе⁷¹). Там згадваюцца часопісы «Беларускі голас», «Пагоня», «Калосьсе» ды іншыя, газеты, кнігі, брашуры пераважна 1942–1944 гг. выдання, асабістыя дакументы (пашпарт, пасведчанні, фотаздымкі), рукапісы розных асоб. Значная колькасць матэрыялаў, канфіскаваных пры вобшуку, былі вернуты назад: кнігі, часопісы, рукапісы К. Дуж-Душэўскага, П. Крэчэўскага ды іншыя, справаводныя дакументы беларускіх арганізацый, у т. л. музея⁷², рэдакцыі часопіса «Калосьсе» і літаратуразнаўчыя працы Янкі Шутовіча па біяграфіі Адама Гурыновіча⁷³. Справаводныя дакументы музея, забраныя, а потым вернутыя НКУС, захаваліся ў асабістым фондзе Я. Шутовіча. На іх падставе ў 1971 годзе пісаліся і ўспаміны пра музей⁷⁴. Пералік матэрыялаў з асабістага архіва Шутовіча 1944 года дазваляе казаць пра яго сувязь з дакументамі музея і іншых віленскіх беларускіх арганізацый, дае ўяўленне пра склад асабістых архіваў таго часу і дакументы, якія маглі зацікавіць органы НКУС.

Большая палова асабістага фонду Я. Шутовіча — гэтыя дакументы пасляваеннага часу. Частка дакументаў аб дзейнасці ў міжваенны перыяд у рэдакцыі «Калосься», аб дзейнасці музея і БНТ магла быць перададзена ў склад калекцыі № 23. Частка трапіць у склад архіва музея і фондаў беларускіх арганізацый пасля вайны. Як ужо адзначалася, пасля вяртання з высылкі Я. Шутовіч актыўна займаўся збіральніцкай дзейнасцю, выкупляючы з букіністычных крамаў дакументы аб дзейнасці беларускіх дзеячаў і арганізацый Заходняй Беларусі.

Справаводныя дакументы музея з фонду Я. Шутовіча і калекцыі № 23 аддзела рукапісаў⁷⁵ даволі падрабязна апісаныя ў папярэдніх архівазнаўчых аглядах (Т. Жук), а таксама літаратуразнаўчых (І. Багдановіч) і крыніцзнаўчых (В. Іванова) даследаваннях. Да справаводнай часткі гэтага перыяду трэба абавязкова далучыць некалькі дакументаў з адз. зах. 20, фонду 4 Адама Станкевіча пераважна аб гісторыі музея пасля арышту Я. Шутовіча і перадачы яго самай каштоўнай часткі ў склад аддзела рукапісаў бібліятэкі

⁷⁰ Іванова, В. Беларускі музей імя Івана Луцкевіча ў Вільні: шлях да ліквідацыі / В. Іванова // Homo Historicus. Гадавік антрапалагічнай гісторыі. — Мінск, 2022. — С. 137–142.

⁷¹ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1, воп. 1, адз. зах. 116.

⁷² Цяпер захоўваецца ў асабістым архіўным фондзе Я. Шутовіча. АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1, воп. 1, адз. зах. 108.

⁷³ Асобы архіў Літвы. Воп. 45, адз. зах. 54396, арк. 9–13. Пратакол вобшуку. Рус. мова. 21.11.1944; Спіс канфіскаваных кніг і рукапісаў. 20.11.1944. Рус. мова.

⁷⁴ Цяпер захоўваецца ў асабістым архіўным фондзе Я. Шутовіча. АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1, воп. 1, адз. зах. 108.

⁷⁵ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1, адз. зах. 108, 109, 110. Ф. 23, адз. зах. 551–562. Усяго 14 адз. зах., а таксама 3 адз. зах. 66–68 БНТ.

Урублеўскіх (МАВЛ). А таксама службовыя пасведчанні Я. Шутовіча⁷⁶ і В. Дрэмы⁷⁷ за 1941–1945 гг., што захаваліся ў іх асабістых фондах.

Аналіз справаводнай дакументацыі музея дазваляе казаць пра тое, што мяжа паміж архівам музея (як грамадскай арганізацыі) і асабістым архівам яго кіраўнікоў і супрацоўнікаў часта не праводзілася. У архіве Я. Шутовіча, як і ў архіве А. Луцкевіча, адкладваліся дакументы аб іх дзейнасці ў музеі. Для Я. Шутовіча гэта 1941–1944 гг., і дакументы музея і ў яго фондзе, і ў калекцыі № 23 аддзела рукапісаў пераважна за згаданы перыяд. Таксама не існавала дакладнага структурнага размежавання паміж архівам БНТ і музея. Таму часта іх дакументы перамяжоўваюцца, хоць падчас навукова-тэхнічнай апрацоўкі ў дзяржаўных архівах заўважаецца імкненне да падзелу на асобныя комплексы ўнутры фонду.

Я. Шутовіч у пасляваенны час працаваў над рэканструкцыяй гісторыі музея пасля ўласнага арышту, збіраў дакументы. І для гэтага звяртаўся да былых супрацоўнікаў з анкетай-апытальнікам па ключавых пытаннях працы і ліквідацыі музея. На жаль, у яго архіве захаваліся толькі адзін адказ — апошняга дырэктара музея Юозаса Пятруліса⁷⁸. Няма тут такіх самых адказаў ад Уладаса Дрэмы, Пётры Сергіевіча, Янкі Бекіша, Фелікса Стацкевіча, Уладзіслава Паўлюкоўскага, якія несумненна далі б вычарпальную інфармацыю пра заключны этап яго дзейнасці і не толькі (*Дадатак 1*).

Успаміны Я. Шутовіча пра Беларускі музей у Вільні пад аўтарскай назвай «Незабыўная скарбніца» былі напісаныя ў 1971 годзе з дзвюх нагодаў. Першая — гэта публікацыя ў канцы 1970 года на старонках «Літаратуры і мастацтва» артыкулаў А. Мальдзіса «Сляды продкаў», дзе вялася гаворка ў т. л. і пра музей⁷⁹. Я. Шутовіч палічыў неабходным выправіць некаторыя недакладнасці, там знойдзеныя. Другая прычына — гэта 50-гадовы юбілей музея. Дзве гэтыя падзеі выклікалі не толькі вялікую хвалю ўспамінаў, але і жаданне сабраць звесткі і правесці рэканструкцыю яго гісторыі. Частка дакументаў справаводства захавалася ў асабістым архіве і стала асновай для напісання ўспамінаў, быў знойдзены пратакол ліквідацыйнай камісіі, артыкулы з беларускага нумара «Signal»⁸⁰ і іншыя публікацыі. Звяртаўся Я. Шутовіч у розныя сховішчы, дзе знаходзіліся часткі музея, і фактычна першым прапанаваў план яго рэканструкцыі. Нягледзячы на моцнае жаданне апублікаваць іх, у свет яны выйшлі толькі праз 24 гады, у 1995 годзе на старонках часопіса «Спадчына». Верагодна, таму распаўсюд адбываўся ў копіях і варыянтах нарыса-ўспаміну, які перадаваўся для знаёмства З. Верас, С. Новіку-Пеюну, Л. Луцкевічу, Я. Куліку, а, магчыма, і іншым знаёмым (напрыклад, М. Танку).

Пра знаёмства з гэтымі ўспамінамі згадвае Зоська Верас: *«Цяпер прыняслі мне вялікі нарыс аб Беларускім музеі імя І. Луцкевіча. Мушу спешна прачы-*

⁷⁶ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1, воп. 1, адз. зах. 242, арк. 2, 25–27, 39, 41.

⁷⁷ Літоўскі архіў літаратуры і мастацтва (LLMA). Ф. 551., воп. 1, адз. зах. 269, л. 1–5.

⁷⁸ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1, воп. 1, адз. зах. 108, арк. 57–59. Адказы Юозаса Пятруліса на апытальнік для супрацоўнікаў музея, складзены Я. Шутовічам. 1971. Літ. мова.

⁷⁹ Мальдзіс, А. Сляды продкаў А. Мальдзіс // Літаратура і мастацтва. — 1970. — 16, 23, 30 кастр.

⁸⁰ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1, воп. 1, адз. зах. 63.

таць, а чытаць цяжка, бо гэта рукапіс, ды і яшчэ чарнавік»⁸¹. «Як там было з дырэктарствам Я. Шутовіча — цяжка сказаць. Ён свае заслугі, хіба, перабольшваў, але нарыс аб музеі напісаў нядрэнна, падрабязна, толькі дзе ён дзеўся? Пасля смерці Я. Шутовіча яго архівы забрала пляменьніца ў Павільнюс. Там іх перабіраў А. Разанаў. Пасля падобна, прыязджаў нехта з Менска і забраў ці ня ўсё? І дзе ж той нарыс аб музеі?»⁸²

З гэтай прычыны захавалася некалькі варыянтаў успамінаў у розных фондах. Яны часам маюць вельмі вялікія адрозненні паміж сабой і па аб'ёме, і па наяўнай інфармацыі. Некаторыя найкаштоўнейшыя звесткі маюцца ў адным варыянце, але адсутнічаюць у астатніх, у т. л. апублікаваным. Усяго можна вылучыць 8 варыянтаў:

1. Найбольш поўны, 13 раздзелаў, зыходны: АРКР ЦНБ НАН. Ф.1, воп. 1, адз. зах. 60, л. 1–63. Незабыўная скарбніца.

2. Асноўны тэкст нарыса: АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1, воп.1, адз. зах. 60, л. 65–87. Незабыўная скарбніца.

3. Чарнавікі: АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1, воп. 1, адз. зах. 61, 27 л. Незабыўная скарбніца.

4. Кароткі агляд складу музея з 3 раздзелаў з рукапіснымі рэдактарскімі праўкамі. Чарнавік: АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1, воп. 1, адз. зах. 59, л. 1–17. Беларускі музей імя І. Луцкевіча ў Вільні.

5. Кароткі агляд складу музея з 3 раздзелаў без правак. Белавік: АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1, воп. 1. адз. зах. 59, л. 18–34. Беларускі музей імя І. Луцкевіча ў Вільні.

6. Асноўны тэкст нарыса. Белавік: БДАМЛМ. Ф. 518, воп. 1, адз. зах. 1018, л. 1–25. Незабыўная скарбніца.

7. Копія надрукаванага артыкула за выключэннем правапісу: Асабісты архіў Алесі Луцкевіч. З успамінаў Янкі Шутовіча. 27 старонак з фотаздымкамі.

8. З успамінаў Янкі Шутовіча пра Віленскі беларускі музей. Публікацыя Лявона Луцкевіча // Спадчына. — 1995. — № 1. — С. 32–46.

Першы варыянт можна разглядаць як зыходны. Ён складаецца з 63 машынапісных старонак і 13 раздзелаў:

1. Уступ (л. 1–3);

2. Святое гэта месца (л. 3–4);

3. Здзейсненыя мары (л. 4–5);

4. Музей — беларуская Мэка (л. 5–6);

5. Перыяды і ўмовы існавання / Ад пачатку і да канца існавання (л. 7–9);

6. Памяшканне (л. 10–23);

7. Скарбы Музею / Скарбніца беларускай навукі і культуры (л. 24–32);

8. Праца, праца... / Работа у Музеі і вынікі яе... (л. 33–36);

9. І яшчэ пра дзейнасць Музею (л. 37–40);

10. Паходня (л. 41–46);

11. Зборы музею у цыфрах (л. 47–49);

⁸¹ З ліста З. Верас да А. Пяткевіча. 1972 г. Вільня // Верас, З. Я помню ўсё: успаміны, лісты / Зоська Верас. — Гародня: Wroclaw [Вроцлаў : б. в.], 2013. — С. 117.

⁸² З ліста З. Верас да А. Мальдзіса. 10 студзеня 1975 г. // Верас, З. Я помню ўсё: успаміны, лісты / Зоська Верас. — Гародня: Wroclaw [Вроцлаў : б. в.], 2013. — С. 124.

12. Ліквідацыя (л. 50–58);

13. Далей пра ліквідацыю (л. 59–63).

Некаторыя з раздзелаў маюць некалькі варыянтаў назвы. У апублікаваным варыянце адсутнічае уступ, раздзелы 6, 9–10, 11, раздзелы 12 і 13 аб'яднаныя. Агулам тэкст нашмат больш эмацыйны, з вялікай колькасцю ацэнак і падрабязнасцей. Асаблівае ўражанне робіць апісанне бамбардзіроўкі Вільні ў ліпені 1944 г., пасля сканчэння якой, выбраўшыся са сховішча, адной з першых думак Я. Шутовіча была думка пра музей і яго зборы. І якая была палёгка, што амаль усё засталася на месцы: *«Я з Сяргіевічам з вуліцы прыняслі у агарод забітага нямецкага салдата, выкапалі у агародзе яму і закапалі у ёй немца і савецкага салдата... Справіўшыся з бліжэйшымі ахвярамі, мы пайшлі аглядаць суседнія збудаванні. На двары Антокальскай 35, дзе я раней пражываў, знаходзім цэлую кучу забітых цывільных грамадзян, сярод іх мае знаёмыя прыяцелі... Калі мы ішлі (я ужо ішоў з жонкай) у цэнтральную часць горада, то на кожным кроку, на кожнай вуліцы, у скверах і садох бачылі жудасныя карціны — звугленыя трупы танкістаў, разбітыя, спаленыя, абгарэлыя, знішчаныя нямецкія і савецкія танкі уздоўж берага рэчкі Вялі, на самым беразе і ў рацэ у вадзе, маса трупаў нямецкіх салдат і афіцэраў. Жах было глядзець на такое відовішча... Урэшце прыйшлі ў музей. Аглядаю яго. Дзверы, што вялі ў калідор і ў пакоі і залы занятыя музеем парашчыняны, там-сям раскінуты кніжкі, экспанаты... Не хапала з аддзелу мілітарыяў некалькі пісталетаў і мячоў. Так здаецца ўсё ў парадку... Шкадаваць не было чаго. Добра і так. Я усцешыўся што фонды музея засталіся амаль цэлымі, захаванымі»⁸³.*

Вельмі важнай з'яўляецца частка ўспамінаў, што тычыцца колькасных паказчыкаў працы музея і яго справаводства, — «Зборы музею у цыфрах» (л. 47–49). Частка з аглядам складу музея базіруецца на апублікаваным аглядзе А. Луцкевіча (1933), а таксама на рукапісным варыянце артыкула пра музей у кантэксце гісторыі Беларусі, зробленым рукой А. Луцкевіча, што захоўваецца ў фондзе⁸⁴ (Дадатак 2).

Другі, белава варыянт успамінаў, які ўжо больш адпавядае форме нарыса, чым успаміну, знаходзіцца ў той самай справе на старонках 65–87 пад назвай «Я. Шутовіч. Незабыўная скрабніца... / Беларускі Музей ім. Івана Луцкевіча у Вільні. У 50-ю гадаўшчыну ад заснавання». Ён, за выключэннем рэдактарскіх правак, амаль цалкам супадае з шостым варыянтам (25 л.), які захоўваецца ў фондзе Я. Куліка ў БДАМЛІМ⁸⁵. Складаецца з наступных частак:

1. Уступ (л. 1–3);
2. Святое гэта месца (л. 4);
3. Здзейсненыя мары (л. 5–9);
4. Заглянем у паасобныя фонды (л. 9–14);
5. Паходні (л. 16–19);
6. Ліквідацыя (л. 19–21);
7. А пакуль ведаем вось што... (л. 21–22);
8. Увага, увага (л. 23–25).

⁸³ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1, воп. 1, адз. зах. 60, л. 13–15.

⁸⁴ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1, воп. 1, адз. зах. 384.

⁸⁵ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 518, воп. 1, адз. зах. 1018.

Тут у раздзеле «Здзейсненыя мары» даюцца найбольш падрабязныя колькасныя паказчыкі збораў музея: *«Трэба ведаць, што ў ваенным часе музей значна папоўніўся як экспанатамі, так і архіўнымі матэрыяламі і кніжнымі фондамі — гэта за кошт паступлення ў музей архіваў, актаў і кніжных фондаў беларускіх культурна-асветных арганізацый, зліквідаваных падчас і перад вайною, а таксама ад прыватных асобаў. Музей быў проста ператвораны ў склад, у якім было так цесна, што не павярнуцца... Але ўсё ж, нягледзячы на цяжкія ўмовы працы, праца гэта даволі інтэнсіўна і эфектыўна вялася. Доказам гэтага — ішчасліва захаваныя інвентарныя кнігі музея, якія сёння знаходзяцца ў Гісторыка-этнаграфічным музеі Акадэміі навук Літоўскай ССР. Іх дзве кнігі (тамы). Першая кніга мае запісаных інвентарных пазіцыяў — 4.978, а усяго ў ёй запісаных і апісаных экспанатаў — 6.422; у другой кнізе — апрацаваных і запісаных пазіцыяў ад № 4.979 да № 9.421... Часамі ў адну інвентарную пазіцыю ўваходзілі аж некалькі апісаных экспанатаў, і таму паводле інвентарных кніг лік экспанатаў значна перавышае лік інвентарных пазіцыяў... Інвентарныя пазіцыі ўспомненых кніг ахаплялі толькі экспанаты што датычылі гістарычнага быту, мастацтва, археалогіі, этнаграфіі, поліграфіі, мілітарыяў. Для экспанатаў аддзелаў сфрагістыкі, нумізматыкі, музычна-песеннага і інш. былі заведзеныя асобныя інвентарныя кнігі і каталогі; таксама асобна вяліся картатэкі і інвентарныя кнігі бібліятэкі і архіву. Паводле прыблізных дадзеных на 1942 г. у аддзеле сфрагістыкі і нумізматыкі было з’інвентарызавана каля 3.000 пазіцыяў, у бібліятэцы — 15.000. Адносна багаты быў аддзел фотаграфічны, а таксама картаграфічны — яны належалі да архіва і бібліятэкі. Да гэтай пары не ведаю, дзе падзеліся, дзе знаходзяцца інвентарныя кнігі і каталогі з пералічаных аддзелаў пасля ліквідацыі музея. Як ужо казаў, у Музеі сабралася вялікае багацце, болей як палавіна экспанатаў не была інвентарызавана — паводле нашага падліку на дзень ліквідацыі музея ў ім было болей 50.000 экспанатаў, а ў бібліятэцы больш 25.000 тамоў кніг». Гэтыя дадзеныя патрабуюць верыфікацыі, але з’яўляюцца найбольш поўнай колькаснай ацэнкай найбагацейшых збораў музея.*

Трэці варыянт успамінаў цалкам складаецца з чарнавікоў і выразак з нарыса. Тут адзначана гісторыя рэдагавання, цікавыя і часам камічныя нататкі аб працэсе пісання ўспамінаў: *«Стр. 21. Не вінаваціць тав. Бекіша аб вывазцы нумізматыкі ў Польшчу. Нет пэўнасці ў гэтым». «Была вызначана ліквідацыйная камісія на чале з намеснікам Наркампра ЛССР І. Мешкаўскене. У склад камісіі уваходзілі выдатныя спецыялісты па музейнай справе, выдатныя літоўскія вучоныя: Яблонскі, Пакаркліс і інш. Быў ў саставе камісіі і прадстаўнік БССР. З бел. музеяў учаснічалі ў працы камісіі як тэхнічныя работнікі тт. Стэцкевіч і Паўлюкоўскі». «Я, Шутовіч Янка, кідаю працу, бо машынка не працуе, галава таксама. У чым тут справа. Сапраўды галава не вара — я ўжо атупеў, ці машынка вінавата, а значыць тэхніка нашая, савецкая, айчынная... Маленькія літаркі лепей выходзяць, вялікія зусім не выходзяць. Як бы рабі што хочаш, трэба машынку здаваць у майстэрню дзеля наравы».*

Чацвёрты і пяты варыянты маюць аднолькавую структуру. Чацвёрты — з рукапіснымі рэдактарскімі праўкамі, пяты — белавік. Адрозніваюцца ад астатніх варыянтаў структурай, назвамі раздзелаў: «Святое гэта месца і Здзейсненыя мары» (л. 2–4, 19–21), «Беларуская Мэка» (л. 4–5, 21–22), «Асноўныя аддзелы музея» (л. 5–17, 22–34).

Сёмы варыянт — поўная копія надрукаванага (за выключэннем правапісу, у друкаваным — тарашкевіца), знаходзіцца ў «альбоме», зробленым Л. Луцкевічам для З. Верас на дзень народзінаў у 1978 годзе з наступнымі раздзеламі: «Святое гэта месца», «Здзейсненыя мары», «Музэй — беларуская Мэкка», «Даваенны перыяд», «Ці шмат людзей наведала музэй», «Аб фондах выяўленчага мастацтва», «Далейшы лёс музэю», «Ліквідацыя», «Далей пра ліквідацыю».

У фондзе захоўваюцца і **біяграфічныя дакументы** — больш за дзясятка пасведчанняў аб працы ў музеі за 1941–1944 гг., падпісаныя сакратаром АН Літвы С. Сужэдэлісам, фінансавым сакратаром В. Герулайцісам і іншымі службовымі асобамі⁸⁶.

Вельмі значнай і цікавай часткай асабістага архіва Я. Шутовіча з’яўляюцца **фотаздымкі** з першай паловы XX ст. Паводле сведчання М. Танка, у Я. Шутовіча як у рэдактара «Калосься» быў свой фотаапарат і ён шмат фатаграфаваў. Максім Танк нават жартываў, што Шутовіч менавіта фотаздымкамі аплачвае працу аўтараў часопіса: «С. 203. Сёння Я. Шутовіч перадаў мне некалькі фатаграфій: адна — любіцельская — зробленая на казюкаўскім фэсце, дзе мы зняліся са спявачкай А. Чарняўскай, другая — зробленая 13/03 у Зданоўскіх. На апошняй А. Жукаўскас, П. Каросас, Я. Шутовіч і я. У рэдактара “Калосься” ёсць адна слабасць — унікальныя фатаграфіі ўсе “гістарычныя” сустрэчы. А паколькі здымкі з’яўляюцца адзіным ганарарам, які ён выплачвае за нашы творы, мы і не адмаўляемся, калі ён угаворвае нас зняцца»⁸⁷. Ад фотакартак ніхто не адмаўляўся, і іх копіі разыходзіліся па розных архівах. Напрыклад, копіі фотаздымкаў Оны Міцютэ з Я. Шутовічам і М. Танкам захоўваюцца ў Літоўскім архіве літаратуры і мастацтва (LLMA). Таксама ў фондзе ёсць фотакопіі карцін П. Сергіевіча, ікон і малюнкаў, якія захоўваліся ў музеі⁸⁸.

У фондзе адклалася таксама вялікая колькасць фотаздымкаў асобаў, якія былі звязаныя з дзейнасцю музея: Адама Станкевіча, Пётры Сергіевіча, Кляўдуша Дуж-Душэўскага, Уладзіслава Паўлюкоўскага, Тадэвуша Шалігоўскага, Фелікса Стацкевіча, Антона Грыневіча.

Янка Шутовіч значную частку сваёй працы прысвяціў даследаванню біяграфій беларускіх дзеячаў, якія так ці інакш былі звязаныя з музеем: Пётры Сергіевіча (адз. зах. 19, 21, 27), Уладзіслава Паўлюкоўскага (58, 288, 289), Уладаса Абрамавічуса (55, 74, 78, 79), Адама Станкевіча, таму ў яго фондзе адклаліся адпаведныя матэрыялы. У пасляваенны час ён падтрымліваў ліставанне з Феліксам Стацкевічам, Мар’янам Пецюкевічам, Сяргеем Новікам-Пеюном, Рыгорам Шырмай, прафесарам Тадэвушам Шалігоўскім, Юозасам Петрулісам, Уладасам Дрэмам, якія так ці інакш былі звязаныя з дзейнасцю музея. На жаль, гэтае ліставанне прысвечана пераважна актуальным падзеям таго часу і мінулае ў ім амаль не закранаецца.

Гісторыя музея адлюстроўваецца і ў іншых фондах асабістага паходжання, якія захоўваюцца як у адным сховішчы з фондам Я. Шутовіча, так і ў іншых. Найперш трэба адзначыць фонд Антона Грыневіча, які цалкам

⁸⁶ АРКР ЦНБ НАН Беларусі. Ф. 1, воп. 1, адз. зах. 242, л. 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 40, 41.

⁸⁷ Танк, М. Збор твораў / Максім Танк. — Мінск : Маст. літ., 1981. — Т. 6 : Дзённікі, літаратурна-крытычныя артыкулы. — С. 205.

⁸⁸ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1, воп. 1, адз. зах. 109.

з'яўляецца часткай Беларускага музея імя І. Луцкевіча, што праводзіў збор фальклорнага матэрыялу⁸⁹. А інструкцыя па каталагізаванні беларускіх народных песень у музеі, распрацаваная Т. Шалігоўскім, захоўваецца ў фондзе этнографа Майсея Грынבלата⁹⁰. У гэтым шэрагу вызначаюцца захаваныя ў фондзе Мар'яна Пецюкевіча яго артыкул на польскай мове пра музей і ўспаміны пра сустрэчу з Я. Купалам і Я. Коласам падчас іх прыезду ў Вільню ў маі 1941 года.⁹¹ У фондзе Уладаса Дрэмы ў Літоўскім архіве літаратуры і мастацтва ёсць толькі адзін ліст ад Я. Шутовіча за 1938 год, падчас яго працы ў якасці рэдактара часопіса «Калосье». У далейшым адносіны з беларускімі дзеячамі, акрамя М. Танка, У. Дрэмам амаль не падтрымліваліся. Аднак захаваліся яго пасведчанні як супрацоўніка музея за 1943–1945 гг., падпісаныя як Я. Шутовічам, так і Ю. Петрулісам⁹². Ёсць яшчэ і неапрацаваная частка яго архіва ў адзеле рукапісаў бібліятэкі Урублеўскіх.

Сярод багатых, але неадследаваных крыніц па гісторыі музея трэба назваць таксама і архіў П. Сергіевіча, які захоўваецца ў прыватнай уласнасці ў сваякоў яго жонкі ў Польшчы. Яго дакументы маглі б даць найважнейшыя сведчанні па гісторыі музея: *«Пасля разгрому (бо інакш нельга назваць) нашага Музея аказалася, што мастак П. Сергіевіч мае нямала здымкаў і экспанатаў. Знайшліся розныя артыкулы аб Музеі, яго дзейнасці, і г. д. Усё гэта мой зяць Лявон Луцкевіч сабраў і апрацаваў у форме альбома “Матэрыялы да гісторыі Музея імя І. Луцкевіча”. Выйшла і вонкава, і па зместу вельмі цікава»*⁹³.

Такім чынам, асабісты архіў Я. Шутовіча можна назваць своеасаблівым і даволі грунтоўным месцам памяці пра музей з уласным кантэкстам: у шырокім — як гісторыі беларускага нацыянальнага руху Заходняй Беларусі і яго вывучэння ў 2-й палове XX ст., і больш вузкім — як біяграфіі самога дзеяча. Па дакументах асабістых архіваў і іх узаемасувязях можна меркаваць, што гісторыя музея адлюстроўваецца праз прызму дзейнасці яго кіраўнікоў А. Луцкевіча, М. Пецюкевіча, Я. Шутовіча, Ю. Петруліса на розных этапах функцыянавання. Кожны з іх узгадвае пераважна пра перыяд сваёй дзейнасці і вельмі мала абазначаны ў этапах папярэдніх і наступных.

Дадатак 1. Апытальнік для былых штатных і нештатных супрацоўнікаў Беларускага музею у Вільні, распрацаваны Я. Шутовічам. Машынапіс. 23.01.1971. Вільня // АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1, воп. 1, адз. зах. 108, л. 53–59.

1. Хто вас назначыў ці якім чынам вы сталі супрацоўнікам Віленскага беларускага музею? Калі дзяржаўныя ўлады вас назначылі, то якія ўлады і якім дэкрэтам (падаць № дэкрэту і час яго выдання)?

2. У якім характары вы працавалі ў музеі?

3. Як доўга працавалі?

⁸⁹ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1, воп. 1, адз. зах. 108, арк. 38. Інструкцыя для збіральнікаў беларускай народнай песні. Машынапіс.

⁹⁰ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 42, воп. 1, адз. зах. 2113, арк. 1–7. Інструкцыя па каталагізаванні беларускіх народных песень у Музеі (складальнік — кампазітар Тадэвуш Шалігоўскі).

⁹¹ АРКР ЦНБ НАН. Ф. 60, воп. 1, адз. зах. 7, 11, 95.

⁹² Літоўскі архіў літаратуры і мастацтва (LLMA). Ф. 551, воп. 1, адз. зах. 269. Л. 1–5.

⁹³ Верас З. Выбраныя творы / Зоська Верас. — Мінск : Беларус. навука, 2015. — С. 377–378.

4. Дзе знаходзіўся музей, калі вы працавалі ў ім?
 5. Якую зарплату вы атрымоўвалі за працу ў ім?
 6. Што зроблена вамі для музею?
 7. Што выклікала ліквідацыю музею, якія матывы і меркаванні сталіся асновай яе? Хто загадаў ліквідаваць музей? Якія ўлады і на падставе якога дэкрэту гэтая ліквідацыя адбылася?
 8. У якім часе музей ліквідавалі?
 9. Хто вызначыў ліквідацыйную камісію і састаў яе членаў і імёны (падаць прозвішчы членаў камісіі)?
 10. Якімі крытэрыямі кіравалася камісія пры падзеле экспанатаў?
 11. Якія інстытуцыі і арганізацыі атрымалі зборы музею пасля падзелу?
- Дзе знаходзяцца цяпер гэтыя зборы?
12. Дзе знаходзяцца пратаколы ліквідацыйнай камісіі?
 13. Дзе знаходзяцца інвентарная і інш. дзелавыя кнігі Бел. музею пасля яго ліквідацыі?
 14. Вашая ацэнка дзейнасці ліквідацыйнай камісіі?
 15. Вашая ацэнка ролі Віленскага беларускага музея ў культурным і навуковым жыцці беларускага народу і значэнне музею у адносінах да іншых нацыянальнасцяў і культур?

Дадатак 2. [Луцкевіч А.] Беларускі музэй імя І. Луцкевіча ў Вільні* // АРКР ЦНБ НАН. Ф. 1. воп. 1. адз. зах. 384, л. 1–10.

Гісторыя беларускага народу шмат для каго каму здаецца няяснай, нявыразнай. У гістарычных досьледах аб нашым краю ў расейскай ці польскай мове беларусаў называюць ці то народамі рускімі, ці — літвінамі. Апошні назоў паходзіць ад назову супольнага беларуска-літоўскага гаспадарства, якое называлася Вялікім Княствам Літоўскім.

Запраўды А тым часам беларусы маюць за забой даўгі гістарычны шлях. Беларускі язык выдзяляўся спасярод іншых славянскіх языкоў прыблізна каля VI стагоддзья пасля нараджэння Хрыста і заўсёды як ад расейскага ці ўкраінскага, так і ад польскага. А ў XIII стагоддзі разьвіваецца ўжо беларускае пісьменства і беларускі літаратурны язык займае месца языка ўрадавага ў В. Кн. Літоўскім ад часоў Міндоўга аж да канца XVII стагоддзя. Гэтым языком карыстаюцца і вялікія князі ў беларуска-літоўскім гаспадарстве, і князі двор, і асьвечаныя слаі грамадзянства, у тым ліку — духавенства. Як раз у В. Кн. Літоўскім беларуская культура, беларускае пісьменства, беларускае мастацтва дасягаюць найвялікшага, найбуйнейшага расцвету. І толькі блытаніна ў назове нашага народу, уведзеная расейскімі ды польскімі гісторыкамі, заслання праўду аб слаўнай культурнай мінуўшчыне беларускага народу.

Праўду гэту першыя пачалі выяўляць усяму сьвету беларускія працаўнікі на ніве гістарычнае навукі і архэалёгіі. З старых хронік і летапісаў, з граматаў князёў і каралёў, з вялізарнае масы ўсялякага роду дзяржаўных і юрыдычных актаў, выкрываюць яны гэту праўду аб беларусах. А чысьленыя памяткі старасьветчыны даюць многабачны абраз нашага колішняга жыцця і нашае творчае культурнае працы.

* Наводле працы А. Луцкевіча “Беларускі Музэй імя Ів. Луцкевіча ў Вільні”

Усе гэтыя доказы праўды аб беларусах збіраюць беларускія музэі. Найвялікшыя з іх — Менскі дзяржаўны музэй і Віленскі Беларускі Музэй ім. Івана Луцкевіча.

Беларускі Музэй у Вільні — гэта плод працы ўсяго жыцця найвыдатнейшага пачынальніка беларускага нацыянальнага адраджэння с. п. Івана Луцкевіча. Ад трэцяе клясы гімназіі гэты — у будучыні — выдатны архэолёг збіраў усё тое, што датычыла гісторыі нашага народу. І усё, што за 25 гадоў сабраў (памёр маючы 38 гадоў), перад сьмерцю падараваў Беларускаму навуковаму таварыству ў Вільні — з засьцярогай, што з гэтае зборкі мусяць быць створаны Беларускі Музэй. Таварыства выпайнула ягоную волю і ў канцы 1921 году распачала работу над арганізацыяй Музэю. Ад гэтага часу наплывалі й наплываюць у Музэй усё новыя й новыя рэчы, часта вельмі цэнныя, павялічваецца ўсьцяж музэйная калекцыя.

Што ж можам мы пабачыць у Беларускім Музэй ім. Івана Луцкевіча? А вось што?*

Найстарэйшыя памяткі адносяцца да часоў гэтак званых дагістарычных, значыць — тых, аб якіх гісторыя ведае йшчэ вельмі мала. Зборка абыймае розныя рэчы з каменя (найстарэйшыя), пасля — з бронзы, урэшце — з жалеза. Усё гэта выкапана із зямлі — із старых магіл Беларусі, г. зв. курганоў. Шмат тут малаткоў, сякер, нажоў, усякае зброі і снадзіва да працы і шмат розных аздобаў і ўбораў, якія клалі ў магілу з цэлам нябожчыка; шмат і гаршэчкаў з гліны, у якіх нябожчыкаў стаўлялі ў магілу ўлюбленую імі ежу. І на гэтых рэчах, ужэ якім найменш ёсьць тысяча гадоў, ёсьць ужо сляды рукі беларускіх мастакоў, ёсьць характэрныя беларускія аздобы, якія ўжываюцца нашым народам і сёння. Ёсьць у Музэй і памяткі з часоў удзельных князёў, што панавалі ў Полацку, Віцебску, Смаленску, Тураве, Менску, Горадні і г. д.**

Да гэтых часоў адносяцца і нашыя старадаўнія грошы, г. зв. грыўны — папросту, кукі серабра (каля 100 гр. вагі) у кшталце палачак. Калі трэба было «размяніць» гэткую грыўну, дык яе папросту рубалі на кукі — на вагу і ад гэтага рубаньня паўстаў старадаўны назоў «рублі». Ёсьць і цікаўныя памяткі беларускага царкоўнага будаўніцтва з XII стагодзьдзя (галосьнікі або рэзанатары з Каложскае царквы ў Гародні), ёсьць бронзавыя крыжы й мадалік з XII і XIII стагодзьдзя і г. д.

Багатае было некалі беларускае царкоўнае малярства. Беларусы прынялі хрысьціянства ў X стагодзьдзі з Візантыі (Грэцыі), і з гэтага часу ў нас пачало разьвівацца і пісьменства (першыя хрысьціяне навучылі наш народ пісьма славянскімі літарамі), і маляваньне царкоўных абразоў — ці то на дошках (іконы), ці на царкоўных сьценах. Малярства беларускае ў XII стагодзьдзі буйна расцьвітае, а ў XIV і XV стагодзьдзях беларускія маляры маюць такую добрую славу, што іх выпісваюць у другія старонкі, дапрыкладу — у Польшчу, дзе яны малюць сьцены капліц і касьцёлаў у Кракаве (капліца Ягайлы ў каралеўскім замку), у Сандоміры, Любліне і г. д. Найбольш

** Падаем апісанне музэйнае зборкі паводле працы А. Луцкевіча «Беларускі Музей імя Ів. Луцкевіча ў Вільні».

*** Запраўдную нацыянальную рэліквію прадстаўляюць пярсцёнкі з пячацямі полацкіх князёў з XI стагоддзя: Усяслава і Барыса.

памятак беларускага малярства асталося з XVI і XVII вв. Беларuskія абразы лёгка пазнаць: бо яны маюць асаблівы воблік у іх візантыйскі стыль зьліваецца з заходнім, інтальянскім (рэнансавым), і гэта дае ім асаблівы, арыгінальны воблік.

У Беларuskім Музеі ёсьць [малюнкi] пачынаючы на XIII–XIV стст. Прыгожыя малюнкi ёсьць і ў старых рукапісных кнігах, аздобленых рукой беларускіх мастакоў. У Музеі ёсьць гэтакія кнігі з XIV, XV, XVI і XVII стст.

Ёсьць у Музеі і багатая зборка абразоў заходняга характару, касцельных і сьвецкіх, пачынаючы ад XVII ст. Найбольш абразоў з канца XVIII і з XIX стагодзьдзя. Усе яны або роблены сынамі нашае зямлі, або прадстаўляюць асобы, зьвязаныя з жыцьцём Беларусі. Побач з старымі ёсьць і абразы сучасных мастакоў беларусаў (Сергіевіча, Сеўрука, Драздовіча) і ліцьвіноў (Варкаса, Дыдзьяваса).

Багаты ў Беларuskім Музеі аддзел разьбы з дрэва. Ёсьць тут і творы індывідуальнага характару — фаховых разьбяроў (ад XVII ст.), і — народныя. Асабліва цікаўныя фігуры Хрыста і сьвятых, выразаныя з дрэва беларускімі вясковымі разьбярамі-самавукамі. Сярод навейшае скульптуры ёсьць творы Антакольскага, Яхімовіча, Крэменя, сыноў беларускай зямлі. Рэдкая вельмі зборка народных «лубкоў» — рысункаў адбіваных фарбамі на паперы. Яны паходзяць з XVIII і пачатку XIX ст. На некаторых ёсьць яшчэ беларускія подпісы. Гэта зборка — запраўдная аздоба Музею.

Мы ўжо даўно перайшлі на памяткі ўдзельнага пэрыёду і ўсё гаворым аб рэчах з часоў Вялікага Княства Літоўскага і навейшых. Як высока стаяла тады наагул беларускае мастацтва, паказуюць, да прыкладу, нязвычайна багатыя вопраткі віленскіх праваслаўных мітрапалітаў з XV і XVI ст., вышываныя па мастацку золатам і серабром. З мастацкім гафтаваньнем лучыцца і беларускае ткацтва, але памяткі апошніх у Музеі ёсьць толькі ад XVIII ст. Гэта вялізарныя дываны (гобэлены) ручное работы, ды і фабрычнае — з першае краёвае фабрыкі дываноў канцлера Тызенгаўза ў Горадні. Але найбольш цікаўная — калекцыя знамянітых беларускіх слуцкіх паясоў, што выраблялі на ручных варстатах беларускія ткачы ў Слуцку ў другой палове XVIII ст. Яны слаўныя на ўвесь сьвет. Такімі паясамі падпяразываліся багатыя паны; насілі іх на кунтушох (гэткі строй з XVIII ст. ёсьць у Музеі).

Асобны аддзел складае зборка ўсялякае зброі, якая ўжывалася ці выраблялася ў Беларусі ад найдаўнейшых часоў. Ёсьць тут панцыры, кальчугі, мячы, шаблі, лукі, стрэльбы, пісталеты, крамнёвыя і г. д. Ёсьць і зброя народная: дубінкі, рагатына. Цікаўныя старадаўнія вайсковыя клямры ад паясоў і іншыя аздобы, а такжа вайсковыя мундзіра з часоў Напалеона і навейшыя.

Найбольш гаворыць нам аб часох Вялікага Княства Літоўскага аддзел беларускіх старадрукаў, грамат і пячацяў. Найстарэйшыя друкаваныя кнігі — гэта «Трыодь Цветная» з 1483; за імі йдуць слаўная Біблія д-ра Фр. Скарыны з Полацку (з 1517 г.), друкаваны ў Вільні па беларуску «Статут В. Кн. Літоўскага», зборнік законаў (першае друкаванае выданьне) і г. д. Сярод старых грамат, пісаных па беларуску на пэргаміне, бачым граматы слуцкіх ды гальшанскіх князёў з XV ст. і багатую калекцыю беларускіх грамат з XVI і XVII ст. з подпісамі каралёў Жыгімонта I, Жыгімонта-Аўгуста, Сьцяпана Батуры, Жыгімонта III, Уладыслава IV. Усё гэта — жывыя сьведкі таго, што ў В. К. Літоўскім языком дзяржаўным быў язык беларускі.

Цікаўна тое, што ў гэтых часох і тутэйшыя жыды і татары гэтаксама гутарылі між сабой дома і пісалі па беларуску. Захаваліся чысьленныя памяткі гэтага, а найбольш красамоўная памятка — гэта так званы «Аль Кітаб» (або «Кіцёб»), сьвятая кніга мусульманская, перакладзеная на беларускую мову і напісаная арабскім пісьмом. Гэткі рукапіс з XVI стагодзьдзя ёсьць у Беларускаму Музеі і прадстаўляецца адным з найбольш цэнных экзэмпляраў Беларускага Музею.

З народнае творчасці нашых часоў цікаўныя тканіны. Або узоры тканін, народныя вопраткі, прадметы хатняга ўжытку, снадзіва да работы, караваі вясельныя, музыкальныя інструмэнты — ліра, дуда, жалейкі, трубы, рогі, цымбалы.

Дапаўняе Музейную зборку багаты архіў старых рукапісаў і дакумэнтаў дый новых — ад пачатку беларускага нацыянальнага адраджэньня, — а такжа багаты кнігазбор, у якім можам знайсці блізу ўсё тое, што друкавалася і друкуецца па беларуску або ў іншых мовах аб Беларусі й беларусах, аб нашай мінуўшчыне і сучаснасці.

З музычнае зборкі, з архіву і бібліотэкі карыстаюцца ня толькі беларускія навуковыя дасьледчыкі, але й чужыя, часта загранічныя, якія спэцыяльна дзеля гэтага прыхаджаюць у Вільню.

Музей утрымлівае беларускае грамадзянства з сваіх складак. Уваход у Музей для ўсіх даступны і бясплатны.

Ариана Шапко

ДЕЛОПРОИЗВОДСТВО БГУ В ЛИЦАХ: ИЗРАИЛЬ ОВСЕВИЧ УРМАН

Ведение делопроизводства в учреждениях любой организационно-правовой формы требует, в первую очередь, компетентного подхода, особенно, если организация только что создана. Открытию Белорусского государственного университета (БГУ) предшествовали совещания и обсуждения, подготовка и оформление документов, решений, а после официального начала работы университета шел огромный поток дел, требующих документального отражения и закрепления. Документирование управленческих решений, заседаний, встреч вели сотрудники, занимавшие должности делопроизводителей и им соответствующие.

Автором подготовлена статья «Делопроизводство БГУ в лицах: Дмитрий Иванович Серко», в которой речь шла об одном из таких служащих, его карьерном пути и работе в структурах БГУ и иных учреждений. Д.И. Серко специализировался в сфере делопроизводства, как до БГУ, так и после, изменяя только специфику документации ввиду конкретной отрасли учреждения. Следует рассказать еще об одном сотруднике университета, который начал свой карьерный путь с канцелярии БГУ, а позже перешел в иную профессиональную сферу.

Исследователи, воссоздавая историю развития Белорусского государственного университета, издали сборники по определенным историческим периодам: «Памяць і слава: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт 1921–1941»,

«Памяць і слава: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт у гады Вялікай Айчыннай вайны. 1941–1945», «Памяць і слава: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт 1945–1961». Отдельным сборником вышла работа, посвященная первому ректору БГУ, «Памяць і слава: Першы рэктар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта — Уладзімір Іванавіч Пічэта» [8, 9, 10, 11]. Были опубликованы юбилейные сборники, например, к 75-летию исторического факультета БГУ. В нем отражены основные события и современное состояние (на 2009 год) факультета. Во всех этих работах сделан акцент, в основном, на профессорский состав университета, их научную составляющую.

Однако трудно найти исследования, посвященные именно рядовым служащим университета, истории трудовой повседневности. Частично упомянуты управляющие делами Д.И. Серко и И.О. Урман в совместной статье автора с Т.Д. Гернович «Университетский архив: начало деятельности и формирование архива БГУ» [1]. Некоторые сведения о Д.И. Серко встречаются в книге «Неизвестный В.И. Пичета», изданной коллективом ученых БГУ в составе М.Ф. Шумейко, О.И. Яновского, В.В. Яновской совместно с российскими коллегами [6].

В основе источниковедческой базы статьи лежат архивные документы Национального архива Республики Беларусь, фонд 205 (Белорусский государственный университет): личные дела Израиля Овсеевича Урмана, приказы ректора, а также протоколы заседаний, в которых принимал участие Урман [4, 5].

Урман Израиль Овсеевич⁹⁴ родился 9 декабря⁹⁵ 1903 г. в Минске в семье рабочих, по сословному происхождению — мещанин, по национальности — еврей. Будучи еще достаточно юным, в возрасте неполных 18 лет, Урман с 7 сентября 1921 г. был принят в БГУ конторщиком. В регистрационной карте служебного списка сотрудников БГУ отражен тот факт, что Израиль Овсеевич получил общее образование на базе средней школы, специальность — письмоводство. У него была большая семья: отец, мать, два брата и сестра [4, л. 5; 5, л. 1]. В личных сведениях сообщалось, что его отец, Овсей Ельев, работал музыкальным мастером батальона Всероссийской чрезвычайной комиссии [4, л. 8], мать, Цыля Мовшевна, не работала по состоянию здоровья.

С 1 января 1922 г. Урман переведен в должность делопроизводителя [5, л. 15]. Работа в университете позволила ему одновременно в возрасте 19 лет окончить школу 2-й ступени при Единой трудовой школе № 10 г. Минска [4, л. 4]. В 1923 году Урману было выдано свидетельство о прохождении допризывной подготовки при 10 полку по связи. На основании ст. 2 Положения о специальной допризывной подготовке он подлежал зачислению по призыву на действительную службу в войска связи [4, л. 6].

После допризывной подготовки Израиль Овсеевич подавал документы для поступления на медицинский факультет БГУ (заявление от 10 августа

⁹⁴ В деле № 8291 фонда 205 НАРБ встречается отчество *Евсеевич*. В статье используется *Овсеевич*, т. к. в документах упоминается имя отца Овсей.

⁹⁵ В некоторых документах личных дел И.О. Урмана дата рождения встречается 3 декабря (Личный листок по учету кадров). Однако 9 декабря используется в соответствии со свидетельством из Центрального отдела Записей актов гражданского состояния (ст. № 936 метрической книги о родившихся по г. Минску в 1903 году).

1923 г.). В заявлении Урмана была просьба зачислить его на факультет на бесплатную вакансию, освободив от вступительного коллоквиума, аргументируя это тем, что у него нет времени готовиться к поступлению из-за сильной загруженности на работе в университете. В результате ходатайство Израйля было удовлетворено и его зачислили на медфак [4, л. 2].

Через несколько лет, с 1 октября 1925 г., И.О. Урмана назначили старшим делопроизводителем общей канцелярии [5, л. 15]. Старший делопроизводитель обязан был вести текущую переписку по общей канцелярии, занимался рассылкой копий протоколов заседаний правления, выдавал командировочные свидетельства и другие документы. Израиль Овсеевич готовил выписки из протоколов заседаний правления, подшивал к делам всю исполнительскую переписку общей канцелярии и составлял описи к этим делам. В его ведении находилась книга приказов, за исполнением которых приходилось следить. Важной обязанностью старшего делопроизводителя являлось заведывание архивом общей канцелярии [3, л. 12].

Однако карьерный рост И.О. Урмана не позволял ему поправить свое финансовое положение. Согласно справке Правления БГУ от 19.02.1925 делопроизводитель общего отдела БГУ Израиль Овсеевич Урман получал содержание по 8-му разряду в размере 31 рубля [4, л. 9]. Из персональных писем и заявлений И.О. Урмана в Правление БГУ следовало, что живет он крайне скромно и даже бедно, не имея благоприятных условий проживания. Руководство канцелярии (делопроизводитель и управляющий делами) и ректор В.И. Пичета в 1924 году ходатайствовали перед Правлением союза полиграфических рабочих о незамедлительном ремонте квартиры И.О. Урмана: *«В квартире сотрудника Б.Г.У. тов. УРМАНА, расположенной в доме Вашего Союза № 83 по Советской ул. в подвальном помещении развалилась печь и грозит паданием потолок. Имея ввиду, что тов. УРМАН очень бедного состояния, что на его иждивении находится престарелая мать и что поэтому он не может своими средствами восстановить разрушенную печь и укрепить потолок, Правление Б.Г.У. просит Вас сделать распоряжение о немедленном переведении квартиры т. УРМАНА в пригодное для жилья состояние, или предоставить ему одну или две комнаты в означенном доме»*. К сожалению, документов, подтверждающих, что просьба была удовлетворена, в личных делах Урмана не найдено.

Сложные обстоятельства не могли не отразиться на учебной деятельности Израйля. На третьем курсе медфака БГУ он был отчислен за академическую неуспеваемость. Сам Израиль ходатайствовал в заявлении Правлению БГУ о восстановлении его на третий курс обучения, объясняя это сложными обстоятельствами: смерть отца, болезнь матери, находившейся на его попечении, и крайне плохие условия для жизни [4, л. 2].

Исходя из служебных обязанностей И.О. Урмана, он нес ответственность за документы, с которыми работал. В случае их утери сотрудник обязан был информировать о случившемся свое руководство.

Так, 25 июля 1927 г. И.О. Урман обнаружил пропажу документов и сообщил об этом в своем рапорте управделами БГУ. В нем делопроизводитель писал, что 23 июля курьер университета, т. Чижиков, забрал с почты и сдал ему 14 заказных писем. Все входящие документы были проверены, вписаны с отметкой номеров в почтовой книге и сложены в ящик письменного стола.

Однако в последующий понедельник он обнаружил открытым ящик стола и пропажу шести пакетов заказных писем (среди них письма из Слуцка, Гомеля, Мстиславля, Речицы, Хойников и Бобруйска) из четырнадцати [2, л. 62].

Для того чтобы найти документы и разобраться в сложившейся ситуации, Правление БГУ отправило письмо в Уголовный розыск с просьбой произвести расследование о пропаже документов из канцелярии БГУ. К письму была приложена копия рапорта старшего делопроизводителя БГУ т. Урмана [2, л. 61].

Однако в сентябре в БГУ поступило письмо, в котором Уголовный розыск уведомлял, что расследование из-за необнаружения похищенных документов и невыявления виновных направлено следователю 3-го участка Минского округа на основании 1 ч. 105 статьи УПК на прекращение⁹⁶ [2, л. 64; 12].

Спустя примерно год с 7 сентября 1928 г. Израиль Овсеевич был назначен заведующим канцелярией лечебного факультета, где проработал до 1 августа 1930 г. — до выделения лечебного факультета в самостоятельный Белорусский государственный медицинский институт, куда он перешел работать [5, л. 15].

О дальнейшей судьбе старшего делопроизводителя И.О. Урмана в архиве БГУ сведений нет.

На портале «Память Народа» размещено девять документов, в которых идет речь о награждении Урмана Израйля Овсеевича. В документах содержатся сведения о его поступлении на службу в 1931 году и присвоении воинского звания «подполковник медслужбы». В наградном документе от 3 ноября 1944 г. Урман упоминается в звании полковника медслужбы [7].

В наградной картотеке представлены наименования наград и даты документов, свидетельствующих об этом. И.О. Урман был награжден медалью «За оборону Москвы» (01.05.1944), Орденом Красной Звезды (30.10.1944), медалью «За боевые заслуги» (03.11.1944), медалью «За победу над Германией в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» (09.05.1945), Орденом Красной Звезды (06.11.1945), Орденом Красного Знамени (15.11.1950), Орденом Ленина (30.12.1956) [7]. К сожалению, больше никаких данных об Израиле Овсеевиче Урмане найти не удалось.

Кадровый потенциал подразделений помог университету достаточно быстро наладить работу молодого учебного заведения. На всех этапах формирования БГУ сказывались ответственность, добросовестность сотрудников. Важно отметить, что пути людей, занимавших руководящие или рядовые должности, складывались совершенно по-разному, но вместе с тем они смогли профессионально зафиксировать, собрать и сохранить огромный пласт документов по истории БГУ.

Начиная непростой карьерный путь с конторщика, затем делопроизводителя БГУ, И.О. Урман нашел для себя призвание, что позволило ему получить определенные знания и навыки, медицинское образование, стать участником войны и получить заслуженные награды.

⁹⁶ 1-я часть 105-й статьи Уголовно-процессуального кодекса Белорусской Социалистической Советской Республики гласит: «Производство дознания не может продолжаться более одного месяца, причем: При отсутствии в деле признаков преступления или при обнаружении виновных весь материал дознания подлежит препровождению следователю, в участке которого состоит орган дознания, для прекращения дела, кроме дел о нарушении правил, охраняющих народное здоровье, общественную безопасность и публичный порядок, каковые дела органы дознания в таких случаях прекращают самостоятельно».

Спісок істочнікаў і літаратуры

1. **Гернович, Т. Д.** Университетский архив: начало деятельности и формирование архива БГУ / Т. Д. Гернович, А. С. Шапко // Пічэтайскія чытанні — 2021: 100 гадоў БДУ — першаму ўніверсітэту Беларусі : матэрыялы міжнар. навук.-тэарэтыч. канф., Мінск, 27–28 кастрычніка 2021 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: А. Д. Кароль (гал. рэд.) [і інш.]; навук. рэд. М. Ф. Шумейка, А. А. Яноўскі. — Мінск : БДУ, 2021. — С. 69–77.
2. **НАРБ.** — Ф. 205 (Белорусский государственный университет). — Оп. 1. — Д. 245. Выписки из протоколов заседаний Правления университета и переписка с Наркомпросом БССР и Телефонной станцией по финансовым и хозяйственным вопросам.
3. **НАРБ.** — Ф. 205 (Белорусский государственный университет). — Оп. 1. — Д. 217. Положение, циркуляры и инструкции Наркомпроса БССР, обязанности сотрудников и опись дел Университета за 1926–1927 гг.
4. **НАРБ.** — Ф. 205 (Белорусский государственный университет). — Оп. 3. — Д. 8290. Урман Изравиль Овсевич.
5. **НАРБ.** — Ф. 205 (Белорусский государственный университет). — Оп. 3. — Д. 8291. Урман Изравиль Овсевич.
6. **Неизвестный В. И. Пичета** / сост.: М. Ф. Шумейко, В. В. Яновская, О. А. Яновский; редкол.: А. Д. Король [и др.]. — Минск : Изд. центр БГУ, 2021. — С. 436.
7. **Память народа** [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://pamyat-naroda.ru/heroes/podvig-chelovek_nagrazhdenie33209486/. — Дата доступа: 24.09.2022.
8. **Памяць і слава** : Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. 1921–1941 / склад.: С. М. Ходзін, М. Ф. Шумейка, А. А. Яноўскі; рэдкал.: В. І. Стражаў (адказ. рэд.) [і інш.]. — Мінск : БДУ, 2006. — 383 с.
9. **Памяць і слава** : Першы рэктар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта: Уладзімір Іванавіч Пічэта / склад.: С. М. Ходзін, М. Ф. Шумейка, А. А. Яноўскі; рэдкал.: С. У. Абламейка (адказ. рэд.) [і інш.]. — Мінск : БДУ, 2011. — 375 с.
10. **Памяць і слава** : Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт у гады Вялікай Айчыннай вайны. 1941–1945 / склад.: С. А. Балашэнка [і інш.]. — Мінск : БДУ, 2005. — 151 с.
11. **Памяць і слава** : Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, 1945–1961 / складальнікі: С. М. Ходзін, М. Ф. Шумейка, А. А. Яноўскі. — Мінск : БДУ, 2009. — 399 с.
12. **Уголовно-процессуальный кодекс** Белорусской Социалистической Советской Республики : с алф.-предм. указ. — Минск : Изд-во Нар. комиссариата юстиции БССР, 1927. — С. 22–23.

Алена Паўлава

МАТЭРЫЯЛЫ АСАБІСТЫХ ФОНДАЎ ЯК КРЫНІЦА ПА ГІСТОРЫІ РАЗВІЦЦЯ ТЭАТРАЛЬНАЙ І МУЗЫЧНАЙ КУЛЬТУРЫ БССР У 2-Й ПАЛОВЕ ХХ СТ.

3 445 асабістых фондаў, што знаходзяцца на захаванні ў БДАМЛМ, больш за чвэрць маюць дачыненне да развіцця тэатральнага мастацтва Беларусі ў ХХ стагоддзі. Гэта фонды 66 артыстаў, 19 кампазітараў, 21 драматурга, 5 дырыжораў і 7 тэатразнаўцаў.

Сярод асабістых збораў артыстаў у першую чаргу неабходна вызначыць фонд Ларысы Пампееўны Александроўскай, якая больш за 10 гадоў з'яўлялася

галоўным рэжысёрам опернага тэатра БССР і працяглы час пачынаючы са стварэння ўзначальвала Беларускае тэатральнае таварыства. У 1950–1960 гг. опернае мастацтва ў БССР развівалася вельмі плённа, і значныя дасягненні опернага тэатра звязаны з інтэрпрэтацыямі опернай класікі. Характарызуючы гэты перыяд, спявачка адзначала, што вялікае месца ў рэпертуары тэатраў рэспублікі надавалася заходне-еўрапейскім творам. У фондзе Л. Александроўскай захаваліся звесткі пра пастаноўку оперных спектакляў «Страшны двор» С. Манюшкі, «Мазепа» П. Чайкоўскага, «Аіда» Дж. Вердзі (рэжысёрам усіх спектакляў выступіла Л. Александроўская, дырыжорам — Л. Любімаў). У 1950-я былі пастаўлены яшчэ шэраг опер Дж. Вердзі — «Травіята» і «Трубадур». Адною з першых оперных пастановак 2-й паловы ХХ ст. стала найлепшая опера С. Манюшкі «Страшны двор». Ларыса Пампееўна наведвала гэты спектакль падчас Другога сусветнага кангрэса прыхільнікаў міру і вырашыла паставіць яго на беларускай сцэне. Пераклад тэксту партый на беларускую мову зрабіў таленавіты літаратар Максім Танк [72, арк. 1–8].

Фотаматэрыялы пра оперныя пастаноўкі прыгаданага перыяду разам з дакументамі фонду Л. Александроўскай удала дапаўняюць здымкі са спектакляў, што адклаліся ў асабістым фондзе другой беларускай опернай спявачкі, уладальніцы лірыка-драматычнага сапрапа, Людмілы Ганэставай. У гэтым асабістым зборы знаходзяцца фота са сцэнамі са спектакляў на музыку Дж. Вердзі («Баль-маскарад», «Атэла», «Трубадур»), Ж. Бізэ («Кармэн») [6; 7; 8; 10; 11].

Значная колькасць рукапісаў спявачкі прысвечана менавіта беларускай опернай музыцы. Падчас знаёмства з рукапісамі артыкулаў даследчыкам робіцца зразумелай вялікая заклапочанасць Л. Александроўскай тагачасным станам развіцця беларускай опернай музыкі і тэатра. Паводле заўваг опернай спявачкі, з рэпертуару тэатра была выцеснена руская класіка. Аднак сёння мы можам сказаць, што гэта не зусім адпавядае рэальнасці. У 1952 годзе была пастаўлена «Русалка» А. Даргамыжскага, у 1960 годзе — «Пікавая дама» П. Чайкоўскага. У фондзе Л. Ганэставай адклаліся фатаграфіі з пастаноўкі оперы «Царская нявеста» М. Рымскага-Корсакава [12], а таксама афіша «Царская нявесты» з нагоды юбілейнага вечара Л. Ганэставай [13]. У тым самым фондзе можна ўбачыць фотаматэрыялы пра іншую оперу беларускага кампазітара Я. Цікоцкага — «Міхась Падгорны», пастаўленую ў тэатры ў азначаны перыяд [5; 9; 14].

Даследчыкі тэатральнай творчасці могуць азнаёміцца з праблемнымі артыкуламі, прысвечанымі дзейнасці опернага тэатра. Зорка беларускай оперы далёка не заўсёды пагаджалася з ацэнкамі спектакляў музычнымі крытыкамі. Паводле меркаванняў выбітнай опернай спявачкі, яны не заўсёды разумелі важнасць дырыжора для спектакляў музычнага тэатра. Між тым, на думку Л. Александроўскай як галоўнага рэжысёра тэатра, асноўным творчым кіраўніком і арганізатарам спектакля ў музычным тэатры з'яўляецца менавіта дырыжор, ён аб'ядноўвае ўсіх муз творчасці. На ім ляжыць адказнасць за якасць музычнага матэрыялу ў прапанаваных да пастаноўкі спектаклях, за адзінства мастацкага ансамбля [71, арк. 1–16].

Яшчэ з рукапісаў даследчыкі могуць даведацца аб думках галоўнага рэжысёра наконт тагачасных оперных твораў беларускіх кампазітараў і іх увасаблення на тэатральнай сцэне. Ларыса Александроўская з гонарам ад-

значала, што тэатр на працягу многіх гадоў сістэматычна праводзіў вялікую, складаную, але ганаровую і патрэбную працу па развіцці нацыянальнага мастацтва. Важную частку творчага працэсу гэтых гадоў склалі пастаноўкі сучасных твораў — «Ясны світанак» А. Туранкова (1958; дырыжор Л. Любімаў, рэжысёр Л. Аляксандраўская), «Надзея Дурава» А. Багатырова (1956; дырыжор Л. Любімаў, рэжысёр Л. Аляксандраўская).

Галоўны рэжысёр лічыла неабходным разабрацца з пытаннем, чаму гледачы наведваюць оперу «нерытмічна». Па меркаваннях выбітнай спявачкі, музычныя творы беларускіх кампазітараў «пакутавалі» ад фармалізму і адсутнасці яскравай мелодыі. Ларыса Аляксандраўская сцвярджала, што пры звароце да сучасных тэм, асабліва пры наяўнасці ў творы маладых герояў, абавязкова трэба раіцца з прадстаўнікамі маладога пакалення. Разважаючы пра спектакль А. Туранкова «Ясны світанак», оперная спявачка выказала думку, што многіх памылак можна было б пазбегнуць, калі б аўтар лібрэта А. Бачыла абмеркаваў свае ідэі з маладымі артыстамі тэатра. Ёй падавалася, што творы «Міхась Падгорны», «Кастусь Каліноўскі», «Дзяўчына з Палесся», «Кветка шчасця», «Ясны світанак», «Салавей» і «Князь возера» маюць права не на забыццё, а на ўвагу да іх з неабходнымі праўкамі і па лініі лібрэта, і па лініі музыкі [71, арк. 2–8].

Знакамітая спявачка лічыла, што тэатр неабходна рэгулярна папаўняць новымі кадрамі. Дакументы фонду сведчаць, што ў пачатку 1950-х гг. у опернай частцы трупы тэатра працавалі 19 маладых артыстаў (13 студэнтаў кансерваторыі і 6 вакалістаў з хору) і 1 дырыжор, у балетнай трупе — 21 [76, арк. 1–2]. У артыкуле «Гонар беларускай савецкай культуры» для газеты «Советская Белоруссия» Ларыса Пампееўна пазначала: *«Тэатр наклапаціўся аб дастойнай змене. У калектыв прыйшла моладзь, якая трывала заняла месца ў трупе тэатра»*. І самым таленавітым — В. Крыкавай, Т. Ніжнікавай, Л. Ражанавай і Т. Шымко — было прысвоена званне Заслужаных артыстаў БССР [68, арк. 4].

Ларыса Аляксандраўская была ўпэўнена ў неабходнасці сур'ёзна ставіцца да актёрскай работы на сцэне. Вопытная артыстка нагадвала, што галоўная праца здзяйсняецца на працягу спектакля, і разуменне ролі паглыбляецца, пашыраецца з кожнай пастаноўкай. З гэтай прычыны да спектакля трэба рыхтавацца і фізічна, і маральна, і творча. У дзень пастаноўкі нельга займацца ніякімі справамі, акрамя падрыхтоўкі да выступлення. У перапынку паміж актамі зусім недапушчальна (у грыме і сцэнічным касцюме) ад'язджаць, каб выступіць на канцэрце ў іншым месцы ці паўдзельнічаць у запісе перадачы на радыё ці тэлебачанні [71, арк. 14]. Матэрыялы фонду сведчаць, што будучы членам ці старшынёй журы вакальных конкурсаў артыстка ацэньвала не толькі вакальнае выкананне, а ўвесь вобраз, створаны ўзельнікам творчага саборніцтва.

Чырвонай ніткай праз большасць артыкулаў і інтэрв'ю Л. Аляксандраўскай праходзіць гісторыя стварэння ў эвакуацыі і пастаноўкі ў Мінску оперы «Алеся» [69, арк. 20–29; 75, арк. 22]. Машынапіс лібрэта з заўвагамі спявачкі, фотаздымкі і матэрыялы манціроўкі захаваліся ў асабістых архіўных зборах Л. Аляксандраўскай і Л. Ганэставай [5, арк. 1; 65, арк. 1–12; 66]. Галоўная тэма артыкула «Нараджэнне і жыццё савецкай оперы» для газеты «Савецкая культура», падрыхтаванага спявачкай ў 1954 годзе, — менавіта стварэнне оперы «Алеся» («У пушчах Палесся») [69, арк. 20–29; 75]. У складзе

фонду захаваліся і артыкулы, што выйшлі да 20-годдзя «Алесі». Як вынікае з артыкулаў, добрыя словы ў адрас гэтай оперы выказалі і пастаноўшчыкі: музычны кіраўнік і дырыжор Г. Дугашаў, рэжысёр-пастаноўшчык Дз. Смоліч, мастак-афарміцель сцэны Я. Чамадураў, хормайстар А. Кагадзееў [78]. Неабходна зазначыць, што эскізы дэкарацый і касцюмаў адклаліся ў архіўным фондзе опернага тэатра [4, арк. 1–36].

Даследчыкам творчасці Л. Александроўскай добра вядома стаўленне артысткі да ролі Кармэн у оперы Ж. Бізэ. Паводле меркавання артысткі, Кармэн — гэта *«вяршыня, якой можа дасягнуць оперная спявачка пры ўмелай працы з рэпертуарам»*. У 1958 годзе Л. Александроўская перадала эстафету выканання гэтай партыі Лідзіі Галушкінай, будучай народнай артыстцы БССР. Чаму оперная прыма зрабіла такі выбар, музыказнаўцы могуць даведацца з захаванага ў асабістым зборы Ларысы Пампееўны аўтографа нарыса пра Л. Галушкіну [67, арк. 1–7].

Поспех спектакля залежыць і ад мастацка-дэкаратарскага рашэння пастаноўкі. Яўген Рыгоравіч Чамадураў з'яўляўся галоўным мастаком Вялікага тэатра оперы і балета БССР з 1959 па 1976 год. У Мінск ён прыехаў у 1958-м па запрашэнні міністра культуры БССР. У розныя часы Я. Чамадураў выступіў мастаком-пастаноўшчыкам шэрага самых папулярных спектакляў: «Пікавая дама» П. Чайкоўскага, «Аіда» Дж. Вердзі, «Калючая Ружа», «Зорка Венера» Ю. Семянякі, «Арэстэя» С. Танеева, «Яснае світанне» А. Туранкова, «Князь Ігар» А. Барадзіна, «Алеся» Я. Цікоцкага, «Выбранніца» Я. Глебава, «Святло і цені» Г. Вагнера і інш. І хоць яго асабістага фонду ў архіве-музеі няма, звесткі пра яго дзейнасць можна знайсці ў іншых асабістых фондах. Гэта у асноўным пратаколы абмеркавання спектакляў тэатра на пасяджэннях яго Мастацкага савета. Так, у фондзе Л. Александроўскай захаваўся пратакол пасяджэння ад 12.12.1959, на якім Я. Чамадураў прадстаўляў варыянты дэкарацый і касцюмаў да оперы «Пікавая дама». І оперная прыма не зусім пагадзілася з ідэямі мастака і выказала меркаванне, што касцюмам для 3 акта не хапала колеру [77, арк. 16–19]. З пратакола абмеркавання падрыхтоўкі да пастаноўкі камічнай оперы «Цыганскі барон» І. Штрауса (вясна 1960 года) вынікае, што ўдзельнікі пасяджэння вельмі станоўча адзначылі мастацкае вырашэнне спектакля — жывапіснасць, чысціню святла і яркія фарбы ў дэкарацыях і касцюмах [3, арк. 12–13].

У фондзе кампазітара Ю. Семянякі адклаліся разважанні тэатральнага мастака аб пастаноўцы оперы «Калючая ружа». Яўген Чамадураў выказаў свае ўражанні ад працы па яе афармленні: *«Я працаваў з захапленнем, якога даўно не было. Мяне прывабіла менавіта тое, што [гэта] спектакль аб нашай сучаснай моладзі... Мастацкае вырашэнне спектакля дыктавала менавіта музыка. [У дэкарацыях] мне захацелася пазбавіцца ад штодзённасці і надаць святочную атмасферу... Ніводны са шматлікіх спектакляў не прыносіў такога творчага захаплення, як гэты»* [1, арк. 127]. Захаваўся аўтограф артыкула «Мастак чытае партытуру» Г. Барышава. Сярод значных культурных дасягненняў 1969–1970 гг. мастацтвазнаўца вызначае «выяўленчую рэжысуру» опернага спектакля «Хаваншчына» на музыку М. Мусаргскага [2, арк. 7–14]. На думку Г. Барышава, мастак опернага тэатра, народны мастак БССР Я. Чамадураў выступіў у якасці сурэжысёра. Паводле меркавання даследчыка: *«... мастацкае вырашэнне "Хаваншчыны" падводзіць вынік дзесяцігоддзя развіцця*

тэатральнага мастацтва ў беларускіх тэатрах, сцвярджае пункт гледжання на афармленне спектакля як сімвалічна-вобразны парадак. Сцэна беларускай оперы перастала быць месцам, дзе часам дэманстраваліся вялізныя жывапісныя палотны на тэму оперы ці балета».

У адпаведнасці з тагачаснымі трэндамі на папулярызацыю музычнай класікі артысты оперы выязджалі ў рэгіёны з канцэртнымі праграмамі. У артыкуле «Пра сувязь тэатральнага мастацтва з жыццём», надрукаваным у газеце «Советская Белоруссия», Ларыса Александроўская падзялілася ўражаннямі пра гастрольныя выезды артыстаў тэатра ў Полацк, Віцебск, Ліду, Лепель, Плешчаніцы. Спявачка прапаноўвала працягваць такую практыку надалей і арганізоўваць сустрэчы артыстаў опернага тэатра нават з працоўнымі калектывамі прамысловых прадпрыемстваў і саўгасаў [70, арк. 1–3].

Як прызнанага спецыяліста Л. Александроўскую часта запрашалі наведаць і ацаніць аматарскія тэатральныя інсцэнізацыі. З водгуку на пастаноўку «Травіяты» калектывам ДК Прафсаюзаў мы даведваемся, наколькі ўражаная была Л. Александроўская тым фактам, што самадзейны калектыў адважыўся ажыццявіць такую пастаноўку: *«У праслуханым намі спектаклі так шмат добрага, шчырага, сапраўднага, непадробнага. А той факт, што пачулі ўсе словы і ў салістаў, і ў хору, — ці гэта не вялікі козыр самадзейнасці?! Уражвае атмасфера на сцэне. Ніводнага абыякавага погляду, кожны ўсхваляваны тым, што адбываецца. Адчуваецца шчырае жаданне дапамагчы партнёру, добра прапець ноту»* [73]. Спявачка з сумаам зазначыла, што твораў, якія магчыма паставіць сіламі аматарскага тэатра, няшмат.

Ларыса Пампееўна была ініцыятаркай стварэння і нязменным старшынёй Беларускага тэатральнага таварыства (з 1946 года — старшыня, з 1976-га — ганаровы старшыня). У складзе яе асабістага фонду захаваліся аўтографы дакладаў і выступленняў на пасяджэннях і пленумах кіраўніцтва БТТ, у якіх прыма беларускай оперы вельмі станоўча адзвалася пра дзейнасць рэгіянальных тэатральных устаноў, а менавіта Магілёўскага і Пінскага тэатраў [74, арк. 16–19].

Як старшыня БТТ Л. Александроўская ўнесла прапанову ў мэтах спрыяння развіццю тэатральнага мастацтва ў рэгіёнах стварыць навукова-метадычны кабінет і абмеркаваць на пасяджэннях пастаноўкі рэгіянальных тэатраў [74, арк. 21–27].

Сапраўдным летапісам Беларускага дзяржаўнага драматычнага тэатра імя Я. Купалы можна назваць матэрыялы асабістых збораў актёраў, якія ў ім працавалі. Заслужаная артыстка БССР і народная артыстка СССР Стэфанія Міхайлаўна Станюта з 1932 года і да канца жыцця грала ў тэатры. Яна ўва-собіла на сцэне каля 200 вобразаў. Фотаздымкі большасці яе тэатральных роляў адклаліся ў архіўным зборы артысткі [51 і інш.]. У складзе фонду захаваліся некалькі артыкулаў пра зорку нацыянальнай тэатральной сцэны [52]. Так, з нагоды вылучэння актрысы на прысуджэнне ёй Дзяржаўнай прэміі БССР захаваўся нарыс пра яе творчасць аўтарства народнага мастака СССР Заіра Азгура [52, арк. 1]. Выбітны беларускі скульптар зазначаў, што Стэфанія Станюта валодае талентам народным па самім духу творчасці і пераўвасабляецца ў кожнага персанажа сэрцам. Аўтары іншых артыкулаў так характарызуюць актрысу: «шчодры талент» (Р. Блажко), «характар выдатны і магутны» (Т. Васкрасенская).

Даследуючы асабістыя і сямейныя фонды артыстаў-купалаўцаў, можна ўбачыць, што большасць з іх утрымлівае афішы і праграмы пастановак з удзелам фондаўтваральнікаў. Уявіць разнастайнасць пастановак купалаўскага тэатра ў пасляваенныя дзесяцігоддзі можна падчас вывучэння праграм і афіш за 1950–1960-я гг., звярнуўшыся да матэрыялаў асабістага фонду народнай артысткі Беларусі Вольгі Уладзіміраўны Галіны-Александроўскай [15, арк. 1–76]. У сямейным фондзе акцёраў Сцяпана Сцяпанавіча Бірылы, Зіновіі Якаўлеўны Ліцкай і Алены Ігнатаўны Сянько акрамя шматлікіх фотаздымкаў [45 і інш.] можна ўбачыць афішы і праграмы спектакляў тэатра больш чым за 40 гадоў — з сярэдзіны 1930-х і амаль да канца брэжнеўскай эпохі [46, арк. 1–104]. Праграмы пастановак, артыкулы пра тэатр імя Я. Купалы і акцёраў, што працавалі ў ім з канца 1940-х да пачатку 1980-х гг., знаходзяцца ў сямейным фондзе Барыса Віктаравіча Платонава, Ірыны Фларыянаўны і Фларыяна Паўлавіча Ждановічаў [37; 38; 39; 40]. У фондзе С. Станюты адклаліся праграмы спектакляў за няпросты перыяд 1988–1994 гг. [54, арк. 1–17].

Пісьмовых матэрыялаў пра дзейнасць Дзяржаўнага рускага драматычнага тэатра імя М. Горкага ў асабістых фондах архіва-музея захавалася меней. Прачытаць газетныя публікацыі пра прэм’ерныя пастаноўкі тэатра з удзелам Расціслава Іванавіча Янкоўскага (спектаклі па п’есах «Варшаўская мелодыя» Л. Зорына, «Гняздо глушца» В. Розава, пастаноўкі па творах М. Шолахава, а таксама «Соль» беларускага драматурга А. Петрашкевіча) можна пры вывучэнні асабістага збору гэтага таленавітага майстра сцэны [42, арк. 1–8]. У асобнай справе архівістамі згрупаваны матэрыялы СМІ пра творчую дзейнасць Р. Янкоўскага да 50-годдзя артыста [41, арк. 1–7].

Фота са спектакляў у Дзяржаўным рускім драматычным тэатры БССР імя М. Горкага «Брэсцкая крэпасць», «Кароль Лір», «Порт-Артур» з удзелам заслужанага артыста БССР Іосіфа Пятровіча Лакштанава захаваліся ў яго (з жонкай, таксама заслужанай артысткай Ільзай Канстанцінаўнай Лакштанавай) сямейным фондзе [82; 83, 88]. Акрамя таго, тут адклаліся тэксты напісаных ім, але не апублікаваных драматургічных твораў «Дойліды», «Вераснёўская раніца» і казачная п’еса «Гібель Туманава царства» [84; 85; 86] і два сцэнарый канцэрта «Адзін з найвялікшых (Людвіг ван Бетховен)» [87, арк. 1–46].

У фондах акцёраў драматычных тэатраў захавалася шмат матэрыялаў, якія дазваляюць прасачыць працэс іх працы над ролямі ў спектаклях. Так, у сямейным фондзе народнай артысткі СССР Аляксандры Іванаўны Клімавай (а таксама Андрэя Валянцінавіча Карсакоўскага і Андрэя Андрэевіча Душачкіна) можна знайсці тэкст ролі Аляксандры Зубрыч па п’есе «Трывога» выбітнага беларускага дзеяча культуры А. Петрашкевіча з заўвагамі артысткі [44, арк. 1–28], а таксама варыянты тэксту для ролі жанчыны з п’есы «Вяртанне ў Хатынь» А. Адамовіча [43, арк. 1–53]. У фондзе Стэфаніі Станюты захаваліся матэрыялы пра яе працу над ролямі, сыгранымі ў тэатры імя Я. Купалы [53, арк. 1–46].

Асабістых фондаў акцёраў рэгіянальных тэатраў у архіве-музеі захоўваецца няшмат. Таму хочацца спыніцца на крыніцах, якія распавядаюць пра пастаноўкі віцебскага Беларускага дзяржаўнага тэатра імя Я. Коласа (раней БДТ-2, цяпер Нацыянальны акадэмічны драматычны тэатр імя Я. Коласа). У БДАМЛМ захоўваюцца фонды акцёра і рэжысёра, народнага артыста СССР

Фёдара Іванавіча Шмакава і народнай артысткі БССР Святланы Арцёмаўны Акружнай. У фондзе Ф. Шмакава адклаліся матэрыялы аб працы акцёра над ролямі Лемяшэвіча ў п'есе «Крыніцы» паводле твора І. Шамякіна і Эдгара ў «Каралю Ліры» У. Шэкспіра [55, арк. 1–19; 56, арк. 1–16]. Астатнія матэрыялы прадстаўлены фотаздымкамі са сцэнамі спектакляў «Шукальнікі» паводле рамана Д. Граніна, «Кароль Лір» паводле У. Шэкспіра, «Чатыры крыжы на сонцы» паводле А. Дзялендзіка і інш. [57, арк. 1–2; 58, арк. 1; 59, арк. 1]. У асабістым зборы знаходзяцца фотаздымкі Ф. Шмакава ў вобразе Леніна са спектакля «Шостае ліпеня» паводле твора М. Шатрова. За гэтую ролю акцёр атрымаў Дзяржаўную прэмію БССР [60, арк. 1–7]. Сярод фотаматэрыялаў фонду можна азнаёміцца з кадрамі са спектакля «Трывога» (тэкст п'есы захоўваецца ў асабістым фондзе аўтара п'есы, драматурга А. Петрашкевіча — ф. 450), пры пастаноўцы якога Ф. Шмакаў выступіў рэжысёрам [61]. Тут жа ўтрымліваецца і фотасведчанне ўдзелу Ф. Шмакава ў спектаклі «Кастусь Каліноўскі» паводле твора У. Караткевіча (тэкст п'есы і матэрыялы яго абмеркавання сабраны ў асабістым фондзе літаратара — ф. 56) [62]. У асабістым зборы С. Акружнай захаваліся фотаздымкі сцэн са спектакляў «А досвіткі тут ціхія...» паводле Б. Васільева, «Зацюканы апостал» паводле А. Макаёнка, «Ах, які пасаж!» паводле У. Салагуба [79; 80; 81].

Асабістыя зборы беларускіх кампазітараў таксама ўтрымліваюць звесткі пра тэатральнае і музычнае жыццё ў другой палове XX ст. Гэта, як правіла, клавiры iх твораў з заўвагамі і ўнесенымі пазней зменамі і нарысы аб творчасці калег. У фондзе Яўгена Карлавіча Цікоцкага адклаліся аўтографы яго знакамітых опер «Міхась Падгорны» і «Алеся» [23, арк. 1–39]. Так, захаваліся лібрэта оперы, напісанае П. Броўкам, з рукапіснымі праўкамі Я. Цікоцкага [26, арк. 5], напісаны ў 1950-я гг. план опернага спектакля [28, арк. 1–4], выпраўлены Я. Цікоцкім рукапіс оперы «Алеся» за 1965 год [22, арк. 1–10]. Акрамя таго, у асабістым фондзе кампазітара захаваліся і матэрыялы з яго меркаваннямі пра творчасць калег-музыкантаў у пачатку 2-й паловы XX ст. Так, спецыялісты могуць звярнуцца да артыкулаў пра творчасць беларускіх кампазітараў [25] і пастаноўку оперы «Аіда» ў беларускім оперным тэатры [24]. Музыказнаўцы знойдуць карыснымі праграмы гарадскога музычнага конкурсу за 1966 год [27, арк. 1–17].

Яўген Аляксандравіч Глебаў пачынаў сваю працоўную дзейнасць як дырыжор і музычны кіраўнік у Беларускай дзяржаўнай тэатры юнага гледача. На працягу 1950–1960-х гг. кампазітар напісаў музычнае суправаджэнне да 20 спектакляў тэатра. Адпаведна, у яго асабістым зборы можна азнаёміцца з клавiрамі твораў, афішамі і рэпертуарам гэтай тэатральнай установы [49]. Большую частку адпаведнай архіўнай справы складае шматстаронкавы беларускамоўны буклет пра ТЮГ з гісторыяй тэатра, афішамі спектакляў, фотаздымкамі акцёраў, меркаваннямі гледачоў [49, арк. 1–33]. Даследчыкі могуць азнаёміцца таксама са спектаклямі «Дзімка-невідзімка», «Бітва ў космасе», «Срэбраная табакерка», «Мядовае каралеўства» і «Тры мушкецёры» [49, арк. 34–44].

Мастацтвазнаўцы знойдуць цікавым матэрыял пра балет «Выбранніца», які стаў працягам нацыянальнай традыцыі фальклорных балетаў, а аснову яго зместу склалі некалькі паэм Я. Купалы — «Магіла Льва», «Сон на кургане», «Драматычная паэма», «Курган» [48, арк. 1–7].

Акрамя таго, у фондзе Я. Глебава адклаліся праграмы і афішы балетных спектакляў на музыку кампазітара, пастаўленых Дзяржаўным вялікім тэатрам оперы і балета БССР у 1961–1981 гг. Так, даволі шмат матэрыялаў захавалася пра балет «Тыль Уленшпігель», пастаўлены па рамане Шарля дэ Кастэра «Легенда пра Тыля Уленшпігеля і Ламе Гудзака...». Гэта каляровыя брашуры, фотаздымкі рабочых момантаў падрыхтоўкі спектакля — рэпетыцыі і абмеркаванні эскізаў дэкарацый і касцюмаў [48, арк. 10–28]. Спецыялісты па гісторыі беларускага тэатральнага мастацтва могуць азнаёміцца з артыкуламі пра гэтую пастаноўку, напісанымі музыказнаўцам А. Ракавай і вядомым спецыялістам па харэаграфічным мастацтве, доктарам мастацтвазнаўства, прафесарам кафедры харэаграфіі БДУКМ Ю. Чурко [50, арк. 17–18]. У складзе фонду захоўваецца і афіша спектакля 18 мая 1975 г., прымеркаванага да творчай вечарыны В. Саркісьянца [48, арк. 8].

Канцэртнае жыццё сталіцы таксама прадстаўлена ў асабістых зборах музыкантаў. У фондзе Дзмітрыя Браніслававіча Смольскага адклалася шмат праграм канцэртаў у Беларускай дзяржаўнай кансерваторыі, Доме афіцэраў, Беларускай дзяржаўнай філармоніі за 1960–1970-я гг. Гэта праграмы творчых вечарын кампазітара, афіцыйных канцэртаў да гадавін памятных падзей. Аналіз матэрыялаў сведчыць, што падчас афіцыйных канцэртаў заўсёды выконваліся творы інструментальнай музыкі замежных і рускіх кампазітараў-класікаў, а таксама беларускіх савецкіх кампазітараў. Ёсць праграма канцэрта калектываў мастацкай самадзейнасці г. Мінска [63; 64].

Юрый Уладзіміравіч Семяняка з’яўляецца прызнаным кампазітарам-песеннікам 2-й паловы XX ст., без твораў якога не абыходзіўся ніводны вялікі канцэрт. У архіве-музеі захоўваецца 81 рукапіс партытур і клавіраў яго песенных твораў. Да такіх рукапісаў можна аднесці клавір кантаты для смешанага хору «Прывітальная Мінску» [32]. Юрый Семяняка пісаў музыкальнае суправаджэнне і да спектакляў Беларускага дзяржаўнага тэатра юнага глядача. Так, для знаёмства з творчасцю кампазітара даследчыкі могуць атрымаць аўтограф песень са спектакля «Залаты медаль» паводле І. Шамякіна [36, арк. 1–14].

Кампазітар рызыкнуў пайсці на авантуру — стварыць оперу на сучасную тэму. Атрымаўся правобраз мюзікла пра студэнтаў. У архіўным зборы захавалася аўтограф клавіра оперы «Калючая ружа», дзе аўтарам лібрэта выступіў А. Бачыла [34, арк. 1–70]. І гэта быў вельмі смелы крок: наступны падобны твор пра студэнцкую моладзь для музыкальнага тэатра — мюзікл «Магія» — з’явіўся толькі ў 2022 годзе сіламі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў. Як сведчаць матэрыялы фондаў БДАМЛМ (166 лістоў з вынікамі апытання глядачоў), опера Ю. Семянякі «Калючая ружа» была вельмі станоўча ўспрынята як спецыялістамі, так і глядачамі. І гэта пры тым, што падчас абмеркавання пастаноўкі Л.П. Александроўская была не зусім задаволена якасцю музыкальнага матэрыялу. Глядачам, асабліва моладзі, спадабаліся народныя матывы ў музыцы, яскравыя танцавальныя нумары, мастацкае афармленне, талент выканаўцаў галоўных роляў (Т. Ніжнікавай, Т. Шымко, В. Чарнабаева). Заслужаны трэнер БССР М. Базыленкаў назваў гэты спектакль адным з самых жыццерадасных сучасных твораў, насыча-

ных прыгожай і меладычнай музыкай. Самі артысты-выканаўцы галоўных партый, В. Глушакоў і Т. Шымко, засведчылі, што музыка оперы сапраўды вабіла маладосцю і свежасцю [1, арк. 122–128]. Мэтр беларускай музыкі, кампазітар Я. Цікоцкі вызначыў жанр «Калючай ружы» як лірыка-камедыйную оперу. Тэатр задзейнічаў найлепшыя пастановачныя сілы. Створаны яркія і чыста камедыйныя вобразы. Сваёй святочнай прыўзнятасцю, насычанасцю святлом і паветрам спектакль абавязаны дэкарацыям і касцюмам мастака Я. Чамадурава [1, арк. 155–166].

Кампазітар спрабаваў ствараць музыку розных жанраў. Не мог ён абысці творчасць найвыбітнейшых беларускіх літаратараў. У выніку з’явіліся оперы «Новая зямля» (паводле паэмы Я. Коласа) [28] і «Зорка Венера» (заснавана на творчасці М. Багдановіча) [35]. З-пад пяра Ю. Семянякі выйшлі некалькі аперэт. Юры Семяняка працягнуў свае эксперыменты і напісаў аперэту «Паўлінка» на аснове камедыі Я. Купалы [29].

Акрамя оперы пра студэнтаў Ю. Семяняка з’яўляецца і аўтарам аперэты «Тыдзень вечнага кахання» (лібрэта В. Зуба і А. Вольскага), напісанай у 1975 годзе. Клавір на 87 лістоў гэтага твора таксама знаходзіцца ў складзе асабістага фонду кампазітара [30]. Даследчыкі могуць пачытаць газетныя публікацыі пра прэм’еру аперэты, што адбылася ў Тэатры музычнай камедыі ў студзені 1976 года. Паставіў спектакль рэжысёр Сямён Штэйні [33, арк. 5–6].

У асабістым фондзе кампазітара знаходзяцца і клавiры музыкі да спектакляў Дзяржаўнага рускага драматычнага тэатра імя М. Горкага. Так, Ю. Семяняка выступіў аўтарам музычнага суправаджэння да спектакля «Узнятая цаліна» паводле рамана М. Шолахава [31].

Цікавыя звесткі аб тэатральным жыцці Беларусі навукоўцы могуць знайсці ў сямейным фондзе мастацтвазнаўца і драматурга Уладзіміра Іванавіча Няфёда і актрысы Алімпіяды Іванаўны Шах-Парон. Тут адклаліся кароткія біяграфічныя творчыя даведкі на 30 беларускіх актёраў, рэжысёраў і тэатральных мастакоў, падрыхтаваныя У.І. Няфёдам падчас даследаванняў [92, арк. 1–66]. У асобную адзінку сабраны 9 артыкулаў У. Няфёда пра артыстаў Купалаўскага тэатра У.У. Купрэвіча, П.С. Малчанава, Б.В. Платонава і інш. [91].

Акрамя таго, у асабістым зборы У.І. Няфёда адклаліся рукапісы яго даследаванняў і нарысаў пра Беларускі дзяржаўны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы, «Гісторыя беларускага тэатра», рэцэнзіі на спектаклі тэатра імя Я. Купалы (1945–1986), Беларускага дзяржаўнага тэатра юнага глядача, абласных тэатраў, а таксама бабруйскага, баранавіцкага і Палескага драматычных тэатраў. Увагу даследчыкаў выкліча аўтограф артыкула У. Няфёда «Што мяне хвалюе», напісанага па выніках VIII з’езда Беларускага тэатральнага таварыства ў 1987 годзе. Тэатразнавец разважаў аб тым, як неабходна «перабудоўвацца» рэжысёрам і тэатрам, каб адпавядаць запытам грамадства і глядачоў [90, арк. 1–20].

У асабістым зборы драматурга Алеся (Аляксандра Лявонавіча) Петрашкевіча даследчыкі гісторыі беларускага тэатра знойдуць для сабе карыснымі спецыяльныя тэатральныя выданні. Так, рэдактары нумара беларускай тэатральнай газеты «Арлекін» за сакавік–красавік 1997 года, прымеркаванага да 50-годдзя Беларускага саюза тэатральных дзеячаў, у рубрыцы «Дзейныя

асобы» прапанавалі артыстам паразважаць над пытаннямі: якія спектаклі пазбаўлены належнай увагі глядачоў і крытыкі; на каго з калег мае сэнс раўняцца ў творчасці і якія спектаклі пры наяўнасці адпаведнага фінансавання неабходна паставіць у першую чаргу [89, арк. 1–4].

У складзе фонду тэатразнаўца Гурыя Іларыёнавіча Барышава знаходзяцца 2 тамы дадатку да меркаванай доктарскай дысертацыі «Летапіс тэатральнага жыцця Беларусі», створаныя ў 1963–1965 гг. [17; 18]. Даследчыкам будзе цікава пачытаць машынапісны аўтограф лібрэта балета «Марыйка» [«Лёс балерыны»] пра танцоўшчыцу тэатра графа Зорыча [16, арк. 1–11]. У гэтым фондзе адклаліся аўтабіяграфіі беларускіх тэатральных мастакоў В. Волкава, Е. Ганкіна, А. Грыгар’янца, І. Пешкура, дасланыя Гурыю Іларыёнавічу для працы над дысертацыяй [21, арк. 1–13]. Карыснымі для мастацтвазнаўцаў будуць і артыкулы пра тэатральных мастакоў, якія працавалі ў беларускіх тэатрах у 1950-я гг. [19, арк. 1–18], у тым ліку, напрыклад, пра ўжо згаданага Я. Чамадурава. Акрамя таго, у фондзе доктара мастацтвазнаўства маюцца развагі Г. Барышава пра стан тэатральна-дэкаратыўнага мастацтва БССР у пачатку 1970-х гг. [20, арк. 1–6].

У архіўных зборах выбітных артыстаў адклаліся публікацыі СМІ аб іх творчасці і дзейнасці тэатральных устаноў, у якіх яны служылі. Напрыклад, у асабістым фондзе Л. Александроўскай захавалася шмат адпаведных артыкулаў, нататак, тэкстаў выступленняў, напісаных самой народнай артысткай. У асабістым зборы С.С. Бірылы можна пачытаць часопісы «Тэатральны Мінск» за перыяд з 1963 па 1974 год. У гэтым выданні традыцыйна прадстаўлялі рэпертуар Дзяржаўнага вялікага тэатра оперы і балета БССР, Беларускага дзяржаўнага драматычнага тэатра імя Я. Купалы, Дзяржаўнага рускага драматычнага тэатра БССР імя М. Горкага, Беларускага рэспубліканскага тэатра юнага глядача, Дзяржаўнага тэатра лялек БССР і Дзяржаўнага тэатра музычнай камедыі БССР. У першым нумары за 1974 год можна азнаёміцца з артыкулам пра Л. Александроўскую [47, арк. 18–224].

Падводзячы вынікі, неабходна прызнаць, што матэрыялы асабістых фондаў дзеячаў культуры Беларусі ўтрымліваюць самыя разнастайныя звесткі аб тэатральным і музычным жыцці другой паловы ХХ ст. У зборах дзеячаў культуры і тэатразнаўцаў захаваліся звесткі і матэрыялы, якія ў асноўным распавядаюць аб тэатральным жыцці сталіцы. Перш за ўсё, гэта матэрыялы СМІ і фатаграфіі са сцэнамі са спектакляў Дзяржаўнага вялікага тэатра оперы і балета БССР, Беларускага дзяржаўнага драматычнага тэатра імя Я. Купалы, Дзяржаўнага рускага драматычнага тэатра БССР імя М. Горкага, Беларускага дзяржаўнага тэатра юнага глядача.

Письмовыя і фатаграфічныя крыніцы закранаюць розныя аспекты тэатральнага і музычнага мастацтва ў перыяд 1950-х — першай паловы 1980-х гг. Больш матэрыялаў прадстаўлена ў зборах фондаўтваральнікаў, якія спалучалі творчую прафесію і грамадскую дзейнасць. Для правядзення дэталёвых даследаванняў па тэме неабходна выкарыстоўваць непасрэдна фонды тэатральных і музычных устаноў. Тым не менш можна з упэўненасцю сцвярджаць, што асабістыя архіўныя зборы ў БДАМЛМ дазваляюць скласці ўяўленне пра тэатральнае і музычнае жыццё БССР у 2-й палове ХХ ст.

Спіс крыніц

1. **БДАМЛМ.** — Ф. 12 (Рэдакцыя газеты «Літаратура і мастацтва»). — Воп. 1. — Спр. 566.
2. **БДАМЛМ.** — Ф. 12. — Воп. 1. — Спр. 1452.
3. **БДАМЛМ.** — Ф. 20 (Нацыянальны акадэмічны Вялікі тэатр оперы і балета Рэспублікі Беларусь). — Воп. 1. — Спр. 207.
4. **БДАМЛМ.** — Ф. 20. — Воп. 1. — Спр. 264.
5. **БДАМЛМ.** — Ф. 103 (Ганестава Людміла Раманаўна). — Воп. 1. — Спр. 1.
6. **БДАМЛМ.** — Ф. 103. — Воп. 1. — Спр. 7.
7. **БДАМЛМ.** — Ф. 103. — Воп. 1. — Спр. 10.
8. **БДАМЛМ.** — Ф. 103. — Воп. 1. — Спр. 12.
9. **БДАМЛМ.** — Ф. 103. — Воп. 2. — Спр. 2.
10. **БДАМЛМ.** — Ф. 103. — Воп. 2. — Спр. 11.
11. **БДАМЛМ.** — Ф. 103. — Воп. 2. — Спр. 15.
12. **БДАМЛМ.** — Ф. 103. — Воп. 2. — Спр. 18.
13. **БДАМЛМ.** — Ф. 103. — Воп. 2. — Спр. 22.
14. **БДАМЛМ.** — Ф. 103. — Воп. 2. — Спр. 28.
15. **БДАМЛМ.** — Ф. 107 (Галіна-Александроўская Вольга Уладзіміраўна). — Воп. 1. — Спр. 26.
16. **БДАМЛМ.** — Ф. 131 (Барышаў Гурый Іларыёнавіч). — Воп. 1. — Спр. 11.
17. **БДАМЛМ.** — Ф. 131. — Воп. 2. — Спр. 2.
18. **БДАМЛМ.** — Ф. 131. — Воп. 2. — Спр. 3.
19. **БДАМЛМ.** — Ф. 131. — Воп. 2. — Спр. 9.
20. **БДАМЛМ.** — Ф. 131. — Воп. 2. — Спр. 19.
21. **БДАМЛМ.** — Ф. 131. — Воп. 2. — Спр. 34.
22. **БДАМЛМ.** — Ф. 181 (Цікоцкі Яўген Карлавіч). — Воп. 1. — Спр. 2.
23. **БДАМЛМ.** — Ф. 181. — Воп. 1. — Спр. 3.
24. **БДАМЛМ.** — Ф. 181. — Воп. 1. — Спр. 91.
25. **БДАМЛМ.** — Ф. 181. — Воп. 1. — Спр. 92.
26. **БДАМЛМ.** — Ф. 181. — Воп. 1. — Спр. 121.
27. **БДАМЛМ.** — Ф. 181. — Воп. 1. — Спр. 154.
28. **БДАМЛМ.** — Ф. 198 (Семяняка Юрый Уладзіміравіч). — Воп. 1. — Спр. 3.
29. **БДАМЛМ.** — Ф. 198. — Воп. 1. — Спр. 8.
30. **БДАМЛМ.** — Ф. 198. — Воп. 1. — Спр. 9.
31. **БДАМЛМ.** — Ф. 198. — Воп. 1. — Спр. 13.
32. **БДАМЛМ.** — Ф. 198. — Воп. 1. — Спр. 15.
33. **БДАМЛМ.** — Ф. 198. — Воп. 1. — Спр. 135.
34. **БДАМЛМ.** — Ф. 198. — Воп. 2. — Спр. 3.
35. **БДАМЛМ.** — Ф. 198. — Воп. 2. — Спр. 4.
36. **БДАМЛМ.** — Ф. 198. — Воп. 2. — Спр. 10.
37. **БДАМЛМ.** — Ф. 220 (Платонаў Барыс Віктаравіч). — Воп. 1. — Спр. 148;
38. **БДАМЛМ.** — Ф. 220. — Воп. 2. — Спр. 8.
39. **БДАМЛМ.** — Ф. 220. — Воп. 2. — Спр. 86.
40. **БДАМЛМ.** — Ф. 220. — Воп. 2. — Спр. 87.
41. **БДАМЛМ.** — Ф. 227 (Янкоўскі Расціслаў Іванавіч). — Воп. 1. — Спр. 55.
42. **БДАМЛМ.** — Ф. 227. — Воп. 1. — Спр. 57.
43. **БДАМЛМ.** — Ф. 228 (Клімава Аляксандра Іванаўна). — Воп. 1. — Спр. 12.
44. **БДАМЛМ.** — Ф. 228. — Воп. 1. — Спр. 13.
45. **БДАМЛМ.** — Ф. 238 (Бірыла Сцяпан Сцяпанавіч). — Воп. 1. — Спр. 19.
46. **БДАМЛМ.** — Ф. 238. — Воп. 1. — Спр. 114.
47. **БДАМЛМ.** — Ф. 238. — Воп. 1. — Спр. 117.

48. **БДАМЛМ.** — Ф. 276 (Глебаў Яўген Аляксандравіч). — Воп. 1. — Спр. 10.
 49. **БДАМЛМ.** — Ф. 276. — Воп. 1. — Спр. 16.
 50. **БДАМЛМ.** — Ф. 276. — Воп. 1. — Спр. 83.
 51. **БДАМЛМ.** — Ф. 283 (Станюта Стэфанія Міхайлаўна). — Воп. 1. — Спр. 12.
 52. **БДАМЛМ.** — Ф. 283. — Воп. 1. — Спр. 112.
 53. **БДАМЛМ.** — Ф. 283. — Воп. 2. — Спр. 7.
 54. **БДАМЛМ.** — Ф. 283. — Воп. 2. — Спр. 23.
 55. **БДАМЛМ.** — Ф. 285 (Шмакаў Фёдар Іванавіч). — Воп. 1. — Спр. 1.
 56. **БДАМЛМ.** — Ф. 285. — Воп. 1. — Спр. 2.
 57. **БДАМЛМ.** — Ф. 285. — Воп. 1. — Спр. 9.
 58. **БДАМЛМ.** — Ф. 285. — Воп. 1. — Спр. 18.
 59. **БДАМЛМ.** — Ф. 285. — Воп. 1. — Спр. 20.
 60. **БДАМЛМ.** — Ф. 285. — Воп. 1. — Спр. 21.
 61. **БДАМЛМ.** — Ф. 285. — Воп. 1. — Спр. 24.
 62. **БДАМЛМ.** — Ф. 285. — Воп. 1. — Спр. 28.
 63. **БДАМЛМ.** — Ф. 287 (Смольскі Дзмітрый Браніслававіч). — Воп. 1. — Спр. 16.
 64. **БДАМЛМ.** — Ф. 287. — Воп. 1. — Спр. 18.
 65. **БДАМЛМ.** — Ф. 316 (Алекسانдроўская Ларыса Пампееўна). — Воп. 1. — Спр. 117.
 66. **БДАМЛМ.** — Ф. 316. — Воп. 1. — Спр. 128.
 67. **БДАМЛМ.** — Ф. 316. — Воп. 1. — Спр. 158.
 68. **БДАМЛМ.** — Ф. 316. — Воп. 1. — Спр. 159.
 69. **БДАМЛМ.** — Ф. 316. — Воп. 1. — Спр. 162.
 70. **БДАМЛМ.** — Ф. 316. — Воп. 1. — Спр. 168.
 71. **БДАМЛМ.** — Ф. 316. — Воп. 1. — Спр. 169.
 72. **БДАМЛМ.** — Ф. 316. — Воп. 1. — Спр. 173.
 73. **БДАМЛМ.** — Ф. 316. — Воп. 1. — Спр. 180.
 74. **БДАМЛМ.** — Ф. 316. — Воп. 1. — Спр. 186.
 75. **БДАМЛМ.** — Ф. 316. — Воп. 1. — Спр. 239.
 76. **БДАМЛМ.** — Ф. 316. — Воп. 1. — Спр. 519.
 77. **БДАМЛМ.** — Ф. 316. — Воп. 1. — Спр. 535.
 78. **БДАМЛМ.** — Ф. 316. — Воп. 1. — Спр. 748.
 79. **БДАМЛМ.** — Ф. 337 (Акружная Святлана Арцем'еўна). — Воп. 1. — Спр. 2.
 80. **БДАМЛМ.** — Ф. 337. — Воп. 1. — Спр. 3.
 81. **БДАМЛМ.** — Ф. 337. — Воп. 1. — Спр. 5.
 82. **БДАМЛМ.** — Ф. 355 (Лакштанаў Іосіф Пятровіч). — Воп. 1. — Спр. 2.
 83. **БДАМЛМ.** — Ф. 355. — Воп. 1. — Спр. 3.
 84. **БДАМЛМ.** — Ф. 355. — Воп. 1. — Спр. 6.
 85. **БДАМЛМ.** — Ф. 355. — Воп. 1. — Спр. 7.
 86. **БДАМЛМ.** — Ф. 355. — Воп. 1. — Спр. 8.
 87. **БДАМЛМ.** — Ф. 355. — Воп. 1. — Спр. 14.
 88. **БДАМЛМ.** — Ф. 355. — Воп. 1. — Спр. 1. — Спр. 27.
 89. **БДАМЛМ.** — Ф. 450 [Петрашкевіч Алесь (Аляксандр Лявонавіч)]. —
 Воп. 1. — Спр. 870.
 90. **БДАМЛМ.** — Ф. 471 (Няфёд Уладзімір Іванавіч). — Воп. 1. — Спр. 30.
 91. **БДАМЛМ.** — Ф. 471. — Воп. 1. — Спр. 39.
 92. **БДАМЛМ.** — Ф. 471. — Воп. 1. — Спр. 43.

ДА ПЫТАННЯ СУПРАЦОЎНІЦТВА АРХІЎНЫХ УСТАНОЎ І МУЗЕЯЎ У НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧАЙ І ЭКСПАЗІЦЫЙНА-ВЫСТАВАЧНАЙ РАБОЦЕ

З досведу выкарыстання архіўных дакументаў асабістага паходжання з фондаў БДАМЛМ у рэалізацыі гісторыка-культурным музеем-запаведнікам «Заслаўе» мемарыяльнага праекта «Аўта/Партрэт Рэканструктара», прысвечанага гадавіне з дня нараджэння Яўгена Куліка

З 25 жніўня па 6 лістапада 2022 г. у гісторыка-культурным музеі-запаведніку «Заслаўе» (далей — Запаведнік) праходзіў мемарыяльны экспазіцыйна-выставачны праект «Аўта/Партрэт Рэканструктара» [4]. Праект быў рэалізаваны Запаведнікам сумесна з Беларускай дзяржаўнай архівам-музеем літаратуры і мастацтва ў рамках серыі навукова-даследчых экспазіцыйна-выставачных праектаў «Этнаграфіка рэчавіду» і прымеркаваны да 85-х угодкаў з дня нараджэння і 20-х з дня смерці мастака і культурнага дзеяча Яўгена Куліка.

Серыя праектаў «Этнаграфіка рэчавіду» была задумана як спроба антрапалагічнага прачытання *мастацкіх* тэкстаў — твораў мастакоў, фатографіаў, літаратараў, і тэкстаў *навуковых* — вынікаў гістарычных даследаванняў, палявых этнаграфічных экспедыцый, археалагічных пошукаў. Старабеларускае слова *рэчавід*, уключанае ў тытульную частку праекта, не ў поўнай меры супадае з мастацтвазнаўчым значэннем яго франкафоннага сіноніма *нацюрморт*. Калі французскі тэрмін перадусім традыцыйна ўспрымаецца як выява пэўных неадушаўлёных прадметаў, то рэчавід тут, у праекце «Этнаграфіка рэчавіду», — гэта не проста выявы рэчаў. Гэта размова, прытым не столькі пра «апісанне» іх вонкавасці, колькі пра *экзістэнцыю* ці нават іх *да-зайн* — іх тут-быццё... Змешчаныя ў прастору музейнай экспазіцыі, пэўныя артэфакты раскрываюцца з пункту гледжання антрапалагічнага прачытання кантэксту іх з’яўлення ў гісторыі, культуры дый у самім музеі. Стварэнне спроба даследавання іх як сведчання публічнай гісторыі. «Аўта/Партрэт Рэканструктара» — першая частка праекта.

Яўген Кулік (31 кастрычніка 1937 г. — 12 студзеня 2002 г.) — беларускі графік, які належаў да генерацыі дзяцей вайны. Гэта тыя самыя паваенныя маладзёны, якія стваралі сённяшнюю Беларусь — *Беларусь мастацкую, Беларусь культурніцкую, Беларусь гістарычную, этнаграфічную* дый *даследчую*. У чымсьці, вядома, яны працягвалі справу і спадкавалі папярэднікам — і беларусам міжваення, і беларусам канца XIX — пачатку XX стагоддзя. А ў чымсьці яны былі абсалютна арыгінальнымі і непаўторнымі, у чымсьці яны былі піянерамі... Гэта менавіта яны, юнакі дый дзяўчаты, чыё сталенне прыйшлося на паваенныя гады, абралі лірыку лейтматывам свайго жыцця дый на той лірыцы ўзрасцілі плённае жніво беларушчыны. І майстэрня Яўгена Куліка — ягоны *Паддашак* [3] — і была адной з тых шматлікіх пожняў, на якой калісь і забуяла сучасная беларуская культура.

Яўген Кулік зведаў выкруцісты лёс — мог стаць жывапісцам, але абраў графіку, працаваў мастацкім рэдактарам (часопісы «Бязрозка» ды «Вясёлка» натхнялі сваіх чытачоў ягоным мастацкім густам), але стаў *самастойным* кніжным графікам...

Праблемы са здароўем *схілілі* волата, а прамалінейнасць і патрабаванні да дэталю маглі некага і аддаліць ад мастака. Але ж ягоная пазіцыя — пазіцыя *экзістэнцыйная* — для многіх, наадварот, зрабіла з яго куміра... Шмат для каго работы Яўгена Куліка — яго рэканструкцыя страчаных помнікаў гісторыі Беларусі, фіксацыя *яшчэ-пакуль-не-страчаных* — былі ўзорам захавання спадчыны. А хтосьці скептычна ставіўся да яго рэканструкцый: ці ж не замала звестак для такой работы, ды і як увогуле гэта магчыма зрабіць, калі інфармацыі вобмаль?..

Але ж усе гэтыя рэканструкцыі — усё, што было сапраўдным жыццём мастака, — сталіся і сапраўдным рэчавідам майстра... Таму пры арганізацыі выставачнага праекта была прадстаўлена не *жыццяпісная* экспазіцыя твораў аўтара, не мастацтвазнаўчы экскурс, а рэалізавана спроба *рэканструкцыі* самога *рэканструктара*, як гэта робіць звычайны этнограф: здымаючы сацыяльныя пласты жыцця слой за слоём, даследчык імкнецца апісаць рэальнасць, якую ён назірае тут і цяпер, не даючы ацэнак і спрабуючы найменей укладаць уласных эмоцый.

У выставачным праекце была зроблена спроба прадэманстраваць творчасць Яўгена Куліка праз антрапалагічны погляд — прэзентаваць не толькі ягоную мастацкую, але і культурніцкую і даследчую дзейнасць, паспрабаваць антрапалагічна асэнсаваць, г. зн. *апісаць, як этнограф у полі*, яго *арт-работу* гістарычнага рэканструктара... Рэканструктарскі аспект работ Яўгена Куліка лучыць у сабе і творчасць, і навуковы пошук. Разам з гісторыкамі, археолагамі, этнографамі мастак спрабаваў весці глыбінныя доследы айчыннай мінуўшчыны і аднаўляць — рэканструяваць і ўвасабляць у вобразы, беларускія гарады, даўнія храмы, камяніцы з фартэцыямі... Дый саміх «даўніх» беларусаў мастак таксама далікатна «адраджаў», ствараючы на паперы іх вобразы-відарысы. Таксама Яўген Кулік фіксаваў тое, што яшчэ не страчанае, але магло быць зруйнаваным. Нават тыя напаміны даўніны, якім быццам не пагражала пляжанне, мастак усё адно *фіксаваў*. Фіксаваў па-мастацку, дадаючы кожнаму аб'екту пэўнай вобразнасці, падбіраючы да кожнай страхі храма ці замка сваю хмарку-аблачынку, быццам архітэктар-рэстаўратар.

З шаснаццаці графічных лістоў, што захоўваюцца ў зборы Запаведніка, пяць — рэканструкцыі адзення XII ст., а адзінаццаць — гэта архітэктурныя вобразы: касцёл у Гнезне і абарончыя цэрквы ў Мураванцы і Сынкавічах XVI ст., а таксама Барысаглебская (Каложская) царква ў Гродне з Кальвінскім зборам у Смаргоні таго самага XVI ст. Тут і кляштар бернардынцаў у Гродне XVI–XVIII стст., і ансамбль Жыровіцкага манастыра XVII–XIX стст. Храмавыя выявы дапоўненыя шэрагам выяў замкаў і палацаў: палац Валовічаў у Свяцку XVIII ст., замак у Міры XVI–XVII стст., замак з фарным касцёлам у Навагрудку XIII–XVIII стст. I, вядома ж, рэканструкцыя заслаўскага гарадзішча «Замэчак» X–XI стст.

Бадай кожны раз да Дня горада Запаведнік рыхтуе экспазіцыйна-выставачныя праекты, звязаныя са сваёй гісторыяй і з гісторыяй усяго Заслаўя. Такім чынам, ва ўстанове рэгулярна маюць месца спробы гістарычнай

рэканструкцыі, напрыклад, праз правядзенне імпрэз старажытнай культуры ў форме рыцарскіх фэстаў альбо выставачных праектаў — фотанарысаў і замалёвак старадаўняга мястэчка і г. д. У музейных праектах прэзентуюцца археалагічныя артэфекты і работы славетных мастакоў мінулага дый сучасных маладых творцаў. У 2022 годзе ў рамках свята горада мела месца рэканструкцыя заслаўскай гісторыі праз экспанаванне выставы вядомага беларускага графіка Я. Куліка.

Музейнаму збору Запаведніка пашчасціла: тут захоўваюцца сапраўдныя рарытэты. І гэта не толькі тыя шаснаццаць выяў рукі Яўгена Куліка, якія былі прэзентаваны на выставе. Багата ў фондах Запаведніка і археалагічных знаходак з заслаўскіх раскопак. Гэта сапраўдныя артэфекты — менавіта яны натхнілі Я. Куліка як мастака-рэканструктара, калі ён ствараў пэўныя свае творы. Тут жа ў выставачнай зале можна было параўнаць арыгінальныя наканечнікі дзідаў ці скроневаыя колцы з іх выявамі на гістарычных рэканструкцыях мастака. У сваіх рэканструкцыях вобразы даўніх *продакаў беларусаў і даўняй Беларусі* Я. Кулік ствараў, працуючы, да прыкладу, разам з гісторыкам Міколам Ермаловічам або выбітным археолагам Міхасём Ткачовым.

У выставачным праекце апрача графічных работ Яўгена Куліка былі прадстаўлены не толькі здабыткі археалогіі, але і сучасныя, аднак не менш каштоўныя артэфекты: у рамках экраннай экспазіцыі былі прадэманстраваны лічбавыя выявы архіўных дакументаў з фонду 518 Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва — палявыя запісы і працоўныя матэрыялы мастака-рэканструктара.

Выставачны праект грунтаваўся на канцэпцыі дыялогу паміж сапраўднымі артэфектамі і работамі-рэканструкцыямі Яўгена Куліка з аднаго боку і сучасным Заслаўем — з другога. І нават сама зала, у якой дэманстравалася праект, — Зала Габеленаў — недарэмна была абраная для яго экспанавання. Гістарычныя габелены Вольгі Дзёмкінай ды Юрыя Піскуна — яшчэ адна рэканструкцыя... Але ж яны рэканструкцыя выключна мастацкая. Невялічкія па памерах работы Яўгена Куліка, размешчаныя ў рамах паверх вялізных габеленаў, не закрываюць іх — яны і не ў стане іх закрыць, а наадварот, адсылаюць да іх, падкрэсліваючы іх «рэканструктарскае» значэнне і надаючы ім новыя — *дадатковыя* — канатацыі. Творы Я. Куліка падкрэсліваюць знакавыя вобразы В. Дзёмкінай і Ю. Піскуна, вядучы з тымі *гістарычны дыялог*... Такая інтэрвенцыя спробы як быццам навуковай рэканструкцыі ў рэканструкцыю выключна мастацкую. Інтэрвенцыя з дыялогам...

У выніку ў праекце, прысвечаным гістарычнай ды артавай рэканструкцыі, утварылася тры прасторавыя зоны: у агульнай зоне арт-дыялогу інтэрвенцыя графічных твораў Яўгена Куліка ў габеленавую прастору Вольгі Дзёмкінай з Юрыем Піскуном дэманструе нам розныя падыходы да гістарычнай рэканструкцыі.

І яшчэ адзін вельмі важны дыялог адбыўся на выставе — гэта дыялог паміж музейнымі прадметамі і архіўнымі дакументамі. Артэфекты з раскопак старажытнага Заслаўя, якія цяпер захоўваюцца ў музейным зборы, суседнічалі з дакументамі, якія калісь належалі самому мастаку альбо былі створаныя ім, а цяпер захоўваюцца ў Беларускам дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва ў асабістым фондзе Яўгена Куліка (ф. 518). Сярод

апошніх — малюнкi, фатаграфіі аб'ектаў драўлянага сакральна-манументальнага дойдства Беларусі, віншавальныя паштоўкі, перапіска і інш. [1].

Кодай праекта стала трэцяя зона — экранная экспазіцыя, дзе ў відэаінсталляцыі можна было пабачыць шэраг невялічкіх фрагментаў з інтэрв'ю, узятых у сваякоў, калег і папличнікаў Яўгена Куліка, у даследчыкаў беларускай даўніны дый стваральнікаў беларускага мастацтва — у тых, хто асабіста ведаў Яўгена Куліка, а сваім лёсам быў павязаны з Заслаўем:

— *Вольга Дрыбіна* — пляменніца Яўгена Куліка;

— *Мікалай Паграноўскі* — знаны беларускі мастацкі крытык, арт-тэарэтык, старшыня секцыі мастацтвазнаўства Беларускага саюза мастакоў, лаўрэат прэміі «За духоўнае адраджэнне», у 2005–2015 гг. — дырэктар Запаведніка;

— *Юры Піскун* — мастак, творца, настаўнік, папличнік і калега героя праекта, аўтар габелена «Полацкія званы» і разам з Вольгай Дзёмкінай — габелена «Малітва», на якіх грунтуецца экспазіцыя па гісторыі Заслаўя, прэзентаваная ў габеленавай зале музейна-выставачнага комплексу Запаведніка.

— *Алег Трусаў* — кандыдат гістарычных навук, вядомы археолаг і знаны папулярызатар беларускай даўніны, дацэнт Белдзяржуніверсітэта культуры і мастацтваў, даследчык гісторыі айчыннай архітэктуры, кіраўнік археалагічных даследаванняў гарадзішча «Вал» у Заслаўі.

Да выставы куратарамі быў дадаткова распрацаваны мультымедыя-гід на базе сервіса izi.TRAVEL [2].

Медыя-гід уяўляе з сябе пяць калекцый, у якіх тэматычна змешчаны прадметы з выставы, а таксама лічбавыя копіі асабістых дакументаў Я. Куліка, прадстаўленыя Беларускім дзяржаўным архівам-музеем літаратуры і мастацтва. Да кожнай калекцыі і прадмета падрыхтаваны і размешчаны дадатковыя тэксты, створаныя на аснове публікацый Ю.А. Зайца з манаграфіі «Заславль в эпоху феодализма» і энцыклапедычнага выдання «Архітэктура Беларусі». Куратарамі праведзена фотафіксацыя прадметаў археалогіі з музейнага збору для размяшчэння выяў ў медыя-гідзе.

Калекцыя «Аўта/Партрэт Рэканструктара: экспазіцыйна-выставачны праект» змяшчае звесткі пра Яўгена Сяргеевіча Куліка.

«Археалагічная калекцыя старажытнага Заслаўя» змяшчае пяць экспанатаў: «Бранзалеты» (апісанне і 9 фотаздымкаў); «Гарнітуры наборных баявых паясоў. Накладкі і наканечнікі (X — пачатак XI ст.)» (апісанне і 4 фотаздымкі); «Каралі» (апісанне і 10 фотаздымкаў); «Пярсцёнкі і скроневыя колцы» (апісанне і 8 фотаздымкаў); «Наканечнікі стрэл ад лука, арбалета і дзід» (апісанне і 6 фотаздымкаў).

Калекцыя «Малюнкi-рэканструкцыі Заслаўя і яго месцічаў» складаецца з трох блокаў: «Рэканструкцыя адзення» (апісанне і 5 фотаздымкаў рэканструкцый Я. Куліка са збору Запаведніка); «Рэканструкцыя адзення / Даследаванні і замалёўкі» (апісанне і 14 лічбавых копіяў з асабістай калекцыі Я. Куліка з архіва-музея); «Рэканструкцыя Замэчка (апісанне і 1 фотаздымак рэканструкцыі Замэчка са збору Запаведніка).

Калекцыя «Малюнкi-рэканструкцыі (міні-лінарыты)» складаецца з 10 экспанатаў — міні-лінарытаў з серыі «Помнікі дойдства Гродзеншчыны» (1974) са збору Запаведніка. Да кожнага малюнка-рэканструкцыі дадзена апісанне архітэктурнага аб'екта і выява (фотаздымак) аб'екта, якія дапамогуць больш дакладна разглядзець помнік.

Калекцыя «Рэканструкцыя Яўгена Куліка» складаецца з лічбавай копіі «Прапановы па развіцці музеяў у Беларускай ССР», распрацаванай Яўгенам Куліком, Міхалам Дубянецкім, Міколам Купавам і іншымі, прадстаўленай Беларускай дзяржаўным архівам-музеем літаратуры і мастацтва.

Спіс крыніц

1. **Выстава «Аўта/Партрэт Рэканструктара»** [Электронны рэсурс] // Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. — Рэжым доступу: <http://bdamlm.by/news/vystava-autapartret-rekanstruktara>. — Дата доступу: 05.09.2022.

2. **Мультимедыя-гід па экспазіцыйна-выставачным праекце «Аўта/Партрэт Рэканструктара»** [Электронны рэсурс] // Гісторыка-культурны музей-запаведнік «Заслаўе». — Рэжым доступу: <http://zaslaue.museum.by/be/node/63810>. — Дата доступу: 02.09.2022.

3. **Тарас, А.** Яўген Кулік: рыцар сваёй Айчыны / Анатоль Тарас. — Рыга : Ін-т беларус. гісторыі і культуры, 2018. — 63 с.

4. **Экспазіцыйна-выставачны праект «Аўта/Партрэт Рэканструктара»** [Электронны рэсурс] // Гісторыка-культурны музей-запаведнік «Заслаўе». — Рэжым доступу: <http://zaslaue.museum.by/be/node/63576>. — Дата доступу: 25.08.2022.

Константин Ремишевский

ДОКУМЕНТЫ ИЗ ФОНДА МИКОЛЫ (НИКОЛАЯ ФЕДОРОВИЧА) САДКОВИЧА В БГАМЛИ И АТРИБУЦИЯ КИНОЛЕТОПИСИ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Как бы ни были самобытны пути эволюции национальных кинематографий, влияние этапных кинопроизведений, ставших экранными манифестами новых форм государственности, на формирование национальной идеи переоценить невозможно. Это справедливо и для государств с традиционно развитой кинематографией, и для относительно молодых стран, в которых кинопроцесс получил развитие благодаря политическим и социально-экономическим трансформациям. Эта мысль не нова — в развернутом виде она была сформулирована французским историком кино Ж. Садулем [1] еще в середине 1940-х гг.

Этапные для своего времени белорусские фильмы «В огне рожденная» (режиссер В. Корш-Саблин, 1930) и «Одиннадцатое июля» (режиссер Ю. Тарич, 1938) тоже входят в разряд экранных манифестов новой государственности. Созданные в канун десятой («В огне рожденная») и двадцатой («Одиннадцатое июля») годовщины Белорусской ССР, эти фильмы своим выходом на экран утверждали право молодой национальной кинематографии на дальнейшее развитие, создавали адекватную воззрениям своей эпохи картину становления белорусского государства, обусловленную особой, «приграничной» спецификой довоенного развития республики [2, с. 11, 20–21; 3, с. 40–42, 110–116; 4, с. 66–73, 183–187; 5, с. 134–135; 6, с. 14–17, 32–33; 7, с. 3, 28–29; 8, с. 113–115, 9, с. 614–616, 10, с. 31–33; 11, с. 71–72, 138–139; 12, с. 79].

Процесс создания программных лент был настолько важен для молодой республики, что в той или иной форме государство выступало

соавтором фильмов, стремилось контролировать не только идейную концепцию и историческую логику киноповествования, но и малозначимые, порой даже сложно различимые обертона в трактовке материала. Вхожде-ние осенью 1939 года в состав БССР западных областей существенно снизило остроту тех проблем, которые выдвигались на первый план авторами упомянутых историко-революционных кинофильмов довоенного периода.

Коренной перелом в Великой Отечественной войне актуализировал вопрос о новых реалиях белорусской государственности и, следовательно, об их воплощении на экране. Первой полнометражной белорусской кинолентой, посвященной не только подвигу Красной Армии и жителей Беларуси в борьбе с оккупантами, но и фильмом, обращенным в послевоенное завтра, стала полнометражная кинокартина В. Корш-Саблина и М. Садковича «Освобождение Советской Белоруссии (историческая хроника)». Этот фильм стал абсолютным рекордсменом белорусского кино по количеству более поздних версий — к 20- и 30-летию освобождения Беларуси (отмечавшихся, соответственно, в 1964 и 1974 годах) национальная кинематография выпускала кинокартину в обновленных редакциях.

Политическая, историческая, социальная и художественно-эстетическая значимость этой кинокартины никогда не подвергалась сомнению: практически в каждой из книг, подготовленных белорусскими киноведами за послевоенные годы, присутствуют упоминания и о ней, и о ее авторах.

Сопоставляя друг с другом лаконичные сведения о фильме «Освобождение Советской Белоруссии», приведенные в киноведческой литературе, вышедшей с 1961 по 2014 год, нельзя не заметить, что приращение и углубление научного знания, относящегося к творческо-производственным аспектам белорусской фронтовой кинолетописи и обстоятельствам создания ленты В. Корш-Саблина и М. Садковича, происходило крайне медленно. Некоторые факты из истории ее создания можно обнаружить в самой ранней по хронологии белорусской киноведческой коллективной монографии «Киноискусство Советской Белоруссии», написанной в 1961 году А.В. Красинским, Г.П. Тарасевичем и В.И. Смалем: «В 1943 году по указанию ЦК КП Белоруссии в Москве была создана белорусская киногруппа во главе с В. Корш-Саблиным и Н. Садковичем. На базе московских киностудий она создала два фильма: полнометражный фильм-концерт “Живи, родная Беларусь!” и документальную картину “Освобождение Советской Белоруссии”» [2, с. 22].

В первой части коллективного двухтомного труда, посвященного зарождению и становлению белорусского кинопроцесса в период с 1924 по 1945 год, фильму «Освобождение Советской Белоруссии» посвящено четыре страницы [4, с. 216–219]. Поскольку сведения о фильме, приведенные в этом источнике, могут рассматриваться в качестве образца «константного» киноведческого нарратива, сформированного под явным влиянием весьма полезной для историков кино книги В. Смирнова «Документальные фильмы о Великой Отечественной войне» [13, с. 127–134], вышедшей в свет еще в 1947 году, проанализируем текст достаточно подробно.

Авторы монографии «История белорусского кино (1924–1945)» пишут, что в отличие от многих других лент заключительного периода войны, в которых «за обилием материала, отображающего общую картину военных действий, режиссеры и операторы уделяли недостаточно внимания про-

стым людям», В. Корш-Саблин и М. Садкович в своей кинокартине «тяжелый ратный труд советских солдат» сумели показать полно и убедительно [4, с. 217]. В этой книге описаны отдельные эпизоды, свидетельствующие о геноциде белорусского народа в оккупированном Минске, о масштабах рельсовой войны, о всенародном сопротивлении захватчикам накануне решающего наступления Красной Армии в июне 1944 года, рассмотрено содержание кинокадров, снятых в партизанских формированиях Полоцко-Лепельской зоны, а также в ходе освобождения Мозыря и Калинковичей. Пересказ отдельных элементов фабулы завершается упоминанием эпизодов освобождения белорусской столицы и парада партизан на бывшем минском ипподроме 16 июля 1944 г. [4, с. 217–218].

Киноведческая аналитика, посвященная знаковой киноленте, завершается замечанием о том, что «фильм “Освобождение Советской Белоруссии” относится к числу интереснейших работ документального кино республики. В нем ярко и талантливо раскрыт патриотический подвиг народа в борьбе за свободу своей Родины» [4, с. 219]. В подтверждение приводится цитата из рецензии, опубликованной газетой «Вечерняя Москва» 10 июля 1945 г. после начала демонстрации киноленты на экранах советской столицы.

К сожалению, в этой и последующих публикациях исследователи обходили вопрос о том, когда именно В. Корш-Саблин и М. Садкович приступили к работе над сценарной заявкой, когда началось и как развивалось их взаимодействие с фронтовыми операторами, по каким критериям отбирался материал для последующего монтажа, в каком направлении менялись подходы к сюжетосложению. Вне поля зрения оказались взаимоотношения между мастерами художественной кинематографии В. Корш-Саблиным и М. Садковичем с одной стороны и руководством Белорусской студии кинохроники, непосредственно отвечающим за выпуск киножурнала «Савецкая Беларусь» с лета 1942 по конец 1943 года — с другой.

Открытым остался важный вопрос о датировке фильма. По сведениям, почерпнутым из недавно изученных архивных документов, указанный в титрах год выпуска, вероятнее всего, отражает не более чем первоначальные намерения студии закончить производство киноленты к концу 1944 года, в то время как работа над лентой продолжалась до мая 1945 года.

Восполняя вышеупомянутые пробелы, предпримем попытку исследования важнейших этапов создания фильма, акцентируя внимание на эволюции авторских и редакторских представлений о его сюжетно-исторической канве, монтажной композиции и закадровом комментарии.

Реконструкцию творческо-производственного процесса следует начать с документа, датированного 15 июля 1943 г. В ответ на поручение представить информацию о списочной численности творческих работников белорусского кино и местах их пребывания руководитель Белорусской студии кинохроники Н.Х. Коржицкая направляет в Управление делами ЦК ВКП(б) Белоруссии и председателю Комитета по делам кинематографии при Совнаркомом СССР (далее КДК) И.Г. Большакову справку, содержащую сведения о двух режиссерах белорусского игрового кино — Ю.В. Тариче и В.В. Корш-Саблине. Текст документа краток: и первый, и второй являются режиссерами Белорусской студии художественных фильмов, в настоящее время приписаны к Центральной объединенной киностудии (ЦОКС) в Алма-Ате,

имеют почетные звания: Ю.В. Тарич — заслуженный деятель искусств РСФСР, В.В. Корш-Саблин — заслуженный деятель искусств БССР [14]. Не вызывает сомнений, что интерес КДК к национальным режиссерским кадрам был связан с планами запуска в производство масштабных кинопроектов, посвященных Беларуси.

Речь идет о двух очень разных кинолентах, завершенных с интервалом почти в год. Первая — «Белорусский киноконцерт» (авторы сценария и режиссеры В. Корш-Саблин и М. Садкович, рабочее название «Живи, родная Беларусь!»), посвященная 25-летию БССР и смонтированная главным образом из живописно снятых в павильоне оператором Г. Егiazаровым театральных и музыкальных номеров. Вторая — хроникально-документальная лента «Освобождение Советской Белоруссии».

Здесь необходим комментарий, касающийся латентных аспектов документального кинопроцесса второй половины войны и, в частности, проблемы конкуренции между документалистами и мастерами игрового кино за возможность получить право реализации перспективного экранного проекта.

В октябре 1943 года директор Белорусской студии кинохроники Н.Х. Коржицкая разрабатывает проект приказа о запуске в производство полнометражного документального фильма под условным названием «Белоруссия» [15]. Не имея полномочий на формирование тематического плана, она пытается заручиться поддержкой 1-го секретаря ЦК КП(б) Белоруссии, начальника Центрального Штаба партизанского движения П.К. Пономаренко [16], председателя Совнаркома БССР И.С. Былинского [17], чтобы сформировать предпосылки для подписания приказа о запуске фильма в производство руководителем Главного управления по производству хроникально-документальных фильмов (структурное подразделение КДК, далее — Главкинохроника) Ф.М. Васильченко. Забегая вперед, скажем, что приказ подписан не был. Тем не менее сохранившийся документ красноречиво свидетельствует о намерении закрепить за отдельными работниками Белорусской студии ведущие роли в создании исторического кинополотна.

Многочисленные правки, внесенные чернилами поверх машинописного текста, говорят сами за себя. Во-первых, рукописные пометки устранили ранжирование кинохроникеров: первоначально белорусскому фронтовому кинооператору И.Н. Вейнеровичу отводилась должность главного оператора и лишь за ним следовали остальные — О. Рейзман, М. Сухова, С. Школьников, В. Фроленко, В. Цеслюк. Это неравноправие устранено правкой: почетная приставка «главный» в документе зачеркнута, равно как и откорректирован персональный список операторов, привлекаемых к работе над лентой. Взамен вычеркнутых В. Фроленко и В. Цеслюка вписывается имя Н. Быкова, завоевавшего к тому времени признание своей партизанской кинохроникой, использованной в фильме «Народные мстители» (режиссер В. Беляев, 1943).

В абзац о привлечении к съемкам операторов киногрупп Калининского, Западного и Центрального фронтов также вносились изменения. Оператор Т. Бунимович, поименованный первым, также лишился почетной приставки «главный», а взамен вычеркнутого фронтового оператора В. Томберга были вписаны фамилии А. Левитана и В. Цитрона [15].

Драматические коллизии, прорывающиеся сквозь строки этого документа, входят в противоречие со сведениями, изложенными в коллектив-

ной монографии «Великая Отечественная война в киноискусстве Беларуси», авторы которой цитируют фрагменты воспоминаний легендарного боевого кинодокументалиста И.Н. Вейнеровича [18, с. 6–7]. Вспоминая о подготовке к съемкам фильма «Освобождение Советской Белоруссии», он сообщает, что «был назначен на должность главного оператора этого фильма» [18, с. 7]. Очевидно, что это утверждение не подверглось критической проверке, поскольку без ответа остался вопрос о том, почему среди имен трех десятков кинохроникеров, указанных в титрах авторской версии фильма «Освобождение Советской Белоруссии», фамилия И. Вейнеровича отсутствует. Принимая во внимание, что авторство многих кадров, снятых этим белорусским кинохроникером на Лоевском плацдарме, в ходе Гомельско-Речицкой и Калинковичско-Мозырской наступательных операций и впоследствии вошедших в кинокартину, подтверждается съемочно-монтажными листами, логично предположить, что причиной исключения его фамилии из титров стал конфликт с основными авторами киноленты.

О том, что над сценарием фильма об освобождении Беларуси по поручению КДК В. Корш-Саблин и М. Садкович активно работали уже с конца 1943 года, свидетельствуют два документа, датированные 24 февраля 1944 г. [19, 20].

Первый [19] — это сопроводительное письмо об отклонении руководством КДК представленного В. Корш-Саблиным и М. Садковичем сценария под рабочим названием «Белоруссия», второй [20] — протокол замечаний, которые авторам необходимо учесть при переделке сценария.

Особый интерес представляет именно свод замечаний, составленный заместителем начальника Главкинохроники режиссером Р. Кацманом: *«Представленный в Главк сценарий фильма “Белоруссия” Корш-Саблина и Садковича (речь идет о самом раннем варианте сценария к фильму «Освобождение Советской Белоруссии». — К. Р.) в настоящем его виде утверждён быть не может. От сценария документального фильма мы не требуем “железного построения” в том смысле, чтобы в сценарии было все заранее предreshено, твердо намечено распределение материалов. Однако общая композиция будущего фильма, расположение материала в соответствии с основной идейно-творческой направленностью картины должна быть намечена четко... <...> Данный же сценарий таких композиционных контуров будущего фильма не имеет. Он построен по принципу включения в него авторами всего собранного на заданную тему материала. Сценарий перегружен, второстепенное не отделено от главного...».*

Далее следует важное распоряжение, говорящее одновременно и о высокой степени доверия к авторам, и о нежелании Главкинохроники затягивать сроки работы: *«Нецелесообразно вновь писать сценарий. Значительно правильнее <...> будет товарищам Корш-Саблину и Садковичу в процессе съемок работать уже над окончательным режиссерским планом фильма. В сценарии <...> должны остаться яркие разделы — “рельсовая война” партизан, эпизоды о девушке, убившей Кубе, о партизанах, становящихся в строй Красной Армии, и некоторые другие.*

Авторам необходимо учесть при работе над режиссерским сценарием следующие замечания: 1) в историческом разделе ярче показать связь белорусского народа с русским, в частности, дать кадры, связанные с битвой при

Лесной, где белорусы, помогая войскам Петра, разбили шведскую армию...» [20, л. 243].

Далее следуют еще одиннадцать замечаний, анализ которых позволяет получить подробное представление об уровне проработанности сценария по состоянию на февраль 1944 года. Едва ли не четвертую часть хронометража фильма авторы намеревались зарезервировать под киноповествование о расцвете довоенной БССР. Сценарием также предусматривалось включение в фильм больших эпизодов, посвященных Битве под Москвой и подвигам генерала Доватора. Кинодокументальный образ командующего Белорусским фронтом К.К. Рокоссовского планировалось раскрыть на уже отснятом хроникальном материале, посвященном визиту таджикской делегации в действующую армию [20, л. 244–245]. Эпизоды, отражающие тему партизанского движения, были перегружены кадрами построений, награждений, изобразительно однообразных передвижений отрядов по лесным тропам.

Последняя страница заключения, составленного Р. Кацманом, посвящена стилю изложения материала в сценарии. Редактор пишет следующее: *«Для нас ясно, что в сценарии текст и наметки будущего дикторского текста не играют решающей роли, поскольку текст будет готовиться особо, когда фильм будет смонтирован. Однако <...> во многих местах язык сценария литературно неудачен, тяжеловесен и претенциозен. Мы считаем нужным предостеречь от такого языка в будущем дикторском тексте. Например: <...> Ночь коварства, вероломства и подлой внезапности; первая ночь наших страданий за всю среднюю четверть двадцатого столетия; <...> везде, куда приходили эти, бог знает что испытывавшие люди, возвращалась жизнь...»* (выделение подчеркиванием соответствует подлиннику документа. — К. Р.)» [20, л. 246].

Вопиющие лексические обороты и несовершенство стиля сценария порождают сомнения в причастности к его составлению ближайшего соратника В. Корш-Саблина — режиссера, сценариста и писателя М. Садковича.

Этот вопрос представляется важным, поэтому отметим, что Николай Федорович Садкович (художественный псевдоним Микола Садкович), уроженец Орши, успешно закончил Государственный техникум кинематографии (далее — ГТК) где слушал лекции С. Эйзенштейна и других классиков советского кино, в 1928 году совместно с однокурсником Л. Голубом написал сценарий и поставил ленту «Счастливые кольца», ставшую первым в истории ГТК полнометражным «дипломом». В активе Н.Ф. Садковича был опыт постановки фильма «Песнь о первой девушке» (1930), соавторство сценария для фильма «Отцы», постановка кинолент «Шумы, городок» и «Майская ночь», снятых на киевской студии накануне войны.

Вопрос об авторстве сценария, представленного на рассмотрение в конце февраля 1944 года, приобретает особый интерес в контексте недавней архивной находки — авторской полнотекстовой рукописи дикторского текста, испещренной собственноручными правками Миколы Садковича, внесенными им в ходе монтажа фильма «Освобождение Советской Белоруссии» [21]. Изучение двадцатистраничного текста позволяет говорить о его авторе как умелом стилисте и опытном литераторе, хорошо ориентирующемся в вопросах драматургического соотнесения закадрового нарратива с изобразительным рядом. Таким образом, возникает предположение, что к представленному в КДК 24 февраля 1944 г. сценарию М. Садкович отно-

шения не имел, а сценарная заявка составлялась В. Корш-Саблиным или кем-то из помощников. Впрочем, с января по апрель 1944 года классик белорусского кино В. Корш-Саблин был крайне занят съемками «Белорусского киноконцерта», что может служить оправданием слабой проработки первой версии сценария.

Невзирая на очевидные изъяны, подвергшиеся довольно жесткой критике со стороны Р. Кацмана, этот вариант сценария уже содержал концептуальную находку, одобренную редактором. Речь идет о символической надписи «историческая хроника», впоследствии не только вошедшей в название фильма, но и во многом предопределившей стилистику всей ленты.

Следующий документ, позволяющий датировать начало очередного, возможно наиболее важного этапа работы над фильмом, — это удостоверение, выданное Главным политуправлением РККА режиссеру В. Корш-Саблину 10 мая 1944 г. (к этому времени работа над «Белорусским киноконцертом» была уже закончена). Согласно тексту документа его обладатель направлялся в передовые части 1-го и 2-го Белорусских фронтов для съемок фильма «Белоруссия» сроком на один месяц, с 12 мая по 12 июня 1944 г. [22].

Командировка В. Корш-Саблина в действующую армию оказалась для будущего фильма без преувеличения судьбоносной. Искомый результат обеспечило личное общение с фронтовыми операторами Н. Вихиревым, Д. Ибрагимовым, Н. Казаковым, Е. Мухиным, Г. Островским, М. Посельским, А. Софьиным, с энтузиазмом откликнувшимися на съемочные указания режиссера. Не менее ценной оказалась дружеская помощь, оказанная В. Корш-Саблину начальником киногруппы 1-го Белорусского фронта режиссером Федором Киселевым, накопившим огромный опыт фронтовых киносъемок и снявшим к тому времени несколько документальных лент, среди которых наибольшую известность получила двухчастевка «Сражение за Гомель» (1943). Можно утверждать, что подходы к сюжетосложению будущего фильма, заключающиеся в монтажном сопоставлении неделимых монтажных единиц — фронтовых или партизанских репортажей и очерков, В. Корш-Саблин почерпнул от своего боевого коллеги. Высокообразованный и глубоко понимающий природу кинохроникального материала, режиссер Ф.И. Киселев оказался именно тем художником, чья консультативная и практическая помощь оказалась бесценной для фильма об освобождении Беларуси.

Отметим, что В. Корш-Саблин в полной мере оценил оказанное ему содействие. Когда работа над лентой была завершена, в ее титрах, помимо авторов, кинохроникеров, звукооператоров и других участников кинопроцесса, были упомянуты имена начальников фронтовых киногрупп 3-го Прибалтийского и трех Белорусских фронтов Ф. Филя, Ф. Киселева, С. Гурова, А. Медведкина, М. Трояновского, а также руководителя отдела фронтовой кинохроники КДК В. Штатланда.

Новые сведения о дальнейших метаморфозах сюжетно-композиционного построения фильма режиссеров В. Корш-Саблина и М. Садковича содержатся в стенограмме заседания художественного совета Центральной студии документальных фильмов (далее — ЦСДФ) от 13 декабря 1944 г., созванного директором студии С. Герасимовым для внесения окончательных правок в монтажную структуру фильма. Эта стенограмма является наиболее

поздним по хронологии документом, в котором используется рабочее название киноленты — «Белоруссия». Свое полное название — «Освобождение Советской Белоруссии (историческая хроника)» — фильм получит позже, предположительно в интервале между 5 января и 1 февраля 1945 г.

Подлинник стенограммы [23], хранящийся в Российском государственном архиве литературы и искусства (г. Москва), пострадал летом 2019 года в результате тушения пожара хранилища, расположенного на улице Выборгской. Сейчас этот артефакт реставрируется и вскоре будет вновь доступен для изучения. Расшифровка текста стенограммы была выполнена автором статьи еще в 2017 году, поэтому сегодня имеется возможность обратиться к наиболее важным для целей исследования фрагментам текста.

На заседании художественного совета, в состав которого входил ряд ведущих московских режиссеров (в конце войны заняться кинодокументалистикой довелось многим именитым мастерам советского художественного кино), в качестве приглашенных присутствовали В. Корш-Саблин и М. Садкович. Положение белорусских авторов — в контексте негласной установки сконцентрироваться на создании полнометражных документальных лент о наиболее успешных военно-стратегических операциях 1944 года, так называемых «десяти сталинских ударах», — было объективно сложным.

Директор ЦСДФ С. Герасимов открыл заседание и обозначил его цель: *«У нас сегодня в повестке дня обсуждение кинофильма “Белоруссия”. Обсуждение последнее и решительное. <...> [Достигнуто] единогласие по поводу всей картины в целом, но есть разногласия в смысле финала»* [23, л. 8].

Из преамбулы С. Герасимова ясно, что худсовет ЦСДФ рассматривает монтажную сборку фильма не впервые и что лимит времени на производство кинокартины истекает.

Все обсуждаемые вопросы, включая даже такие «тонкие материи», как, например, художественные аспекты повторного использования известных зрителю фильмотечных кадров, директор студии сводит к проблеме финала: *«...[раньше] мы выпускали фронтовые выпуски, и некоторый материал был дискредитирован. Я совершенно убежден, что [лучшее из] этого материала [режиссеры] имеют право показывать еще раз, снова. <...> Нужно собрать и показать, что за силы были сконцентрированы Главным управлением Красной Армии <...> Нужно показать исторические, решающие удары в Белоруссии. Этого кульминационного удара нет»* [23, л. 8].

Анализ стенограммы приводит к выводу, что в одну из монтажныхборок фильма, продемонстрированную членам худсовета на предыдущих заседаниях, были включены киноэпизоды о заключительном этапе операции «Багратион», снятые в ходе боев за Вильнюс и западнее, в районе Каунаса. Понятно, что проблема финала не могла получить удовлетворительного решения до тех пор, пока не была устранена идейно-содержательная двусмысленность: посвящен ли создаваемый фильм борьбе за освобождение белорусского народа и восстановлению его государственности или же авторы должны сконцентрироваться на хроникальном отображении боевого пути частей Красной Армии в ходе победоносной операции «Багратион», в том числе и за пределами Беларуси!

Понимая безвыходность положения, в котором пребывают белорусские кинорежиссеры, директор ЦСДФ С. Герасимов разрубает гордиев узел: *«Здесь*

стоит другая задача. Эта картина — народная. Она не может быть [раскрыта] только стратегически. Здесь необычная картина, [здесь] народная тема. И если мы показываем победы партизанского движения, то их нужно показать не только зрительно, но и [поддержать] текстом» [23, л. 9].

В конце стенограммы есть абзац, позволяющий установить приблизительную дату появления окончательного варианта дикторского текста, хранящегося в БГАМЛИ. Председатель заседания замечает: *«Товарищ Садкович, молодой автор, терпит известные убытки на нашем художественном совете и мне хочется защитить его тем [аргументом], что легче всего [писать дикторский текст с позиций] познавательной точности. Я говорю, что эта картина резко отличается от фильма Ю. Райзмана (имеется в виду фильм «К вопросу о перемирии с Финляндией». — К. Р.). Там было самым холодным и злым языком рассказано <...> о силе Красной Армии, которая может в совершенно определенные сроки решать те задачи, которые ставит высшее командование» [23, л. 9].*

Смысл этого соображения понятен: коль теперь В. Корш-Саблину, получившему карт-бланш на сугубо «народную» трактовку материала, предстоит перекомпоновывать монтажную структуру всего фильма, то и М. Садковичу предстоит «терпеть известные убытки», поскольку дикторский текст должен стать иным. Из этого следует, что к практической реализации решений худсовета авторы в полную силу могли приступить, вероятнее всего, не ранее начала января 1945 года.

Исходя из того исторического факта, что первый публичный показ фильма состоялся 20 февраля 1945 г. в минском Доме Красной Армии, следует вывод о том, что большой объем монтажных правок, составление и запись нового варианта дикторского текста, озвучивание и перезапись авторы успели осуществить за январь и первую половину февраля 1945 года.

Анализ стенограммы заседания худсовета от 13 декабря 1944 г. следует завершить упоминанием о предложении С. Герасимова, касающемся проблемы финального эпизода: *«В одном из журналов появился кадр с поездом “Москва — Минск”. Мне очень жалко, что этого материала в картине нет. Идет поезд по освобожденной Белоруссии, очень красивые, хорошие куски...» [23, л. 9].*

Системное изучение киножурнала «Савецкая Беларусь» военных лет позволило определить происхождение этих кадров. Речь идет о сюжете фронтового оператора Ф. Кротик-Короткевича «На вызваленой зямлі», включенном в октябрьский выпуск киножурнала «Савецкая Беларусь» (1944, № 5). Кинохроникер творчески осмыслил путь от Белорусского вокзала в Москве до Минска, зафиксировал следы кровопролитных битв на пути следования поезда, запечатлел энтузиазм людей, восстанавливающих мирную жизнь в столице Беларуси. Тем не менее совету С. Герасимова авторы фильма «Освобождение Советской Белоруссии» не последовали, эти кадры в монтаже использованы не были.

Остается открытым вопрос о дате окончания производства ленты. Требуется дать удовлетворительное толкование тому факту, что между премьерным показом (20 февраля 1945 г.) в Минске и началом массового проката фильма в московских кинотеатрах (8–9 июля 1945 г.) существует «зазор» более чем в четыре месяца.

Причина задержки выпуска кинокартины на большой экран в февралемарте 1945 года до сего времени оставалось неизвестной. Отгадка обнаружилась в письме директора ЦСДФ С. Герасимова командующему 1-м Белорусским фронтом Г. Жукову от 14 марта 1945 г. Цель письма — проинформировать маршала о намерениях студии усилить состав киногоруппы, снимающей хроникальный материал для фильма режиссера Ю. Райзмана «Берлин». С. Герасимов сообщает, что в распоряжение Г. Жукова поступят операторы киногоруппы А. Медведкина, ранее снимавшие на 3-м Белорусском фронте, а также особая команда сержантов-«киноавтоматчиков» с узкоплёночными камерами. В конце своего письма директор ЦСДФ С. Герасимов сообщает маршалу Жукову, что «студия документальных фильмов в настоящее время заканчивает производством большой документальный фильм, посвященный боевому пути Белорусских фронтов и освобождению Советской Белоруссии» [24].

Очевидно, что уклончиво-неопределенное «в настоящее время заканчивает производством» растянулось на несколько месяцев, до мая-июня 1945 года. Процитированный документ объясняет перенос широкой демонстрации фильма на июль 1945 года, при этом оставляя в тени содержание переделок. В рамках рабочей гипотезы можно предположить, что пролонгация монтажно-тонировочного периода была связана с вопросом о включении в фильм боевой кинохроники, снятой в июле 1944 года в западных областях Беларуси. Так или иначе, но работа над фильмом продолжалась с декабря 1943 по май-июнь 1945 года, то есть 17-18 месяцев.

Подводя итог, отметим, что несомненная заслуга В. Корш-Саблина и М. Садковича заключается в их готовности к трансформации первоначальной концепции ленты: стартовав с позиций парадного военно-исторического фильма о «пятом сталинском ударе», произведение эволюционировало в направлении народной киносаги, повествующей о борьбе, потерях, героизме и торжестве белорусского народа, что видно из авторского варианта дикторского текста М. Садковича, хранящегося в БГАМЛИ.

Отвергнув дидактичную модель «всесторонне выверенного» документального фильма конца 1930-х гг., авторы соединили такие компоненты, которые ранее объединять никто не решался. Закадровый комментарий приобрел тональность эмоционально-философского авторского нарратива, а фронтовой и партизанской кинохронике — пронзительной по своей фотографической выразительности — авторы делегировали функцию создания на экране особого временного континуума, который лишь подчеркивал достоверность кинодокумента. Синтез новаторских подходов, реализованных как в изображении, так и в фонограмме, обеспечил творческий результат, сохранивший свою актуальность до конца киноплёночной эпохи.

Список литературы

1. **Садуль, Ж.** *Всеобщая история кино : в 6 т. (т. 5 не публ.)* / Ж. Садуль. — М. : Искусство, 1958.
2. **Красинский, А. В.** *Киноискусство Советской Белоруссии* / А. В. Красинский, Г. П. Тарасевич, В. И. Смаль // *Об-во по распр. полит. и науч. знаний Белорус. ССР. Вып. № 27–28.* — Минск : [б. и.], 1961. — 42 с.

3. **Красінскі, А. В., Смаль, В. І., Тарасевіч, Г. П.** Беларускае кіно. Кароткі нарыс / А. В. Красінскі, В. І. Смаль, Г. П. Тарасевіч. — Мінск : Выд-ва АН БССР. 1962. — 220 с.
4. **История белорусского кино (1924–1945)** / А. В. Красинский и др.; АН БССР, Институт искусствоведения, этнографии и фольклора / ред.: В. И. Нефед, И. Л. Долинский. — Минск : Наука и техника, 1968. — 240 с.
5. **Красинский, А. В.** Юрий Тарич : творческая биография / А. В. Красинский. — Минск : Наука и техника, 1971. — 148 с.
6. **Красинский, А. В.** Экран земли Белорусской: Страницы истории белорусского кино / А. В. Красинский // Союз кинематографистов СССР. Бюро пропаганды советского киноискусства. — Москва : [б. и.], 1973. — 70 с.
7. **Бондарева, Е. Л.** В кадре и за кадром: о людях и фильмах белорусского кино / Е. Л. Бондарева. — Минск : Изд-во БГУ, 1973. — 208 с.
8. **Смаль, В. И.** На экране — герой и народ / В. И. Смаль ; ред. А. С. Майхрович ; [АН БССР, Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора]. — Минск : Наука и техника, 1974. — 193 с.
9. **История советского кино. 1917–1967** : Ин-т истории искусств М-ва культуры СССР : в 4 т. — Москва : Искусство, 1969. — Т. 1. — 756 с.
10. **Бондарева, Е. Л.** Кинолента длиною в жизнь : очерк творческой биографии народного артиста СССР кинорежиссера В. В. Корш-Саблина / Е. Л. Бондарева. — Минск : Изд-во БГУ, 1980. — 208 с.
11. **Смаль, В. И.** Сквозь призму десятилетий: О политике Компартии Белоруссии в области киноискусства в 20–30-е годы / В. И. Смаль. — Минск : Наука и техника, 1980. — 152 с.
12. **Красинский, А. В.** История моего кино. — Минск : Беларус. навука. 2014. — 232 с.
13. **Смирнов, В.** Документальные фильмы о Великой Отечественной войне / В. Смирнов. — Москва : Госкиноиздат, 1947 (Рига : тип. газ. «За Родину»). — 280 с.
14. **БГАМЛИ.** — Ф. 112. — Оп. 1. — Д. 1022. — Л. 267. Список творческих работников белорусского кино. 15 июля 1943 г.
15. **БГАМЛИ.** — Ф. 112. — Оп. 1. — Д. 1022. — Л. 270. Проект приказа о запуске в производство хроникально-документального фильма «Белоруссия». Октябрь 1943 г.
16. **БГАМЛИ.** — Ф. 112. — Оп. 1. — Д. 1022. — Л. 271. Письмо Н. Коржицкой П. Пономаренко. Октябрь 1943 г. (предположительно).
17. **БГАМЛИ.** — Ф. — 112. — Оп. 1. — Д. 1022. — Л. 249. Письмо Н. Коржицкой И. Былинскому. Ноябрь 1943 г. (предположительно).
18. **Великая Отечественная война в киноискусстве Беларуси** / А. А. Карпилова и др. : редкол.: А. А. Карпилова, О. Ф. Нечай, А. В. Красинский : Нац. акад. наук Беларуси. Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора им. К. Крапивы. — Минск : Беларус. навука. 2010. — 339 с.
19. **БГАМЛИ.** — Ф. 112. — Оп. 1. — Д. 1022. — Л. 242. Сопроводительное письмо зам. начальника Главкинохроники Р. Кацмана об отклонении сценария режиссеров В. Корш-Саблина и М. Садковича. 24 февраля 1944 г.
20. **БГАМЛИ.** — Ф. 112. — Оп. 1. — Д. 1022. — Л. 243–246. Перечень замечаний и доработок по сценарию полнометражного фильма «Белоруссия». 24 февраля 1944 г.
21. **БГАМЛИ.** — Ф. 467. — Оп. 1. — Д. 19. — Л. 1–19. Дикторский текст М. Садковича к документальному фильму «Освобождение Советской Белоруссии». Машинопись с авторской правкой, январь — май 1945 г. (предположительно).
22. **БГАМЛИ.** — Ф. 112. — Оп. 1. — Д. 1022. — Л. 8. Удостоверение режиссера В. Корш-Саблина, командированного в полосу 1-го и 2-го Белорусских фронтов. 10 мая 1944 г.
23. **РГАЛИ.** — Ф. 2451. — Оп. 1. — Д. 1. — Л. 8–9. Стенограмма заседания художественного совета ЦСДФ. 13 декабря 1944 г.
24. **РГАЛИ.** — Ф. 2487. — Оп. 1. — Д. 1004. — Л. 124–125. Письмо директора ЦСДФ С. Герасимова командующему 1-м Белорусским фронтом Г. Жукову. 14 марта 1945 г.

ОБЗОР ДОКУМЕНТОВ ЛИЧНОГО ФОНДА ПОЭТА, ПРОЗАИКА, ПЕРЕВОДЧИКА ДАВИДА ГРИГОРЬЕВИЧА СИМАНОВИЧА

Основная часть документов, которые поступают на постоянное хранение в учреждение «Государственный архив Витебской области», — это документы организаций, учреждений и предприятий. Кроме того, архив комплектуется документами личного происхождения, которые образовались в процессе жизни и деятельности отдельного человека или семьи и имеют историческое, научное, социальное, экономическое, политическое или культурное значение. Среди них в архивном учреждении хранится восемь личных фондов поэтов, прозаиков, драматургов: Маины Максимовны Боборико (1930–2021), Анатолия Николаевича Конопелько (1939–2002), Евгении Евдокимовны Мальчевской (1949–2008), Аркадия Иосифовича Мовзона (1918–1977), Никифора Евдокимовича Пашкевича (1924–2003), Александра Яковлевича Рябкина (Берёзы) (1917–1994), Григория Логиновича Шакулова (1910–1987) и Давида Григорьевича Симановича (1932–2014).

Личный фонд Давида Григорьевича Симановича — поэта, прозаика, переводчика (фонд 2260) является самым объемным среди личных фондов, хранящихся в архиве. В его составе насчитывается 9 описей дел, в которые включено 1400 дел (11 701 документ, 14 музейных предметов, 266 книг и печатных изданий) за 1917–1921, 1933–1934, 1936, 1938, 1942, 1944–2016, 2019 гг.

Давид Григорьевич родился 26 июня 1932 г. в городе Наровля Гомельской области. Великую Отечественную войну (1941–1945) вместе с семьей пережил в эвакуации, в Узбекистане. После окончания в 1955 году филологического факультета Белорусского государственного университета работал учителем русского языка и литературы в Крынковской средней школе Лизненского района Витебской области. С 1959 года его жизненный путь был связан с Витебском. Здесь Д.Г. Симанович работал в редакции областной газеты «Віцебскі рабочы» (1959–1961) и комитете по телевидению и радиовещанию Витебского облисполкома (1961–1994).

Дебютировал как поэт в 1948 году. Писал по-русски. Переводил собственные стихи на белорусский язык и идиш. С белорусского языка на русский перевел стихи Григория Бородулина, Петра Бровки, Геннадия Буравкина, Евдокии Лось и некоторых других поэтов. С идиш на русский язык перевел стихи Марка Шагала, Семена Ан-ского, Хаима Мальтинского, Гирша Релеса и некоторых других. Автор 28 книг поэзии и прозы. Среди них сборники стихов «Весенняя сказка» (1959), «Минуты» (1969), «Солнечный хмель» (1982) и другие. Как прозаик известен по книгам «Подорожная Александра Пушкина» (1977), «Сквозь даль времен» (1984), «Витебский вокзал, или Вечерние прогулки через годы» (2006).

Д.Г. Симанович являлся членом Союза писателей СССР и Беларуси, Союза журналистов СССР и Беларуси. Был организатором и руководителем Дней литературы, посвященных Владимиру Короткевичу, учредителем Пушкинских праздников поэзии в Витебске и международных проектов «Шагаловские дни в Витебске» и «Шагаловские чтения».

Умер 9 мая 2014 г.

Создание личного фонда Д.Г. Симановича началось еще при его жизни, но основная часть личных документов, книги и музейные предметы поступили в архив уже после смерти Давида Григорьевича. Описание переданных после смерти Д.Г. Симановича в архив документов было начато в июле 2019 года и завершено в феврале 2022 года.

Среди документального наследия Давида Симановича — стихи, очерки, статьи, доклады. Помимо них хотелось бы отметить следующие документы. Это дневники, которые поэт вел в течение семидесяти лет (120 дел за 1944–2014 гг.). Первые дневниковые записи датируются августом 1944 года, а последняя запись сделана ровно за месяц до смерти — 9 апреля 2014 г. Часть дневниковых записей за 1946–1995 гг. была издана в 2006 году отдельной книгой под названием «Витебский вокзал, или Вечерние прогулки через годы». На ее страницах оживают многие события культурной жизни Витебска, отражены образы некоторых писателей, художников, композиторов, которых Д.Г. Симанович лично знал или с которыми дружил: Константин Симонов, Василь Быков, Владимир Короткевич, Михась Лыньков, Евгений Евтушенко, Андрей Вознесенский, Рыгор Бородулин, Марк Фрадкин, Заир Азгур и другие. Книга также является своеобразной летописью усилий, прилагаемых Давидом Григорьевичем для возвращения имени Марка Шагала в город над Двиной, где когда-то жил и работал художник [1].

Большой интерес представляют сценарии и тексты к телефильмам и телепередачам (363 документа за 1964–1994 гг.). Давид Григорьевич работал на Витебской телестудии практически с первых дней ее создания и посвятил телевидению более 30 лет трудовой биографии. Среди документов этой группы имеется сценарий первой телевизионной передачи под названием «Вершы паэтаў Віцебшчыны, прысвечаныя Ул.І. Леніну», которая была показана в эфире 20 апреля 1960 г. Автором ее сценария был Давид Симанович.

Работая на телевидении, Давид Григорьевич подготовил цикл передач под названием «Витебщина литературная», посвященных жизни и деятельности поэтов и писателей, связанных с Придвинской землей. Среди них Василь Быков, Мирза Геловани, Владимир Короткевич, Янка Купала, Владимир Лисицын, Михась Лыньков, Самуил Маршак, Александр Твардовский и другие. По сценариям Д.Г. Симановича был снят ряд телефильмов. Например, «Осенний букет» (1964) рассказывал о витебском периоде жизни художника Ильи Репина. В главных ролях были задействованы артисты Белорусского государственного драматического театра имени Якуба Коласа. Первым документальным фильмом, отснятым Витебской телестудией на широкой пленке, стал фильм «Молодость древнего Витебска» (1964). Текстом к нему послужила поэма, написанная Давидом Симановичем. Фильм был посвящен 20-летию освобождения Витебска от немецко-фашистских захватчиков и рассказывал о современных днях и героическом прошлом города над Двиной. Он демонстрировался не только на экранах Витебска, но и Минска и Москвы [2].

Еще один уникальный комплекс документов — это письма, открытки, телеграммы Д.Г. Симановичу от деятелей литературы, искусства, науки, а также родственников, друзей, знакомых, коллег. Это 1825 документов за 1944, 1946–2014 гг. Среди этого комплекса документов имеются письма

таких выдающихся личностей, как Рыгор Бородулин, Василь Быков, Владимир Короткевич, Игорь Лученок, Константин Симонов, Марк Фрадкин, Евдокия Лось, Михась Лыньков, Ванкарем Никифорович, Август Копелиович и других [3].

Интерес представляют изобразительные документы (портреты Д.Г. Симановича и фотографии). В личном фонде Давида Симановича хранится 19 шаржей и портретов поэта, выполненных художниками Валерием Белым, Владимиром Витко, Александром Слеповым, а также 2344 отдельные фотографии и 14 альбомов, содержащих 1447 фотографий за 1917–1921, 1933–1934, 1936, 1938, 1942, 1944–2013 гг. Это фотографии семинаров писателей, творческих встреч, вечеров, праздников поэзии, Шагаловских чтений; фотографии Д.Г. Симановича вместе с Рыгором Бородулиным, Геннадием Буравкиным, Василём Быковым, Андреем Вознесенским, Игорем Лученком, Марком Фрадкиным, Евгением Евтушенко, Евдокией Лось, Михасём Лыньковым и другими. Имеются фотографии сотрудников Витебской телестудии, съемок телевизионных передач и спектаклей. Большинство фотографий сделаны белорусским фотохудожником Михаилом Марковичем Шмерлингом [4].

Следующий комплекс документов — это личные документы, документы о служебной и общественной деятельности Д.Г. Симановича (1932 документа за 1944, 1947, 1949, 1950, 1953, 1955–2014 гг.). Среди них выделяются документы о деятельности Шагаловского комитета, неизменным председателем которого являлся Д.Г. Симанович, а также документы об организации и проведении Дней литературы и мероприятий, посвященных памяти Владимира Короткевича, Александра Пушкина, Владимира Маяковского (программы, приглашения, тексты выступлений, доклады и другое).

В фонде Д.Г. Симановича находятся 266 книг и печатных изданий. Среди них есть книги с дарственными надписями Льва Озерова, Михася Лынькова, Анатолия Вертинского, Владимира Попковича, Сергея Рублевского, Маины Боборико, Анатолия Конопелько и других.

Среди 14 музейных предметов имеются медаль «За выдающиеся заслуги и прыкладныя паводзіны» (школьная золотая медаль), врученная Давиду Симановичу в связи с окончанием в 1950 году Наровлянской средней школы с оценкой «отлично» по всем общеобразовательным предметам учебного плана, а также ордена и медали, полученные тестем Д.Г. Симановича — участником Великой Отечественной войны Василием Иосифовичем Соколовым.

Документы личного фонда Д.Г. Симановича доступны для исследователей в читальном зале архива. Они активно используются сотрудниками архива для подготовки публикаций интернет-статей и статей в средствах массовой информации.

Список источников

1. *Витебский вокзал, или Вечерние прогулки через годы : дневники / Давид Симанович.* — Минск : Асобны, 2006. — 424 с.
2. *Учреждение «Государственный архив Витебской области» (ГАВО).* — Ф. 2260. — Оп. 3. — Д. 1-227.
3. *ГАВО.* — Ф. 2260. — Оп. 7. — Д. 8-106.
4. *ГАВО.* — Ф. 2260. — Оп. 6. — Д. 1-236.

З архіўнага партфеля

БЕЛАРУСЬ І БЕЛАРУСЫ Ў ЖЫЦЦІ ІВАНА ТУРЦЭВІЧА

Знойдзеныя намі некалькі гадоў таму звесткі пра прафесара-антыказнаўца беларускага паходжання з Нежынскага гісторыка-філалагічнага інстытута Івана Рыгоравіча Турцэвіча (1856–1938) не абмяжоўваюцца толькі яго публікацыямі ды згадкамі пра яго ў навуковай літаратуры⁹⁷. Вельмі змястоўным ды інфарматыўным з’яўляецца і асабісты архіў навукоўца, які захавалі і апрацавалі нашыя калегі з Нежынскага філіяла Чарнігаўскага абласнога дзяржаўнага архіва⁹⁸.

Нарадзіўся ён у с. Сухінічы Рэчыцкага павета Мінскай губерні (цяпер вёска ў Рэчыцкім раёне). Бацька, былы ўніят, Рыгор Марцінавіч Турцэвіч, служыў псаломшчыкам у мясцовай царкве. Пачынаў Іван Турцэвіч свой шлях да ведаў у Мазырскай гімназіі, але для сканчэння гімназічнага курса вельмі абачліва перабраўся ў Шаўлі (цяперашні г. Шаўляй) у мясцовую гімназію⁹⁹. Далей месцамі яго навучання былі Санкт-Пецярбург (Пецярбургскі гісторыка-філалагічны інстытут) і Нежын (Нежынскі гісторыка-філалагічны інстытут імя кн. А.А. Безбародкі). У 1879–1892 гг. працаваў выкладчыкам старажытных моў у Першай Кіеўскай гімназіі. З 1892 па 1909 год — экстраардынарны, а потым ардынарны прафесар і заслужаны ардынарны прафесар кафедры рымскай славеснасці ў *alma mater*.

Быў сябрам Гістарычнага таварыства імя Нестара-Летапісца, Кіеўскага аддзялення Таварыства класічнай філалогіі і педагогікі, Гісторыка-філалагічнага таварыства пры Нежынскім гісторыка-філалагічным інстытуце імя кн. А.А. Безбародкі.

Міністрам народнай асветы двойчы, у 1879–1880 і 1889–1890 навучальных гадах, выпраўляўся ў гадавыя камандзіроўкі «з навуковымі мэтамі» ў Францыю, Нямецчыну, Італію.

У 1909–1914 гг. абіраўся гласным Нежынскай гарадской думы.

Віхура рэвалюцыйных падзей адабрала права на пенсію, прымусіла вяртацца да працы, прадаваць кнігі з уласнай бібліятэкі, трымаць кватарантаў. Памёр Іван Турцэвіч восенню 1938 года і быў пахаваны на Грэцкіх могілках у Нежыне¹⁰⁰.

⁹⁷ Петухов, А. В. Турцевичи: из местечковых поповичей в науку / А. В. Петухов // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А: Гуманитарные науки. — 2016. — № 9. — С. 128–133.

⁹⁸ Нежынскі філіял Дзяржаўнага архіва Чарнігаўскай вобласці (далей — НФ ДАЧВ). — Ф. Р-6112, 487 адз. зах. (1876–1934). За ўласнааручнае ўпарадкаванне і вопіс асабістага фонду варта выказаць шчырую падзяку былому дырэктару філіяла Каміле Усеваладаўне Втарушынай. Гл.: Симоненко, В. Вторушина Каміла Всеволодівна // Українські архівісти (XIX–XX ст.): біобібліогр. довідник / упоряд.: І. Б. Матяш (кер.) та ін. — К., 2007. — С. 127–128.

⁹⁹ Мазырская гімназія была рэарганізавана ў прагімназію ў 1873 годзе. Гл.: Памятная книжка Виленского учебного округа на 1874 год. — Вильна : Печатня А. Г. Сыркина, 1874. — С. 45.

¹⁰⁰ Зозуля, С. Иван Григорович Турцевич (1856–1938) / С. Зозуля, О. Морозов // Ніжынська старовина: Науковий історико-культурологічний збірник. — 2006. — Вип. 2(5). — С. 114–120.

Акрамя вялікай колькасці вынікаў яго педагагічнай і навуковай дзейнасці (значная частка апошніх і па сёння не апублікавана) у галіне вывучэння спадчыны Старажытнага Рыма захавалася даволі шмат сведчанняў пра яго прафесарскую штодзённасць. Сярод іх прысутнічаюць беларускія сюжэты. І тое не дзіва, бо Іван Рыгоравіч не мог не прыязджаць да сваякоў на «пабыўку».

Вось, напрыклад, недатаваны ліст вядомага гісторыка і археографа Арсеня Турцэвіча (1848 — пасля 1915): *«Святар Васілевіцкай царквы Леў Сыманавіч¹⁰¹ і Марыя Андрэўна Турцэвічы ласкава просяць Восіпа Рыгоравіча¹⁰² завітаць да іх на вяселле дачкі іх Аляксандры Львоўны і Антона Іванавіча Малішэўскага 9-га чэрвеня 1895 года.*

Р. С. Я цяпер знаходжуся ў Васілевічах і вельмі быў бы рады, калі б і Вы, дарагі Іван Рыгоравіч, знайшлі магчымасць выканаць просьбу майго дзядзькі. Мы маглі б не толькі пагутарыць па душах, але правесці некалькі прыемных дзён сярод гасцінных гаспадароў, якія добра памятаюць слаўныя старыя добрыя часы.

Шчыра любячы Вас Арсень Турцэвіч» (тут і далей пераклад наш. — А. П.)¹⁰³.

Акрамя разавых, эпизадычных выпраў былі і больш трывалыя і рэгулярныя. Пацвярджэнне гэтаму мы знаходзім у паштоўцы ад 26 чэрвеня 1900 г. з г. Прагі ад прафесара-элініста і старэйшага калегі Антона Вячаслававіча Добіяша (1846–1911)¹⁰⁴, у якой ён паведамляе пра выкананне яго просьбы аб набыцці: *«Заўтра будзе выслана на Вашае імя ў г. Мазыр (поштай) 200 гільз Sellier & Bellot 12 кал. вышэйшага гатунку... і такога ж памеру метал. 50 штук. За ўсё сплаціў 8 гульдэнаў і 70 кр. Рэшту вярну Вам у Нежыне. Паштовыя выдаткі павінны будзеце сплаціць вы ў г. Мазыры. Ваш пакорны слуга А. Добіяш»¹⁰⁵.* Тут варта адзначыць, што візіты ў Мазыр былі звязаны з адведваннем сястры Хіёніі Хлябцэвіч і яе сям'і.

Жылі сваякі прафесара таксама і ў наваколлях Мазыра, у в. Тварычаўка. Напрыклад, вось якія весткі адтуль паведамляе старэйшы брат Івана Рыгоравіча Аляксандр у лісце, датаваным 28 кастрычніка 1900 г.: *«...Мы сяк-так цягамся, і мазыране нашыя не жаляцца на якія-небудзь хваробы. Паведамлю Табе цалкам неверагодны выпадак. На днях мы былі ў Мазыры, вярталіся дадому а 9-й вечара, і калі зайшлі ў кухню са двара, то следам за намі невядома адкуль з'явілася твая зніклая Пальма, выказаўшы нам усялякую радасць, якую толькі можа выказаць сабака. Выглядае яна добра, відаць, што была яна на добрым корме і ў руках чалавека, які разумее ў дрэсіроўцы. Але цяпер яна шчэнная, і мы не ведаем, што рабіць: з шчанюкамі няма магчымасці трымаць, кухня*

¹⁰¹ Захапляльную эпапею пра атрыманне фамільнага герба яго сынам Мікалаем гл. электронны рэсурс: <https://gerbovnik.ru/arms/5991.html>. Дата доступу: 23.03.2023.

¹⁰² Відавочна, ліст першапачаткова адрасаваўся малодшаму брату прафесара выкладчыку малявання і чыстапісання 2-й адэскай гімназіі, выпускніку Акадэміі Мастоцтваў Восіпу Рыгоравічу Турцэвічу (1859–?).

¹⁰³ НФ ДАЧВ. Ф. Р-6112, адз. зах. 19, арк. 43–43 адв. За дапамогу ў атрыманні копіяў працываных і іншых дакументаў з г. Нежына аўтар выказвае шчырую падзяку сябру Археаграфічнай камісіі Дэпартамента па архівах і справаходстве Міністэрства юстыцыі Рэспублікі Беларусь, светлай памяці Валянціне Міхайлаўне Лебедзевай.

¹⁰⁴ А.В. Добіяш — бацька слаўтай савецкай медыявісткі, доктара гістарычных навук, прафесара, члена-карэспандэнта АН СССР Вольгі Антонаўны Добіяш-Раждзественскай (1874–1939).

¹⁰⁵ НФ ДАЧВ. Ф. Р-6112, адз. зах. 29, арк. 41–41 адв.

ў нас маленькая, цесная, а трымаць у сталовай ці іншым пакоі зімой суку з шчачнюкамі таксама неймаверна ...»¹⁰⁶.

Досыць злабадзённа, эмацыйна і, на вялікі жаль, па сённяшні дзень актуальна гучыць вершаваны водгук І. Турцэвіча на падзеі рэвалюцыйнага 1917-га ў лісце да прафесара-медыявіста Міхаіла Мікалаевіча Беражкова — «*“Заповіт” Белорусса в Малороссии*». Відавочна, што ўрадлівай глебай для гэтага тэксту стаў аднайменны верш Тараса Шаўчэнкі. Дазволім сабе прывесці твор І. Турцэвіча цалкам на мове арыгінала.

«Заповіт» Белорусса в Малороссии

In necessariis — unitas,
in dubiis libertas,
in omnibus caritas!¹⁰⁷

«Може знайдзецца дівоче
Серце, карі очі,
Шчо заплачуть на ці думы». —
Як умру, то не ховайце
Мене на Украіні!
Буде цяжко лежать мені
Тут як на чужыні...,
Як одуряць стару матір
Нерозумні дзіці,
Шчоб нас кривых відцуравшысь,
Вже зосібна жыці,
Як преславаго Богдана
Зрадніком ославляць,
А на скелі у Софіі
Мазепу поставляць...
От будуць самостійніць
В ліхую годину,
Коли лютий вораг заліз
в Русь, і в Украіну,
И з братамі деляць хату,
як ця загорілась, —
Вже сусідство погорільців
Добре поживілось...
Українська мені мова
— Була не чужая,
Як прііхав ще молодий
Я до цього краю.
Любів мову і чарівні
Пісні цього края, —

¹⁰⁶ НФ ДАЧВ. Ф. Р-6112, адз. зах. 29, арк. 37, 37 адв., 38, 38 адв.

¹⁰⁷ У перакладзе з лаціны «У галоўным — адзінства, у другарадным — воля, ва ўсім — любоў».

У злих людзей таких пісень,
 Думаў я, не мае.
 Прожив тут я за працею
 Літа молодзі,
 Пройшов тут свій ясны півдзень,
 І ўжэ вечеріс.
 Купіў собі стару хату,
 Шоб вік дожываці,
 Щастя Русі і Украіні
 У Бога прохати.
 Жывучи тут я ўсе думаў,
 Шчо жыву з сваімі,
 Аж ось кажуть: це неправда,
 Це жыв я ў чужыні!...
 Украіна так як маты
 Була мені мала,
 А тепер мені ў неі
 Жытця ўжэ постыло.
 Може треба — цяжка будзе! —
 Біженцам вцікаты
 І краіны спокійнішы
 На старісць шукаты?
 Чы ця чорна хмара, може
 Шце й розідзецца
 І братів рідне серце
 Согласно забьецца?
 Тоді жыці і початы
 Хочу на Украіні,
 Тоді будзе мір жывому
 Ёй покій ў домовіні.
 Напішыце, шчо знаеце,
 На мойй могіль,
 А од мене прывіт шырыі
 Украіні міль.
 Пасадыце надо мною
 Сумную яліну,
 пїд нею (кало неі ж)
 Чэравону каліну.

1917 год, октэбры¹⁰⁸

Разам са звесткамі аб выкладанні старажытных моў свайму земляку М.В. Доўнару-Запольскаму, пражыванні ў яго на кватэры падчас ссылкі ў Нежын у 1929–1931 гг. акадэміка Усеўкраінскай Акадэміі навук,

¹⁰⁸ Тэкст прыведзены паводле выдання: Коростыльов, Т. [В.] Духовна едність зі свободою особистості: три тексты профессора І. Г. Турцевича / Т. [В.] Коростыльов // Ніжинська старовина. Ніжинознавчі студії № 5: Збірник регіональної історії та пам'яткознавства. Вип. № 6 (9). — Ніжин, 2008. — С. 174–175.

ураджэнца Берасцейшчыны К.В. Харламповіча (1870–1932)¹⁰⁹, гэтыя дакументальныя сведчанні кажуць пра тое, што Іван Рыгоравіч Турцэвіч не забываў Беларусь і беларусаў, вяртаўся на малую радзіму і лічыў сябе, нягледзячы на сталае жыццё ў Кіеве і Нежыне, беларусам.

Аляксандра Чарнавокая

ПЕРАКЛАД РАМАНА «ЗАЙЗДРАСЦЬ» ЮРЫЯ АЛЕШЫ ЯК ВЫЗНАЧАЛЬНЫ ФАКТ У ТВОРЧАСЦІ ЛУКАША КАЛЮГІ

Лукаш Калюга (сапр. Кастусь Вашына) — адзін з самых адметных беларускіх празаікаў 1920–1930-х гг. Літаратуразнаўцы высока ацэньваюць яго выдатнае пачуццё мовы, арыгінальнасць стылю, рэалістычнасць і непрадзятасць у выяўленні паслярэвалюцыйнага жыцця. Традыцыйна даследчыкі падзяляюць прозу Лукаша Калюгі на два перыяды: да высылкі і ў высылцы. Калі больш дакладна, то ўмоўная мяжа паміж імі — 1932 год — час напісання апошніх «мінскіх» апавяданняў «Цеснаватая куртачка» і «Вам вядомае». Гэтым «пераходным» творам значную ўвагу прысвяціў Яўген Лецка ва ўступным артыкуле да «Твораў» Лукаша Калюгі, выдадзеных у 1992 годзе.

«Цеснаватая куртачка» адрозніваецца ад папярэдніх твораў Лукаша Калюгі стылем, «Вам вядомае» — тэмай. Яўген Лецка разважаў пра гэта з пэўным непаразуменнем, нібы задаючыся пытаннем: чаму так атрымалася? І ў гэтай сувязі трэба адзначыць, што важнай падзеяй, якая абумовіла відавочныя змены ў творчасці пісьменніка, мог быць пераклад рамана Юрыя Алешы «Зайздрасць». Пераклад добрых твораў дапамагае кшталтаваць уласны стыль, засвойваць новыя мастацкія прыёмы, натхняе да творчых пошукаў. І трэба меркаваць, што пераклад «Зайздрасці» быў для Лукаша Калюгі выдатнай пісьменніцкай школай, бо пачынаючы з 1932 года ён відавочна спрабаваў пісаць па-новаму.

Раман «Зайздрасць» быў апублікаваны ў 1927 годзе (часопіс «Красная новь», № 7–9), а ўжо ў 1931 годзе з’явіўся пераклад гэтага твора на беларускую мову, зроблены Лукашом Калюгам. Беларускі пісьменнік цікавіўся тагачаснай рускай і замежнай літаратурай і, цалкам магчыма, узяўся перакладаць раман Юрыя Алешы з уласнай ахвоты. Трэба адзначыць, што гэты твор расійская крытыка сустрэла неадназначна, таму выбар быў досыць рызыкаўным. Але, безумоўна, праца над перакладам была для Л. Калюгі важнай і цікавай. «Зайздрасць» — кніга, якая натхніла і разам з тым прывяла пісьменніка да асэнсавання праблем і супярэчнасцей, якія з кожным годам рабіліся ўсё больш відавочнымі ў савецкім грамадстве. Праз пераклад «Зайздрасці» можна было сказаць вельмі шмат — у пэўным сэнсе гэта быў правакацыйны твор.

Перастварэнне гэтага рамана — адметная з’ява для нашай перакладной літаратуры, бо перакладчык, па-першае, быў выдатным стылістам і, па-другое, добра ведаў мову арыгінала (радыкальнае адрозненне ад перакладаў з падрадкоўніка). Мова Лукаша Калюгі — прадмет захаплення многіх чыта-

¹⁰⁹ Петухов, А. В. Турцевичи... С. 129; Зозуля, С. Иван Григорович Турцевич... С. 116.

чоў: «Выбар слова, інтанацыі, стаўленне слова ў радок у пісьменніка Калюгі па-сапраўднаму беларускія. <...> Кожны сказ гучыць па-беларуску, ён натуральны, гібкі... кожнае слова — жывое, яркае, выразнае», — адзначала Зінаіда Драздова [1, с. 136].

Тое самае тычыцца і перакладу. У беларускім выданні «Зайздрасці» шмат адмысловых слоўцаў: *хітрака* (хітры чалавек) [2, с. 81], *дапраўды* [2, с. 86], *апірак* (апірышча) [2, с. 140], *вар’явацца* (хвалявацца) [2, с. 141], *зненавідзеў* [2, с. 141], *адудзенчыць* (аддзячыць) [2, с. 142], *закануркі* [2, с. 164], *балельнікі* (аматары футболу) [2, с. 190], *аглуздзелы* [2, с. 194]; шмат выказаў, надзвычай арганічных для нашай мовы: *збіць пыху* [2, с. 143], *сесці пораўне* [2, с. 160], *вінаградныя кісткі* [2, с. 194], *памаляванае вішнёвым лакам дрэва* [2, с. 145], *на стале з мутую шклянка* [2, с. 74], *портвэйн зрабіўся на ваду* [2, с. 117], *вецер перасыціхаў* [2, с. 107] і г. д. Кожны, хто любіць мову 1920-х гг., тым больш мову Л. Калюгі, ацэніць вартасці гэтага перакладу.

Якія змены адбыліся ў творчасці Лукаша Калюгі пасля працы над перакладам? Ці стала яго творчая манера больш блізкай да творчасці Юрыя Алешы? Каб знайсці адказы на гэтыя пытанні, уважліва перачытаем старонкі з артыкула Я. Лецкі, прысвечаныя супастаўленню твораў Л. Калюгі да высылкі і ў высылцы, да 1932 года і пасля. Гэтыя непрадзўжаныя, аб’ектыўныя назіранні будуць падставай для больш шырокіх высноў, якія тычыцца перакладу рамана «Зайздрасць» як важнага факта ў творчай біяграфіі Л. Калюгі.

Найперш Яўген Лецка адзначаў, што пачынаючы з апавядання «Цеснаватая куртачка» **змяняецца эмацыйны лад твораў** Лукаша Калюгі: малады аўтар пачынае пісаць лірычна. Раней пісьменнік займаў пазіцыю «бясстраснага апавядальніка» [3, с. 25], які стрымана і лаканічна (хутчэй іранічна, чым прачула) апісваў пэўную сітуацыю ці стан героя. У згаданым апавяданні выяўляецца «стаўленне больш эмацыянальна трапяткое, непасрэднае» [3, с. 25], а творы, напісаныя ў высылцы, — «надзвычай эмацыянальныя, душэўныя» [3, с. 28]. З аднаго боку, гэта тлумачылася кардынальнай зменай жыццёвай сітуацыі, з іншага боку, значную ролю мог адыграць і літаратурны досвед, атрыманы ў час працы над перакладам, асэнсаванне цэнтральных ідэй рамана Ю. Алешы.

«Зайздрасць» — твор «надзвычай шчыры» [4, с. 195]. Па сутнасці, у гэтым рамане здольнасць жыць пачуццямі і ўражаннімі як уласціvasць дарэвалюцыйнай эпохі супрацьпастаўлялася правільнаму, лагічнаму, рацыянальнаму светаўспрымання, што культывавалася ў савецкі час. Людзі адметныя, здольныя жыць пачуццямі, нават жарсцямі паўстаюць у «Зайздрасці» мізэрнымі, часам смешнымі, але больш сапраўднымі і шчырымі, чым будаўнікі новага грамадства. Адрозненні ў светаўспрымання паміж «былымі» і «новымі» людзьмі выразна абмалёўваліся ў рамане, і цалкам верагодна, што сімпатыі перакладчыка, як і аўтара, былі на баку першых, што ў пэўнай ступені магло прадвызначыць і змены ў творчай манеры Лукаша Калюгі.

Што да «бясстраснага апавядальніка», то тут трэба звярнуць увагу на яшчэ адну змену. У «Зайздрасці» выразна выяўляецца індывідуальнасць аўтара, гэта ўнікальны погляд на супярэчнасці эпохі. Паводле суб’ектна-апавядальнай структуры мастацкага тэксту «Зайздрасць» — раман з «аб’ектыўным» апавядальнікам, а большасць твораў Лукаша Калюгі, напісаных да высылкі, — аповеды, дзе з пункту гледжання вяскоўца апісваюцца цікавыя

асобы і адметныя здарэнні («Баркаўцы — добрая вёска...», «Краўцы і чаляднікі», «Трахім — штучны чалавек» і інш.). Пасля працы над перакладам Лукаш Калюга змяняе падыход да выяўлення рэчаіснасці. Аповесці «Утрапенне», «Дзе косці мелюць», «Зоры Вам вядомага горада», як і раман «Зайздрасць» — творы з аўктарыяльным апавядальнікам. Нават у рамане «Пустадомкі», які мае форму аповеду, апавядач — не звычайны селянін, носьбіт народнага светапогляду, а чалавек інтэлектуальны, назіральны, які мае ўласны, адмысловы пункт гледжання. У адрозненне ад папярэдніх рэчаў, у «творах з-за крат» голас аўтара гучыць больш выразна, ярчэй выяўляецца аўтарская індывідуальнасць, што робіць іх асабліва каштоўнымі для сучаснага чытача.

Пачынаючы з апавядання «Вам знаёмае» Лукаш Калюга асвойваў новую культурную прастору, адкрываў для сябе новыя локусы, пісаў ужо не толькі пра вёску, але і пра **гарадское жыццё**. У дачыненні да гэтага апавядання Яўген Лецка адзначаў, што, магчыма, праз зварот да паказу гарадской рэчаіснасці «мова і стыль твора ў параўнанні з ранейшымі апавяданнямі беднаватыя і паснаватыя, пазбаўленыя адценняў, таноў і фарбаў» [3, с. 26]. Але цяжасці былі пераадольныя, у «творах з-за крат», як піша Я. Лецка, Л. Калюга ўжо паспяхова «асвойваў новыя тэмы і жыццёвыя пласты» [3, с. 28]. І тут нельга не адзначыць, што пераклад рамана Юрыя Алешы (твора цалкам пра гарадское жыццё) быў для Лукаша Калюгі выдатным моўным практыкаваннем. У рамане выкарыстоўвалася лексіка з розных тэматычных палёў: спорт, будаўніцтва, харчовая вытворчасць, і Л. Калюга, здаецца, абсалютна свабодна знаходзіў у беларускай мове патрэбныя словы ды выразы. Натуральна, пасля гэтай працы можна было дастаткова ўпэўнена звяртацца да гарадскога матэрыялу. Так, датычна аповесці «Зоры Вам вядомага горада» Я. Лецка адзначаў: «...арганічная для вясковых твораў праява моўна-стылёвая плынь не засталася нязменнай, а набыла характэрныя гарадскія асаблівасці, забруіла новымі колерамі, але не страціла актуальнасці, засталася такой жа па-беларуску арганічнай, як і творы пра вёску» [3, с. 29].

Такім чынам, неўзабаве пасля працы над перакладам Лукаш Калюга звярнуўся да новых тэм і адначасова **ўдасканальваў свой стыль**. Раней — «досыць шырокая, ад побыта-рэалістычнай да метафарычна-міфалагічнай, амплітуда пошукаў» [3, с. 28], цяпер — «стылёва адназначны, цэласны <...> быццам знаходзіць сябе ў сінтэтычным, калі мець на ўвазе папярэднія пошукі, стылі, дзе рэальны чалавек выяўляе сваю сутнасць праз ёмістае, метафарычнае слова, а канкрэтныя жыццёвыя сітуацыі набываюць такую эмацыянальную скандэнсаванасць, што ўздываюцца да сімвала» [3, с. 28]. На думку Яўгена Лецкі, **сімвалічнасць** — унутрана арганічная якасць творчасці праява [3, с. 31]. У прозе 1927–1931 гг. сімвалічнасць «спалучалася, ці, дакладней, выяўляла сябе праз амаль натуралістычнае адлюстраванне жыцця ў быццам адэкватнай яму форме. У творах, напісаных у зняволенні, пісьменнік нібыта ўзвысіўся над добра яму вядомым жыццёвым матэрыялам, паглядзеў на яго здалёку, пранікаючы ў найбольш істотны сэнс» [3, с. 31]. Лукаш Калюга «імкнуўся ўлавіць тое галоўнае, вызначальнае, што ўласціва было чалавеку, грамадству, лёсу народа» [3, с. 31].

Тут нельга не згадаць ізноў раман «Зайздрасць». Гэты твор яскрава адрозніваўся ад «вясковай» прозы Л. Калюгі сваёй канцэптуальнасцю, узроўнем асэнсавання рэчаіснасці. Раман Ю. Алешы — пра адвечнае непара-

зугенне паэта і натоўпу, пра супрацьстаянне старога і новага свету. Асэнсаванне грамадска-палітычнай сітуацыі, экзістэнцыйных праблем і для Лукаша Калюгі паступова робіцца больш важным за бытапісальніцтва, выяўленне адметнасцей сялянскага светапогляду, вясковага ладу жыцця. Ён пачаў пісаць больш ёміста ісэнсоўна, надаваць большую ўвагу вобразам-матывам і мастацкім дэталям. Пісьменнік звярнуўся да адлюстравання эпохі, цэнтральная тэма яго «твораў з-за крат» — тая самая, што і ў рамане «Зайздрасць»: знішчэнне, руйнаванне блізкага, традыцыйнага свету, з'яўленне новых тыпаў людзей, якія не выклікаюць сімпатыі.

«Няма панюў. І толькі тае бяды! І не трэба. Але няўжо канечне, каб і нашае з вамі адметнасці не было?» [3, с. 524] — задаецца пытаннем Зэнка, чытаючы старажытны акт са Статута Вялікага Княства Літоўскага са знакамітым вершам Яна Казіміра Пашкевіча пасля размовы з суседкай пра высланага аднавяскоўца (аповесць «Утрапенне»).

«Нашая з вамі адменнасць» — адна з цэнтральных тэм і ў рамане «Зайздрасць». Юрый Алеша выразна паказаў, што мэта савецкай улады — уніфікаваць людзей, выкрасліць з жыцця недазволена мары, памкненні, пачуцці, перамагчы індывідуалізм. Гэтаксама ў «Пустадомках» і «Утрапенні» новы час паўстае пагрозай традыцыйнаму ладу жыцця, у якім было сваё хараство, дзе кожны чалавек быў адметным і самавітым. Калі да высылкі Лукаш Калюга пісаў пра адметнасць беларускай вёскі, то цяпер піша пра пачатак яе знішчэння.

Пра тое, што раман Юрыя Алешы меў безумоўны ўплыў на творчасць Лукаша Калюгі, можна меркаваць па шэрагу «невывадковых супадзенняў» **на ўзроўні вобразаў і сюжэтаў.**

Так, калі ў «Зайздрасці» адным з сімвалаў мінулага жыцця была старая падушка, на якой спала Валя, то ў рамане «Пустадомкі» такім сімвалам стаў ясёк — невялікая пасажная падушка, якую мела ў сваёй хаце кожная вясковая дзяўчына. *«Ці ў аднае дзяўчыны ў нашым краі мяне не счакаецца пасажная падушка, на якую схілю з дарогі змораную галаву! Але ў Стэфкі — ты памятаеш? — ясёк... Маленькі такі, недасяжны — на самым версе... Можна, і на ім давядзецца адпачыць, бо далёкаму госцю — усё найлепшае»* [3, с. 456], — пісаў у лісце перасяленец Марка свайму «гарадскому» брату.

Яшчэ больш відавочны ўплыў рамана «Зайздрасць» (а разам з ім і «Паэмы пра робата» Сямёна Кірسانава) у аповесці «Зоры Вам вядомага горада».

У жніўні 1935 года Лукаш Калюга даведаўся, што яго каханая Ніна выйшла замуж і нарадзіла дачку. Лісты, напісаныя ў той час, дазваляюць зразумець, як складана было Кастусю: ён дакараў каханую, але не хацеў яе крыўдзіць, разумеў, што трэба трымацца годна, усведамляў незваротную страту і разам з тым цепліў у душы кволае спадзяванне... Ён нібыта да канца не верыў у тое, што адбылося, і напісаў (ці, хутчэй, накідаў) невялікую аповесць, дзе вырашыў праблему дачыненняў з Нінай вельмі адмысловым чынам.

У гэты твор патрапілі некаторыя ідэі з лістоў Лукаша Калюгі (напрыклад, пра залішнюю арыгінальнасць [3, с. 500 і 580]); амаль даслоўна перайшлі асобныя тэкставыя фрагменты (пра мару высока пагайдаць дачушку сваёй каханай і атрымаць «дзіцячую мокрую “буську”» [3, с. 496 і 583], пра спатканні на Сузор'і Воз [3, с. 485 і 588]). У творы таксама прысутнічаюць рэмінісцэнцыі да рамана «Зайздрасць» і алузіі на «Паэму пра робата» Сямёна Кірсанова.

Згадаем, што ў «Зайздрасці» два цэнтральныя героі: Андрэй Бабічаў і Мікалай Кавалераў. Андрэй Бабічаў — паспяховы, бадзёры, правільны будаўнік новага савецкага грамадства. Кавалераў — «малады, але ўжо недалучны інтэлігент» [4, с. 198], неўратычны, мройны, няздатны да рэальнай працы. Самалюбства і падазронасць спалучаюцца ў асобе Кавалерава са здольнасцю тонка і паэтычна ўспрымаць свет. Але ў 1920-я гг. савецкай краіне патрэбны «працоўныя рукі, цвярозае, пазітыўнае мысленне, працаздольнасць і энтузіязм» [5, с. 19], адсюль балючае перажыванне Кавалеравым сваёй «непатрэбнасці» і «адкінутасці». Галоўнае адрозненне паміж героямі ў тым, што «Бабічаў бачыць свет, як набор прадметаў і фактаў, а Кавалераў — як чараду вобразаў і ўражанняў» [4, с. 199].

Бабічаў для Кавалерава — аб'ект нянавісці, пагарды, зайздрасці, захаплення, прагі ўвагі, рэўнасці і крыўды. Адмоўныя пачуцці да Бабічава чаргуюцца ў Кавалерава са страхам назаўсёды страціць зычлівасць свайго апекуна, які хоча дапамагчы яму наладзіць жыццё.

Па сутнасці, «Зоры Вам вядомага горада» — расповед пра такіх самых людзей: з аднаго боку — творчая моладзь, з іншага — Трэці (або Янка Брацькавіч), правільны кіраўнік, які «аднекуль з-пад Масквы проста гатовы быў прысланы сюды загадваць» [3, с. 494] і «паводзіўся з людзьмі вельмі ўладарна, як паводзяцца ў заваяванай краіне» [3, с. 494].

Алесь — творчы чалавек, ён вучыцца ў мастацкім тэхнікуме, выдатна малюе. Зарабляе тым, што робіць вокладкі для кніг. Яго каханая Алена спрытна спаганяе ў выдавецтве авансы і неўзабаве робіцца жонкай Трэцяга, які «загдаваў аддзела афармлення кніг» [3, с. 493], быў больш паспяховым і забяспечаным у параўнанні з маладым мастаком.

Мажны, моцны, здаровы Бабічаў выклікае ў Кавалерава адначасна антыпатыю і захапленне. Трэці паводле разгорнутага апісання вельмі падобны да Бабічава: ён «прыгожы геаметрычным нейкім прыгаством» [3, с. 493], «няма ў яго ніякіх заган — ва ўсім прапорцыя» [3, с. 494]. Алесь зайздросціць Трэцяму і адначасова захапляецца («а далей відаць былі валасатыя панібрацкія грудзі. На іх пазіраў Алесь як на цуд» [3, с. 495]). Да гэтага дадаецца адчуванне ненатуральнасці заўсёды правільнага, прыгожага загадчыка: «Малады яшчэ, а ўжо бародку меў, як у правадыроў якіх — клінком. <...> Твар яго не багат быў на адценні: ўсяго толькі дабраякасная сур'ёзнасць і аптымістычная, абавязковая для ўсіх газетных фатаграфій, усмешка па чарзе праходзілі па ём, а так — нічога лішняга!..» [3, с. 494].

Такое самае адчуванне штучнасці героя знаходзім у рамане «Зайздрасць». Усе захапляюцца Бабічавым і не вераць, што могуць стаць падобнымі да яго, гэта чалавек-прыклад, узорны кіраўнік. І ў самы кульмінацыйны, пікавы момант (шпацыр па аэрадроме), калі Кавалераў знаходзіцца амаль у стане панічнай атакі, Бабічаў падаецца яму фальшывым, неспраўднёным чалавекам: «*Ня памятую, ці заплюшчыў я вочы, але калі заплюшчыў, дык, ва ўсякім разе, самае галоўнае яшчэ ўправіўся ўбачыць. Твар Бабічава павярнуўся да мяне. Адну дзесятую долю секунды ён быў да мяне абярнуты. Вачэй ня было. Дзьве бляшкі ягонага пэнснэ тупа, як жывое срэбра, мяняліся. <...> Так мне здалося, што я сплю. І самае страшнае ў тым сне было тое, што Бабічава галава павярнулася да мяне на нярухомым тулаве, на ўласнай восі, як на шрубце. Ягоныя плечы аставаліся непавернутымі*» [2, с. 58]. У час гарачай спрэчкі

Андрэя Бабічава з братам Іванам аўтар уводзіць такую самую дэталю: «Тут Іван ня ўбачыў братніх вачэй, — убачыў Іван усяго зьзяньне шклячкоў» [2, с. 116].

Тое самае адбываецца ў «Зорах...»: Трэці ў фінале нібыта памёр ад разрыву сэрца, калі даведаўся, што яго пакінула жонка (бо «ў яе ніякіх пачуццяў няма да Трэцяга» [3, с. 496]). Але калі Трэцяга анатамавалі, то высветлілі, што гэта робат — «зверху сінтэтычны каўчук найярвейшага гатунку, а далей алюміній і іншы лёгкі метал» [3, с. 498]. Гэта не сапраўдны чалавек, а значыць праблема няма, праблема здымаецца: супернік — робат, можна адсунуць яго, забыцца на прыкрае здарэнне і жыць далей разам з каханай. Вобраз Трэцяга вельмі цікавы ў аспекце даследавання грамадска-палітычнай тэмы ў прозе Лукаша Калюгі, але для нас у гэтым выпадку істотны відавочны ўплыў рамана «Зайздрасць» на творчасць пісьменніка.

Безумоўна, Бабічаў з рамана «Зайздрасць» — такі жывы, у нечым супярэчлівы чалавек. Ідэя зрабіць суперніка робатам з'явілася ў Л. Калюгі пад уплывам яшчэ аднаго твора — «Поэмы о роботе» С. Кірسانова (1934). Радкі з гэтай паэмы: «Железные поют и плачут люди, / Хватаясь за сердца» — сталі эпиграфам да раздзела «Смерць робата».

Цікава, што ўжо ў першай страфе паэмы настойліва падкрэсліваецца «мужчынская» прывабнасць робатаў: «Уже на пижонов / не смотрят скромницы, / строгие жены / бегут — познакомится ... / никто не мечтает / о губкуманике, / всех сводит с ума / металлический куб, / кольчуг — алюминий / и хромистый никель / и каучук нелукавящих губ» [6].

Увогуле ж у паэме апісваецца паспяхова праца робатаў на карысць людзей (што магчыма толькі ў прагрэсіўнай, «правільнай» савецкай краіне). У аповесці Лукаша Калюгі ацэнка кіраўнікоў, якія паводле знешнасці, паводзін і ўчынкаў амаль не адрозніваюцца паміж сабой, дыяметральна супрацьлеглая. Правільны, уладны, да дробязей прадказальны Янка Брацькавіч — антыпод маладых творцаў, шчырых, натхнёных, свабодных і таварыскіх.

Такім чынам, сістэма персанажаў аповесці «Зоры Вам вядомага горада», і ў прыватнасці распрацоўка вобраза Трэцяга, дазваляе заўважыць паралелі з раманам «Зайздрасць». Пэўна, што калі Кастусь Вашына быў у роспачы ад ліста Ніны і зноў і зноў думаў пра разбітае каханне, то паэма «Смерць робата» разам са згаданымі эпізодамі з рамана «Зайздрасць» падказалі пэўнае выйсце — прынамсі, у мастацкім творы.

Безумоўна, гэты артыкул давядзецца завяршыць звычайнай канстатацыяй, што на падставе аналізу мастацкіх тэкстаў, выяўлення пэўных заканамернасцей і тэндэнцый немагчыма канструяваць гісторыю з'яўлення твораў, і, калі не захавалася сведчанні на гэты конт, напісаных аўтарам ці яго блізкімі людзьмі, здагадкі літаратуразнаўцаў так і застануцца гіпотэзамі. Немагчыма дакладна вызначыць ступень уплыву перакладу «Зайздрасці» на творчасць Лукаша Калюгі. Але, аб'ектыўна, пасля працы над перакладам у творчасці пісьменніка адбыліся прыкметныя змены, і спасылкі на артыкул Яўген Лецкі — даследчыка назіральнага і непрадзятага — з'яўляюцца тут важным аргументам. Пачынаючы з 1932 года творы Л. Калюгі робяцца больш лірычнымі, узнёслымі, паэтычнымі. Пісьменнік знаходзіць свой стыль, піша больш ёміста і лаканічна і ўжо не арыентуецца выключна на форму аповеду. У «творах з-за крат» аўтар больш інтэлектуальны, гэта чалавек прыватны, а не «апавядач з народу». Лукаш Калюга звяртаецца да выяўлення

гарадскога жыцця, адкрывае новыя тэмы і праблемы. Ад захаплення побытам, адметнасцю сялянскага жыцця ён пераходзіць да больш канцэптуальнага адлюстравання эпохі.

Было б няправільна сцвярджаць, што змены ў творчасці Лукаша Калюгі адбыліся пад уплывам рамана Юрыя Алешы — хутчэй, выбар твора для перакладу адпавядаў агульнаму кірунку развіцця пісьменніка, яго зацікаўленням і прыярытэтам. Але, безумоўна, пераклад «Зайздрасці» быў добрай практыкай, якая значна пашырыла літаратурны досвед беларускага аўтара.

Дзякуючы адметнаму, крытычнаму погляду Лукаша Калюгі на савецкае жыццё, які выяўляецца ў яго прозе пасля працы над перакладам, мы маем унікальныя творы, прысвечаныя тагачасным праблемам. Складана назваць іншыя прыклады беларускай мастацкай прозы 1920 — пачатку 1930-х гг., дзе ёсць такія праніклівы і шчыры роздум пра час, пра сваё пакаленне ў гэтым часе. І пераклад рамана «Зайздрасць», безумоўна, быў важнай перадумовай з’яўлення такіх арыгінальных твораў, як раман «Пустадомкі», апавесці «Утрапненне», «Дзе косці мелюць» і «Зоры Вам вядомага горада».

Спіс літаратуры

1. **Драздова, З. У.** *Творчасць А. Мрыя і Л. Калюгі / З. У. Драздова.* — Мінск : Бел. навука, 1997. — 143 с.
2. **Алеша, Ю.** *Зайздрасць / Ю. Алеша ; пер. Л. Калюгі — Менск : БДВ, 1931. — 204 с.*
3. **Калюга, Л.** *Творы: раман, апавесці, апавяданні, лісты / Л. Калюга.* — Мінск : Мастацкая літаратура, 1992. — 607 с.
4. **Подольский, Н.** *Тяжкое бремя интеллигентности / Н. Подольский // UNIVERSUM : Вестник Герценовского университета. — 2013. — № 1. — С. 191–205.*
5. **Касаткина, К.** *Тип «подпольного человека» в романе Ю. К. Олеша «Зависть» / К. Касаткина // Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина. — 2015. — С. 17–25. — Рэжым доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/tip-podpolnogo-cheloveka-v-romane-yu-k-oleshi-zavist>. — Дата доступу: 03.04.2019.*
6. **Курсанов, С.** *Фантастические поэмы и сказки (1927–1964) / С. Курсанов. — Т. 2. — CoolLib [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: <https://coollib.net/b/259309/read>. — Дата доступу: 02.02.2019.*

Наталля Пыско

ТЭКСТЫ ІВАНА НАВУМЕНКІ, ВЫЯЎЛЕННЫЯ Ў БДАМЛМ (З ГІСТОРЫІ ВЫДАННЯ ЗБОРУ ТВОРАЎ ПІСЬМЕННІКА Ў 10 ТАМАХ)

Падрыхтоўка да друку першага навукова каментаванага Збору твораў Івана Навуменкі ў 10 тамах (2012–2017) запатрабавала ад аўтарскага калектыву, які працаваў над выданнем, грунтоўнага вывучэння фондаў бібліятэк, музеяў, архіваў, перадусім Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ), дзе створаны асабісты фонд І. Навуменкі. Матэрыялы, што захоўваюцца ў гэтым фондзе, а таксама ў некаторых іншых фондах БДАМЛМ, дапамаглі не толькі паглыбіць веды пра спадчыну народнага пісьменніка, зазірнуць у творчую лабараторыю майстра, але і раскрыць ма-

лавядомыя старонкі яго біяграфіі, мастацкай, навуковай, грамадскай дзейнасці, яшчэ больш наблізіцца да спасціжэння яго асобы. Сярод матэрыялаў БДАМЛМ асабліваю каштоўнасць для даследчыкаў маюць тэксты І. Навуменкі, якія раней не публікаваліся і былі прэзентаваныя ўпершыню ў дзесяцітомніку пісьменніка. Спынімся на некаторых з іх, а менавіта на тых, што ўвайшлі ў апошні том выдання.

Так, цікавай знаходкай стаў датаваны 1977 годам тэкст (аўтограф) пад назвай «Адказ на пытанні анкеты, прапанаванай А.М. Адамовічам» (ф. 495, воп. 1, адз. зах. 218, арк. 1–11). Заўважым, адметнасць анкеты як жанру ў тым, што аўтар пытанняў непасрэдна не кантактуе з анкетаваным і гэта выключае яго ўплыў на характар адказаў. Чалавек, які запаўняе анкету, застаецца з ёй сам-насам, што дае магчымасць засяродзіцца, падумаць, адказаць на пытанні максімальна поўна і праўдзіва. Менавіта такія, абдуманая, глыбокія, шчырыя, адказы дае Іван Навуменка на пытанні анкеты, прапанаванай яму Алесем Адамовічам. Апошні часткова выкарыстаў гэтыя адказы пры напісанні прадмовы да кнігі І. Навуменкі на рускай мове «Тополя нашей юности» (1978). Цяпер жа яны ўпершыню апублікаваныя цалкам. Усе пытанні А. Адамовіча тычацца жанру апавядання: яго тагачаснага стану, значэння, якое яно мае ў творчасці анкетаванага, асноўных тэм, праблем, гісторыі напісання асобных твораў. 3-пад п'яра І. Навуменкі выходзяць грунтоўныя, відавочна даўно ім вынашаныя думкі. Пospех апавядання пісьменнік звязвае з перыядамі значных змен грамадскай атмасферы і псіхалогіі, што паспрыяла з'яўленню ў тым ліку і яго першых твораў, народжаных пасля XX з'езда КПСС. І. Навуменка дае трапныя характарыстыкі творчасці любімых аўтараў. У прыватнасці, гаворачы пра Кузьму Чорнага, заўважае, што апавяданне было для пісьменніка ў значнай меры «разведкай» для пазнейшых раманаў. Фактычна гэта была і «самахарактарыстыка» анкетаванага, бо ўжо ў адказе на чарговае пытанне ён сцвярджае: *«Раманы былі мне падказаны апавяданнямі»*. І прыводзіць у прыклад гісторыю стварэння рамана «Сасна пры дарозе» (1962), які ўзнік з задумы апавядання «Штуцпункт № 16». Тут жа І. Навуменка робіць важныя прызнанні аб спецыфіцы сваёй творчай працы: *«Аповяданне для мяне заўсёды пачыналася з настрою. Настрой — як музыка. Яна пачынала гучаць у глыбіні істоты, потым усплываў які-небудзь факт, нараджаўся, так сказаць, імпульс да творчасці. Многія апавяданні былі так напісаны»*.

У 10-м томе Збору твораў І. Навуменкі ў раздзеле «Выступленні» ўпершыню апублікаваныя наступныя тры тэксты, выяўленыя ў БДАМЛМ: [Таварышы дэпутаты!..] (1976, машынапіс; ф. 495, воп. 1, адз. зах. 189, арк. 1–5), [Паважаныя таварышы!..] (1981, машынапіс; ф. 495, воп. 1, адз. зах. 198, арк. 1–5), [Дарагія таварышы!..] (1982, машынапіс; ф. 495, воп. 1, адз. зах. 201, арк. 1–6). Першы з іх — выступленне на сесіі Мінскага абласнога Савета дэпутатаў. У цэнтры ўвагі І. Навуменкі — праблемы духоўнага росту чалавека, павышэння яго культурнага развіцця, далучэння да найлепшых здабыткаў мастацтва. Пісьменнік дае справаздачу аб сустрэчах літаратараў з працоўнымі, аб правядзенні юбілейных вечарын і выстаў, прыводзіць статыстычныя дадзеныя пра працу Мінскага аблкінігагандлю, продаж кніг на душу насельніцтва, зваротнасць беларускай кнігі ў бібліятэках, дзейнасць кінаўстановак, прагляд мастацкіх фільмаў. За дакладнымі звесткамі, красамоўнымі лічбамі

паўстае неабьякаваць стаўлення І. Навуменкі — дэпутата Мінскага абласнога Савета дэпутатаў да сваіх абавязкаў народнага абранніка. Гэта прамова, а таксама два іншыя згаданыя вышэй выступленні — на гадавым сходзе аддзялення грамадскіх навук АН Беларусі (1981) і на ўрачыстай вечарыне, прысвечанай 70-годдзю Максіма Танка (1982), — у значнай меры выклікаюць цікавасць як дакументы эпохі. Яны сведчаць пра тое значэнне, якое надавала пісьменнікам грамадства, пра тую ролю, якую адыгрывалі ў яго жыцці вялікія творчыя асобы, нарэшце, пра самую атмасферу часу, калі мастацкая культура, і літаратура ў прыватнасці, была «магутнай ідэйнай зброяй партыі і народа». Так, адзначаючы як несумненнае дасягненне правядзенне Інстытутам літаратуры імя Янкі Купалы, дырэктарам якога ён працаваў у 1973–1982 гг., канферэнцый, прысвечаных 500-гадоваму юбілею Міколы Гусоўскага і 300-гадоваму — Сімяона Полацкага, гаворачы пра набліжэнне 500-годдзя з дня нараджэння Ф. Скарыны, у справаздачы на сходзе аддзялення грамадскіх навук І. Навуменка канстатуе: *«Не сакрэт, што ў свеце яшчэ ёсць сілы, якія свядома ці несвядома прыніжаюць славянскія культуры, як і гістарычную ролю славянскіх народаў. Уздымаючы, паказваючы ў сапраўдным гістарычным, культурным, мастацкім святле такіх выдатных дзеячаў, як Мікола Гусоўскі, Сімяон Полацкі, Францыск Скарына, мы гэтым самым не толькі выходзім пачуццё патрыятызму, гордасці за сваю зямлю, народ у нашых суайчыннікаў, але і даем ідэалагічную водпаведзь ідэйным праціўнікам»*. Безумоўна, у гэтых словах адбілася даніна часу, калі існаваў выразны падзел на два светы, з іх непрымірымымі супярэчнасцямі. Аднак тут выказана і вельмі важная для І. Навуменкі думка — пра веліч славянскай культуры, пра адзінства славянскіх народаў.

Плёнам навуковай дзейнасці І. Навуменкі былі не толькі выступленні, артыкулы, манаграфіі, але і водзвывы на дысертацыі, якія афіцыйна не друкуюцца, а зачытваюцца падчас абароны і захоўваюцца ў асабістых справах суіскальнікаў навуковай ступені. У фондзе пісьменніка ў БДАМЛМ знаходзяцца чатыры ўзоры гэтага жанру, якія і ўвайшлі ў 10-томны Збор твораў. Першае, што звяртае на сябе ўвагу, калі знаёмішся з гэтымі тэкстамі, — надзвычайная дасведчанасць вучонага, прычым не толькі ў галіне літаратуразнаўства, грунтоўнае веданне прадмета дысертацыі, індывідуальны падыход да асобы аўтара навуковай працы. Так, водзыў на доктарскую дысертацыю Паўла Дзюбайлы «Современный белорусский роман» (машынапіс; ф. 495, воп. 1, адз. зах. 309, арк. 1–10), які датуецца 1971 годам, уяўляе з сябе своеасаблівы навукова-творчы дыялог з суіскальнікам. І. Навуменка не проста дае характарыстыку рабоце, але і дзеліцца сваім поглядам на беларускі раман 1955–1970 гг., асаблівасці ўсёй айчыннай прозы таго перыяду, на само паняцце сучаснасці мастацкага твора. Уважліва, добразычліва і ў той жа час крытычна, уступаючы ў некаторых месцах у палеміку з дысертантам, прачытвае І. Навуменка ўсе раздзелы навуковай працы. Па зробленых ім заўвагах, расстаўленых акцэнтах складваецца цэласнае ўяўленне як пра саму працу, так і пра адметнасць беларускай раманістыкі і стан літаратуразнаўчай думкі таго часу.

Знаўцам не толькі беларускай літаратуры, але і айчыннага кіно паказвае І. Навуменку датаваны 1975 годам водзыў на доктарскую дысертацыю Еўфрасінні Бондаравай «Проблемы белорусского киноискусства и печать»

(аўтограф; ф. 495, воп. 1, адз. зах. 310, арк. 1–12). (Дарэчы, у прыватным архіве нашчадкаў пісьменніка захоўваецца ліст ад прарэктара БДУ В. Івашына да І. Навуменкі з просьбай выступіць афіцыйным апанентам па гэтай дысертацыі.) У водзыве даецца вельмі высокая ацэнка суіскальніцы навуковай ступені, Е. Бондарава называецца самым аўтарытэтным даследчыкам беларускага кіно. Іван Навуменка пагаджаецца з ёй, што плённыя тэндэнцыі кінамастацтва рэспублікі, найвышэйшыя моманты яго ўзлёту звязаны з патрыятычнай тэмай, паказам гераізму народа ў Вялікую Айчынную вайну. У той жа час, звяртаючы ўслед за даследчыцай увагу на тое, што айчыннае кіно не можа пахваліцца асаблівымі поспехамі ў адлюстраванні сучаснага дня краіны, І. Навуменка робіць ёй заўвагу ў недастаткова глыбокай пастаноўцы пытання, у чым прычыны такога зацяжнага крызісу, у адсутнасці канцэнтрацыі на ўсіх яго аспектах. Аўтар водзыву падкрэслівае, што праблемай нумар адзін для беларускага кіно Е. Бондарава лічыць мастацкую якасць сцэнарыя, то бок драматургіі, літаратурнай асновы. І тут ён таксама слухна папракае дысертантку ў тым, што яна недастаткова завастрыла ў працы пытанне, чаму кінастудыя «Беларусьфільм» выпускае так многа «сярэдніх» і няўдалых фільмаў і так мала такіх, якія можна назваць добрымі і выдатнымі. Вядомы адказ — слабыя сцэнарыі — выклікае натуральнае неўразуменне: *«Але чаму яны слабыя, калі сённяшняя беларуская літаратура з’яўляецца адным з лепшых, перадавых атрадаў літаратуры ўсесаюзнай?»* Як бачым, дзякуючы зацікаўленаму, небесстаронняму падыходу І. Навуменкі да дысертацыйнай працы яна становіцца падставай для абмеркавання не столькі вузкапрафесійных кіназнаўчых момантаў, колькі надзённых, часам крызісных з’яў у беларускім кіно. Застаецца толькі шкадаваць, што пастаўленыя дысертанткай і адзначаныя ў водзыве на яе працу, а то і заглыбленыя І. Навуменкам яшчэ ў другой палове мінулага стагоддзя праблемы, якія тычацца беларускага кінамастацтва, найперш ігнаравання яго прадстаўнікамі дасягненняў айчыннай літаратуры, застаюцца актуальнымі і сёння.

Магчымасцю весці гаворку не толькі пра саму навуковую працу, але і пра забытыя на той час старонкі беларускага літаратуразнаўства стаў для І. Навуменкі напісаны ў 1981 годзе водзых на кандыдацкую дысертацыю Антаніны Шалемавай «Станаўленне класічных асноў беларускай паэзіі» (аўтограф; ф. 495, воп. 1, адз. зах. 312, арк. 1–5). Адзначыўшы выдатную тэарэтычную падрыхтоўку суіскальніцы, тое, што яна добра выканалала пастаўленую задачу — асэнсаваць уплыў ідэйна-мастацкіх традыцый пушкінскай спадчыны на творчасць класікаў айчыннай паэзіі, аўтар водзыву тым не менш робіць А. Шалемавай істотную заўвагу. А менавіта — ігнараванне прац даследчыкаў 1920-х гг. І. Замоціна, Я. Барычэўскага, А. Вазнясенскага, М. Пятуховіча, якія першымі *«ўказалі на арганічную блізкасць лепшых узораў беларускага мастацкага слова да шэдэўраў рускай класічнай літаратуры XIX стагоддзя»*. Зрэшты, І. Навуменка тлумачыць гэтае ігнараванне аб’ектыўнымі прычынамі. Не гаворачы непасрэдна пра лёс рэпрэсаваных вучоных, ён з жалем зазначае, што іх імёны былі выкраслены з навуковага ўжытку, а іх працы невядомыя новым пакаленням літаратуразнаўцаў. *«Усім нам варта прыкласці намаганні, каб аднавіць традыцыю, уважліва вывучыць і ўзважыць усё пераходзячае і каштоўнае, што ёсць у галіне вывучэння беларуска-рускага*

мастацкага яднання», — так падагульняе свае развагі пра пачынальнікаў айчыннай навукі аб літаратуры І. Навуменка. Нагадаем, што гэтыя словы прагучалі ў 1981 годзе, і прайшло не менш як дзесяцігоддзе, перш чым пачала, з аднаго боку, аднаўляцца перарваная традыцыя, а з іншага — закладацца аснова новага беларускага літаратуразнаўства, якое пазбавілася прыстаўкі «савецкае».

У 2001 годзе І. Навуменка даў водзвыў на прысвечаную спецыфіцы міфа, яго сувязі з літаратурай і мовай доктарскую дысертацыю Т. Шамякінай «Беларуская класічная літаратурная традыцыя і міфалогія» (аўтограф; ф. 495, воп. 1, адз. зах. 313, арк. 1–9), якая якраз і стала прыкладам новых падыходаў у літаратуразнаўстве. Увогуле ж аўтар водзвыву надзвычай высока ацэньвае прадстаўленую суіскальніцай працу, называючы яе «ўнікальнай з’явай» у літаратуразнаўчай думцы апошніх гадоў. Ён падкрэслівае эрудыцыю, наватарскія развагі, глыбокае пранікненне ў невядомыя або малавядомыя навуковыя дыскурсы, здольнасць да значных абагульненняў Т. Шамякінай, самастойнасць яе працы. Па сутнасці, І. Навуменка выказвае даследчыцы толькі дзве крытычныя заўвагі. Першая тычыцца таго, што яна робіць адхіленні ад «філалагічнай традыцыі» і часта сыходзіць у сферы іншых навук, «адбіраючы хлеб» у фізікаў, хімікаў, фізіёлагаў. Другую заўвагу рэцэнзента выклікалі «*філалагічныя практыкаванні дысертанткі <...> адносна гнязда слоў, звязаных з дрэвам*», якія ён назваў малапасяховымі і нядоказнымі. У якасці аргументаў І. Навуменка прыводзіць адпаведныя прыклады, звяртаючыся да розных індаеўрапейскіх моў. Заўважым, што пісьменнік мог кваліфікавана падысці да гэтага пытання, паколькі займаўся параўнальным мовазнаўствам, у чым прызнаваўся ў інтэрв’ю і адказах на пытанні анкет. Гэтым захапленнем ён нават надзяліў галоўнага героя сваёй аповесці «Вір» (1997).

У БДАМЛМ была выяўлена значная частка эпісталярэя І. Навуменкі, прадстаўлена ў першую чаргу прыватнымі лістамі, адрасаты якіх яго жонка Ядвіга Паўлаўна Навуменка, беларускія пісьменнікі Максім Лужанін, Міхась Лынькоў, Іван Мележ, Іван Пташнікаў, Максім Танк, перакладчыкі яго твораў на рускую мову Павел Кабзарэўскі і Яўген Мазалькоў. У архіве-музеі захоўваецца і вялікая колькасць лістоў (144; ф. 37, воп. 1, адз. зах. 6, 11, 13, 28), напісаных І. Навуменкам падчас яго рэдактарскай працы ў часопісе «Маладосць» у 1954–1958 гг. Аднак у Збор твораў з-за абмежаванасці аб’ёму выдання і пэўнай стэрэатыпінасці згаданых эпісталярных тэкстаў уключана толькі некалькі іх узораў (8).

Асобна варта сказаць пра лісты (ф. 495, воп. 1, адз. зах. 233, арк. 1–8), а дакладней, кароткія запіскі, да Ядвігі Паўлаўны, якія пісаліся Іванам Якаўлевічам у лютым 1964 года ў часе яе знаходжання ў радзільным доме пасля нараджэння сына Паўла. Кожнае слова праменіцца тут каханнем да любай жанчыны, маці яго дзяцей, а таксама ўсведамленнем адказнасці мужчыны і мужа за сваю справу і сваю сям’ю («*Здравствуй, Куля! Крепко тебя целую и поздравляю тебя с сыном. Со своим заданием ты справилась отлично*»; «*Здравствуй, Куля-Гуля! Хлопчику я очень рад — сбылась моя сокровенная мечта. Теперь надо кормить детей и делать дело*»).

Сярод лістоў І. Навуменкі да пісьменнікаў і перакладчыкаў яго твораў найбольш паказальныя 36 лістоў да Я. Мазалькова (датуюцца 1958–1967 гг.;

ф. 259, воп. 1, адз. зах. 375, арк. 1–45), тым больш што тут можна казаць шырэй — пра перапіску, бо захавалася і 17 лістоў адрасанта (датуюцца 1961–1965 гг.; ф. 495, воп. 1, адз. зах. 248, арк. 1–24). У асноўным гэтая перапіска тычыцца выдавецкіх спраў, звязаных з выхадам у свет зборнікаў апавяданняў І. Навуменкі на рускай мове «Друзья-товарищи» (1959), «Голубиный взлет» (1961), «Путешествие в юность» (1967), а таксама перакладу рамана «Сасна пры дарозе». Так, у прыватнасці, у адным з лістоў І. Навуменка распавядае пра сітуацыю з яго апавесцю «Бульба» (1964), якая атрымала адмоўную рэцэнзію ў выдавецтве «Молодая гвардия»: *«Я сам считаю повесть не совершенной, требующей доработки. Но, кажется, здесь начинается расхождение мое с рецензентами: что и как дорабатывать. <...> Повесть не поняли. <...> При таком подходе на доработку я не решаюсь. Если и дорабатывать, то не для таких рецензентов»* (23.12.1964). Заўважым, што апавесць усё ж была надрукавана, толькі ў іншым выдавецтве — «Советский писатель», у зборніку «Путешествие в юность». Ёсць у лістах да Я. Мазалькова і кароткія справаздачы аб пісьменніцкім жыцці ў Беларусі, якія сярод іншага выдатна перадаюць атмасферу адлігі, што панавала ў той час у грамадстве: *«В начале сентября (пятого) у нас пленум. Собирались говорить лишь о молодых, но потом повестку расширили. В начале крепко “Звезда” ругала Б. Саченку, потом Г. Березкина. Теперь будут давать отбой. На обоих этих авторов смотрят теперь более благосклонно, а статьи, появившиеся в газете, считаются ошибочными, односторонними»* (30.08.1962). Падкрэслім цёплы, добразычлівы тон перапіскі аўтара і перакладчыка. Яны не толькі абмяркоўваюць працоўныя справы, але і дзеляцца прыватнымі навінамі, перадаюць прывітанні сямейнікам адзін аднаго. У лістах Іван Якаўлевіч згадвае і сваё хобі: *«У нас — масса грибов. Я ездил уже два раза. Банку маринованных и “низку” белых, сушеных специально поберегу для Вас»* (10.09.1961).

Лісты І. Навуменкі да пісьменнікаў — гэта пераважна пасланні на паштоўках з нагоды розных свят. Адзначым, што ў сваёй большасці яны адрозніваюцца вельмі арыгінальнымі тэкстамі. Да прыкладу, вось віншаванне, дасланае М. Лынькову і яго жонцы: *«Дарагія Соф’я Захар’ўна і Міхась Ціханавіч! Горача і сардэчна віншую Вас і Вашу сямейства з Новым годам! Жычу Вам добрага здароўя, шчасця, радасці, бясхмарнага неба над Нараччу, ураджаю на Ваших палатках і нівах, грыбоў у лясах, рыбы ў азёрах, кніг у выдавецтвах»* (ф. 191, воп. 1, адз. зах. 389, арк. 4; ліст датаваны супрацоўнікамі БДАМЛІМ 1974 годам). А ў лісце да І. Мележа абгульваюцца назвы яго твораў: *«Дарагі Іван Паўлавіч! Шлём навагодняе віншаванне з аснежанай, цёплай Беларусі. Нават у зімовы час думаем пра вясну, пра навальніцу над полем, пра сонца, якое засвеціць на Мінскі і іншыя напрамкі. Жадаем добрага здароўя, творчага настрою, харошага ветру, які напоўніць ветразі поспехаў. Ціплыя, добрыя людзі на балоце няхай адчуваюць сябе людзьмі, гаспадарамі жыцця. Ціснем руку»* (ф. 277, воп. 1, адз. зах. 361, арк. 2; ліст датаваны супрацоўнікамі БДАМЛІМ 1964 годам).

У заключэнне хацелася б звярнуцца да рэдкага ў творчасці І. Навуменкі лірычнага жанру. Намі выяўлена сем яго вершаў, надрукаваных на старонках перыядычнага друку ў 1946–1956 гг., і адзін, які нідзе не публікаваўся: аўтограф захоўваецца ў БДАМЛІМ (ф. 495, воп. 1, адз. зах. 85, арк. 3). Гэты верш,

датаваны супрацоўнікамі архіва 1950-мі гг., фактычна адзіны, які ў поўнай меры дэманструе нам І. Навуменку менавіта як паэта-лірыка, здольнага перадаць словам найтанчэйшыя пачуцці. Дазволім сабе працытаваць яго, тым самым скончыць нашае выступленне на высокай ноце:

*Гарачымі іскрамі словы б ляцелі,
Каб вашае сэрца натхненнем узрушыць,
Каб крылы натхнення яны толькі мелі,
Звычайныя словы акрыленых душаў.*

*Да вас бы ляцелі ад змроку да рання
Тых вершаў адданыя, чыстыя трэлі,
Ляцелі б да сэрца на крылах каханья,
Каб крылы каханья яны толькі мелі.*

Алег Дзьвячкоў

ВЫБІТНЫ БЕЛАРУСКІ ЭКАНАМІСТ ЯН КІСЛЯКОЎ У АЦЭНКАХ ОТА ХАЎКЕ: ПА МАТЭРЫЯЛАХ АСАБОВАЙ СПРАВЫ

У 1920-х гг. у савецкай Беларусі сфарміравалася цэлая плеяда маладых эканамістаў і грамадскіх дзеячаў, якія мелі цікавыя навуковыя распрацоўкі па развіцці эканомікі БССР. Адным з найвядомейшых быў прафесар Ян (Іван Андрэевіч) Кіслякоў. У тыя часы буйным навуковым цэнтрам з’яўлялася Беларуская сельскагаспадарчая акадэмія (БСГА) у Горках. У акадэмію запрашаліся выкладаць як маладыя таленавітыя ўраджэнцы Беларусі, так і навукоўцы з-за межаў БССР.

У Дзяржаўным архіве Магілёўскай вобласці ў фондзе 536 БСГА ёсць асабовая справа Я. Кіслякова, якая ўтрымлівае ў сабе 27 лістоў за перыяд з снежня 1925 года па 14 студзеня 1940 г. Дакументы напісаныя на беларускай і рускай мовах. Частка матэрыялаў надрукавана, частка напісана ад рукі. Некаторыя дакументы напісаныя ўласнаручна Янам Кісляковым і маюць яго асабісты подпіс.

Беларускі вучоны-аграрнік, грамадскі дзеяч Іван Андрэевіч Кіслякоў нарадзіўся ў 1895 годзе ў мястэчку Бобр Аршанскага павета. З 1925 года дацэнт, з 1929-га — прафесар БСГА, старшыня навуковага таварыства па вывучэнні Беларусі ў Горках. Быў прыхільнікам пасялковай, хутарскай і аднаасобнай формаў вядзення сельскай гаспадаркі [1, с. 7].

У матэрыялах справы маюцца дакументы аб камандзіроўках, пасведчанні аб месцы працы, выпіскі па ваенным уліку, 3 дачыненні з Праўленнем акадэміі, аб адпачынку і іншыя. Ёсць 2 анкеты, якія ўтрымліваюць падрабязныя біяграфічныя дадзеныя вучонага: нацыянальнасць, склад сям’і, удзел у з’ездах і канферэнцыях, пералік навуковых прац і г. д. [1, с. 8].

Так, у справе прысутнічае вельмі цікавы дакумент, які дае яскравую характарыстыку Яну Кіслякову як навукоўцу, выкладчыку і чалавеку. Не-

калькі гадоў у Горках працаваў вядомы эканаміст і навуковец з Масквы прафесар Ота Хаўке (1876–1937?), які па просьбе рэктара напісаў водгук аб навуковых працах і рабоце Я. Кіслякова ў сувязі з вакантнай пасадай прафесара кафедры сельскагаспадарчай эканоміі. Хаўке добра ведаў Кіслякова яшчэ з студэнцкіх гадоў у Маскоўскім межавым інстытуце: *«И.А. Кислякова я знаю около десяти лет, с тех пор как он стал студентом вуза. Когда Кисляков учился в Вузе, то его товарищи — студенты, так и его профессора единодушно считали его человеком больших способностей и хороших дарований. Сюда присоединялось большое его трудолюбие. Кисляков обнаружил себя как человек, который с щепетильной аккуратностью выполняет все работы, которые берётся исполнить. Тогда же с первого курса у Кислякова обнаружилось сильное стремление к экономической науке вообще, и к вопросам сельхозэкономики и организации хозяйства в частности. С первого курса он стал собирать и внимательно изучать относящуюся к этим вопросам литературу, старую и новую. Нам, его профессорам тогда же стало ясно, что Кисляков сделает в Москве учёную карьеру. По окончании курса он, однако, не остался в Москве аспирантом, а сейчас же уехал в Белоруссию, где в ту пору аспирантура ещё не была солидно организована. Кислякову пришлось подготовляться самому, что делает ему большую честь, тем более, что подготовку он выполнил с успехом. В Академии Кисляков ведёт фактически уже четыре года ответственную работу профессора, ибо в звании доцента читает один из самых важных предметов агрономической школы — сельско-хозяйственную экономику, а также фактически уже несколько лет руководит всей кафедрой»*. Хаўке таксама падкрэслівае, што Кіслякоў дасканала валодае літаратурай прадмета і перабудоўвае свой курс адпаведна навуковым дасягненням. Адзначае высокія лектарскія здольнасці аспіранта: *«Он умеет не только изучать и творить, но умеет и преподавать, — качество, которое приходится ценить, ибо далеко не все профессора ими обладают»*. Высокую ацэнку О. Хаўке дае асноўнай навуковай працы Я. Кіслякова «Пасёлкі: Оптымум тэрыторыі і эфект землеўпарадкавання» (Мінск, 1928): *«Тема которую избрал Кисляков занимает многих. За последнее время выполняется много работ на подобные темы, связывающие вопросы сельхозэкономики, организации хозяйства и организации территории... Обязуюсь удостоверить, что работа Кислякова, по её высокому качеству должна быть поставлена в первый ряд... Особое внимание с этой стороны привлекает 1-я глава, где Кисляков выдвигает новую мысль, квалифицируя посёлок как особую форму землепользования. Мысль эта многим будет воспринята как еретическая. Между тем опровергнуть новую теорию Кислякова очень трудно: так хорошо она разработана. Легко может случиться, что работа Кислякова послужит основой необходимому пересмотру традиционной классификации форм землепользования»*. Напрыканцы сваёй характарыстыкі О. Хаўке адзначае, што: *«...назначение доцента Кислякова профессором на вакантную в Академии кафедру сельхозэкономики было бы во всех отношениях отличным устройством кафедры»* [1, с. 27]. Датаваны дадзены дакумент 6 снежня 1928 г.

Ян Кіслякоў працаваў у Горках і Мінску. Яго навуковыя распрацоўкі мелі даволі шырокі распаўсюд на тэрыторыі Беларусі. Пасёлкі і хутары, пра якія так дбайна рупіліся іх «хросныя бацькі» на Магілёўшчыне, таксама мелі

вялікую вагу і значна перавышалі напрыканцы 1920-х гг. калектыўныя гаспадаркі. У 1930 годзе Я. Кісякоў быў арыштаваны па справе «Саюза вызвалення Беларусі» і сасланы за межы БССР. Яго пазіцыя ў аграрнай палітыцы у тыя часы атрымала назву «кісякоўшчына». Памёр вучоны ў 1955 годзе у Амутнінску (Кіраўская вобласць, РСФСР), калі быў ужо на вольным пасяленні. Рэабілітаваны ў 1960 годзе. Цяпер у Мінску жыве яго дачка Рагнеда Бельская (Кісякова), якая нарадзілася ў Горках у лістападзе 1928 года. Больш трагічна склаўся лёс прафесара О. Хаўке: ён таксама быў рэпрэсаваны і, па некаторых звестках, загінуў у 1937 годзе.

Спіс крыніц

1. *Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці (ДАМВ)*. — Фонд 536. — Воп. 2. — Спр. 171.

ПРАВИЛЫ ДЛЯ АЎТАРАЎ АЛЬМАНАХА «АЎТОГРАФ»

У сувязі з тым, што альманах «Аўтограф» з 2024 года трансфармуецца ў навуковае выданне з патрабаваннямі Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь, для аўтараў устанаўліваюцца наступныя правілы:

1. «Аўтограф» публікуе навуковыя працы па шэрагу гуманітарных дысцыплін (літаратуразнаўства, мастацтвазнаўства, архівазнаўства, музеязнаўства, крыніцазнаўства, тэксталогія, археаграфія, краязнаўства), у тым ліку артыкулы ўдзельнікаў штогадовых канферэнцый («Узвышаўскія чытанні» і «Архіўныя чытанні»), якія праводзіць БДАМЛІМ, а таксама інфармацыйныя матэрыялы і рэцэнзіі на апублікаваныя працы.

2. Аўтары нясуць персанальную адказнасць за прадстаўленне ў рэдакцыю ўжо раней апублікаваных артыкулаў або артыкулаў, прынятых да друку іншымі выданнямі.

3. Аўтары артыкулаў і публікацый дакументаў нясуць адказнасць за дакладнасць перадачы тэксту дакументаў, цытат і спасылак.

4. Аўтары разам з рукапісам навуковага артыкула прадстаўляюць выпіску з пратакола пасяджэння вучонай рады, аддзела, кафедры з месца працы з рэкамендацыяй артыкула да друку.

5. Дапускаецца замест выпіскі з пратакола прадставіць дзве рэцэнзіі — доктара і кандыдата навук, якія з’яўляюцца спецыялістамі ў той галіне ведаў, па якой зроблена даследаванне. Рэцэнзіі павінны ўтрымліваць рэкамендацыі артыкула да друку.

6. Рэкамендацыі да друку навуковых артыкулаў, падрыхтаваных супрацоўнікамі органаў і ўстаноў Дзяржаўнай архіўнай службы Рэспублікі Беларусь, ажыццяўляюць вучоныя рады БелНДІДАС, БелНДЦЭД, дзяржаўных архіваў.

7. Для публікацый дакументальных крыніц, матэрыялаў інфармацыйнага характару, рэцэнзій рэкамендацыі да друку не патрабуюцца.

8. Тэкст артыкула мусіць уключаць наступныя элементы:

- анатацыю на беларускай (рэзюмэ), рускай (резюме) і англійскай (summary) мовах памерам 100–150 слоў, ключавыя словы артыкула;
- прозвішча і ініцыялы аўтара (аўтараў) артыкула, яго назву;
- адрас электроннай пошты;
- уводзіны;
- асноўную частку, якая можа ўключаць фотаздымкі, табліцы, графікі і іншыя ілюстрацыйныя матэрыялы;
- заключэнне, дзе дакладна сфармуляваны высновы;
- спіс выкарыстаных крыніц;
- дату паступлення артыкула ў рэдакцыю.

9. Аб’ём навуковага артыкула — не менш за 14 тыс. і не больш за 20 тыс. знакаў, аб’ём публікацыі дакументальных крыніц — да 40 тыс. знакаў. Тэкставая інфармацыя мусіць быць запісаная ў фармаце Word, дапускаецца мінімальнае фарматаванне (шыфт Times New Roman, кегль 14 пунктаў, праз 1,5 інтэрвала, палі верхняе і ніжняе па 2 см, левае 3 см, правае 1,5 см, вылучэнні або курсівам, або паўтлустым курсівам).

10. Уся нятэкставая інфармацыя на электронных носьбітах павінна не толькі знаходзіцца ў тэксце ў фармаце Word, але і быць прадублявана ў любым графічным фармаце (jpg, tiff; 300 dpi).

11. Бібліяграфічныя спасылкі афармляюцца згодна з гл. 3–5 Інструкцыі аб парадку афармлення дысертацыі, дысертацыі ў выглядзе даклада, аўтарэферата дысертацыі і публікацыі па тэме дысертацыі, сцверджанай пастановай ВАК Рэспублікі Беларусь ад 28.02.2014 № 3 (са змян. ад 22.08.2022 № 5, зарэгістравана ў Нацыянальным рэестры прававых актаў Рэспублікі Беларусь за № 7/5116 ад 06.09.2022).

12. Тэрмін падачы артыкулаў — да 31 снежня бягучага года.

Рэдакцыйная калегія альманаха «Аўтограф»
вул. Кірылы і Мяфодзія, 4, 220030, г. Мінск,
info@bdamlm.by

ЗМЕСТ

XXII Узвышаўскія чытанні.....	6
<i>Елена Третьяк</i> ТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОЭТА МАКСИМА ТАНКА В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ В АУДИОВИЗУАЛЬНЫХ ДОКУМЕНТАХ БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА КИНОФОТОФОНОДОКУМЕНТОВ	7
<i>Юлія Амосава</i> АСОБА І ЛЁС ЯЗЭПА ПУШЧЫ ПРАЗ АРХІЎНЫ ФОНД ПІСЬМЕННІКА Ў АДЛЮСТРАВАННІ ВІРТУАЛЬНАГА ПРАЕКТА «НА ХВАЛІ ЧАСУ, У ПЛЫНІ ЖЫЦЦЯ»	11
<i>Ірына Кукета</i> ГІСТОРЫЯ СТАНАЎЛЕННЯ І РАЗВІЦЦЯ БІБЛІЯТЭЧНАЙ СПРАВЫ БЕЛАРУСІ ПРАЗ КАНТЭКСТ АРХІЎНАГА ДАКУМЕНТА	16
<i>Ганна Запартыка</i> СІЛАЙ ДУХУ ПАДОБНЫЯ: СЫНЫ БЕЛАРУСКІХ ЛІТАРАТАРАЎ, ШТО ЗМАГАЛІСЯ І ЗАГІНУЛІ ЗА РАДЗІМУ	20
<i>Міхаіл Бараноўскі</i> АДЛЮСТРАВАННЕ ПОДЗВІГАЎ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ ВА ЎЗНАГАРОДНЫХ ЛІСТАХ ЦАМА РФ	28
<i>Віктар Жыбуль</i> АПОШНІ НАТАТНІК ЗМІТРАКА АСТАПЕНКІ	33
<i>Васіліна Міцкевіч</i> НЕВЯДОМЫЯ ІНСКРЫПТЫ ЯКУБА КОЛАСА НА КНІГАХ	41
<i>Аляксандр Крыжэвіч</i> НЕРЭАЛІЗАВАНАЯ МАРА ЯКУБА КОЛАСА: ЧАМУ НАЦЫЯНАЛЬНЫ КЛАСІК ТАК І НЕ НАПІСАЎ ТВОР, ПРЫСВЕЧАНЫ КРЫЧАЎСКАМУ ПАЎСТАННЮ?	43
<i>Аксана Данільчык</i> РАДАШКОВІЦКІ АСЯРОДАК ЗІНАІДЫ БАНДАРЫНАЙ: ТАМАРА САКАЛОВА І КАЦЯРЫНА ЖАЛЯЗОЎСКАЯ	50
<i>Тамара Соколова</i> Взятие города немцами	57
Как умру — всё, всё помянется...	58
В заключении	58
Слова	59
Радощковичи	60
Вы — принцессою предстали предо мной...	60
Памяти мужа моего А. Н. С.	61

<i>Алег Дзьячкоў</i> ДАКУМЕНТЫ ПІСЬМЕННІКА І НАВУКОЎЦА МІХАСЯ ГАНЧАРЫКА Ў ДЗЯРЖАЎНЫМ АРХІВЕ МАГІЛЁЎСКАЙ ВОБЛАСЦІ.....	63
<i>Інга Бязлепкіна</i> ПАЭТЫЧНЫ ПЕРАКЛАД З АНГЛІЙСКАЙ МОВЫ Ў 1920–1940-Х ГГ.: ТВОРЧЫЯ АСЯРОДКІ, МАСТАЦКІЯ ПРЫЯРЫТЭТЫ.....	67
<i>Яніна Грыневіч</i> КАСТУСЬ МАЕЎСКІ: ГІСТОРЫЯ ЖЫЦЦЯ І ДЗЕЙНАСЦІ НЕВЯДОМАГА ЗБІРАЛЬНІКА З ВАЛОЖЫНШЧЫНЫ	75
БЕЛАРУСКІЯ НАРОДНЫЯ ПЕСНІ, ЗАПІСАНЫЯ КАСТУСЁМ МАЕЎСКІМ [21].....	81
XX Архіўныя чытанні	105
<i>Міхаіл Шумейко</i> ДОКУМЕНТЫ ЛІЧНОГА ПРОИСХОЖДЕНИЯ А.В. ЖИРКЕВИЧА И ЕГО БЛИЗКИХ КАК ИСТОЧНИК ПО ИЗУЧЕНИЮ ГЕНЕАЛОГИИ, НЕКРОПОЛИСТИКИ, ТОПОНИМИКИ.....	106
<i>Светлана Громыко</i> ФОНДЫ ЛІЧНОГА ПРОИСХОЖДЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ИСТОРИЧЕСКОГО АРХИВА БЕЛАРУСИ В Г. ГРОДНО КАК ИСТОЧНИК ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ.....	120
<i>Ірына Мышкавец</i> ІОСИФ СТЭФАНАВІЧ МАЛЕВІЧ — ПРАДЗЕД МАКСІМА БАГДАНОВІЧА	125
<i>Міхаіл Бараноўскі</i> «ЛІТАРАТУРНЫ ДЗЁННІК САМУІЛА АЛЕКСАНДРОВІЧА» ЯК АБ'ЕКТ НАВУКОВАГА ДАСЛЕДАВАННЯ.....	129
<i>Віктар Жыбуль</i> АД АРХІВІСТА ДА КІНАДРАМАТУРГА: ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ ІЛАРЫЯ БАРАШКІ Ў СВЯТЛЕ ДАКУМЕНТАЎ ЯГО АРХІЎНАГА ФОНДУ	131
<i>Аксана Данільчык</i> ФОНД СТАНІСЛАВА ПЯТРОВІЧА ШУШКЕВІЧА (Ф. 71) ЯК КРЫНІЦА ІНФАРМАЦЫІ АБ ЖЫЦЦІ І ТВОРЧАСЦІ «МАЛАДНЯКОЎЦАЎ» (ЛІСТЫ В.К. ПАДЛОВА).....	137
<i>Валерый Назараў</i> ЛІСТАВАННЕ ЯНКІ БРЫЛЯ І ГАЛІНЫ ГАРЭЦКАЙ	145
<i>Карына Бадзьлевіч</i> ПЕРШАЯ СПРОБА ПЕРАКЛАДУ НА БЕЛАРУСКУЮ МОВУ ПАЭМЫ ШАТА РУСТАВЕЛІ «ВІЦЯЗЬ У ТЫГРАВАЙ СКУРЫ».....	150
<i>Ігар Запрудскі</i> «НАРЫСЫ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ» (1928) М. ПІЯТУХОВІЧА Ў АЦЭНКАХ КРЫТЫКІ 1929–1931 ГАДОЎ	153

<i>Вольга Іванова</i> АСАБІСТЫ АРХІЎ ЯНКІ ШУТОВІЧА ЯК КРЫНІЦА ПА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАГА МУЗЕЯ ІМЯ І. ЛУЦКЕВІЧА Ў ВІЛЬНІ.....	167
<i>Ариана Шапко</i> ДЕЛОПРОИЗВОДСТВО БГУ В ЛИЦАХ: ИЗРАИЛЬ ОВСЕЕВИЧ УРМАН	181
<i>Алена Паўлава</i> МАТЭРЫЯЛЫ АСАБІСТЫХ ФОНДАЎ ЯК КРЫНІЦА ПА ГІСТОРЫІ РАЗВІЦЦЯ ТЭАТРАЛЬНАЙ І МУЗЫЧНАЙ КУЛЬТУРЫ БССР У 2-Й ПАЛОВЕ ХХ СТ.	185
<i>Генадзь Сівохін, Ксенія Сямашка</i> ДА ПЫТАННЯ СУПРАЦОЎНІЦТВА АРХІЎНЫХ УСТАНОЎ І МУЗЕЯЎ У НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧАЙ І ЭКСПАЗІЦЫЙНА-ВЫСТАВАЧНАЙ РАБОЦЕ.....	197
<i>Константин Ремишевский</i> ДОКУМЕНТЫ ИЗ ФОНДА МИКОЛЫ (НИКОЛАЯ ФЕДОРОВИЧА) САДКОВИЧА В БГАМЛИ И АТРИБУЦИЯ КИНОЛЕТОПИСИ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ	201
<i>Елена Бондарева</i> ОБЗОР ДОКУМЕНТОВ ЛИЧНОГО ФОНДА ПОЭТА, ПРОЗАИКА, ПЕРЕВОДЧИКА ДАВИДА ГРИГОРЬЕВИЧА СИМАНОВИЧА.....	212
3 архіўнага партфеля.....	215
<i>Аляксандр Петухоў</i> БЕЛАРУСЬ І БЕЛАРУСЫ Ў ЖЫЦЦІ ІВАНА ТУРЦЭВІЧА	216
<i>Аляксандра Чарнавокая</i> ПЕРАКЛАД РАМАНА «ЗАЙЗДРАСЦЬ» ЮРЫЯ АЛЕШЫ ЯК ВЫЗНАЧАЛЬНЫ ФАКТ У ТВОРЧАСЦІ ЛУКАША КАЛЮГІ	220
<i>Наталля Пыско</i> ТЭКСТЫ ІВАНА НАВУМЕНКІ, ВЫЯЎЛЕННЯ Ў БДАМЛІМ (З ГІСТОРЫІ ВЫДААННЯ ЗБОРУ ТВОРАЎ ПІСЬМЕННІКА Ў 10 ТАМАХ)	226
<i>Алег Дзьячкоў</i> ВЫБІТНЫ БЕЛАРУСКІ ЭКАНАМІСТ ЯН КІСЛЯКОЎ У АЦЭНКАХ ОТА ХАЎКЕ: ПА МАТЭРЫЯЛАХ АСАБОВАЙ СПРАВЫ	232

Навукова-папулярнае выданне

АЎТОГРАФ

АЛЬМАНАХ

Заснаваны ў 2020 годзе

Выпуск 4

Укладальнік

Жыбуль Віктар Вячаслававіч

Адказы за выпуск *Т.А. Фалалеева*

Навуковы рэдактар *В.В. Жыбуль*

Камп'ютарная вёрстка *С.А. Шуляк*

Карэктар *В.М. Машарава*

16+

Падпісана да друку 03.10.2023.

Фармат 70×108/16. Папера афсетная. Друк афсетны.

Ум. друк. арк. 29,4. Ул.-выд. арк. 31,4. Тыраж 99 экз. Заказ.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:

Дзяржаўнае прадпрыемства «СтройМедиаПроект».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў

№1/43 ад 03.10.2013, № 2/42 ад 13.02.2014

Вул. В. Харужай, 13/61, 220123, г. Мінск.